

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОНИЩЕНКО СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК [336.14-049.5:347.37 (477)]:339.7

ДИСЕРТАЦІЯ

**БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С.В. Онищенко
(підпис)

Науковий консультант: Варналій Захарій Степанович доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Онищенко С.В. Бюджетна безпека України в умовах фінансової глобалізації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертація присвячена розробленню теоретико-методологічних засад, методичних і практичних рекомендацій щодо забезпечення бюджетної безпеки держави під впливом фінансової глобалізації. Розкрито сутність бюджетної безпеки держави, визначено її місце в загальній системі економічної безпеки держави. Досліджено сутність фінансової глобалізації, висвітлено основні її характеристики, об'єктивні передумови й чинники впливу на бюджетну безпеку. Доведено, що фінансова глобалізація як суперечливий процес має дуальний вплив і породжує асиметрію у розвитку світового господарства.

Запропоновано методологію дослідження бюджетної безпеки держави, яка ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних методах, принципах та способах наукового пізнання, яка включає вивчення передумов, визначення логічної структури дослідження, інструментарію пізнавальної діяльності. Визначено методологічні засади оцінювання бюджетної безпеки держави, яка базується на врахуванні впливу фінансової глобалізації, цільовою функцією якої є оцінювання реальних тенденцій зміни інтегрального показника з урахуванням глобалізаційних викликів, своєчасне уточнення та прогнозування граничних значень індикаторів, що забезпечує комплексність оцінювання бюджетної безпеки держави з урахуванням складних єрархічних зв'язків у сфері фінансової безпеки держави.

З'ясовано взаємодію фінансової глобалізації та бюджетної безпеки держави. Ідентифіковано чинники фінансової глобалізації, які обумовлені наявністю зовнішніх і внутрішніх ризиків, що виявляються залежно від

джерела виникнення ризиків, ступеню впливу та наслідків. Удосконалено багатокритеріальну класифікацію загроз бюджетній безпеці держави шляхом доповнення її такими класифікаційними ознаками: за стадіями бюджетного процесу (загрози на стадіях складання проекту бюджету, розгляду і затвердження, виконання бюджету, контролю); за характером порушення бюджетних інтересів (зумовлені одиничними та численними порушеннями); за масштабами дестабілізації (загальнонаціональні, локальні, індивідуальні); за тривалістю деструктивного впливу (системні, додатково набуті) дисбалансові (загрози доходній частині, загрози видатковій частині, загрози фінансування дефіциту бюджету, загрози боргової залежності), що дозволить зменшити негативний вплив загроз на бюджетну безпеку держави

Проведено аналіз сучасних реалій бюджетної безпеки та визначено основні тенденції, виявлено соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту та боргової залежності держави. Здійснено моделювання системних взаємозв'язків між рівнем бюджетної, фінансової та економічної безпеки держави в результаті чого розроблено відповідну структурну модель виникнення та поширення загроз бюджетній безпеці держави.

Виокремлено проблеми використання бюджетних коштів на регіональному рівні та аргументовано особливості впливу міжбюджетних коштів на бюджетну безпеку України. Обґрунтовано структурно-функціональні передумови розвитку бюджетної децентралізації, шляхом врахування спроможності громад концентрувати фінанси і спрямовувати їх на проекти регіонального розвитку. Розроблено з використанням методів зменшення ризиків, інструментів та важелів державного регулювання організаційно-економічний механізм запобігання загроз бюджетній безпеці України. Обґрунтовано інституційне забезпечення бюджетної безпеки й доведено, що безпеці та бюджетній системі властива інституціональна природа, яка проявляється у сутності безпеки та сукупності правил поведінки й бюджетного устрою як інституціональної структури. Бюджетній безпеці України суттєво перешкоджають наявні інституційні деформації, які зумовлені

невідповідністю (частковою, а іноді – майже повною) інститутів реалізації бюджетного процесу їхній функціональній природі, що деструктивно впливає на інституційне середовище країни загалом та бюджетного процесу зокрема, невідповідною якістю й неузгодженістю інституцій, що регламентують бюджетний процес.

У дисертації застосовано декомпозицію Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 роки методом аналізу ієрархій виходячи з особливостей багаторівневої структури системи управління державних фінансів для реалізації пріоритетних напрямів.

Забезпечення бюджетної безпеки в сучасних умовах фінансової глобалізації визначаються головними цільовими стратегічними пріоритетами при формуванні напрямів забезпечення бюджетної безпеки України є: забезпечення національної безпеки держави та реалізації національних економічних інтересів; забезпечення платоспроможності, фінансової стійкості та збалансованості бюджетної системи України; зменшення боргової залежності держави; ефективне виконання дохідної і видаткової частини зведеного та державного бюджету й публічних зобов'язань; стимулювання розвитку бюджетоутворюючих галузей та стратегічно важливих підприємств.

Дисертація є завершеним науковим дослідженням, у якому розроблено нові теоретичні положення, методологічні підходи та практичні рекомендації щодо забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах фінансової глобалізації. Наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Внесок автора в наукові праці, опубліковані у співавторстві, конкретизовано у списку публікацій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення, методичні підходи та висновки, викладені в дисертаційній роботі, доведені до рівня прикладних рекомендацій, які у сукупності створюють обґрунтовану основу для побудови цілісної системи забезпечення бюджетної безпеки України. Отримані наукові результати дослідження були використані державними і місцевими органами влади при

вдосконаленні існуючого нормативно-правового та методичного забезпечення й розробленні програмних документів щодо безпечного розвитку бюджетної системи та міжбюджетних відносин в Україні.

Ключові слова: бюджетна безпека держави, бюджетна система, державний бюджет, бюджетний процес, фінансова глобалізація, загрози, бюджетна децентралізація.

ABSTRACT

Onyshchenko S.V. Budgetary security of Ukraine in conditions of financial globalization. – Manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics academic degree in specialty 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to theoretical and methodological principles, methodological and practical recommendations development for providing state budget security in terms of financial globalization. State budget security essence is investigated, its place in the state economic security general system is determined. Financial globalization essence is investigated; its main characteristics are highlighted, influence objective preconditions and factors in budget security are studied. It is proved that financial globalization as a contradictory process has a dual influence and generates asymmetry in the world economy development.

The methodology of state budgetary security research based on general scientific and special methods, scientific knowledge principles and means, which includes the preconditions study, research logical structure determining and cognitive activity tools, is suggested. State budget security estimation methodological principles are determined taking into account financial globalization influence, which target function is to take into account the actual change trends of the integral indicator factor in globalization challenges, specify and forecast indices marginal value by the due date, providing the integrity of the state budgetary

security assessment taking into account the financial globalization acceleration and complex hierarchical connections in financial security field.

Financial globalization and state budget security interaction is revealed. Financial globalization factors determined by the presence of external and internal risks are identified, which can be distinguished depending on the risk source, the influence and the consequences degree. The multi-criteria threats classification to the state budgetary security has been improved by supplementing it with the following classification characteristics: the stages of the budget process (threats at the drafting budget stages, review and approval, budget compliance, and monitoring); by the character of budgetary interests violations (caused by single and multiple violations); by destabilization scale (national, local, and individual); by destructive influence duration (systemic, acquired in addition) misbalances (threats to the revenues, threats to the expenditure side, threat of budget deficit financing, and the threat of debt dependence), which will reduce the negative impact of threats to the state budget security.

Day to day budget security realities analysis was carried out and the main tendencies were determined, social and economic consequences of the budget deficit and state debt dependence were identified. Systemic interrelationships between the level of budgetary, financial and economic security of the state modeling was carried out and consequently an appropriate structural model for the emergence and spread of threats to the state budget security was developed.

The problems of budget funds usage at the regional level are highlighted and the peculiarities of the intergovernmental fiscal impact on the budget security of Ukraine are rationalized. Budget decentralization structural and functional preconditions development of are substantiated factor in the communities ability to concentrate finances and direct them to regional development projects. The organizational and economic mechanism of threats prevention to budgetary security of Ukraine was developed using methods of risk reduction, tools and instruments of state regulation. The institutional budget security providing has been substantiated and it has been proved that the security and budgetary system is characterized by

institutional environment, which manifests itself in the essence of security and the rule sets of conduct and budgetary structure as an institutional structure. The budget security of Ukraine is substantially hindered by the existing institutional deformations due to the incompliance (partial, and sometimes almost complete) of institutions implementing the budget process of their functional nature, which destructively affects the country's institutional environment in general and the budgeting process in particular, the inappropriate quality and inconsistency of the institutions regulating budgeting process.

In the thesis, the decomposition of 2017-2020 Strategy for the reform of the public finance management system by the method of hierarchy analysis is used based on the peculiarities of the multi-level structure of the public finance management system for the implementation of the priority directions.

The enforcement of budgetary security in terms of financial globalization current conditions is determined by the main strategic priorities in forming the directions of providing the budget security of Ukraine: to ensure the national security of the state and to implement national economic interests; solvency ensuring, financial stability and balance of budgetary system of Ukraine; reduction of debt dependence of the state; effective execution of the income and expenditure part of the consolidated and state budget and public obligations; stimulating the development of budget-generating industries and strategically important enterprises.

The thesis is a completed scientific research. New conceptual issues, methodological approaches and practical recommendations for providing the state budget security in financial globalization conditions are developed. Scientific issues, conclusions and recommendations for viva examination are obtained by the author independently. The author's contribution to scientific papers published in co-authorship is specified in the list of publications.

Obtained results practical significance is in the theoretical principles, methodological approaches and the conclusions set out in the thesis led to the level of applied recommendations, which in total form the substantiate fundamentals for building a comprehensive system for providing budgetary security of Ukraine. The

obtained scientific research results were used by state and local authorities while improving the existing regulatory and methodological support and program documents elaboration in the budget system security development and intergovernmental fiscal relations in Ukraine.

Keywords: state budget security, budget system, state budget, budgeting process, financial globalization, threats, budget decentralization.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ *Монографії:*

1. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення: монографія / О. В. Комеліна, С. В. Онищенко, А. В. Матковський, О. А. Пугач. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 202 с. *Особистий внесок: Розділ 4. Сучасні механізми забезпечення економічної безпеки України (3,5 д.а.).*
2. Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення: [монографія] / З. С. Варналій, Т. В. Бугай, С. В. Онищенко. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – 271 с. *Особистий внесок: Розділ 4. Бюджетна безпека України та пріоритети її зміцнення (1,9 д.а.).*
3. Загрози економічній безпеці України: сутність, оцінювання та механізм запобігання [монографія] / С. В. Онищенко, О. А. Пугач. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 337 с. *Особистий внесок: Розділ 3. Структура загроз економічній безпеці держави: мінізаційний чинник. Розділ 4. Інвестиційно-інноваційне забезпечення економічної безпеки держави (7,5 д.а.).*
4. Тінізація економіки в Україні: причини та напрями подолання: монографія / Онищенко В. О., Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С., Рудніченко Є. М., Онищенко С. В., Кравченко М. В., Лапінський І. Е.; за заг. ред. Онищенка В. О., Козаченко Г. В. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – 324 с. *Особистий внесок: Розділ 3. Оцінювання тіньової економіки в Україні (3,7 д.а.).*
5. Державне бюджетування України: сутність та основні детермінанти: монографія / Варналій З. С., Коваленко К. В., Онищенко С. В.,

Савич І. В. – К.: Знання України, 2016. – 395 с. *Особистий внесок: Розділ 2. Бюджетна безпека в системі державного бюджетування України* (2,8 д.а.).

6. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство: монографія: в 3 т. Т. 1 / Онищенко В. О., Козаченко Г. В., Птащенко Л. О., Погорелов Ю. С., Онищенко С. В.; за заг. ред. Онищенка В. О., Козаченко Г. В. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – 280 с. *Особистий внесок: підрозділ 1.3. Інвестиційно-інноваційна безпека України: сучасний стан* (1,3 д.а.).

7. Бюджетна безпека України: сутність, загрози та шляхи забезпечення: монографія / С. В. Онищенко. – К.: Знання України, 2017. – 450 с. (23,48 д.а.).

Статті в наукових фахових виданнях України:

8. Онищенко С. В. Концептуально-методичні засади оцінки рівня економічної безпеки держави / С. В. Онищенко, В. В. Мирошніченко // Вісник економіки транспорту і промисловості / Укр. держ. акад. залізнич. трансп. Вип. 38. – Харків, 2012. – С. 102 – 108. *Особистий внесок: узагальнено методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави* (0,32 д.а.).

9. Онищенко С. В. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / С. В. Онищенко, І. Е. Лапінський // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>. *Особистий внесок: проаналізовано міжнародний досвід заходів протидії тінізації економіки в різних країнах світу та узагальнено його результати* (0,19 д.а.).

10. Онищенко С. В. Сутність і місце категорії «бюджетна безпека» у глобальній моделі фінансової системи держави / С. В. Онищенко // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – Вип. 8 (158) / Наук. ред. І. Г. Манцуров. – К., 2014. – С. 33 – 37.

11. Онищенко С. В. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації / С. В. Онищенко // Економіка і регіон. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – № 2 (45). – С. 108 – 113.

12. Онищенко С. В. Сучасні тенденції бюджетної безпеки України / С. В. Онищенко, Я. С. Голян // Економіка і регіон. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – № 3 (52). – С. 96 – 103. *Особистий внесок: розглянуто особливості формування бюджетної безпеки держави й установлено, що системно низький рівень бюджетної безпеки держави зумовлює необхідність запровадження дієвих механізмів розвитку фінансової системи України (0,37 д.а.).*

13. Онищенко С. В. Аналіз стану та динаміки дефіциту державного бюджету України / С. В. Онищенко, Я. С. Голян // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Економіка. – 2015. – Т. 20. Вип. 1/1. – С. 136 – 140. *Особистий внесок: досліджено проблему зростання дефіциту державного бюджету в умовах глобалізованого середовища та його зв'язок із державним боргом (0,28 д.а.).*

14. Онищенко С. В. Сучасні тенденції структурних складових фінансової безпеки України в умовах глобальних перетворень / З. С. Варналій, С. В. Онищенко // Формування ринкової економіки в Україні. – 2016. – Випуск 35. Частина І. – С. 75 – 80. *Особистий внесок: здійснено детальний аналіз динаміки всіх складових фінансової безпеки, обґрунтовано необхідність удосконалення методичного підходу до визначення рівня безпеки з урахуванням системних загроз (0,29 д.а.).*

15. Онищенко С. В. Бюджетна децентралізація: особливості запровадження, проблеми та перспективи / С. В. Онищенко // Финансы, учет, банки. – 2016. – Випуск №1 (21). – С. 145 – 154.

16. Онищенко С. В. Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес / С. В. Онищенко // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал. – Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2016. – № 4 (8). – С. 126 – 135.

17. Онищенко С. В. Методичний підхід оцінювання бюджетної безпеки держави / С. В. Онищенко // Проблеми системного підходу в економіці. – Київ: НАУ, 2017. – Випуск 2 (58). – С. 117 – 125.

Статті в наукових виданнях іноземних держав та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

18. Онищенко С. В. Аналіз загроз економічній безпеці України в умовах інноваційного розвитку економіки / С. В. Онищенко, А. В. Матковський, О. А. Пугач // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 1 – 2. – С. 8 – 11. *Особистий внесок: виявлено реальні загрози економічній безпеці у фінансовій сфері, усунення яких підвищить рівень економічної безпеки держави та дозволить сформувати стратегічні напрями її забезпечення (0,1 д.а.).* – Scopus, Index Copernicus.

19. Онищенко С. В. Засади формування ефективної державної політики, орієнтованої на забезпечення бюджетної безпеки / С. В. Онищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – Вип. 2 (167). – С. 81 – 85. – Science Index, Index Copernicus, RINC (E-Library).

20. Онищенко С. В. Удосконалення процесу формування міжбюджетних відносин в Україні / С. В. Онищенко, В. П. Задорожний // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – Вип. № 2. – 2015. – С. 54 – 62. *Особистий внесок: досліджено основні проблеми формування міжбюджетних відносин на рівні регіонів та розглянуто основні напрями формування ефективної моделі міжбюджетних відносин на сучасному етапі (0,37 д.а.).* – Index Copernicus.

21. Onyshchenko S. V. The system of indicators of budget security as a factor in ensuring financial stability in the context of globalization / S.V. Onishchenko // International Collection of scientific proceedings «European Cooperation», 2 (9) – 2016. – In consideration of editorial board. P. 48 – 60. – Index Copernicus.

22. Онищенко С. В. Інституційне забезпечення бюджетної безпеки України / С. В. Онищенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2016. – Вип. 5 (182). – С. 31 – 39. – Science Index, Index Copernicus.

23. Онищенко С. В. Механізм попередження загроз економічній безпеці України / З. С. Варналій, С. В. Онищенко, О. А. Маслій // Економічний часопис –

XXI. – 2016. – № 159(5-6). – С. 20 – 24. *Особистий внесок: досліджено тенденції сучасних загроз економічній безпеці й доведено, що забезпечення економічної безпеки України в сучасних умовах ґрунтується на ситуативному реагуванні на загрози, що вже виникли (0,24 д.а.).* – Scopus, Index Copernicus.

24. Onishchenko S. Preventing threats as a precondition to increase the level of Economic Security of the State / Z. Varnaliy, S. Onishchenko, A. Masliy // Scientific Journal «ScienceRise». – 2016. – № 7/1(24). – С. 41 – 46. *Особистий внесок: обґрунтовано необхідність запровадження та реалізацію механізму запобігання загроз економічній безпеці національної економіки (0,23 д.а.).* – Index Copernicus.

25. Онищенко С. В. Боргова залежність України – загроза бюджетній безпеці / С. В. Онищенко, А. С. Репало // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». – 2016. – № 21. – С. 134 – 138. *Особистий внесок: проаналізовано динаміку витрат на обслуговування і погашення державного зовнішнього боргу в структурі видатків державного бюджету, обґрунтовано основні напрями запобігання загроз у сфері бюджетної безпеки в умовах зростання державного боргу (0,23 д.а.).* – Index Copernicus.

26. Онищенко С. В. Системні взаємозв'язки бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації / С. В. Онищенко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. – 2016. – Том 24, випуск 7. – С. 237 – 244. – Index Copernicus.

27. Онищенко С. В. Управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах кризи неплатежів [Текст] / С. В. Онищенко, Т. П. Верещака // Молодий вчений. – 2016. – № 12 (39). – С. 117–129. *Особистий внесок: сформовані основні напрями управління дебіторською заборгованістю й схарактеризовано етапи їх запровадження (0,37 д.а.).* – Index Copernicus, РИНЦ.

28. Онищенко С. В. Теоретичні концепції формування бюджетної безпеки держави / С. В. Онищенко // Економіка і регіон. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – Випуск № 5 (60). – С. 85–91. – Index Copernicus.

29. Онищенко С. В. Організаційно-економічний механізм упередження загроз бюджетній безпеці економіки України / С. В. Онищенко, О. А. Маслій // Науковий

вісник «Полісся». – Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2017. – № 1 (9), ч.1. – С. 176 – 184. *Особистий внесок: з позиції захисного підходу встановлено негативні чинники, які провокують появу загроз і суттєво знижують рівень фінансової та бюджетної безпеки, доведено необхідність запровадження та реалізації організаційно-економічного механізму запобігання загрозам бюджетній безпеці держави (0,47 д.а.).* – Web of Science.

30. Онищенко С. В. Фінансова глобалізація як чинник впливу на бюджетну безпеку держави / С. В. Онищенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород: УНУ, 2017. – № 1 (27). – С. 139 – 145. – Index Copernicus.

31. Onyshchenko S.V. The problem of using budget funds for regional and local level / S. V. Onyshchenko, S. P. Sivitska // Економіка і регіон. – Полтава: ПолтНТУ. – 2017. – Випуск № 7 (63). – С. 57 – 68. *Особистий внесок: проаналізовано сучасні тенденції дефіцитності місцевих бюджетів та визначено основні напрями вирішення проблем бюджетної децентралізації в Україні (0,49 д.а.).* – Index Copernicus.

32. Onyshchenko S.V. System of indicators for the State budget security estimation with the account of structural changes in the external and internal environment / S. V. Onyshchenko // European Applied Sciences. – Germany, 2017. – № 2. – P. 5 – 10.

33. Онищенко С. В. Визначення стратегічних пріоритетів управління державними фінансами з використанням методу аналізу ієрархій / С. В. Онищенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон: ХДУ, 2017. – Випуск 23. – С.101 – 106. – Index Copernicus.

Статті в інших наукових виданнях України:

34. Онищенко С. В. Аналіз стану та основних тенденцій рівня економічної безпеки України / З. С. Варналій, С. В. Онищенко // Збірник наукових праць за матеріалами V Всеукраїнського науково-практичного форуму установ НАН України та ВНЗ України «Проблеми й перспективи розвитку академічної та університетської науки», 12 – 14 грудня 2012 року. – Полтава: ПолтНТУ, 2012. – С. 28 – 36. *Особистий внесок: проаналізовано динаміку показників економічної безпеки України, що є індикаторами системних загроз (0,38 д.а.).*

Опубліковані праці апробаційного характеру:

35. Онищенко С. В. Економічна безпека підприємства в сфері корпоративного управління / С. В. Онищенко // Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення корпоративного управління: якість аудиту та корпоративна безпека: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків 21-23 квітня. – Харків: ХНАМГ, 2011. – С. 76–78.

36. Онищенко С. В. Забезпечення економічної безпеки у системі соціально-економічного розвитку регіону / С.В. Онищенко // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади: матеріали Всеукр. наук. - практ. конф. – Полтава, 2012. – с. 246 – 248.

37. Онищенко С. В. Вплив фінансової складової на економічну безпеку держави / С. В. Онищенко // Системи обробки інформації: інформаційна та економічна безпека: матеріали всеукр. наук. - практ. конф. – Харків, 2012. – Т.2. №4 (102)– С.120– 121.

38. Onishchenko S. V. Strategic management of petroleum industry of Ukraine. / S. V. Onishchenko // The 11th International Conference Information Technologies and Management 2013 April 18-19, 2013, ISMA University of Applied Sciences, Riga, Latvia. – P. 22 – 23.

39. Онищенко С. В. Сучасні тенденції та аналіз стану тіньових процесів як системної загрози фінансовій безпеці держави / С. В. Онищенко // Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми та перспективи: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 травня 2014 р. – Полтава: ПолНТУ, 2014. – С. 195 – 198.

40. Онищенко С. В. Сучасні проблеми впливу глобалізаційних процесів на фінансову безпеку України / С. В. Онищенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Інформаційна та економічна безпека», 15–16 травня 2014 р. – Харків, 2014. – С. 51 – 54.

41. Onishchenko S.V. The Problems of Providing the Economic Security in the Conditions of Growing Shadow Economy / S.V. Onishchenko // The 12th International Conference Information Technologies and Management 2014 April 16 – 17, 2014, Information Systems Management Institute, Riga, Latvia. – P. 218 – 219.

42. Онищенко С. В. Стратегічні напрями забезпечення бюджетної безпеки на регіональному рівні / С. В. Онищенко // Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічного розвитку регіону: матеріали науково-практичного круглого столу (17–18 жовтня 2014 року). – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 42 – 44.

43. Онищенко С. В. Бюджетний дефіцит та боргова залежність в умовах соціально-економічного розвитку держави / С. В. Онищенко // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. матер. наук.-практ. конференції (Київ, 30–31 жовтня 2014 р.). – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2014. – С. 139 – 141.

44. Онищенко С. В. Збалансованість фінансової системи держави в умовах глобалізації / С. В. Онищенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансово-економічна стратегія розвитку в умовах євроінтеграційних процесів» (Чернігів, 5 – 6 листопада 2014 р.). – Чернігів: ЧНТУ, 2014. – С. 122 – 124.

45. Онищенко С. В. Формування державної інноваційної політики України / С. В. Онищенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний інформаційний простір в освітній і науковій діяльності: проблеми становлення, особливості організації, ефективність та перспективи розвитку», 19 – 21 листопада 2014 р. – Кошице, Словаччина, 2014. – С. 106 – 124.

46. Онищенко С. В. Напрями державної політики у сфері забезпечення бюджетної безпеки / С. В. Онищенко // Фінансово-економічна безпека: держава, регіон, підприємство: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 15 листопада – 15 грудня 2014 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – С. 158–161.

47. Онищенко С. В. Принципові підходи формування ефективної і конкурентоспроможної бюджетної політики України / С. В. Онищенко // Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції «Конкурентоспроможність національної економіки». – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, (CNE'2015) 26 – 27 березня 2015 р. – К., 2015. – С. 259 – 263.

48. Onishchenko S.V. The formation of effective budget policy of Ukraine / S.V. Onishchenko // Theses of the 13th International Scientific Conference Information Technologies and Management 2015, April 16-17, 2015 (Riga). – P. 217 – 218.

49. Онищенко С. В. Вплив фінансової глобалізації на бюджетну безпеку держави / С. В. Онищенко // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми та перспективи», 21 – 22 травня 2015 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – С. 131–133.

50. Онищенко С. В. Аналіз рівня бюджетної безпеки України / С. В. Онищенко // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. матер. наук.-практ. конференції, (Київ, 22–23 жовтня 2015 р.). – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015.– С. 139 – 141.

51. Онищенко С. В. Виклики фінансової глобалізації як складного інтегрованого процесу / С. В. Онищенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні виклики розвитку світової економіки», 19 – 20 листопада 2015 р. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015.– С. 174 – 177.

52. Онищенко С. В. Ієрархія інституційно-організаційного забезпечення бюджетної безпеки України / С. В. Онищенко // Фінансово-економічна безпека: держава, регіон, підприємство: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 15 грудня 2015 р. – 15 січня 2016 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – С. 111 – 115.

53. Onishchenko S.V. The formation of effective budget policy of Ukraine / S. V. Onishchenko // Theses of the 14th International Scientific Conference Information Technologies and Management 2016, April 14 –15, 2016 (Riga, Latvia). – P. 167 – 168.

54. Онищенко С. В. Реформування міжбюджетних відносин в Україні як чинник забезпечення бюджетної безпеки / С. В. Онищенко // Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 квітня 2016 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – С. 219 – 223.

55. Онищенко С. В. Бюджетна безпека в умовах боргової залежності та інфляції в Україні / С. В. Онищенко // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми та перспективи», 26 – 28 травня 2016 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – С. 87 – 91.

56. Онищенко С. В. Удосконалення системи індикаторів бюджетної безпеки України / С. В. Онищенко // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. матер. XIII Міжн. наук.-практ. конференції (27–28 жовтня 2016 р.) / КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2016. – С. 27–31.

57. Онищенко С. В. Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес / С. В. Онищенко // Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти» (23 листопада 2016 р.) – Ужгород: УНУ, 2016. – С. 54 – 56.

58. Онищенко С. В. Бюджетна безпека держави: аналіз поняття / С. В. Онищенко // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з міжнародною участю «Економічна безпека: держава, регіон, підприємство», 1 грудня 2016 р. – 10 січня 2017 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – С. 67 – 70.

59. Onyshchenko S.V. Financial globalization as a factor influencing the security of the state budget / S. V. Onishchenko // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансово-кредитна система: вектор розвитку» (26 квітня 2017 р.) – Ужгород: УНУ, 2017. – С. 54 – 56.

60. Onyshchenko S.V. Financial globalization: a description from the standpoint of a process approach / S. V. Onishchenko // Theses of the 15th International Scientific Conference Information Technologies and Management 2017, April 27 – 28, 2017 (Riga, Latvia). – P. 140 – 141.

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	34
1.1. Еволюція поняття бюджету та розвиток бюджетної системи	34
1.2. Теоретичні засади дослідження бюджетної безпеки держави в умовах глобальних перетворень	62
1.3. Фінансова глобалізація як полісистемний інтегрований та об'єктивний процес	84
Висновки до розділу 1	112
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	115
2.1. Методологічні засади дослідження бюджетної безпеки держави	115
2.2. Методологія оцінювання та забезпечення бюджетної безпеки держави	127
2.3. Діалектика взаємодії фінансової глобалізації та бюджетної безпеки держави	143
2.4. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації	155
Висновки до розділу 2	172
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	174
3.1 Сучасні реалії бюджетної безпеки: аналіз та основні тенденції	174
3.2. Соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту та боргової залежності держави	186
3.3. Моделювання системних взаємозв'язків між напрямками зміцнення та загрозами бюджетної безпеки	203

3.4. Формування системи індикаторів оцінювання бюджетної безпеки з урахуванням змін зовнішнього і внутрішнього середовища	216
Висновки до розділу 3	247
РОЗДІЛ 4. БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	250
4.1. Забезпечення збалансованості бюджетів на місцевому рівні	250
4.2. Структурно-функціональні передумови розвитку бюджетної децентралізації	266
4.3. Особливості впливу міжбюджетних відносин на бюджетну безпеку України	294
Висновки до розділу 4	310
РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	312
5.1. Функціонально-структурні механізми забезпечення бюджетної безпеки держави	312
5.2. Інституційне забезпечення бюджетної безпеки	330
5.3. Стратегічні пріоритети державної політики зміцнення бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації	353
Висновки до розділу 5	371
ВИСНОВКИ	374
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	381
ДОДАТКИ	433

ВСТУП

Актуальність теми. Глобалізація як об'єктивний і складний процес впливає на розвиток сучасної світової економіки. Основною формою її прояву є фінансова глобалізація, що визначає умови функціонування фінансових систем країн. Наслідки впливу фінансової глобалізації залежать від рівня розвитку і стабільності національних фінансових систем та визначають її подальше поглиблення та масштабність охоплення. Фінансова система України демонструє неготовність до викликів глобалізації, вразливість до кризових явищ і накопичення численних внутрішніх дисбалансів. Основою стабільного функціонування національної економіки загалом й фінансової системи зокрема є бюджетна система. Необхідність розв'язання проблеми забезпечення бюджетної, фінансової та національної безпеки держави загалом залишається першочерговим завданням, що зумовлюється посиленням фінансової глобалізації.

Особливого значення набуває потреба держави у коротко- й довгострокових інструментах стабілізації бюджетної системи та стимулюванні соціально-економічного розвитку, яка досягається завдяки впровадженню стратегічних пріоритетів забезпечення національних економічних інтересів, формуванню й реалізації збалансованої бюджетної політики та забезпеченню бюджетної безпеки держави. В Україні реалізація бюджетної політики спрямована на формування сприятливого макроекономічного середовища, вжиття виважених заходів у бюджетній сфері, забезпечення стабільності державних фінансів і підвищення платоспроможності держави. При цьому критерії складання й виконання та параметри бюджету відіграють роль ключових чинників фінансової стійкості й стабільності держави, а характер бюджетної політики визначає напрям розвитку національної економіки, що у свою чергу актуалізує необхідність формування відповідного рівня бюджетної безпеки держави, що зумовлено накопиченням ризиків і загроз, втратою платоспроможності держави та істотним зниженням рівня бюджетного потенціалу. Зазначене актуалізує поглиблене дослідження теоретико-

методологічних засад забезпечення бюджетної безпеки в умовах посилення впливу фінансової глобалізації й надання обґрунтованих практичних рекомендацій щодо стратегічних пріоритетів державної політики підвищення бюджетної безпеки України.

Значний внесок у розроблення теорії та концептуальних засад бюджетної політики й організації бюджетної системи держави зробили вітчизняні вчені: Л. Алексеєнко, В. Базилевич, Т. Боголіб, О. Василик, З. Варналій, М. Каленський, О. Кириленко, С. Колодій, В. Корчинський, В. Кравченко, А. Крисоватий, М. Крупка, Л. Лисяк, І. Луніна, С. Лушина, І. Лютий, В. Мортікова, Ц. Огонь, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Пасічник, І. Радіонова, В. Тамбовцева, В. Тропіна, В. Федосов, І. Чугунов, А. Чухно, С. Юрій та інші. Особлива значущість цієї проблеми в сучасних умовах підтверджується низкою фундаментальних праць у галузі фінансової безпеки зарубіжних учених, серед яких Дж. Б'юкенен, Дж. Лучіані, В. Кейбл, С. Роніс, Д. Лосмен, Е. Меаде й інші. Концептуальні підходи до визначення бюджетної складової фінансової безпеки досліджено такими вітчизняними фахівцями, як О. Барановський, О. Власюк, Г. Дарнопих, А. Гальчинський, Б. Губський, Я. Жаліло, М. Єрмошенко, Т. Єфименко, Т. Ковальчук, О. Лісовська, В. Мартинюк, В. Мунтіян, О. Підхомний, В. Предборський, С. Пирожков, А. Сухоруков, М. Флейчук, Ю. Харазішвілі, Л. Шемаєва, Н. Юрків та інші.

Високо оцінюючи ґрунтовні напрацювання та достатньо високий інтерес до сфери фінансової безпеки, необхідно зазначити, що поза увагою вчених залишається проблема забезпечення бюджетної безпеки держави з урахуванням процесів фінансової глобалізації, конструктивного/деструктивного впливу чинників і загроз, інституційних деформацій та вдосконалення міжбюджетних відносин. Розв'язання цих завдань набуває особливої гостроти в умовах глобальної інтеграції й інституційної трансформації. Динамізм та поліструктурність процесів формування системи забезпечення бюджетної безпеки, їх недостатнє теоретико-методологічне обґрунтування і брак необхідних практичних рекомендацій вимагає системного наукового підходу до розв'язання

зазначеної проблеми, що зумовило вибір теми, визначення мети, постановку та розв'язання завдань дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в межах науково-дослідних робіт: кафедри фінансів економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках комплексної науково-дослідної держбюджетної теми «Модернізація економіки України на засадах сталого соціально-економічного розвитку: закономірності, протиріччя, ризики» (номер державної реєстрації 0111U006456), в межах якої автором досліджено теоретичні та прикладні аспекти бюджетної безпеки України в умовах фінансової глобалізації, визначено загрози й ризики в цій сфері та запропоновано шляхи її забезпечення; кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка за темою «Економічна ефективність та соціальна стабільність розвитку регіонів у системі забезпечення економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0112U001461), особистий внесок автора полягає в удосконаленні методичного підходу до оцінювання рівня економічної безпеки, встановлення взаємозв'язку та взаємозалежності з бюджетною безпекою держави; Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України при підготовці НДР «Гармонізація моделі розрахунку рівня тіньової економіки в розрізі видів економічної діяльності відповідно до оновлених міжнародних стандартів у сфері статистики національних рахунків (СНР-2008 і КВЕД-2010)» (номер державної реєстрації 0114U004260), в межах якої автором запропоновано економіко-математичний підхід до вдосконалення чинних методичних рекомендацій щодо оцінки рівня та структури тіньової економіки за видами економічної діяльності.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретичних положень і методологічних засад дослідження процесів забезпечення бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації й практичних рекомендацій з підвищення її рівня для посилення стійкості фінансової системи в

Україні. Для досягнення поставленої мети в дисертації сформульовано такі завдання:

- розкрити етапи еволюції наукових поглядів та вдосконалити понятійно-категоріальний апарат дослідження бюджетної безпеки держави: бюджет, бюджетний процес, бюджетна система, безпека;

- розвинути концептуальні засади дослідження бюджетної безпеки держави й визначити її місце в системі економічної безпеки держави;

- поглибити теоретичні основи до визначення сутності фінансової глобалізації як головного зовнішнього виклику бюджетній безпеці держави;

- розробити методологічні засади дослідження бюджетної безпеки держави та її забезпечення;

- з'ясувати взаємодію фінансової глобалізації та бюджетної безпеки держави та ідентифікувати причини виникнення загроз бюджетній безпеці України;

- виявити тенденції рівня бюджетної безпеки України в умовах посилення зовнішніх і внутрішніх загроз;

- сформувати систему індикаторів оцінювання бюджетної безпеки з урахуванням структурних змін зовнішнього і внутрішнього середовища життєдіяльності держави;

- змодельовати системні взаємозв'язки між рівнем бюджетної, фінансової та економічної безпеки держави;

- виявити структурно-функціональні передумови бюджетної децентралізації та вплив міжбюджетних відносин на бюджетну безпеку України;

- розробити організаційно-економічний механізм запобігання загрозам бюджетній безпеці України;

- визначити інституційне забезпечення бюджетної безпеки України;

- запропонувати стратегічні пріоритети державної політики підвищення бюджетної безпеки України в умовах фінансової глобалізації.

Об'єктом дослідження є фінансова безпека держави в умовах зростання внутрішніх і зовнішніх загроз.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади, інституційно-організаційні й прикладні аспекти оцінювання та забезпечення бюджетної безпеки України в умовах фінансової глобалізації.

Методи дослідження. Теоретична і методологічна основа дослідження базується на діалектичному, функціональному, захисному, системному та інституційному підходах, відповідно до яких бюджетна безпека і фінансова глобалізація розглядаються у причинно-наслідковій зумовленості.

У процесі розв'язання поставлених завдань у дисертаційній роботі використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: теоретичного узагальнення, наукової абстракції – при дослідженні теоретичних засад бюджету, бюджетного процесу й бюджетної системи (п.1.1); структурно-функціонального аналізу – при систематизації еволюції наукових концепцій бюджетної безпеки держави (п. 1.2); аналізу та синтезу – для ідентифікації та формалізації чинників впливу фінансової глобалізації на бюджетну безпеку (п. 1.3); порівняльного аналізу – при визначенні критеріальних ознак загроз бюджетній безпеці держави (п. 2.2); трендового аналізу та динамічної регресії – при дослідженні й прогнозуванні динаміки загроз; економіко-статистичний і графічний – при визначенні тенденцій зміни рівня бюджетної безпеки України (п. 3.2); кореляційно-регресійного аналізу – при встановленні залежності бюджетної безпеки та інших складових економічної безпеки держави (п. 3.3); економіко-математичного моделювання – при формуванні структурної моделі виникнення загроз бюджетній безпеці та їх впливу на стан бюджетної безпеки держави; метод інтегрального оцінювання – при формування системи індикаторів оцінювання бюджетної безпеки з урахуванням структурних змін зовнішнього і внутрішнього середовища (п. 3.4); SWOT-аналіз – при впровадженні бюджетної децентралізації (п. 4.2); евристичні методи, а також методи логічного узагальнення – при формуванні організаційно-економічного механізму запобігання загрозам бюджетній безпеці (п. 5.1); системного підходу, методу аналізу ієрархій – при обґрунтуванні стратегічних пріоритетів державної

політики підвищення рівня бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації (пп. 5.2 – 5.4).

Інформаційну базу наукового дослідження складають законодавство України, укази Президента України, постанови Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, нормативно-методичні документи Міністерства фінансів України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, аналітичні матеріали Національного інституту стратегічних досліджень, наукові публікації й результати досліджень українських та зарубіжних учених, матеріали періодичних видань і науково-практичних конференцій, офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Національного банку України, Державної казначейської служби України, аналітичні огляди Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейської Комісії та інших міжнародних інституцій, Національного інституту стратегічних досліджень, інформаційні ресурси мережі Інтернет, власні розрахунки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливої наукової проблеми – розробка теоретико-методологічних засад бюджетної безпеки держави під впливом фінансової глобалізації і практичних рекомендацій щодо впровадження функціонально-структурних механізмів її забезпечення. Найбільш вагомими науковими результатами, що визначають наукову новизну, полягають у такому:

вперше:

- розроблено концептуальні та методологічні засади забезпечення бюджетної безпеки держави, які передбачають застосування комплексу цілей, завдань, методів, принципів, інструментів, організаційно-економічного механізму запобігання загрозам та визначення стратегічних пріоритетів забезпечення бюджетної безпеки в умовах посилення дуального впливу фінансової глобалізації, яка породжує ймовірність асиметрії розвитку фінансової системи держави;

- запропоновано методику оцінювання бюджетної безпеки держави, яка базується на врахуванні впливу фінансової глобалізації, структурних змін

бюджетної системи та національних економічних інтересів, що включає формування системи індикаторів з використанням адитивної форми інтегрального показника, групування й визначення індикаторів бюджетної безпеки держави (рейтингові, компаративні та структурні), своєчасне уточнення та прогнозування граничних значень індикаторів, що забезпечує комплексність оцінювання бюджетної безпеки держави з урахуванням складних ієрархічних зв'язків у сфері фінансової безпеки держави;

– запропоновано структурну модель виникнення й визначення впливу загроз бюджетній безпеці держави, в якій з урахуванням особливостей національної фінансової системи відображено сфери виникнення загроз бюджетній безпеці, особливості регулювання фіскальної політики, глобалізаційні чинники, що впливають на національну економіку та ВВП країни, результати використання котрої дозволяють визначати залежність рівня бюджетної безпеки держави від ступеня поширення загроз, потенційну здатність бюджетної системи протистояти загрозам екзогенного й ендогенного походження, мінімізувати бюджетні втрати і слугують передумовою формування механізму запобігання загрозам бюджетної безпеки держави;

– розроблено організаційно-економічний механізм запобігання загрозам бюджетній безпеці України, який включає конкретні методи зниження ризиків, інструменти та важелі державного регулювання процесу запобігання загрозам бюджетній безпеці держави, призначенням котрого є створення безпечних умов розвитку бюджетної системи в умовах нестабільності. За відсутності подібного підходу в сучасних наукових дослідженнях він є основою для реалізації заходів впливу/протидії загрозам бюджетній безпеці держави залежно від джерела їх виникнення, ступеня небезпеки, форми прояву і сфери впливу на бюджетний процес;

удосконалено:

– понятійно-категоріальний апарат методологічних засад дослідження

бюджетної безпеки в частині визначення пов'язаних за змістом понять («бюджет», «бюджетний процес», «бюджетна система», «безпека», «безпека бюджету»), що послугувало підставою уточнення змісту поняття «бюджетна безпека держави», яке з позицій функціонального та захисного підходів розглянуто як умова функціонування фінансової системи держави, за якої бюджетна система спроможна забезпечувати платоспроможність і фінансову стійкість держави, ефективне використання бюджетних коштів з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин, має потенційну спроможність протистояти загрозам внутрішнього і зовнішнього походження та забезпечити державні фінанси;

– обґрунтування діалектики взаємозв'язку фінансової глобалізації та бюджетної безпеки держави, відмінними рисами яких є врахування у дослідженні чинників позитивного та негативного впливу, зовнішніх і внутрішніх ризиків, особливостей впливу глобалізаційних процесів на бюджетну безпеку держави, що спричинені низкою негативних явищ і процесів у вітчизняній економіці (висока залежність найважливіших сфер національної економіки від зовнішньоекономічної кон'юнктури, низька захищеність національної фінансової системи, збереження умов для корупції й криміналізація господарсько-фінансових відносин). Це, на відміну від існуючих підходів, уможливорює комплексний розгляд взаємозв'язку фінансової глобалізації та бюджетної безпеки держави й набуття нових ознак методології дослідження;

– визначення структурно-функціональних передумов розвитку бюджетної децентралізації (врахування спроможності громад концентрувати фінанси і спрямовувати їх на проекти регіонального розвитку, досягнення балансу між обсягами наявних бюджетних ресурсів та обсягами функцій і повноважень, які виконують органи місцевого самоуправління) та формування дієвої диференційованої підтримки бюджетуютьовуючих підприємств, що дозволить ефективно формувати й реалізовувати бюджетну політику на місцевому рівні;

набути подальшого розвитку:

– положення теорії економічної безпеки як складного полісистемного

явища в частині сутності, структури, характеристики та місця бюджетної безпеки як домінантної складової фінансової безпеки держави, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і виявлення основних функціональних залежностей зі складовими економічної безпеки держави, що, на відміну від наявних підходів, дозволяє ідентифікувати основні чинники та процеси, які є джерелами загроз, і сприяє підвищенню бюджетної, фінансової та загалом економічної безпеки держави;

– класифікація загроз бюджетній безпеці держави, що, на відміну від існуючих підходів, доповнено новими класифікаційними ознаками: за стадіями бюджетного процесу (загрози на стадіях складання проекту бюджету, розгляду і затвердження, виконання бюджету, контролю); за характером порушення бюджетних інтересів (зумовлені одиничними та численними порушеннями); за масштабами дестабілізації (загальнонаціональні, локальні, індивідуальні); за тривалістю деструктивного впливу (системні, додатково набуті); дисбалансові (загрози дохідній частині, загрози видатковій частині, загрози фінансуванню дефіциту бюджету, загрози борговій залежності), що дозволить зменшити негативний вплив загроз на бюджетну безпеку держави;

– систематизація інституційного базису забезпечення бюджетної безпеки держави за його основоположними елементами: суб'єктами інституційно-організаційного забезпечення бюджетної безпеки (державні органи й посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями) та інституційно-правовим забезпеченням бюджетної безпеки держави (сукупність формальних інституційних обмежень, що регулюють діяльність структурних і інфраструктурних інститутів, діяльність яких спрямована на здійснення комплексу заходів з організації, взаємодії, інформування, контролю та інших функціонально-розпорядчих дій, завдяки виконанню котрих бюджетна система перебуває у безпеці, забезпечуючи платоспроможність і фінансову стійкість держави, ефективне використання бюджетних коштів з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин та запровадження заходів запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам у

бюджетній сфері). Це слугує підґрунтям узагальнення наявних проблем, які перешкоджають ефективній реалізації державної політики у бюджетній сфері, серед котрих: неузгодженість, фрагментарність, недостатнє фінансування відповідних державних програм, ситуаційне управління;

– методологічні засади обґрунтування стратегічних пріоритетів зміцнення бюджетної безпеки держави в умовах поглиблення фінансової глобалізації, відповідно до яких використано механізми, що запобігають загрозам бюджетній системі держави, забезпечення бюджетної дієздатності держави, формування бюджетних резервів та структуризації бюджетних видатків, удосконалення міжбюджетних відносин і розвитку бюджетної децентралізації, впровадження системи бюджетної ефективності й контролю, детінізації економіки й легалізації капіталів із залученням до інвестування в межах України, мінімізації бюджетного дефіциту та управління державним боргом, що забезпечить формування сприятливого макроекономічного середовища, розвиток реального сектора економіки, стабільність державних фінансів і платоспроможність держави та фінансову безпеку України;

– методичний підхід до декомпозиції Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017 – 2020 роки, що дало змогу виділити ієрархічну структуру, положення та концепти задекларованих пріоритетів, реалізація яких у визначеній послідовності сприятиме зміцненню бюджетної безпеки держави в умовах фінансової глобалізації (дотримання бюджетно-податкової дисципліни; підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики; забезпечення ефективного виконання державного бюджету; підвищення прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення, методичні підходи та висновки, викладені в дисертаційній роботі, доведені до рівня прикладних рекомендацій, які у сукупності створюють обґрунтовану основу для побудови цілісної системи забезпечення бюджетної безпеки України. Отримані наукові результати

дослідження були використані державними і місцевими органами влади при вдосконаленні існуючого нормативно-правового та методичного забезпечення й розробленні програмних документів щодо безпечного розвитку бюджетної системи та міжбюджетних відносин в Україні. Зокрема, основні положення й пропозиції, які мають практичну значущість, пройшли апробацію та впроваджені у діяльність:

- Комітету Верховної Ради України з питань бюджету при опрацюванні законопроектів і підготовці відповідних рекомендацій до законодавчих документів організації бюджетного процесу, зокрема пропозиції щодо вдосконалення міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації, та визначенні стратегічних пріоритетів державної політики в частині зміцнення бюджетної безпеки України (довідка № 04-13/14-596 (66777) від 21 березня 2017 року);

- Міністерства фінансів України при вдосконаленні механізму бюджетного регулювання в процесі реформування міжбюджетних відносин у контексті бюджетної децентралізації (довідка № 31 – 07030-07/25-481/404 від 2 лютого 2017 року);

- Національного інституту стратегічних досліджень при підготовці підрозділу 2.2 «Політика регіонального розвитку: реформи заради збереження цілісності країни» та підпункту 2.3.2 «Забезпечення фінансової безпеки держави» Аналітичної доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2015 році» на виконання розпорядження Президента України від 26.02.2015 № 229/2015-рп (довідка № 293/589 від 15 червня 2015 року);

- Державної служби фінансового моніторингу України при підготовці науково-практичного коментаря Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму, фінансування розповсюдження зброї масового знищення», зокрема надано рекомендації щодо актуальних проблем бюджетної безпеки України в умовах фінансової глобалізації (довідка № 4958/0340-05 від 16 листопада 2015 року);

– Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України при підготовці теми «Гармонізація моделі розрахунку рівня тіньової економіки в розрізі видів економічної діяльності відповідно до оновлених міжнародних стандартів у сфері статистики національних рахунків (СНР-2008 та КВЕД-2010)», в межах якої автором здійснено аналіз, узагальнено та запропоновано методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки, зокрема за монетарним методом (довідка № 1/301 від 25 листопада 2014 року);

– Green World Group LTD (м. Варна, Болгарія) при формуванні практичних рекомендацій щодо визначення основних напрямів розвитку функціонально-структурного механізму управління бюджетною системою в умовах фінансової глобалізації (довідка № 17-02/117 від 23 вересня 2015 року);

– Головного управління Державної казначейської служби України в Полтавській області при здійсненні моніторингу та контролю бюджетного процесу, зокрема використано пропозиції стосовно зменшення деструктивного впливу загроз бюджетній безпеці (довідка № 16-16/8361/1 від 10 квітня 2016 року);

– Полтавської обласної державної адміністрації в процесі реалізації обласної Програми запобігання корупції у Полтавській області на 2015 – 2016 роки, у якій ураховано запропонований підхід до вдосконалення системи використання бюджетних коштів (довідка № 01-66/1578 від 20 липня 2016 року);

– Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка в процесі викладання навчальних дисциплін «Бюджетна система», «Стратегічне управління», «Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки» (довідка № 01-11-750 від 12 квітня 2017 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним науковим дослідженням, у якому розроблено нові теоретичні положення, методологічні підходи та практичні рекомендації щодо забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах фінансової глобалізації. Наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Внесок автора в наукові праці, опубліковані у співавторстві, конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи пройшли апробацію й отримали схвальну оцінку на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах, у тому числі: II Міжнародній науково-практичній конференції «Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення корпоративного управління: якість аудиту та корпоративна безпека» (м. Харків, 2011 р.); Науково-практичній конференції «Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду вдосконалення діяльності органів влади» (м. Полтава, 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційна та економічна безпека» (Харків, 2012 р., 2014 р.); II, III, IV Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи» (м. Полтава, 2014 р., 2015 р., 2016 р.); XI, XII, XIII, XIV, XV Міжнародній конференції «Інформаційні технології і менеджмент» (Латвія, м. Рига, 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р., 2017 р.); XI, XII, XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Київ, 2014 р., 2015 р., 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансово-економічна стратегія розвитку в умовах євроінтеграційних процесів: аспекти сталості та безпеки» (м. Чернігів, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний інформаційний простір в освітній і науковій діяльності: проблеми становлення, особливості організації, ефективність та перспективи розвитку» (Словаччина, м. Кошице, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Фінансово-економічна безпека: держава, регіон, підприємство» (м. Полтава, 2014р., 2017 р.); науково-практичному круглому столі «Детермінанти конкурентоспроможності соціально-економічного розвитку регіону» (м. Чернівці, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 2015 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень» (м.

Львів, 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи» (м. Львів, 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти» (м. Ужгород, 2016 р.); III Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції з міжнародною участю «Економічна безпека: держава, регіон, підприємство» (м. Полтава, 2016 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансово-кредитна система: вектор розвитку» (м. Ужгород, 2017 р.).

Публікації. Основні наукові положення й результати досліджень за темою дисертації опубліковано в 60 наукових працях, серед яких: одна одноосібна монографія обсягом 23,25 друк. арк. та шість колективних монографій, в яких особисто авторові належить 4,2 друк. арк., 27 статей у наукових виданнях, у тому числі 24 статті у фахових наукових виданнях України, з яких 15 входять до міжнародних наукометричних баз, 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, 26 тез у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 57,2 друк. арк., з котрих 40,5 друк. арк. належить особисто автору.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 475 сторінок комп'ютерного тексту, що містить 66 рисунків та 30 таблиць, з яких повну сторінку займають 10 рисунків і 12 таблиць, 23 додатки, розміщені на 43 сторінках. Список використаних джерел містить 485 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Еволюція поняття бюджету та розвиток бюджетної системи

Бюджетна система поряд із банківською системою, обов'язковим державним страхуванням та фінансами підприємств є складовою фінансової системи держави. Саме бюджетній системі належить провідна роль у фінансовій системі держави.

Бюджетна система держави є символом її економічної незалежності, атрибутом економічної системи, основним інструментом створення грошових фондів держави, реалізації соціальної та економічної політики, формування та розподілу ресурсів для виконання функцій держави. За структурою, розміром і рівнем збалансованості бюджету можна зробити висновок про стан фінансових ресурсів держави, її платоспроможність та економічний потенціал [56].

Процеси формування державного бюджету нерозривно пов'язані зі становленням державного устрою, що, у свою чергу, історично зумовило виникнення та розвиток теорії суспільного договору, у концепціях та модифікаціях якої набули пояснення сутність та причини виникнення державного бюджету.

Теорія суспільного договору, хоч і має глибоке історичне коріння (її виникнення датується XVII–XVIII ст.), дотепер залишається актуальною. Її окремі положення згадуються ще у Платона (державна форма є формою спільного поселення людей, що забезпечує захист спільних інтересів, території, підтримує порядок, розвиток виробництва, задоволення повсякденних потреб) [17] та в Аристотеля (чіткий поділ понять суспільства і держави, держава втілює в собі систему відносин особливого типу – панування та підпорядкування) [16]. Надалі теорія суспільного договору набула розвитку в наукових працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо [142], котрі в різних аспектах пояснювали виникнення держави як результат суспільного договору між людьми. Згідно з договором зобов'язанням держави на належній їй

території є забезпечення безпеки людей, захист прав і свобод, а також розподіл державної казни.

За К. Марксом, планування розподілу казни закладено в природі самого суспільства [217]. Саме ця організаційна функція держави є основою соціальної антропології: держава розглядається як система забезпечення життєдіяльності суспільства як єдиного політичного організму. Звідси основними ознаками держави є система державних органів та установ, наявність права і система норм, території, на яку поширюється державна влада. Держава таким чином розглядається як інституційно встановлена соціально-політична система, що забезпечує функціонування суспільства, де планування та розподіл державної казни зумовлено життєвою необхідністю.

У контексті теорії суспільного договору варто згадати закон німецького економіста Адольфа Вагнера (кінець XIX р.), формулювання якого в сучасній науковій літературі подається по-різному. Але за первинним його визначенням [379] індустріалізація економіки супроводжується прискореним зростанням частки суспільно-державних витрат у ВВП стосовно промислового виробництва з таких причин:

- соціально-політичні: (суттєве розширення соціальних функцій держави – пенсійне страхування, допомога населенню під час стихійних лих і катастроф);
- економічні: (науково-технічний прогрес, і, як наслідок, збільшення державних асигнувань у науку, інвестиційні проекти та ін.);
- історичні: (фінансування державою непередбачуваних витрат через випуск державних позик, внаслідок чого зростають величина державного боргу й витрат на його обслуговування) [409].

Формування та розподіл державного бюджету мають давню історію, протягом якої відбувалася еволюція дій, поглядів, процесів, засобів державного впливу, способів упорядкування внутрішніх фінансових ресурсів країни та їхнього розподілу тощо.

Еволюцію бюджету та бюджетних відносин можна дослідити за

допомогою ретроспективного аналізу на прикладі України. Зокрема, формування та розподіл державного бюджету починаються за часів Київської Русі. Н. Теремцова, вивчаючи стадії та елементи бюджетного процесу в Україні, зазначала: «княгиня Ольга, збираючи данину, розподіляла її на дві частини: одну з них залишала для себе і тримала у Вишгороді, а іншу відправляла до Києва. Можна стверджувати, що та частина, яку відправляли до Києва, і становила бюджет країни» [415]. Крім того, бюджет князівської сім'ї був відокремлений від бюджету держави. Однак із XI ст. домінували внутрішні джерела – князівства, які входили до складу Київської держави [234].

Наступний етап розвитку бюджетних відносин на території України пов'язаний зі становленням українського козацтва (XV–XVIII ст.). Економіка Січі складалася з двох секторів: січового та індивідуального. Січове господарство, у свою чергу, поділялося на загальносічове та курінне. Значну частину доходів Січ отримувала від зовнішніх надходжень (військова здобич, царська платня, торгівля, сплата податків від продажу товарів на території Січі, мито за транзит товарів). Запорозька Січ мала завершену систему збирання та витрачання коштів, її бюджет був беззбитковим, його збалансування забезпечувалося трудовими повинностями, зменшенням платні, регулюванням експортно-торговельних операцій, покриттям частини державних потреб за рахунок старшин, хоча щодо останнього зворотний процес також спостерігався. На Січі не знали форм ведення бюджетного процесу, однак наприкінці її існування в Коші існувала певна статистична звітність, а також фінансове рахівництво («Секрети Війська Запорізького») [51].

У XVIII–XIX ст. Україна перебувала під владою Російської та Австро-Угорської імперій. У цей період її економіка розвивалася повільно, адже в її розвитку домінували інтереси цих імперій. При цьому перші згадки про загальнодержавні та міські кошториси в Росії належать до 1645 р., а державний бюджет приблизно в теперішньому вигляді, з'явився на початку XIX ст. [125].

Значний науковий внесок в розвиток бюджетної системи Росії зробив М. М. Сперанський, котрий у науковій праці «План фінансів» (1810 р.) навів принципи організації фінансової системи держави. М. М. Сперанський запропонував надати державному бюджетові правовий статус, податі замінити податками (наприклад, подушну подать – прибутковим податком), від винного відкupu перейти до акцизної системи, створити центральний банк і випустити кредитні гроші з метою розвитку промисловості, торгівлі й сільського господарства [56]. За «Планом фінансів» М. М. Сперанського, передбачалися дві складові: устрій фінансів на поточний рік і устрій фінансів на майбутнє.

Перші спроби побудувати власну бюджетну систему в Україні припали на 1918–1922 рр [56]. Спочатку Українською Центральною Радою протягом 14 місяців її існування, а потім і в умовах Гетьманату зроблено спроби сформувати бюджетну систему в країні, забезпечити самостійність бюджетних відносин шляхом відокремлення від фінансової системи Росії та організації власного грошового обігу. Але ці спроби з різних причин практично не мали успіху. Однак за нетривалий період існування УНР (1917–1919 рр.) започатковано формування автономної бюджетної системи й запроваджено національну грошову одиницю – гривню [314].

За гетьманства Скоропадського (1918 р.) з'явилися самостійні фінансові органи України. Так, у Законі «Про тимчасовий державний устрій України» [370] закріплено, що найвищою народною інституцією у справах державних кредитів і фінансової політики є Фінансова рада. Пріоритетним завданням у фінансово-бюджетній сфері було визначено запровадження грошової одиниці – карбованця – та вибудовування власної грошово-кредитної системи. Наприклад, проект державного бюджету на 1918 р. сформовано з дефіцитом 2 млрд крб, з яких 1 млрд крб передбачалося покрити за рахунок випуску та реалізації державних цінних паперів [56]. На жаль, Гетьманат припинив існування в середині грудня 1918 р., а тому ключові реформи у сфері державних фінансів України, започатковані відповідним урядом, залишилися незавершеними [77].

Говорити про стабільний розвиток фінансово-бюджетної системи України за часів УНР (до кінця 1920 р.) не доводиться, адже цей історичний період характеризувався запеклою боротьбою за контроль над територією країни різних політичних режимів. Бюджет держави був дефіцитним, бюджетні кошти використовувалися неефективно, а основним джерелом поповнення фінансових ресурсів була грошова емісія [85].

З проголошенням Української РСР на державні органи було покладено регулювання грошової системи, організацію фінансового господарства. Бюджетна система України була підпорядкована бюджетній системі СРСР, тобто не була самостійною. Основні нормативно-правові положення Конституції СРСР щодо регулювання бюджетних відносин конкретизувалися в законодавчих і підзаконних актах. З огляду на історичну ретроспективу розвитку бюджетних відносин зміст бюджетного законодавства СРСР можна звести до такого: централізована єдність бюджетної системи, зосередження податкового впливу в союзних органах і регламентація бюджетних видатків; створення єдиного державного бюджету шляхом включення до нього бюджетів союзних республік; затвердження зведеного бюджету верховними органами СРСР [310].

Ситуація у сфері державних фінансів в Україні значно загострилася наприкінці 80-х років ХХ ст. Бюджетні ресурси держави використовувалися без належного обґрунтування й переважно неефективно.

Велике значення для розвитку бюджетної системи України мало проголошення незалежності держави, яке уможливило формування власної бюджетної політики й організації бюджетного процесу на принципах самостійності та прозорості (Закон Української РСР «Про економічну самостійність» від 3 серпня 1990 р., якому передувала Декларація про незалежність Української РСР, де закріплено принцип економічної самостійності як необхідної умови державного суверенітету України (ст. 1), що передбачає і самостійність здійснення бюджетних відносин [342].

Першим документом у системі нормативно-правових актів, спрямованим на регулювання бюджетних відносин у незалежній Україні в цілому та бюджетного процесу зокрема, став Закон України «Про бюджетну систему України», прийнятий у 1990 р. [130]. У 2001 р. цей законодавчий акт втратив чинність у зв'язку з ухваленням Бюджетного кодексу України (БКУ), де визначено інституційно-правові засади та основи функціонування бюджетного процесу [56].

Наступний етап розвитку бюджетної системи України, що триває дотепер, розпочався з 2010 р., з прийняттям БКУ в новій редакції, Податкового кодексу України (ухвалено 2 грудня 2010 р.) та інших нормативних актів, що відобразили результати й наслідки бюджетної та податкової реформи в нашій країні.

Отже, ретроспективний аналіз показав, що формування бюджетної системи у Україні має глибоке історичне коріння, хоча щодо періодизації бюджетної історії України немає єдиної думки.

Зокрема О.Д. Данилов та Д. М. Серебрянський визначають періоди її формування таким чином:

- 1) XVI–XVIII ст. (козацька доба);
- 2) 20-ті роки XVI ст. – початок XX ст. (приєднання частини України до Російської імперії);
- 3) 1918–1922 рр. (бюджетний процес під управлінням Української Центральної Ради та більшовицького уряду);
- 4) 1922–1992 рр. (Україна у складі СРСР);
- 5) 1992 р. – дотепер (суверенна Україна) [93].
- 6) Відомі вітчизняні вчені Г.О. П'ятаченко та Л. В. Кухарець дають іншу періодизацію:
 - 7) березень 1917 р. – квітень 1918 р. (часи Української Народної Республіки);
 - 8) квітень-грудень 1918 р. (Українська держава у формі Гетьманату П. Скоропадського);

9) грудень 1918–1919 рр. (Українська Народна Республіка доби Директорії);

10) 1917–1930 та 1930–1990 рр. (Радянська Україна);

11) 1990 р. – дотепер (незалежна Україна) [310];

12) Професор Ю. В. Пасічник пропонує такі періоди:

13) IX–XIII ст. (Київська Русь і Галицько-Волинське князівство);

14) XIV–XVI ст. (Польсько-Литовська доба);

15) XVI–XVIII ст. (Козацька доба);

16) XVIII-початок XX ст. (Україна у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій);

17) 1917–1922 рр. (Україна в XX ст.);

18) 30 грудня 1922 р. – 15 липня 1990 р. (Україна у складі Радянського Союзу);

19) з 16 липня 1990 р. – дотепер (незалежна Україна від дня ухвалення Декларації про Державний суверенітет України) [315].

Результати проведеного аналізу свідчать про накопичення значного досвіду в системотворенні у бюджетній сфері, який необхідно враховувати у формуванні та використанні фінансових ресурсів для забезпечення життєздатності й розвитку держави. Цей досвід набувався протягом значного часу.

Сучасна бюджетна система України, за чинним Бюджетним Кодексом України [52], становить сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, яку побудовано з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульовано нормами права [98]. Таке визначення поняття «бюджетна система» є достатнім для нормативно-правового акта, що регулює відносини, які виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їхнє виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, відповідальність за порушення бюджетного законодавства, а також визначає правові засади утворення й погашення державного і місцевого боргу [437]. Тобто це

визначення у чинному БКУ є достатнім для формування прагматичного контуру системогенезу в бюджетній сфері (парадигмальні, синтагматичні та прагматичні контури відповідного тезауруса) [253, с. 210].

Поняття «бюджетна система», надане у БКУ [52], відображає структуру бюджетної системи поряд із її певними зовнішніми характеристиками: єдність бюджетів усіх рівнів, ієрархічність побудови бюджетної системи держави та її вертикальна організація. Але поза межами поняття «бюджетна система», наданого у БКУ, залишилися певні важливі характеристики бюджетної системи (наприклад, її місце в системі регулювання економіки держави). Навіть економічні відносини, які виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, розкрито не повністю.

Парадигмальний контур системогенезу в бюджетній сфері містить, за Є. І. Овчаренком [253, с.211], комплекс ідей, цілей, функцій, принципів і методів, концепцій, теорій та підходів, які пояснюють і створюють підстави для вивчення явищ та процесів, що виникають та відбуваються у відносинах у процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів. Якщо скористатися напрацюваннями Є. І. Овчаренка, то можна стверджувати, що у будь-якому парадигмальному контурі системогенезу в бюджетній сфері необхідність вести дослідження у його межах «примусить» дослідників не лише окремо розробляти певні елементи парадигмального контуру, а й емпірично пояснювати роль та місце власних розробок у ньому. Це дасть можливість спрямувати дослідження за справді актуальними науковими напрямами.

Сьогодні парадигмальний контур системогенезу в бюджетній сфері окреслений вельми нечітко, спостерігається брак концепцій, теорій та підходів, які є теоретичною платформою пояснення явищ та процесів, що спостерігаються у відносинах учасників бюджетного процесу, дозволяють ідентифікувати нові явища, тенденції та процеси й визначати вектори їхнього дослідження. Переважна більшість визначень змісту поняття «бюджетна система» перебуває саме у прагматичному контурі системогенезу, тобто

базуються на основних домінантах визначення цього поняття в чинному БКУ, лише певною мірою уточнюючи їх або доповнюючи.

Опорними у визначеннях змісту поняття «бюджетна система» є поняття, що визначають структуру системи, зокрема, вертикальну, і наголошують на її закріпленості в нормах права. Як приклад, можна привести такі визначення, де бюджетна система розглядається як:

- сукупність усіх ланок державного бюджету на єдиних принципах (О. Василик [63]);

- сукупність бюджетів, які формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм (С. Лондар [202], О. Кириленко [160], В. Опарін [296], Л. Фільштейн [426], І. Петровська, Д. Клиновий [320]);

- сукупність бюджетів усіх рівнів, які врегульовані правовими нормами й формуються на єдиних принципах під впливом державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни (В. Базилевич, Л. Баластрик [19], С. Юрій, Й. Бескид [453]);

- сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів відповідно до бюджетного устрою країни, яка функціонує на засадах єдності бюджетного устрою, бюджетної політики, бюджетного права, бюджетних інститутів, взаємодія яких зумовлює формування, мобілізацію та використання бюджетних коштів згідно з до єдиними принципами та нормами права суспільних відносин із метою розв'язання соціально-економічних завдань держави [385].

У сучасній науковій літературі зустрічаються й інші визначення змісту поняття «бюджетна система», в яких автори намагаються якомога далі відійти від об'єктного підходу. Наприклад, І. Чугунов визначив бюджетну систему як адаптивний механізм у системі регулювання економіки, спрямований на забезпечення адекватності регулятивних заходів держави внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища [436]. Слід зазначити, що механізм в економічних дослідженнях розглядається здебільшого як комплексний інструмент, що забезпечує функціонування тієї чи іншої

системи: кожен механізм функціонує (тобто виконує певні функції) за заданою кінематичною схемою, має вхідний сигнал до дії та її результат. А система, у свою чергу, є результатом системогенезу, що за П.К. Анохіним, розглядається як процес формування, розвитку та функціонування систем шляхом системоутворюючих механізмів [14].

Результати аналізу наявних тлумачень змісту поняття «бюджетна система» дають підстави стверджувати наступне. За наявними визначеннями поняття «бюджетна система» розглядається як сукупність об'єктів (на противагу системі як сукупності властивостей). Тому зміст поняття «бюджетна система» розкривається переважно за допомогою структурної характеристики системи, завдяки чому надається уявлення, радше, про структуру бюджетної системи, де бюджети всіх рівнів мають формуватися та використовуватися з дотриманням єдиних принципів. Іншими словами, зміст поняття «бюджетна система» розкривається через множину елементів (більшою мірою) та їхніх відносин (зв'язків) (меншою мірою), тобто через структуру системи.

Як відомо, структура системи – це сукупність необхідних і достатніх для досягнення цілей відношень (зв'язків) між її компонентами. Структура характеризує організованість системи, стійку впорядкованість її елементів і зв'язків. Структурні зв'язки є порівняно незалежними від елементів і можуть виступати як інваріант уразі переходу від однієї системи до іншої, переносячи закономірності, виявлені й відображені у структурі однієї з них, на інші [2; 30].

Наявні дефініції поняття «бюджетна система» базуються, за О.Б. Агошковою, на практичному використанні системної методології, тяжіють до створення загальнонаукового визначення цього поняття відображають системність у бюджетній сфері, певним чином класифікують її об'єкти й показують зв'язок між елементами системи. У наявних визначеннях це поняття спостерігається згідно з підходом переплетіння онтологічного та гносеологічного напрямів [4] з деяким домінуванням онтологічного аспекту, який сьогодні для вивчення будь-якої системи визнаний малопродуктивним: пізнавальна місткість обмежується лише констатацією розчленування бюджетної сфери. При цьому в

онтологічному напрямі поняття «система» використовується, не стільки для розчленування бюджетної сфери, скільки для позначення її цілісності, що визначається певною спільністю, яка організує це ціле.

Гносеологічний напрям у системному підході має набагато більший евристичний потенціал [184]. Гносеологічні установки дають змогу не лише використати системний підхід у дослідженні бюджетної сфери, а й, за А.Г. Кузнецовою, з'ясувати природу її цілісності та надати їй системну інтерпретацію (структура, зв'язки, функції тощо)

За О.Б. Агошковою, визначення поняття «система» має розкривати не лише сукупність і композицію елементів та їхніх відносин, а й цілісну властивість самого об'єкта, стосовно якого будується система. У такий спосіб виявляється роль онтологічної підстави системи та представлення об'єкта і предмета пізнання [4] (гносеологічна надбудова).

Отже, відповідно до результатів аналізу наявних визначень поняття «бюджетна система», виявлених обмежень таких визначень, вимог парадигмального контуру системогенезу в бюджетній сфері та необхідності зміни експлікації поняття «бюджетна система», його зміст у дослідженні, що проводиться, сформульовано в такий спосіб: бюджетна система – це організована на загальноприйнятих принципах система бюджетів, яка охоплює цілісну сукупність взаємопов'язаних відносин організаційно-правового та соціально-економічного характеру, що задають логіку поведінки економічних агентів у межах інституційного середовища, яке сформоване державою, у процесах формування та використання бюджетних коштів.

У наданому визначенні бюджетна система з'являється як суспільне надбання [385], є до певної міри самостійною (хоча ця самостійність є відносною), має бути відповідним чином побудована для того, щоб виконувати своє призначення. Призначенням бюджетної системи є формування та розпис фінансової бази діяльності держави для забезпечення потреб економічного та соціального розвитку держави за результатами розподілу ВВП і національного продукту, державного регулювання й стимулювання економіки, контролю за

утворенням та використанням централізованого фонду грошових ресурсів.

Як і кожній системі, бюджетній системі держави притаманні певні властивості, серед яких, насамперед, слід відзначити:

- **стійкість**: здатність підтримувати заданий режим функціонування (виконувати свої функції й зберігати параметри та характеристики функціонування в установлених межах у часі), незважаючи на вплив низки внутрішніх та зовнішніх чинників;

- **бюджетний унітаризм**: розподіл функцій і повноважень між учасниками бюджетного процесу, за якого забезпечується їхня фінансова самостійність, спрямована на забезпечення суспільних потреб, підвищення життєвого рівня населення та мінімізацію витрат адміністрування управлінських функцій [385];

- **концептуальність**: система відображає принципову ідею – консолідацію та наступний розподіл фінансових ресурсів держави для задоволення економічних та соціальних потреб;

- **організованість**: у системі забезпечуються взаємодія та взаємозв'язок учасників бюджетного процесу (окремих ланок бюджетної системи), який ґрунтується на правових нормах і орієнтований на зростання частки суспільно-значимих витрат у структурі консолідованого бюджету держави, основних елементів;

- **інструментальність**: наявність у системі специфікованих процедур (правові засади, бюджетна стратегія, система норм та правил, принципи організації), у розробленні та реалізації яких беруть участь учасники бюджетного процесу.

Функціонування бюджетної системи держави базується на принципах, які визнано міжнародною спільнотою та відображено у БКУ (ст. 7) [52]: єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності та результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості й неупередженості, публічності та прозорості. Узагальнену характеристику принципів функціонування бюджетної системи наведено на рис. 1.1.

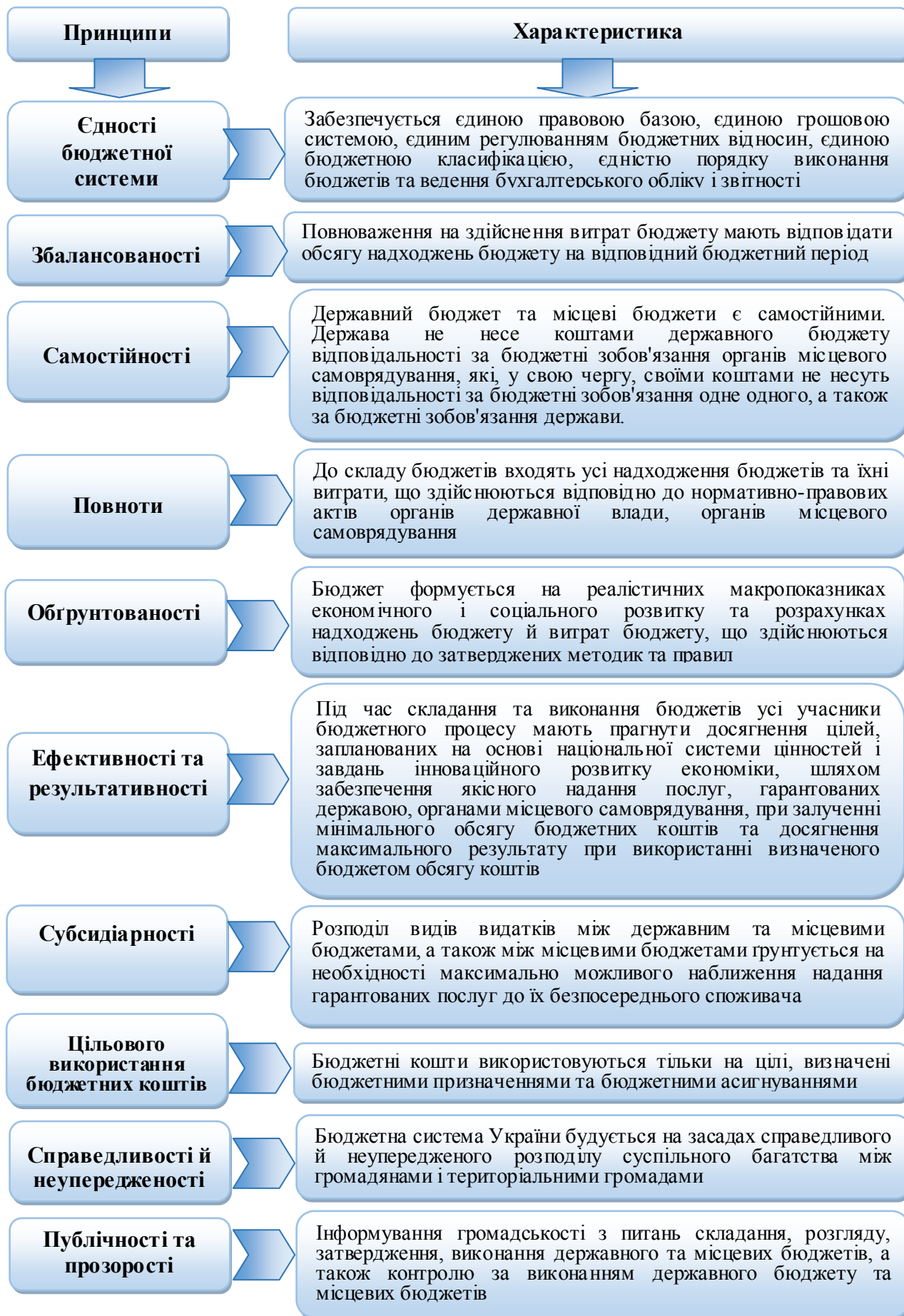

Рис. 1.1. Узагальнення принципів функціонування бюджетної системи країни
Джерело: узагальнено за джерелами [49,50, 52, 385,]

Окреслені нами характерні принципи побудови бюджетної системи, що наведені у Бюджетному кодексі, не є гарантією їх реалізації. І, як стверджує Л. Лисяк, для впровадження окреслених принципів у реальну практику необхідне виконання низки умов, що є предметом подальших досліджень. Перспективою наступних досліджень має стати також аналіз того, наскільки бюджетна політика втілює принципи й функції бюджетної системи держави, зважаючи не те, що саме бюджетна система є одним із основних її інструментів для спрямування розвитку суспільства в необхідному напрямі [197].

Вагоме значення у формуванні бюджетної системи, здатної вирішувати не лише тактичні, а й стратегічні питання розвитку суспільства, належить науково обґрунтованій системі принципів її формування [50].

Дотримання певних принципів бюджетної системи країни пов'язане з практичною фазою повного управлінського (бюджетного) циклу, у межах якого досягаються окреслені цілі бюджетної політики та здійснюється регулюючий вплив у ключових суспільно необхідних напрямках розвитку [385].

Системоутворювальним елементом бюджетної системи держави є державний бюджет. Вважається, що офіційного статусу термін «бюджет» набув наприкінці XVII ст. в Англії: бюджетом називали план доходів та видатків, який затверджувався парламентом [315]. Спочатку й протягом тривалого часу бюджет розглядався як «план доходів і витрат без усіляких приховувань або таємничих визначень» (за Ф. Нітті) [245]. Протягом XIX-XX ст. поняття «бюджет» стало всеосяжним і набуло чіткішого змісту.

Бюджет є багатоаспектним поняттям, унаслідок чого його зміст доцільно розглядати з позицій епістемологічного контекстуалізму, за яким визнається можливість існування кількох позицій, напрямів, відповідей на традиційні або нові запитання [151]. Саме цим пояснюються відсутність єдиного підходу до визначення змісту поняття «бюджет» і наявність майже п'ятдесяти його похідних значень. Основою різноманіття у визначенні змісту цього поняття є

виділення й у подальшому зосередження уваги на характерних рисах та функціях бюджету, його ознаках, принципах формування та витрачання. За Н.В. Савчук, складність визначення змісту поняття «бюджет» саме і пов'язана з тим, що його використовують для позначення різних за природою явищ [385]. Бюджет держави як полісистемне явище розглядається у вітчизняній науці в різних аспектах та підходах, зокрема як:

– економічна категорія, що відображає грошові (фінансові) відносини між державою й учасниками суспільного виробництва (юридичними та фізичними особами) у процесі розподілу та перерозподілу новоствореної вартості у суспільстві (централізованого фонду коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій) [315]. Бюджет як систему фінансових відносин між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування й використання централізованого, фінансового фонду, призначеного для забезпечення виконання функцій і завдань загальнодержавного масштабу, розглядали В. Опарін [298], С. Юрій та В. Федосов [423], О. Кириленко [158], І. Чугунов [436], А. Єпіфанов, І. Сало, І. Д'яконова [118], О. Романенко [382], В. Дем'янишин [98] та ін. У розгляді бюджету як грошових відносин між державою та учасниками суспільного виробництва увагу зосереджено на перерозподільній функції бюджету. Ознаками бюджету як економічної категорії є історичність, плановість, юридичний характер та термін дії [49];

– централізований фонд фінансових ресурсів для забезпечення виконання завдань та функцій держави (Я. Таргулов [412], С. Фішер [428], Й. Бескид [453], М. Карлін [152] та ін.). У цьому контексті увагу зосереджено на матеріальному змісті бюджету як централізованому фонді коштів держави, на акумулювальній та перерозподільній функціях бюджету. Традиційним у цьому контексті є визначення, у підручнику за редакцією В.М. Федосова та С. І. Юрія: державний бюджет України – це централізований фонд фінансових ресурсів держави, який використовується для виконання покладених на неї функцій, передбачених Конституцією України [50];

– основний фінансовий план, де відображається розпис доходів і видатків держави (К. Рау [376], Л. Косс [178], Ф. Нітті [245], І. Озерова [256], Д. Боголепов [32], І. Кулішер [187], М. Мітіліно [63], Ц. Огонь [255], М. Карлін [152]). Бюджет як основний фінансовий план відображає діяльність держави та місцевих органів влади стосовно реалізації соціально-економічної, міжнародної, управлінської, оборонної та фінансової політики. За Бюджетним Кодексом України, бюджет є планом формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються, відповідно, органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [52]. У цьому контексті переважають прикладний аспект і зосередження уваги на економічних та юридичних ознаках бюджету на противагу виявленню його природи й сутнісних ознак;

– інструмент реалізації економічної політики держави та державного контролю за станом виробництва у країні (І. Луніна [205], К. Павлюк [312], Ю. Пасічник [316], Ц. Огонь [255], М. Крупка [183]). У такому контексті акцент зроблено на ролі бюджету в забезпеченні економічного розвитку держави та регулюванні її основних сфер. Виникнення та зростаюча актуальність цього контексту зумовлені вирішальною роллю бюджету в економічному зростанні держави, зміцненні її конкурентоспроможності, зайнятті передових позицій у світовій економіці. Роль бюджету в регулюванні соціальної, виробничої, інвестиційної, регіональної, зовнішньоекономічної та інших сфер, що контролюються державою, є вирішальною. Від збалансованості обсягів і структури дохідної і видаткової частин бюджету залежать рівень економічного зростання держави [213], її соціально-економічний стан та перспективи його покращення. Інструментальність бюджету втілюється й у системі міжбюджетних відносин, функціонування якої спрямовано на забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів країни;

– механізм перерозподілу фінансових ресурсів із метою задоволення потреб суспільства для вдосконалення структури суспільного виробництва та забезпечення соціальних гарантій населення [25]. У такому механізмі

реалізується перерозподільна функція бюджету. За сутністю такий механізм є регуляторним. Від його дії суттєво залежать перебіг процесів суспільного відтворення, їхня ефективність та результативність, що мають довгострокові наслідки для всього суспільства. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів, по суті, визначає засади формування відносин між бюджетом і платниками податків, між бюджетом та розпорядниками бюджетних коштів і задоволення суспільних інтересів.

Окремо слід зауважити важливий політико-юридичний контекст бюджету держави (О. Васирик [63], В. Андрущенко [13]), в якому бюджет розглядається як форма дозволу вищого законодавчого органу виконавчому органу на формування та використання державних коштів. У цьому контексті увагу зосереджено на законодавчих основах підготовки, формування, обговорення, прийняття, використання та коригування бюджету, його правовому статусі та формах. Політичний аспект у цьому контексті зумовлений тим, що названі процеси істотною мірою визначаються позицією політичної сили, що здобула перемогу на чергових виборах. Проте політико-юридичний контекст бюджету держави перебуває у предметному полі переважно юридичних та політичних наук.

Виявлені контексти поняття «бюджет» є результатом багаторічних досліджень цієї проблематики, поглиблення та розвитку наявних напрацювань, прагнення досконалішого опису процесів і явищ у бюджетній сфері. Розгляд кількох контекстів поняття «бюджет» у категоріях «позитивно» – «негативно» позбавлений сенсу. Наявність таких контекстів дає змогу чіткіше визначити межі й структуру дослідницького поля, яке, за Є.І. Овчаренком, визначає синтагматичні контури відповідного тезауруса [253].

За теперішньої ситуації прихильники одного з контекстів бюджету держави не враховують не лише змісту інших контекстів, а й самої наявності інших контекстів, унаслідок чого складається враження про неможливість сформувати бюджетну парадигму (комплекс ідей, поглядів, позицій, функцій, принципів і методів, за допомогою яких вивчаються формування,

використання та коригування бюджету держави з урахуванням впливу на них сукупності різноманітних чинників) через відсутність відповідних передумов. Хоча навіть стислий огляд різноманітних контекстів бюджету держави свідчить про протилежне.

Отже, за результатами аналізу сучасних поглядів на зміст поняття «бюджет держави» є підстави констатувати, що основні контексти бюджету зосереджено у прагматичному контурі (бюджет як механізм, інструмент, план, централізований фонд). У прагматичному контурі знання про бюджет є утилітарними, тобто визначаються переважно їхньою практичною застосованістю, здатністю задовольнити певні потреби та інтереси учасників бюджетного процесу.

Парадигмальний контур, у якому вивчаються проблеми формування та використання державних коштів, тенденції і явища, що в них наявні, вплив процесів формування та розподілу централізованого фонду фінансових ресурсів на соціально-економічні процеси в державі, зв'язок між ними, його використання в оптимізації бюджетних відносин тощо, представлений тлумаченням бюджету як економічної категорії. Парадигмальний контур має менш завершений вигляд.

Відносини організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які задають логіку поведінки економічних агентів у межах інституційного середовища у процесах формування та використання бюджетних коштів, що утворюють зміст бюджетної системи держави, реалізуються у ході бюджетного процесу.

Бюджетний процес є багатоаспектним поняттям хоча б тому, що роль у ньому бюджетної системи є неоднозначною. З одного боку, її функціонування становить зміст, сутність бюджетного процесу, і саме якість бюджетної системи забезпечує безперебійність та результативність бюджетного процесу. Але, з другого боку, організація бюджетного процесу безпосередньо впливає на функціонування бюджетної системи. З огляду на такий зв'язок і взаємозумовленість понять «бюджетна система» і «бюджетний процес» не

можна залишити поза увагою бюджетний процес.

Зміст поняття «бюджетний процес» тлумачиться в юридичному та економічному аспектах. При цьому багато дослідників бюджетної проблематики виходять саме з тлумачення цього поняття в юридичному аспекті. Очевидно, це зумовлено тим, що держава цілком контролює, регулює та регламентує (принаймні намагається) всі відносини організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які задають логіку поведінки економічних агентів та держави, у процесах формування й використання бюджетних коштів, а інструментарієм таких дій є сукупність правових норм. Ці норми задають логіку поведінки економічних агентів і держави у процесах формування та використання бюджетних коштів відповідно до визнаних у суспільстві міри справедливості та суспільних інтересів. Причому такі правові норми є інструментарієм, позбавленим заохочення та стимулювання, інструментарієм примусового характеру, адже недотримання правових норм спричиняє різну за видами (економічну, адміністративну, кримінальну) відповідальність. Наведені характерні риси інструментарію дій держави з формування й використання бюджетних коштів лише описують її природу і жодним чином не є підставою будь-якого оцінювання. Адже іншого інструментарію, по суті, у держави і немає.

Поняття «бюджетний процес» у юридичному аспекті має різноманітне тлумачення. Традиційно бюджетний процес визначається як сукупність дій уповноважених органів держави та місцевого самоврядування щодо складання, затвердження і виконання бюджетів, а також складання, розгляду та затвердження звіту про їхнє виконання, здійснюваних відповідно до норм бюджетного права. Тобто в широкому розумінні бюджетний процес відображає діяльність відповідних органів, що ґрунтується на владних повноваженнях і підпорядкована суворим процедурам у сфері бюджету [424]. З цього приводу є підстави говорити про глибоку інструменталізацію бюджетного процесу, тобто специфікацію необхідних процедур.

Офіційне юридичне тлумачення поняття «бюджетний процес» надано у

БКУ, де за формою воно дещо відрізняється від наведеного, але за змістом є тотожним йому: бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їхнє виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства [52].

Докладний аналіз визначень змісту поняття «бюджетний процес» проведено у колективній монографії «Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення» [56], де проаналізовано визначення поняття «бюджетний процес», починаючи з 1967 р. За результатами узагальнення теоретичних підходів до сутності бюджетного процесу, як багатопланового поняття авторами зроблено такі висновки:

- бюджетний процес розглядається переважно як постадійний процес, визначено чотири стадії (складання, розгляд і затвердження, виконання бюджету та звітування про виконання й контроль);

- з огляду ієрархічної побудови системи бюджетних відносин у державі бюджетний процес доцільно розглядати на двох рівнях, які відрізняються як за ступенем впливу на суспільство, так й ієрархією державних органів, на рівні яких приймаються рішення. Зокрема, ст. 5 гл. 2 чинного БКУ [52] чітко визначає два рівні бюджетної системи України: державний бюджет та місцеві бюджети, які складаються з обласних, районних бюджетів і бюджетів місцевого самоврядування. Вважаємо за доцільне в ієрархію бюджетного процесу включати підсистему бюджетних відносин із суб'єктами господарювання, які беруть участь у формуванні й використанні бюджетних коштів [56];

- бюджетний процес із процедурної точки зору відображається через взаємопов'язану систему його етапів (стадій), які являють собою врегульовану чинними нормами бюджетного законодавства логічну послідовність елементів бюджетного процесу, кожний з яких, будучи підсистемою більш низького порядку, представлений у вигляді чітко визначеної сукупності дій учасників бюджетного процесу [41];

- бюджетний процес з позиції інституційного забезпечення бюджетних

відносин доцільно розглядати як систему, що реалізується через взаємодію структурних та інфраструктурних інституційних одиниць (учасників бюджетного процесу) й вибудовується в межах існуючих інституційних обмежень, через виконання законодавчо встановлених бюджетних процедур [56].

Водночас, не можна вважати, що проаналізованим дефініціям «бюджетний процес» притаманна неоднозначність змістового наповнення. Напроти, у переважній більшості визначень зміст поняття «бюджетний процес» розкривається за допомогою таких дефініцій, як «сукупність процедур», «діяльність державних органів», «сукупність дій виконавчих і представницьких органів влади». Тобто переважна більшість визначень поняття «бюджетний процес» схиляється до його тлумачення з юридичних позицій, в якому увагу акцентовано на зовнішньому боці процесу – послідовності дій та їхніх виконавцях. І лише деякі визначення поняття «бюджетний процес» з числа проаналізованих [56] деяким чином, відрізняються від більшості, оскільки в них увагу акцентовано на економічному аспекті поняття «бюджетний процес», тобто зроблено спробу відобразити внутрішній зміст бюджетного процесу. Економічний аспект у проаналізованих визначеннях поняття «бюджетний процес» представлений «узгодженням інтересів усіх соціально-політичних і економічних груп щодо використання державних фінансових коштів» [48], «перетинанням інтересів різних політичних груп та гілок влади» [150], «визначенням пріоритетів, завдань і функцій держави» [237].

За результатами аналізу наявних визначень поняття «бюджетний процес» надано таке тлумачення його змісту: бюджетний процес – це регламентована нормами права й бюджетним законодавством діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших учасників бюджетного процесу, спрямована на узгодження інтересів усіх соціально-політичних і економічних груп щодо планування та використання державних фінансових ресурсів, яка реалізується шляхом складання, розгляду,

затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, контролю за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії цього процесу, а також оцінювання ефективності й результативності використання бюджетних коштів [56]. У такому визначенні достатньо виразно простежується намагання авторів поєднати юридичний та економічний аспекти бюджетного процесу, сподіваючись в такий спосіб нівелювати обмеження визначень, в яких домінує юридичний аспект.

Результати проведеного у аналізі наукових підходів до визначення змісту поняття «бюджетний процес» надають підстави констатувати таке:

- єдиного загальноприйнятого визначення поняття «бюджетний процес» дотепер не сформульовано, що зумовлено не лише домінуванням одного з двох аспектів (юридичного або економічного), а й високою складністю цього процесу, великою кількістю загроз, що можуть під час реалізації перешкоджати його нормальному перебігу;

- у визначеннях змісту поняття переважає юридичний аспект, що, можливо, пов'язане з дуже великим значенням правових норм та необхідністю їхнього дотримання, оскільки саме правові норми є головним важелем бюджетного процесу (у Бюджетному кодексі України [52] навіть є стаття про бюджетне законодавство);

- вибір юридичного або економічного аспектів у тлумаченні поняття «бюджетний процес» зумовлено вектором та характером дослідження;

- у визначеннях змісту поняття «бюджетний процес» акцентовано увагу на структурній характеристиці об'єктно-суб'єктного типу, тобто у більшості визначень, по суті, ототожнюються поняття «система» і «структура системи»;

- у визначеннях змісту поняття не згадуються мета бюджетного процесу та очікуваний результат.

З огляду на результати проведеного у аналізі визначення змісту поняття «бюджетний процес» та зроблених висновків, на нашу думку, доцільно визначати його як: процес, у якому організовано цілеспрямований керований рух (формування, перерозподіл та використання) фінансових ресурсів

держави, що здійснюється з метою забезпечення потреб держави відповідно до встановлених пріоритетів, задоволення інтересів соціальних груп та громадськості завдяки виконанню послідовності законодавчо регламентованих дій законодавчо визначеними учасниками у межах низки послідовно виконуваних субпроцесів (складання, розгляд, затвердження, виконання, звітування про виконання та контроль бюджетів всіх рівнів).

Учасниками бюджетного процесу вважаються посадові особи та органи, які мають бюджетні повноваження, тобто певні права та обов'язки щодо участі у бюджетному процесі:

- Президент України;
- органи законодавчої влади (Верховна Рада України, Комітет Верховної Ради України з питань бюджету та інші комітети), обласні та районні ради;
- Національний банк України;
- Державна фіскальна служба України;
- органи державного контролю (Рахункова палата, Державна аудиторська служба України) [162].

Як і будь-який процес (сукупність послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату), бюджетний процес у кожній країні має особливості. Особливості бюджетного процесу в Україні розкрито в наукових працях С. Буковинського, О. Василика, О. Кириленко, К. Павлюк, Ц. Огонь, В. Суторміної, І. Чугунова, С. Юрія, Н. Теремцової, М. Кульчицького, Т. Бугай, О. Щербини, А. Ковальчука та ін. За результатами узагальнення наукових праць зазначених науковців виявлено особливості, які поділено на дві групи: особливості побудови бюджетного процесу та особливості, які відображають його реальний перебіг.

Загальні особливості першої групи визначено за результатами опрацювання низки наявних публікацій [161]. До таких особливостей належать:

- законодавча регламентованість: бюджетний процес здійснюється в

межах правового поля держави (бюджетне законодавство). Норми права регламентують усі субпроцеси бюджетного процесу, склад учасників, їхні повноваження, форми участі, права, обов'язки, дії, їхню послідовність та терміни здійснення, форми очікуваних результатів;

- єдність методологічного базису: у всіх субпроцесах бюджетного процесу застосовуються єдині принципи, вимоги, критерії стосовно перебігу, його організації та коригування;

- циклічність: бюджетний процес є циклічним, тобто відбувається в межах бюджетного циклу (період від початку формування бюджету на планований рік до затвердження звіту про його виконання [56]), який не є тотожним бюджетному періоду (дорівнює календарному року). Тривалість бюджетного циклу в різних країнах неоднакова. В Україні бюджетний цикл дорівнює приблизно 2,5 роки. Бюджетний цикл проходить такі стадії: формування бюджету, його виконання, пільгові бюджетні терміни та підготовка звітності. Останні стадії одного бюджетного циклу виконуються паралельно з першими стадіями нового бюджетного циклу, тобто названі цикли здійснюються паралельно-послідовно.

Особливості бюджетного процесу другої групи відображають його реальний перебіг у конкретній країні. В Україні ці особливості такі:

- хронічна несвоєчасність дій органів державної влади, порушення термінів реєстрації законопроекту «Про Державний бюджет України» [340] (так, бюджет на 2015 р. внесено без надання звіту про виконання бюджету 2014 р., громадського обговорення та необхідних консультацій, навіть без пояснювальної записки та макроекономічного прогнозу);

- недостатня прозорість бюджетного процесу, для подолання якої відповідно до змін БКУ виключно Міністерство фінансів України зобов'язане публікувати інформацію від місячних до річних показників виконання бюджету. Із січня 2015 р. Державна казначейська служба України припинила розміщення на офіційному сайті відповідної інформації, а Міністерство фінансів України публікує ці дані із запізненням на місяць, що не дає змоги

оперативно оцінювати поточний стан публічних фінансів. Відсутність планових та фактичних показників перешкоджає оцінюванню стану виконання бюджету [449];

- неоднозначність та явна суперечливість правових норм різних законів, які регулюють тотожні бюджетні відносини, постійна зміна протягом бюджетного року чинних правових норм, на яких ґрунтуються показники державного бюджету. Внаслідок кожної непередбачуваної зміни планових показників поточного року економіка держави втрачає майже 3 в. п. ВВП [42];

- значна дефіцитність бюджетів та їхнього фінансування, суттєвий рівень державного боргу і складність його обслуговування, невизначеність програмно-цільового методу формування бюджету [449].

Вимоги до бюджетного процесу, дотримання яких зумовлює його якість та результативність, представлені принципами бюджетного процесу. Склад таких принципів у науковій літературі висвітлюють по-різному, але не можна не побачити, що окремі принципи бюджетного процесу розвивають і конкретизують принципи функціонування бюджетної системи.

До принципів бюджетного процесу в Україні, що визнано хрестоматійними (тобто викладеними вже в навчальній літературі [423; 424]), належать:

- розподіл повноважень: повноваження у бюджетному процесі розподілено між його учасниками. Кожному органу, що бере участь у бюджетному процесі, належить певна компетенція, за межі якої виходити не можна. За чинним законодавством формування та виконання бюджету належать до компетенції виконавчих органів, а розгляд, затвердження бюджету, контроль за його виконанням – представницьких органів. Втручання органів, що не є учасниками бюджетного процесу, на будь-якій його стадії не допускається (крім випадків, визначених у законодавстві);

- спеціалізація показників доходів і видатків: доходи мають включатися до бюджету за джерелами, а видатки – за цільовим призначенням;

- гласність: показники бюджету й звіту про його виконання можуть і

повинні оприлюднюватися через засоби масової інформації;

- наочність: показники бюджету мають відображатися у взаємозв'язку із загальноекономічними показниками, темпами та пропорціями економічного розвитку країни;

- достовірність: формування бюджету має спиратися на реальні показники.

Розмаїття принципів бюджетного процесу є настільки значним, що в науковій літературі з'явилися спроби впорядкувати їх за допомогою класифікації, групи якої утворено за вибраними ознаками. Так, Х.В. Пешкова поєднала принципи бюджетного процесу, у три групи:

- загальноправові принципи: законності, підконтрольності, розмежування компетенції учасників бюджетного процесу;

- принципи бюджетного процесу: самостійність бюджетів, повнота відображення доходів, витрат і джерел фінансування бюджетів;

- специфічні принципи (описують бюджетний процес як сферу бюджетних правовідносин): періодичність бюджетного процесу, використання спеціальних бюджетних показників, установлених бюджетною класифікацією, дотримання визначених термінів [321].

Є й інші погляди на класифікацію принципів бюджетного процесу, наприклад, [161]:

- загальні принципи: конституційність, законність, єдність бюджетного процесу, розмежування повноважень і компетенцій учасників бюджетного процесу, самостійність учасників бюджетного процесу в межах встановленої компетенції;

- процедурні принципи: періодичність, спадкоємність, плановість, терміновість, прозорість, достовірність;

- спеціальні принципи (відображають бюджетний процес як особливий вид діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування): результативність і ефективність, підвідомчість, підконтрольність, рівність бюджетних прав.

За результатами ознайомлення з думками щодо впорядкування принципів бюджетного процесу слід зробити такі висновки:

- класифікація принципів бюджетного процесу доцільна;
- кількість класифікаційних груп та принципів у кожній групі має задовольняти вимогу «необхідного та достатнього»: груп і принципів у кожній групі не повинно бути надто багато, адже тоді за кількістю класифікаційних ознак складно побачити дотримання принципів, але груп і принципів у кожній групі має бути достатньо для того, щоб окреслити вимоги імперативного характеру, за дотримання яких можна забезпечити якість, результативність і нормальний перебіг бюджетного процесу.

З урахуванням зроблених висновків класифікаційні групи принципів бюджетного процесу доцільно визначити в такий спосіб:

- загальні принципи: законність, розмежування повноважень і компетенцій учасників бюджетного процесу, прозорість, достовірність;
- процедурні принципи: періодичність, циклічність, плановість, використання встановлених бюджетною класифікацією бюджетних показників, дотримання встановлених термінів перебігу стадій бюджетного процесу;
- специфічні принципи: єдність бюджетного процесу, самостійність бюджетів, гласність, аналітичність.

Таким чином, головними поняттями, що описують бюджетну складову у фінансовій системі держави та процеси, що в ній відбуваються, є «бюджет», «бюджетна система», «бюджетний процес».

У фінансовій системі держави провідна роль належить бюджетній системі, що є символом її економічної незалежності. У наявних визначеннях змісту поняття «бюджетна система» спостерігається переплетіння онтологічного та гносеологічного напрямів із певним домінуванням онтологічного аспекту, який сьогодні для вивчення бюджетної системи є підстави вважати неперспективним. Зміст поняття «бюджетна система» в дослідженні, що проводиться, сформульовано в такий спосіб: сукупність

відносин організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які задають логіку поведінки економічних агентів у межах інституційного середовища, сформованого державою, у процесах формування та використання бюджетних коштів.

Бюджетній системі держави притаманні певні властивості, а її функціонування базується на принципах, що визнано міжнародною спільнотою та відображено у БКУ.

Системоутворювальний елемент бюджетної системи держави становить державний бюджет, що є багатоаспектним поняттям, унаслідок чого його зміст розглянуто з позицій епістемологічного контекстуалізму.

Бюджетна система функціонує в ході бюджетного процесу, зміст якого тлумачиться сьогодні в юридичному та економічному аспектах. При цьому переважають погляди з юридичних позицій. Інструментарій наукового пізнання, на яких базуються інституціональні теорії бюджету, дає можливість висвітлювати теоретичні засади бюджету, бюджетного процесу, бюджетної системи в розумінні їхнього значення для соціально-економічного розвитку суспільства.

У сучасних умовах бюджетна система України є централізованою, керованою моделлю унітарного бюджетного устрою, у якій місцеві бюджети мають підлегле становище відносно централізованого. Узагальнені принципи мають посилити контроль за витратами бюджетних коштів усіх рівнів, підвищити ефективність діяльності держави, що виступає як сукупний суб'єкт господарювання. Необхідно змінити не тільки уявлення, а й підходи до формування бюджету та функціонування бюджетної системи. Домінуюча на сьогодні ознака бюджету як кошторису доходів і видатків правлячої еліти, що дбає про власні інтереси, має трансформуватися в ознаку бюджету як результату, який забезпечує реалізацію інтересів суспільства та соціально-економічний розвиток держави.

1.2. Теоретичні засади дослідження бюджетної безпеки держави в умовах глобальних перетворень

Виклики внутрішніх і зовнішніх загроз, поглиблення глобалізаційних процесів та динамічний розвиток світових фінансових відносин зумовлюють необхідність розв'язання важливої науково-прикладної проблеми забезпечення збалансованості фінансової системи України, а також розроблення та впровадження політики безпечного розвитку держави. Актуальність досліджень пов'язана із сучасними кризовими явищами: зниженням ВВП, посиленням інфляційних процесів, кризою фінансової та банківської систем, впливом капіталу, зростанням безробіття, відсутністю інвестицій у реальний сектор економіки. За таких умов слід насамперед вирішити проблему безпечного функціонування фінансової системи загалом та бюджетної зокрема.

Унаслідок кризових явищ, за офіційними даними Державної служби статистики України, протягом 2014–2015 років погіршилися показники майже всіх галузей національної економіки. Через це від'ємний показник реального ВВП становив 15,2 % (порівняно з початком 2012 р. зріс на 2,4 %), частка збиткових підприємств із 2012 по 2016 р. зросла з 40,2 до 42,3 %. За цей період обсяг капітальних інвестицій зменшився на 28,1 %. Спостерігаються істотні темпи зниження реального наявного доходу населення – зі 113 % у 2012 р. до 91 %. На 1 січня 2016 р. чисельність безробітних зросла з 1,5 млн у 2013 р. до 1,8 млн із числа офіційно зареєстрованих [302]. У цілому спостерігається дестабілізація економіки, що свідчить про необхідність загального оздоровлення реального сектору економіки та дієвих механізмів, спрямованих на підвищення рівня гарантування національної безпеки держави та захисту національних економічних інтересів. З огляду на це ключовим завданням є забезпечення національної безпеки держави та її складових.

Фактично немає жодної складової національної безпеки країни, яка б не залежала безпосередньо від рівня бюджетної безпеки держави. Водночас рівень бюджетної безпеки взаємозалежний і взаємопов'язаний з іншими складовими національної безпеки держави.

Дослідження теоретичної сутності бюджетної безпеки варто розпочати з історичних аспектів її розвитку та становлення як діалектичного взаємозв'язку безпеки та бюджету. У зв'язку з цим доцільно розглядати бюджетну безпеку з позиції еволюції формування держави й уявлення про розвиток фінансових відносин на різних етапах розвитку суспільства.

Науковому осмисленню питань бюджетної безпеки, на нашу думку, сприяли певні особливості досліджень у галузі безпеки, а саме логіка вивчення її структурних елементів від загального до часткового і системний характер. Так, дедуктивний характер вивчення особливостей економічної безпеки виявляється в процесі аналізу витоків цього поняття [169].

Цілком очевидно, що на сьогодні немає галузі знань, де б дослідження питання безпеки не посідали значне місце в системі наукових положень. Стосовно виділення в окремий сегмент наукового дослідження бюджетної безпеки доцільно зауважити, що воно розпочалося з досліджень у сфері економічної, а потім і фінансової безпеки.

Досліджуючи етапи розвитку поняття «безпека», зазначимо, що вживання його як терміна розпочалося з 1190 р. У той час під безпекою розуміли спокійний, рівноважний стан людини, котра вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Проте до XVII ст. термін «безпека» вживався досить рідко, оскільки тоді акцент переміщувався з безпеки людини на безпеку суспільства та держави. Водночас більшого поширення набув інший соціальний феномен – поліція, що тлумачився як державний устрій, державне управління, мета якого – всезагальне благо та безпека. Синтез понять «поліція» та «безпека» в XVII–XVIII ст. виявився у трактуванні терміну «безпека» як головної мети держави, що полягає в забезпеченні такого стану, ситуації спокою, коли немає реальної небезпеки, чому сприяють матеріальні, економічні, політичні умови, гарантовані відповідними органами та організаціями [111].

Узагальнив генезис поглядів про безпеку від найдавніших часів до сучасного етапу розвитку людства російський учений Н. Агадулін [3]. У його дослідженнях виокремлено основні етапи розвитку поняття «безпека», у тому числі економічної, та проведено аналіз уявлень про безпеку, починаючи від філософського тлумачення його як біологічного явища до системного визначення як загальнонаукової категорії (додаток А1).

Дослідження еволюції теорії безпеки як предмет наукових досліджень асоціюється зі станом захищеності від постійної загрози посягання на устрій, уклад, свободу, життя та господарські надбання.

Згодом, на початку ХХ ст. з'явився термін «національна безпека», під яким 26-й президент США Т. Рузвельт визначив сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я усіх його громадян. Офіційного статусу термін «економічна безпека» набув у 1985 р., коли на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН прийнято резолюцію «Міжнародна економічна безпека», де зазначено, що світовій спільноті необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. А вже на 42-й сесії Генеральної асамблеї ООН ухвалено концепцію міжнародної економічної безпеки [112]. Питання економічної безпеки завжди порушувалися на найвищих рівнях державних інститутів.

На теперішньому етапі розвитку людства, незважаючи на начебто зрозумілу змістовну наповненість поняття безпеки, у зарубіжній та вітчизняній літературі застосовується кілька десятків тлумачень, що свідчить про неоднозначність його змісту, а також відсутність єдиного наукового підходу до визначення цієї дефініції. Семантичний аналіз визначення поняття безпеки свідчить, що принципових суперечностей щодо цього питання між різними науками, які досліджують проблему, немає. Наявність розбіжностей наукових поглядів свідчить про різні підходи до цієї проблеми, які можна пояснити,

насамперед, суб'єктивним чинником, тобто позицією конкретного автора, а не методологічними особливостями, притаманними тій чи іншій науці.

Останнім часом в Україні сутність категорії «безпека» набула нового системного та глибинного сенсу захищеності життєво важливих інтересів від ризиків, загроз та небезпек. Згідно з Конституцією України [171] декларується, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3).

Важко не погодитися з Л. М. Шипіловою, котра зазначає, що здебільшого дефініції визначаються природою об'єкта дослідження й залежать лише від суб'єктивних уявлень. З погляду повноти визначення поняття «безпека» є імперативне, тому логічним є академічний підхід, який визначає поняття безпеки в тісному взаємозв'язку з поняттям «система», а у свою чергу, поняття «система забезпечення національної безпеки» охоплює сукупність державних і недержавних органів, що в межах своєї компетенції забезпечують безпеку особи, суспільства і держави на різних рівнях [442].

Доцільно навести генезис наукових поглядів сутності категорії «безпека» як стану захищеності від ризиків і загроз життєво важливих інтересів й цінностей та опосередкованої відсутності для людини небезпеки (див. додаток А).

Безпеку теорій і концепцій у філософії розглянуто у працях позитивістів К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса, П. Фейєрабенда. Теорії, з одного боку, мають відображати загальну концепцію науки, а з другого – вносити новизну в дослідження наявних проблем.

Зокрема, О. І. Барановський, з урахуванням онтологічного підходу до категорії «безпека», доводить внутрішню суперечливу єдність із категорією «небезпека». Безпека становить єдність наявності й відсутності небезпеки. Суперечливість єдності небезпеки і безпеки виявляється і в тому, що небезпечно для одного є водночас безпечним для іншого. Небезпека і безпека – «два боки однієї медалі», єдність протилежностей, що забезпечує розвиток системи, її

гармонію. Водночас провідну роль у цій гармонії відіграє безпека, яка постає гарантом збереження системи. Науковець розкриває генезис безпеки з позицій філософського, соціологічного й релігійного сприйняття [23].

Водночас, С. М. Шкарлет розглядає феномен безпеки у двох аспектах: у філософському і прагматично-прикладному. Філософський аспект детермінанта «безпека» означає ціле, суще, всеєдине, взате у абсолютній множині й у своїй абсолютній єдності, стан стійкого існування (розвитку) об'єкта, за якого малою є ймовірність небажаної зміни певних параметрів (характеристик) його життєдіяльності. Відповідно до прагматично-прикладного аспекту змістове наповнення категорії «безпека» вбачається як одна з найважливіших категорій функціонування держав і міжнародних відносин. З огляду на складність цього багатокомпонентного поняття її структурні детермінанти формують характеристики за посередництва інших категорій економічних, юридичних, політичних і соціальних наук [444].

Водночас тлумачення загальної теорії безпеки В. Кузнецовим передбачає її визначення як галузі знань, що інтегрує прикладні аспекти політичних, соціальних, військових, економічних, технічних, гуманітарних та інших наук і орієнтована на дослідження сутності змісту, методів, форм, органів, сил і засобів гарантування безпеки людини, суспільства і держави в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх чинників різного характеру [451].

Загалом виокремлюють три рівні безпеки: безпека особи, суспільства і держави. Домінантна роль однієї чи іншої складової визначається ендогенними та екзогенними умовами розвитку держави у певний період, характером суспільних відносин, політичним устроєм, рівнем економічного розвитку та ступенем поширення небезпеки (рис. 1.2).

Розкриття змісту понять «безпека особи» та «безпека суспільства», запропоноване українським науковцем З. С. Варналієм, вважаємо найбільш вдалим трактуванням. За його визначенням «безпека особи» полягає у формуванні комплексу правових і моральних норм, суспільних інститутів та установ, які давали б змогу розвиватися та реалізовувати соціально визначені

здібності й потреби, не відчуваючи протидії з боку держави та суспільства. Безпека суспільства передбачає наявність суспільних інститутів, норм, розвинутих форм суспільної свідомості, що дають змогу реалізувати права і свободи всіх груп населення та протидіяти розколу суспільства [61].

Безпека є загальною, історичною та суспільною категорією, що включає всю історію і все майбутнє людства, має найголовніше значення для існування як окремої особи, так і суспільства загалом.

Рис. 1.2. Структурна характеристика наукової категорії «безпека»

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [259]

Вихідними категоріями під час визначення безпеки є стан, властивість, інтереси, загрози інтересам. Для них усіх спільне те, що вони характеризують стан об'єкта стосовно загроз різноманітного походження. Отже, характер загрози є організаційною ознакою в цій групі понять. Особливості передумов виникнення, рівень вияву та ступінь впливу загроз визначають характер безпеки.

Захищеність є історично визначеною системою збалансованих відносин між людьми стосовно їх життєзабезпечення та життєдіяльності. Діалектика вдосконалення відносин захищеності полягає у безперервному процесі посилення функціональної основи життєздатності та всестороннього захисту суспільного буття.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що безпека – це найважливіша категорія й необхідна передумова збалансованого функціонування системи суспільних відносин, що забезпечує захищеність, життєдіяльність і дієздатність держави, суспільства, особи від внутрішніх і зовнішніх загроз [259].

Безпека держави, або національна безпека як така, у різних країнах трактується по-різному. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» національна безпека тлумачиться як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [133].

З погляду нового міждисциплінарного напрямку наукових досліджень у сфері безпеки В. А. Ліпкан запропонував виокремлення нового вчення – безпекознавства. Узагальнивши категоріально-понятійний інструментарій, у якому надаються розуміння та пояснення безпеки (будь-якого суб'єкта – держави, регіону, підприємства, людини) в її минулому, сьогоденні і майбутньому, достовірно узагальнюються факти, за випадковим можна визначити необхідне, закономірне, за одиничним – загальне, і на цій основі здійснюється її забезпечення. За В. А. Ліпканом, безпекознавство є своєрідною матрицею наук і наукових напрямів про безпеку, суспільною

міждисциплінарною наукою, якою досліджуються загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу й розробляються, на підставі їхнього пізнання, загальні теоретичні положення, спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування [200].

Г. В. Козаченко зауважує, що сучасне безпекознавство є багатовекторним науковим напрямом, у якому останнім часом у науці України з'явився та зміцнився вектор економічної безпеки (знову-таки будь-якого суб'єкта – держави, регіону, підприємства, людини), що пов'язано зі значним ускладненням їхньої діяльності. З накопиченням знань безпекознавство, як й кожний науковий напрям (але істинний), перетворюється на науку – безпекологію, в якій нині формується комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення явищ безпеки, творче переосмислюються концептуальні й теоретичні основи управління, права, соціології, антропології та ін., виявляються та досліджуються загальні й специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу, що надає цілісне уявлення про закономірності та наявні зв'язки в забезпеченні безпеки [166].

Як будь-яка наука, безпекологія потребує чітких теоретико-методологічних (наукових) підходів, а саме контретизації об'єкта і предмета дослідження, структури та чіткішого визначення понятійно-категоріального апарату, пріоритетності забезпечення тощо.

За побудовою безпекологія є вченням, комплексом взаємопов'язаних ідей, внутрішньо диференційованою, але цілісною системою знань, у якій одні елементи залежать від інших, а початковий базис становить сукупність тверджень, понять і категорій, визначених за певними методологічними принципами та правилами. Безпекологія постає формою синтетичного знання, у межах якої окремі поняття, гіпотези та закони безпекознавства втрачають колишню автономність і стають елементами цілісної системи [167].

Таким чином, на сьогодні очевидна актуальність проблематики безпеки, яка перетворюється на науку – безпекологію і є порівняно новою галуззю знань. Фундаментальною категорією безпекології є категорія «економічна безпека», що розглядається стосовно будь-якого суб'єкта – держави, регіону, підприємства, процесу, особи та ін.

На нашу думку, така ситуація ускладнюється передусім відсутністю єдиного методологічного підходу до проблематики економічного безпекознавства. Все це вимагає від науковців додаткових досліджень цієї проблематики, особливо щодо визначення понять (категорій) та структурування національної безпеки, яка є складним, полісистемним явищем. Зокрема, йдеться про те, що національна безпека має складові (структуру), які, у свою чергу, теж містять свої складові, а ті – теж тощо. Саме це і свідчить про полісистемність національної безпеки, коли є системи вищого і нижчого рівнів (рангів). Водночас слід зазначити, що підсистема національної безпеки, до якої належить і економічна безпека, є «надсистемою» для наступного рівня складових безпек, а підсистеми третього рівня виступають «надсистемою» для четвертого рівня складових і т. ін.

Визначення економічної безпеки з'явилося спочатку на макрорівні й лише потім на мікрорівні. З метою найповнішого визначення суті цього поняття спочатку необхідно розглянути основні теоретичні концепції економічної безпеки, які історично склалися в процесі еволюції економічної думки. За останні півтора століття сформувалися три основні концепції економічної безпеки держави (табл. 1.1), які відрізняються розумінням суті основних загроз національній економічній безпеці та шляхів захисту від них:

- 1) камералістська концепція захисту зовнішньоекономічної безпеки (з середини XIX ст.);
- 2) кейнсіанська концепція захисту від внутрішніх макроекономічних загроз (із другої третини XX ст.);
- 3) інституціональна концепція захисту від адміністративних бар'єрів (з кінця XX ст.) [167].

Таблиця 1.1

Еволюція парадигм тлумачення економічної безпеки держави

Характеристика парадигми	Камералістська концепція	Кейнсіанська концепція	Інституціональна концепція
Час виникнення, основоположник концепції	40-ві роки XIX ст., Ф.Ліст	30-ті роки XX ст., Дж. М. Кейнс	80-ті роки XX ст., Е. де Сото
Розуміння головної загрози національній економічній безпеці	Конкуренція чи інші дії зарубіжних країн	«Провали» ринку – нестабільність економічного зростання, безробіття, інфляція	«Провали» держави – адміністративні бар'єри, пошук ренти
Мета підвищення рівня національної економічної безпеки	Економічна незалежність	Економічна й соціальна стабільність	«Верховенство права», захист прав власності
Інструменти підвищення рівня національної економічної безпеки	Протекціоністська торговельна політика	Державне регулювання виробництва, зайнятості та грошового обігу, боротьба з тіньовою економікою	Зниження рівня платежів та послаблення реєстраційних процедур, боротьба з бюрократією і корупцією

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [113; 156; 203].

Основоположником теоретичного аналізу проблем економічної безпеки держави вважають німецького економіста XIX ст. Ф. Ліста – автора дисертаційного дослідження «Національна система політичної економії» (1841 р.), в якій піддавалася критиці класична політекономія та була запропонована так звана камералістська концепція. Він вважав, що кожній стадії економічного розвитку країни відповідають особливі економічні інтереси, що вільна торгівля вигідна передовим націям, тоді як інші за цих умов приречені на відставання [195].

Ф. Ліст обстоював концепцію комплексного розвитку економіки країни й для захисту національної промисловості пропонував протекціонізм через запровадження ввізного мита. Розроблена ним камералістська концепція національної економічної безпеки, яка наголошує на зовнішньоекономічних загрозах, була актуальною для малорозвинутих країн, яким був необхідний захист національних економічних інтересів від посилення впливу розвинутих країн, наприклад, Великої Британії. У першій половині XX ст. необхідність забезпечення національної економічної безпеки усвідомили й розвинуті країни. Якщо до того часу вважалося, що небезпеку для економіки країни

становлять зовнішні загрози, зокрема посилення конкуренції з боку економічно сильних країн, то в період Першої світової війни та Великої депресії, коли високорозвинуті країни опинилися на порозі економічної катастрофи, до якої не були причетні зовнішні конкуренти, стало зрозумілим, що при захисті національної економічної безпеки необхідно протидіяти не лише зовнішнім, а й внутрішнім руйнівним впливам.

У зв'язку з цим у 1930-х роках виник новий підхід до розуміння економічної безпеки держави – концепція державного регулювання економіки Дж. М. Кейнса. Вчений вважав, що головні небезпеки для національної економіки – безробіття та економічна депресія, а не конкуренція іноземних товарів, і закликав до активного регулювання господарської діяльності шляхом державних замовлень, субсидій, адміністративного контролю за конкуренцією [156].

На підставі кейнсіанської концепції було розроблено «новий курс» Ф. Рузвельта зі зміцнення економічної безпеки США та відновлення економічного потенціалу країни після економічної кризи 1929–1933 рр. Він передбачав державну підтримку грошово-фінансової та банківської систем, стимулювання приватних інвестицій за допомогою податкових пільг, стабілізацію цін шляхом девальвації долара та регулювання інфляції, монополізму й конкурентної боротьби [60]. Це водночас давало змогу проводити ефективну соціальну політику, що сприяло підтриманню соціальної стабільності в суспільстві й швидкому нарощуванню економічного потенціалу США. У результаті Великої депресії було сформовано принципово новий підхід до національної економічної безпеки – від економічної безпеки індивіда до економічної безпеки держави та суспільства загалом.

Історичний аналіз категорії «економічна безпека» як самостійної складної політико-правової й організаційно-технічної системи бере початок у роки Великої депресії у США. У 1934 р. за президента Ф. Рузвельта було створено перший Федеральний комітет з економічної безпеки, який займався «економічною безпекою» окремих осіб [463], а його основними напрямками

роботи стали питання стабілізації соціальної ситуації, розроблення відповідного законодавства та соціальне страхування безробітних. Офіційного статусу термін «економічна безпека», як зазначалося, набув 1985 р., після ухвалення на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюції «Міжнародна економічна безпека». Питання економічної безпеки завжди виникали на найвищому рівні управління та регулювалися за допомогою різних державних інститутів [383].

У 1970-ті роки ХХ ст., у зв'язку із загостренням проблем обмеженості ресурсів у глобальному масштабі, активізувалися дослідження регіональної та глобальної економічної безпеки (праці Дж. Лючіані, В. Кабле, Б. Гріра, М. Кахлера, Г. Пуарсона). Спочатку йшлося про економічні аспекти міжнародної, а пізніше й національної безпеки.

Наприкінці ХХ ст. на зміну кейнсіанській та неокласичній концепціям економічної безпеки держави прийшла інституційна концепція національної економічної безпеки Е. де Сото [399], котрий пояснив причини зростання «тіньової економіки», основна з яких – бюрократичні перешкоди вільній конкуренції. Згідно з інституційним підходом Е. де Сото, головними загрозами національній економічній безпеці є адміністративні бар'єри: «неефективні» закони або «неефективне» виконання «ефективних» законів.

На сучасному етапі розвитку суспільства вищевикладені концептуальні підходи до розуміння економічної безпеки держави не заперечують, а взаємодоповнюють один одного. Адже загрози національній економіці можуть створюватися й зарубіжними конкурентами (про що зазначав Ф. Ліст), і «провалами ринку» (на що звертав увагу Дж. М. Кейнс), і «провалами держави» (як вважав Е. де Сото).

Проблема комплексного визначення поняття «економічна безпека держави» є досить актуальною, адже дотепер не запропоновано такого його трактування, яке було б вичерпним та відображало б усі аспекти. Зокрема, В. Геець зауважує, що «поняття економічної безпеки належить до числа тих,

які, з одного боку, усім інтуїтивно зрозумілі, а, з іншого, важко визначаються в досить коректній та вичерпній формі» [174].

Відповідно до чинного нормативно-правового забезпечення України під економічною безпекою розуміють стан розвитку економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства й держави [225].

Оскільки Україна декларує себе як демократичну державу, то в ст. 17 Конституції прямо передбачено, що поряд із захистом суверенітету і державної цілісності України, «забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу» [171].

Спираючись на конфліктний та захисний підходи до розуміння ключової категорії науки про економічну безпеку, дотримуємося позиції, що найважливішими елементами економічної безпеки держави є забезпечення стійкості, стабільності, економічної незалежності та здатності до саморозвитку й прогресу національної економіки, тому в сучасних умовах це фундаментальна основа економічної безпеки держави [128].

Однією з найважливіших системоутворювальних складових економічної безпеки держави є її фінансова складова, яка базується на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери.

Наукові дослідження проблем формування та забезпечення фінансової безпеки держави розпочалися наприкінці 90-х років XX ст., у зв'язку з чим нині немає єдиного визначення цього поняття. Більшість науковців, серед яких О. Барановський, З. Варналій, І. Бінько, М. Єрмошенко, А. Сухоруков, В. Шлемко та ін., вважають, що фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної систем та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Також це

визначення затверджено в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [225].

Стосовно визначення поняття «економічна безпека» та її складових доцільно звернути увагу поки що лише на один аспект. А саме, на те, що в Методичних рекомендаціях визначення всіх цих понять та більшість визначень понять «фінансова безпека» та її складових починається зі слів «... – це стан...». Зокрема, «економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання». Або, «фінансова безпека – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни». Те саме стосується визначень виробничої, демографічної, енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, продовольчої, соціальної, бюджетної, валютної та грошово-кредитної безпеки [62].

На нашу думку, це не зовсім правильно як з теоретичного, так і з практичного погляду. «Стан» – абстрактне поняття, яке означає безліч стійких значень змінних параметрів об'єкта, характеризується тим, що описує лише змінні властивості об'єкта. Тому, пропонуючи визначення будь-якої складової економічної безпеки, як і всіх складових національної безпеки, необхідно наголошувати не на стані конкретної сфери (сегмента, системи тощо), а на її рівні. Саме поняття «рівень» означає ступінь якості, відповідну величину і т. ін., певні досягнення в чому-небудь. У нашому випадку йдеться про рівень (ступінь) конкретного потенціалу (ресурсу), за умови якого можливе забезпечення їхньої стійкості до внутрішніх та зовнішніх загроз.

З огляду на активізацію процесів євроінтеграції та фінансової глобалізації кожна країна прагне зберегти фінансову незалежність, тому домінантою фінансової безпеки є бюджетна безпека держави.

Актуальність дослідження проблематики бюджетної безпеки на сучасному етапі пояснюється тим, що протягом багатьох років Україна має дефіцитний державний бюджет, що потребує залучення додаткових ресурсів у вигляді зовнішніх і внутрішніх запозичень, грошової емісії та інших заходів, які негативно впливають на рівень фінансової безпеки держави в цілому.

На сучасному етапі розвитку безпекознавства бюджетна безпека є малодослідженою і переважно розглядається крізь призму фінансової чи економічної безпеки. У науковій літературі склалося три основні концептуальні підходи до визначення сутності бюджетної безпеки держави, хоч окремі науковці пропонують комплексно розглядати це поняття, комбінуючи відомі підходи:

1) бюджетна безпека як стан захищеності бюджетної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує здатність держави фінансувати реалізацію своїх функцій відповідно до національних інтересів;

2) бюджетна безпека як сукупність умов стійкості бюджетної системи, пріоритетна роль, якої визначається об'єктивною необхідністю існування збалансованого бюджету;

3) бюджетна безпека як стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів [225].

Найбільш повне визначення бюджетної безпеки держави в межах першого концептуального підходу було запропоновано О.І. Барановським: «під бюджетною безпекою треба розуміти стан і заходи із забезпечення бюджетного суверенітету держави (можливості здійснення незалежної бюджетно-податкової політики з огляду на специфіку функціонування національної бюджетної системи); платоспроможності (рівня бюджетного потенціалу) держави і її регіонів, місцевих громад, суб'єктів господарювання і домогосподарств для виконання ними своїх функцій і убезпечення функціонування і життєдіяльності з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів, корпоративних бюджетів і бюджетів домогосподарств та доцільності, законності, своєчасності й соціально-економічної ефективності використання

бюджетних коштів на всіх рівнях..» [23].

Як зазначає Ю.П. Постоленко, «зміст бюджетної безпеки проявляється як співвідношення бюджетних коштів, параметрів їх формування та розподілу та сумарних потреб одержувачів таких ресурсів»... «її сутність у тому, що бюджетна безпека є матеріальною основою суверенності держави» [133].

Другий концептуальний підхід базується на розумінні бюджетної безпеки держави як стійкості бюджетної системи, що забезпечує збалансованість бюджету та його бездефіцитність.

Зокрема за С.І. Кіреєвим, бюджетна безпека характеризується ступенем збалансованості бюджету, отже, розміром його дефіциту або бездефіцитністю, а рівень бюджетної безпеки обернено пропорційний рівню бюджетного дефіциту [318].

Третій підхід базується на розумінні бюджетної безпеки як стану захищеності бюджетної системи та всіх її елементів від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує здатність держави фінансувати реалізацію своїх функцій відповідно до національних інтересів [105].

О.В. Деменок і В.І. Глухова стверджують, що бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління та міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури, охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки й оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики [99].

Спираючись на дослідження вчених, бюджетну безпеку розглядають і як передумову реалізації ефективної державної фінансово-економічної політики як основи досягнення національних інтересів. Раціональне використання бюджету як фінансової бази державного регулювання ринкової економіки має забезпечувати регулювання економічних і соціальних процесів в інтересах суспільства, створювати передумови для економічного розвитку країни. Тому важливим напрямом економічної політики є досягнення рівноваги у фінансовій сфері держави як неодмінної умови сталого зростання економіки та

реалізації національних інтересів [18].

На думку А. С. Громової, бюджетна безпека передбачає здійснення такої бюджетної політики, яка орієнтувалась би насамперед на реалізацію таких національних економічних інтересів країни, як забезпечення стійкого економічного зростання, акумулювання в руках держави достатнього рівня інвестицій, що дають змогу розвивати продуктивні сили країни в довгостроковому періоді, підтримку й захист національних виробників, стимулювання розвитку наукомістких галузей економіки, проведення соціальної політики, орієнтованої на підвищення рівня життя населення, задоволення основних соціальних запитів і потреб [91].

О. Я. Колісник характеризує теоретичні підходи до комплексного розуміння бюджетної безпеки як економічного поняття. На основі використання філософських категорій “зміст” і “форма” обґрунтовано, що зміст бюджетної безпеки втілюється у співвідношенні бюджетних коштів, параметрів їх формування і розподілу та сумарних потреб одержувачів таких ресурсів; за формою бюджетна безпека виявляється в системі оцінок, що характеризують її рівень; її об’єктом визначено бюджетні кошти, кількісні та якісні характеристики їх розподілу між ланками бюджетної системи, суспільно-політичні, правові та процедурні аспекти бюджетного процесу, що виступають як індикатори та критерії оцінки і забезпечення бюджетної безпеки; предметом є діяльність держави, спрямована на гарантування певного рівня бюджетної безпеки, шляхом впливу на її об’єкт [169]. Бюджетну безпеку розглядає як фінансові умови, виражені в обсягах бюджетних ресурсів і принципах їх формування та розподілу, за яких забезпечується здатність держави й суспільства до самозбереження та розвитку.

Визначення бюджетної безпеки держави в межах першого концептуального підходу закріплено в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Також переважна більшість науковців дотримуються першої позиції, згідно з якою сутність бюджетної безпеки розглядається як стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади

максимально ефективно виконувати покладені на них функції [225].

Незважаючи на актуальність проблеми, сьогодні не існує єдиного загальновизнаного визначення сутності бюджетної безпеки, семантика і морфологія цього поняття змінюються залежно від завдань, місця, а також від наявності внутрішніх і зовнішніх загроз, що існують на даному етапі розвитку суспільства.

Розглядаючи бюджетну безпеку національної економіки з позицій системного підходу, слід представити її місце в системі економічної безпеки держави (рис. 1.3), зважаючи на положення чинного законодавства й інструктивних матеріалів, тобто спосіб закономірного зв'язку елементів системи.

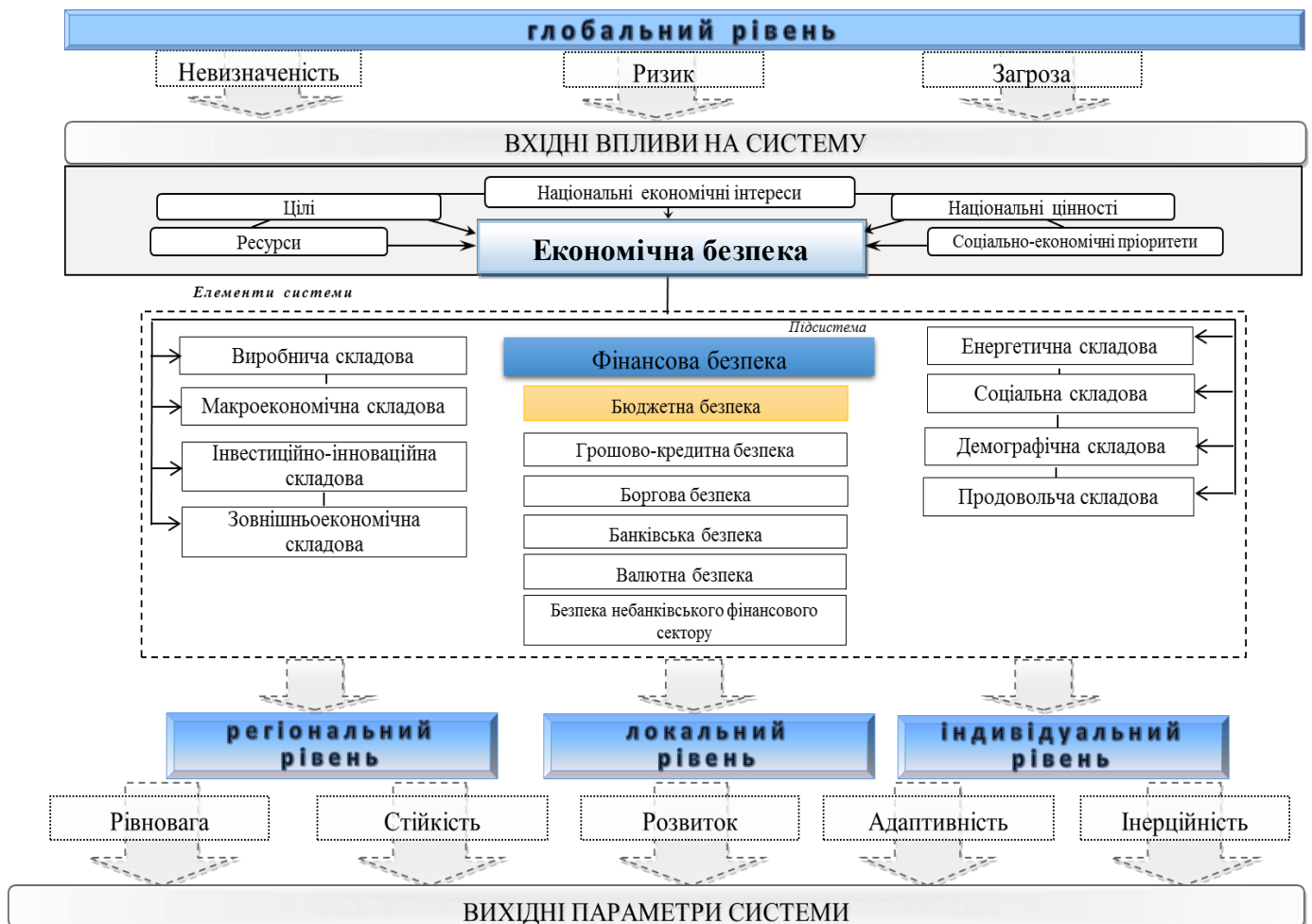

Рис 1.3. Місце бюджетної безпеки в системі економічної безпеки держави.

Джерело: розроблено автором за джерелами [128; 225].

Системний підхід як загальнонауковий методологічний напрям дослідження передбачає виявлення сутності явища, об'єкта та процесу як самостійних систем і мають цілісну множину елементів та сукупність зв'язків між ними.

Бюджетна безпека держави є складовою підсистеми фінансової безпеки України, що полягає в збереженні збалансованості фінансової системи, упорядкованість міжсистемних зв'язків й елементів, які визначаються метою функціонування системи загалом та розвитку кожної з підсистем.

Елементом системи називають складову системи, що умовно розглядається як неподільна залежно від конкретних завдань дослідження. Елементами системи економічної безпеки України є виробнича, макроекономічна, зовнішньоекономічна, енергетична, інвестиційно-інноваційна, соціальна, демографічна та продовольча складові (див. рис. 1.3).

Підсистемою називають частину системи, в якій, на відміну від елемента системи, можна виокремити інші складові. Такою підсистемою економічної безпеки України є фінансова безпека, котра, у свою чергу, має шість складових: банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова, бюджетна, валютна та грошово-кредитна безпека [128; 225].

У сукупності елементи й підсистеми є компонентами системи економічної безпеки держави. Такий поділ системи на окремі елементи й підсистеми за системним підходом є неоднозначним, він здійснений з метою дослідження інтегрального рівня економічної безпеки держави.

Співвідношення між компонентами системи ґрунтуються на взаємозалежності та взаємозумовленості й визначаються поняттям «зв'язок».

Основними характеристиками бюджетної безпеки держави є стабільність державних фінансів, збалансованість державного бюджету, ефективне використання бюджетних коштів, рівновагою зовнішньої та внутрішньої заборгованості, за якою створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни.

На рис. 1.4 наведено декомпозицію структури бюджетної безпеки України.

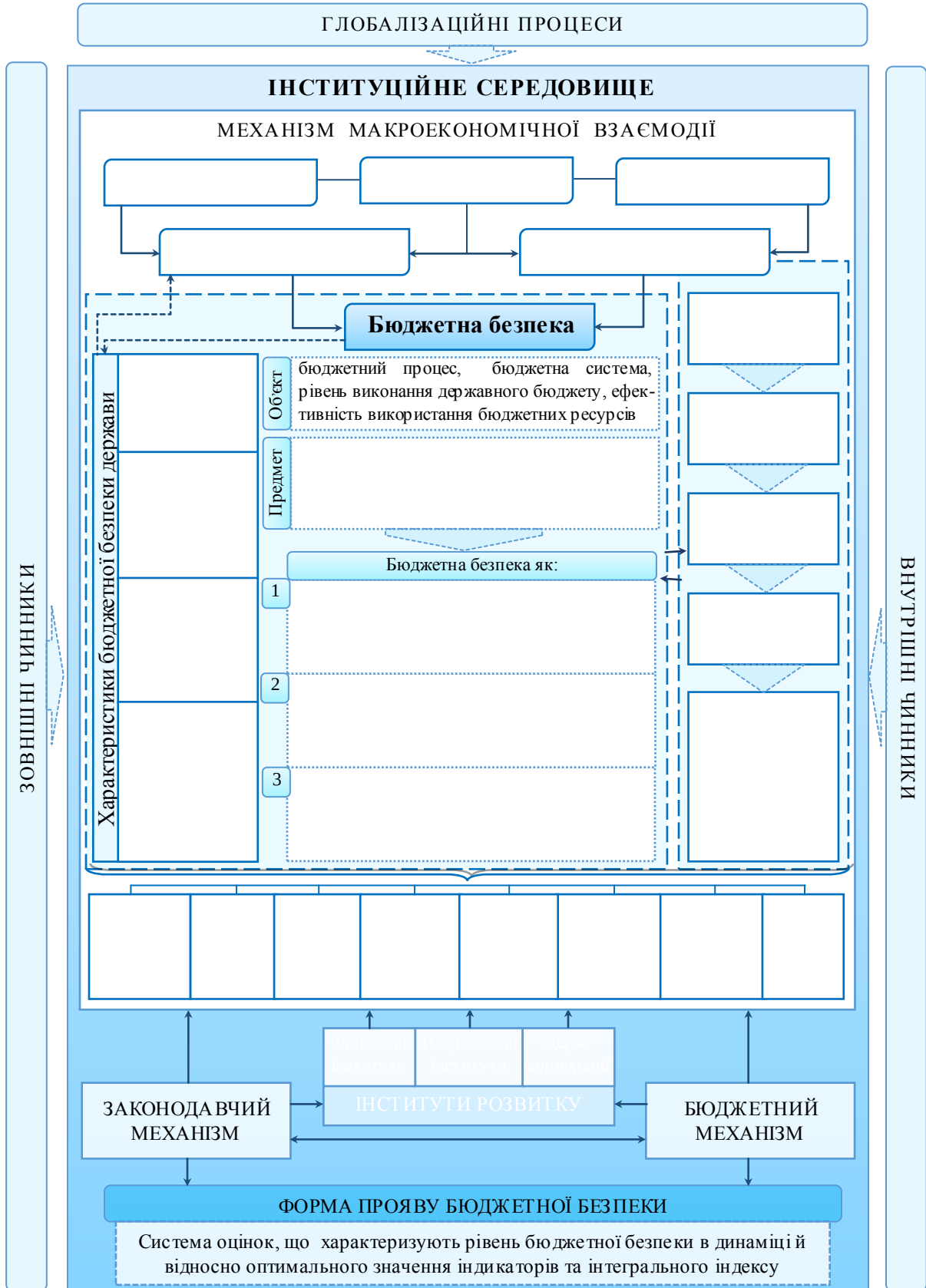

Рис.1.4. Декомпозиція структури бюджетної безпеки України

Джерело: розроблено автором

У сучасних умовах однією з найважливіших економічних проблем в Україні є зростання загроз фінансовій, зокрема бюджетній, безпеці. Це зумовлено негативною динамікою дестабілізуючих процесів у соціально-економічній сфері, у тому числі розладом системи державних фінансів та фінансів суб'єктів господарювання, що останніми роками дедалі більше посилюється, тому вважаємо за доцільне використання захисного підходу до тлумачення поняття «бюджетна безпека держави». Захисний підхід є найпоширенішим під час дослідження бюджетної безпеки, значне місце в якій належить захисту від різноманітних ризиків, загроз і небезпек.

В окресленому предметному полі дослідження бюджетної безпеки розглядається як умова діяльності бюджетної системи, що зумовлює інституції держави виявляти, упереджувати, мінімізувати або долати наслідки дії внутрішніх і зовнішніх загроз.

Бюджетну безпеку держави доцільно розглядати у двох аспектах її прояву: з одного боку як іманентну властивість бюджету, що полягає у його здатності до функціональної спроможності (безпека самого бюджету) на всіх рівнях бюджетної системи та на усіх стадіях бюджетного процесу; а з іншого боку як основа забезпечення фінансування держави за допомогою бюджету органами державної влади та місцевого самоврядування як основи досягнення національних економічних інтересів.

З огляду на викладене вище та спираючись на власні напрацювання, пропонуємо розглядати поняття в межах функціонального та захисного підходу, а саме бюджетна безпека – це умова функціонування фінансової системи держави, за якої бюджетна система спроможна забезпечувати платоспроможність і фінансову стійкість держави, ефективне використання бюджетних коштів з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин, має потенційну спроможність протистояти загрозам внутрішнього і зовнішнього походження та убезпечити державні фінанси [259].

Форма вияву бюджетної безпеки втілюється в системі оцінок, що характеризують її рівень у динаміці й відносно оптимального значення індикаторів та інтегрального індексу.

Об'єктом бюджетної безпеки є рівень виконання державного бюджету, ефективність використання бюджетних ресурсів, бюджетний процес, бюджетна система. Предметом бюджетної безпеки постає діяльність органів державної влади, фінансових інституцій, інструментів бюджетної політики, спрямована на реалізацію безпечного рівня бюджетної безпеки.

Проведене дослідження дало змогу встановити домінантну роль і місце бюджетної безпеки в системі фінансової та економічної безпеки держави. Сучасна парадигма безпекознавства свідчить, що безпека – це найважливіша категорія і необхідна передумова збалансованого функціонування системи суспільних відносин, що забезпечує захищеність від глобальних викликів та загроз.

На сучасному етапі розвитку безпекознавства сформовано три основні концептуальні підходи до визначення сутності бюджетної безпеки як економічної категорії. Системоутворювальний елемент бюджетної безпеки держави становить державний бюджет, що є багатоаспектним поняттям. Бюджет як інструмент державної політики відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави, реалізації її національних інтересів, а саме обсяг і структура дохідної та видаткової частин бюджету впливають на функціонування всіх секторів економіки.

В умовах політичної та економічної нестабільності бюджетна безпека є категорією надбудови бюджетної політики й охоплює методологічні принципи інституційного забезпечення та інструменти процесного, функціонального й стратегічного підходів. Бюджетна безпека є передумовою реалізації ефективної державної фінансової політики та забезпечення національних економічних інтересів держави.

1.3. Фінансова глобалізація як полісистемний інтегрований та об'єктивний процес

Дослідження бюджетної безпеки держави передбачає необхідність визначення умов, в яких функціонує бюджетна система країни і забезпечується її безпека. Сьогодні вирішальною умовою функціонування бюджетної системи країни та забезпечення бюджетної безпеки є фінансова глобалізація – об'єктивний і складний, але цілком не досліджений процес, щодо сутності якого, причин, рушійних сил, каталізаторів та інгібіторів, наслідків, переваг та обмежень дотепер немає єдності думок та позицій в науковій спільноті. Але фінансова глобалізація відбувається, як процес вона є безповоротною, її вплив на бюджетну систему та бюджетну безпеку будь-якої країни (і Україна не є винятком) є беззаперечним. Україна сьогодні бере активну участь у цьому процесі, іноді навіть вимушену. Очевидно, що під впливом фінансової глобалізації докорінно змінюватимуться бюджетний процес в Україні та функціонування її бюджетної системи. Тому вивчення змісту та особливостей фінансової глобалізації, її виявів та форм впливу на бюджетну систему і бюджетну безпеку країни є конче необхідним.

У загальному розумінні поняття «глобалізація» (від лат. *globus* – земна куля та англ. *global* – світовий, планетарний) тлумачиться з позицій процесного підходу – як всеосяжний процес всесвітньої економічної, політичної й культурної інтеграції та уніфікації. Поняття «глобалізація» сьогодні набуло такого поширення, а її вплив є настільки величезним, що М. Вотерс ще у 1995 р. надав йому статус категорії, змістом якої є «соціальний процес, у якому стираються географічні межі соціальних і культурних систем, а населення дедалі більше усвідомлює зникнення цих меж» [484].

Вважається, що поняття «глобалізація» з'явилося в широкому науковому обігу в другій половині XX ст. після Другої світової війни. Проте, як стверджує Б. Ажнюк, вперше цей термін застосовано в науковій праці «На шляху до нової освіти» (1930 р.) для позначення цілісного уявлення накопиченого досвіду в освітній сфері [5]. Відоме використання поняття

«глобалізація» у 1962 р. (канадський філософ і культуролог М. Маклуен, «Галактика Гутенберга») в описі долання засобами масової інформації просторових та часових бар'єрів, що дає людям можливість спілкуватися в небачених досі масштабах [328].

Сьогодні першість введення до наукового обороту поняття «глобалізація» остаточно не ідентифіковано. На думку одних дослідників, поняття «глобалізація» запроваджено Т. Левіттом (1983 р.) у статті «Глобалізація ринків» [468]. Інші вважають, що концептуального значення поняттю «глобалізація» надали американський соціолог Дж. Маклін (1981 р.) (цит. за [92]) та британський вчений Р. Робертсон (1983 р.) [479], котрий чи не перший надав визначення змісту поняття globalization – процес динамічного впливу різних чинників міжнародного масштабу (наприклад, тісних економічних і політичних зв'язків, культурного та інформаційного обміну) на соціальну дійсність в окремих країнах [378]. Визначення поняття «глобалізація», надане Р. Робертсоном, є універсальним, оскільки охоплює різні сфери: економічну, політичну, інформаційну та соціальну [328].

До 70–80-х років минулого століття поняття «глобалізація» використовувалося час від часу в описі зростаючої взаємозалежності економік країн світу в контексті інтернаціоналізації, що набувала поширення. І лише на межі 70–80-х років ХХ ст. поняття «глобалізація» почало широко застосовуватися як самостійне у поясненні наростаючої взаємозалежності світу (економічної, соціокультурної, політичної та ін.). Аж до кінця 80-х років поняття «глобалізація» розглядали в контексті інтернаціоналізації (такий розвиток продуктивних сил, успішне використання яких можливе лише у міжнародному масштабі) [23]. Наприкінці ХХ ст. глобалізація вважалася одним із найважливіших в умовах сучасного світу процесом, причому такою мірою, що М. Вотерс із цього приводу наголосив, що глобалізація може стати ключовою ідеєю 90-х подібно тому, як основним поняттям 80-х був постмодернізм [484].

Починаючи з 90-х років XX ст. поняття «глобалізація» наповнилося новим змістом, який сформували три основні тенденції, що безповоротно змінили сучасний світоустрій:

- стрімкий відрив на нових технологічних засадах західних економік від решти світу;
- розвал СРСР, що супроводжувався активною експансією західних цінностей на пострадянський простір;
- розвиток інформаційних технологій, які задають нові границі в глобалізованій світовій економіці [418].

Незважаючи на широке використання поняття «глобалізація», визнання її вирішального впливу на переважну більшість процесів в економіці, політиці та суспільстві, остаточно зміст цього поняття не розкритий, тобто поняття «глобалізація» не має чіткого визначення. О. Кукарцев наголосив на парадоксі: хоча нікому не зрозуміло, чим є глобалізація, ніхто не сумнівається в її реальності. По суті, кожний автор вкладає в це поняття власний зміст, який коливається залежно від ідеологічних вподобань та дисциплінарної належності автора [186]. Тому, за Р. Робертсоном, спроба писати про глобалізацію має супроводжуватися аналізом подібності та відмінності між дискурсами про нею [378], тобто глобалізація має досліджуватись у певному епістемологічному контексті.

Попри відсутність загальноприйнятого тлумачення поняття «глобалізація», у наявних контекстах його розгляду достатньо чітко простежується використання процесного підходу, наприклад:

- глобалізація – це динамічний процес інтенсифікації етапу інтернаціоналізації, який демонструє зростаючу взаємозалежність країн завдяки збільшенню масштабу міжнародної торгівлі та розширенню її сфери, що охоплює обмін не лише товарами, а й послугами, капіталом, технологіями та фінансовими активами [386];

– глобалізація – це розростання, поглиблення та прискорення глобальних взаємозв'язків, що регулюються соціально-економічними відносинами країн [82];

– глобалізація – це перетворення певного явища на світове, планетарне, на таке, що стосується всієї Землі [214].

Отже, більшість дослідників сходяться на думці, що глобалізація є процесом, постійно триває, розгалуженим, динамічним та надзвичайно впливовим, який, одного разу розпочавшись, не має завершення.

Глобалізація – багатоаспектне поняття, яке пояснює збільшення обсягів міжнародної діяльності, створення нових форм не лише економічних, а й міжнародних політичних та соціокультурних відносин, тобто виявляється не лише в економіці, а й у політиці та культурі. Її пояснення міститься в кількох найпоширеніших концепціях, описаних у низці наукових праць [44; 235].

Економічний контекст глобалізації є предметом низки теорій: диференціації ринків [468], інтернаціоналізації [143], периферійного капіталізму [331], глобальної економіки [251], неоліберальної теорії [101] та теорії фінансової глобалізації [478].

Актуалізацію поняття «глобалізація» в економіці пов'язують з ім'ям професора Гарвардської школи бізнесу Т. Левітта, автора відомої наукової статті «Глобалізація ринків» (у 1983 р.) [468, с.92]. Теорія диференціації ринків Т. Левітта є першою спробою сформулювати системне уявлення про явище глобалізації в економіці, пояснити причини його виникнення та надати принципи розвитку. Положення теорії диференціації ринків Т. Левітта надалі набули розвитку в інших концепціях глобалізації.

Т. Левітт розглянув глобалізацію насамперед у контексті ринкового механізму, головним елементом якого є глобальні корпорації, що діють за глобально зорієнтованими стратегіями, панують на глобальних ринках нової форми підприємств – глобальних корпорацій (фірм), котрі виробляють стандартизовану продукцію у величезному масштабі. Глобальні корпорації сприяють формуванню глобальних ринків, які прийшли на зміну багатьом

спеціалізованим або національним ринкам. Саме глобальні корпорації створюють механізм формування глобальних ринків, безпосередньо ним користуються, визначають напрями розвитку міжнародних економічних відносин у цілому й вирішальною мірою уніфікують потреби та вподобання споживачів [468, с.95]. Глобальні корпорації є конкурентоспроможними на глобальних ринках за рахунок перемоги в ціновій конкуренції, що дає їм можливість забезпечити стандартизацію продукції та послуг.

Положення теорії диференціації ринків активно використовуються в маркетинговій діяльності, у якій цілком підтвердилося висловлене Т. Левіттом припущення про найтісніший взаємозв'язок зменшення ціни, підвищення якості та надійності продукції, розумного піклування про клієнтів, з одного боку, і неминучості переходу до всесвітньо стандартизованих продуктів (звичайно, з урахуванням регіональних, етнічних та інституційних відмінностей ринків). За Т. Левіттом, у діяльності глобальних корпорацій важливе лише те, що вони виробляють і як просувають це на ринку. Все інше є допоміжними заходами [468, с.99]. Якщо скористатися висловом П. Друкера, метою бізнесу глобальних корпорацій є отримання та створення/збереження клієнтів [109].

Процес диференціації ринків сьогодні охоплює не лише глобальні корпорації, його учасниками стають держави та регіони, що має низку негативних наслідків. Так, відомі економісти наголошують, що домінування глобальних виробничо-збутових ланцюжків у міжнародному виробництві й торгівлі спонукає уряди країн, які розвиваються, надавати транснаціональним компаніям (ТНК) податкові та інші пільги для залучення іноземних інвестицій і отримання доступу до глобальних ринків [252]. Водночас між цими країнами розпочинається запекла боротьба до повного розорення конкурента, що втілюється в надання іноземним інвесторам дедалі більших податкових стимулів. Проте останні не відіграють визначальної ролі під час вибору ТНК місця розміщення свого виробництва. У результаті уряди, як правило, просто втрачають значні податкові надходження.

Тому в концепції «зіткнення цивілізацій» С. Хофман наголошував, що результат економічної глобалізації, рушієм якої є бізнес в торговельній, фінансовій та інформаційній сферах, становить безпрецедентна нерівність між державами й загострення проблеми глобальної конкурентоспроможності [466]. На думку В. Л. Іноземцева, вигоди від глобалізації отримують переважно розвинуті країни: у середині 90-х років XX ст. 20 % населення Землі в найбільш процвітаючих країнах привласнювали в 61 разів більше багатств, ніж найбідніші 20 % населення (82,7 % до 1,4 %) [140].

Подальший розвиток теорія диференціації ринків Т. Левітта набула в низці концепцій, серед яких слід згадати концепцію (модель) тріади К. Омае [471], де глобалізацію економіки розглянуто в контексті регіональних економік. Найважливішими регіональними економіками К. Омае назвав ринки США, Японії і Європи (звідси – тріада), які дедалі більше стають однорідними внаслідок вирівнювання купівельної спроможності. К. Омае, по суті, уточнив поняття «глобальна корпорація» Т. Левітта, увівши поняття «багатонаціональна компанія», мотивуючи це глобалізацією продуктів і ринків, швидким технічним прогресом і неопротекціонізмом.

К. Омае розглядав ТНК, що має невелику штаб-квартиру, розташовану найзручніше для зв'язку з регіональними центрами (Токіо, Нью-Йорком і Франкфуртом-на-Майні). У країнах тріади ТНК спеціалізуються переважно на високотехнологічній продукції, виробництво якої вирішальною мірою залежить від розроблення новітніх технологій та його швидкості. Одночасно інновації стають все більш капіталомісткими та ризикованішими, а час утримання технологічної монополії постійно скорочується. Як зазначає Омае, ці обставини зумовлюють наполегливу необхідність інтеграції та кооперації, що дає змогу швидше та повніше використовувати ринковий потенціал ТНК тріади. І тут утворюється замкнене коло: партнерами по інтеграції та кооперації в розробленні інновацій та їхній комерціалізації зазвичай стають фірми, які знову-таки базуються на території тріади. Таким чином, ТНК

використовують модель «пульверизатора», яка дає можливість у дуже стислі строки (один – два роки) вивести нову продукцію на всі основні ринки.

Попри наявність багатьох концепцій, що пояснюють глобалізацію в соціальній філософії, соціології, економіці, політичній науці, культурології, є й теорії, які заперечують наявність глобалізації. Так, Р. Буайє в теорії регуляції намагався довести, що явища, які спостерігалися у світовій економіці наприкінці XX ст., не можна описати за допомогою поняття «єдинопланетарність». Р. Буайє вважав, що глобалізації немає, а є лише «заплутаний порядок» [40]. М. Весес не вважав глобалізацію новим явищем. На його думку, те, що називають глобалізацією, насправді є ускладненням світу, яке відбувається постійно [483]. Проте такі думки щодо глобалізації нечисленні. До того ж вони допомагають подивитися на процес глобалізації в іншому аспекті, що збільшує обсяг дослідження і підвищує рівень його критичності.

Розпочавшись на товарних ринках у середині XX ст., глобалізація дуже швидко охопила й фінансову сферу (фінансова глобалізація), в якій відповідні ринки об'єдналися в єдину світову фінансову систему, що, на думку Ж. Атталі, висловлено в книзі «Лінія горизонту» (1991 р.), знаменує настання третьої ери – «ери грошей» [457]. Дуже близькою до цієї думки є позиція Дж. Сороса, котрий вважає, що фінансовий капітал уже міцно зайняв провідні позиції на світовому ринку, а могутності міжнародних фінансових ринків не може не лише протидіяти, а й протистояти жодна держава світу, причому не лише в економіці, а й політиці [398].

Ознаки фінансової глобалізації яскраво почали виявлятися в 70-ті роки минулого століття у вигляді:

- різкого зростання обсягу міжнародної ліквідності [427];
- незбалансованості поточних платежів через скасування золотодевізного стандарту й фіксованих валютних курсів: Ямайська валютна система, яка базується на вільній конвертації валют (1971–1978 рр.), замінила Бреттон-Вудську систему (1944 р.) [317];

- накопичення «нафтодоларів» унаслідок багатократного збільшення цін на нафту [371];
- значного розширення банківського кредитування та емісії цінних паперів [427];
- формування інвесторами портфелів фінансових активів не однієї, а кількох країн [69];
- прискореного утворення наднаціональних ринків капіталу, валюти, цінних паперів [45].

Фінансова глобалізація є невід’ємною складовою процесу глобалізації, її підпроцесом. Причому, будучи за формою підпроцесом, за реальним впливом фінансова глобалізація з часом почала визначати глобалізацію не лише на товарних ринках, у суспільних відносинах тощо, а й у цілому. Останнім часом спостерігається відчутна тенденція перевищення темпів фінансової глобалізації над темпами економічної, соціальної, культурної глобалізації. Можна припустити, що відставання темпів економічної, соціальної глобалізації певною мірою зумовлено спротивом їй національних економік, міжнародних громадських організацій, національних товарних ринків, тоді як фінансова глобалізація такого опору не відчуває.

Ознаки фінансової глобалізації такі:

- вільне переливання міжнародних фінансів між країнами й регіонами світової економіки (саме свобода переливання постає запорукою його ефективності);
- формування та функціонування глобального (світового) фінансового ринку;
- утворення системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів;
- реалізація глобальної фінансової стратегії глобальних компаній, транснаціональних корпорацій і банків світового масштабу [440];

– узгодження правил регулювання і послаблення бар'єрів, що має забезпечити вільне переміщення капіталів і дати можливість усім фірмам конкурувати на всіх ринках [172].

Як і глобалізація загалом, фінансова глобалізація розглядається в межах процесного підходу, тобто як динамічний складний процес, що має розгалужену мережу підпроцесів: наднаціональне регулювання міжнародних фінансів; функціонування єдиного фінансового ринку за прийнятими правилами, принципами, технологіями та механізмами; ухвалення рішень щодо концентрації та розподілу фінансових ресурсів у світовій економіці у єдиному центрі; створення єдиного світового фінансового простору, в якому акумульовано сукупність міжнародних фінансових відносин та національних фінансових ринків; розвиток інформаційних технологій; диверсифікація, розширення та інтеграція міжнародних фінансових ринків; вільний рух капіталів до економіки країн світу, підвищення ефективності вкладень; стандартизація процесів управління вкладеннями всіх учасників єдиного фінансового ринку; уніфікація підходів в управлінні макроекономікою, зокрема щодо антимонопольної діяльності, аграрного сектору та податкової системи. Причому складність процесу фінансової глобалізації зумовлена не лише наявністю великої кількості субпроцесів, їхньою масштабністю та глибиною наслідків, а й спільними наслідками цих субпроцесів, щодо яких спостерігається синергетичний ефект.

Вплив фінансової глобалізації на фінансову та бюджетну системи країни, її бюджетну безпеку очевидний. Але дослідження її впливу на бюджетну безпеку держави неможливе без розуміння сутності, особливостей, об'єктів та суб'єктів, результату (або результатів), характеристик і властивостей фінансової глобалізації. Для такого опису потрібна описативна модель, основою якої є комплементарний (тут у вихідному контексті – у взаємній відповідності складових опису або їхніх фрагментів, що забезпечує утворення зв'язків між ними) опис фінансової глобалізації, що демонструє її

полісистемність. Полісистемний підхід значною мірою полегшує вивчення різноманітних процесів, які через їхню складність можна дослідити лише шляхом розчленування на менш складні елементи й докладного аналізу. Саме полісистемний підхід покладено в основу розробленої дескриптивної моделі фінансової глобалізації.

У контексті дослідження складного багатокомпонентного характеру цього поняття наведено елементи дескриптивної моделі фінансової глобалізації на рис. 1.5. Особливу увагу приділено тим елементам дескриптивної моделі, які визнано важливими в дослідженні фінансової глобалізації як вирішальної умови бюджетної безпеки країни.

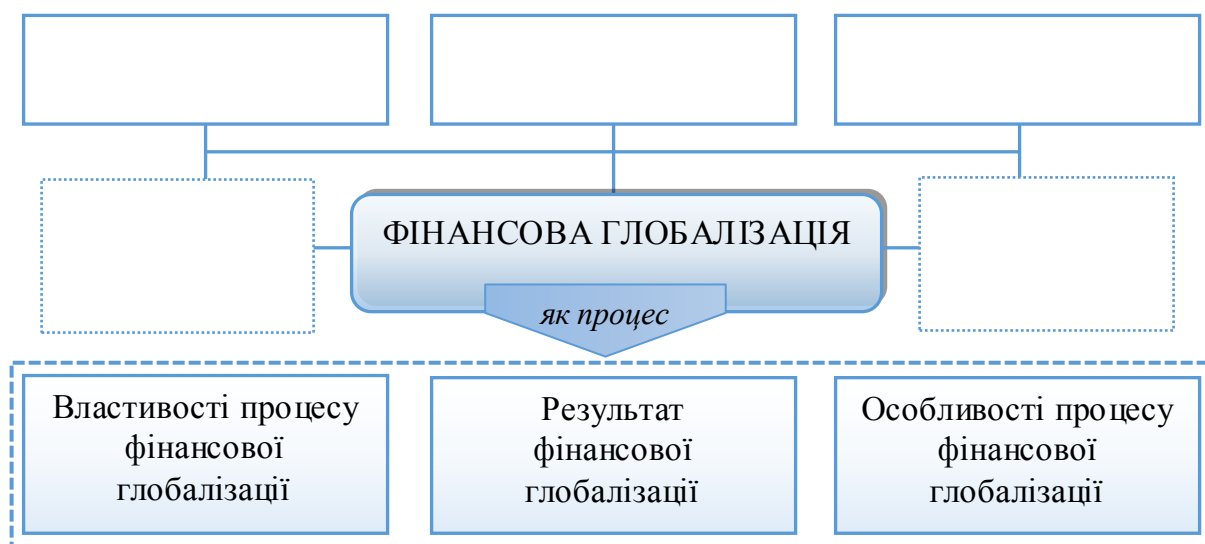

Рис. 1.5. Фінансова глобалізація: опис із позиції процесного підходу

Джерело: розроблено автором

Для дескриптивної моделі фінансової глобалізації з позицій процесного підходу необхідна відповідна методична база. До такої бази включено методи змістового, організаційного та технологічного підходів [189]:

– методи змістового підходу (цільовий, функціональний, методологічний, принципівий, економічний, правовий, соціальний) дають змогу розглянути досліджуваний процес із позиції потреб, на задоволення

яких спрямований процес, причин, що зумовили ці потреби, а також із погляду співвідношення цілей процесу, методів, засобів і принципів, які застосовуються для їхнього досягнення;

- методи організаційного підходу дозволяють вивчити етапи й функції процесу з метою їхнього хронологічного та структурного впорядкування. Так, структурний метод дає змогу виокремити та описати діяльність учасників процесу, надати їм характеристику та показати їхній взаємозв'язок і розподіл компетенцій;

- субпідходи технологічного підходу (інформаційний та процедурний) дають можливість дослідити й описати потоки інформації, сукупність етапів її збирання, оброблення та передавання інформації, що супроводжує процес фінансової глобалізації, та її процедури, стандарти і технології.

Звичайно, не всі з названих методів використано в дескриптивній моделі фінансової глобалізації, але основні з них застосовуються в ідентифікації та аналізі елементів фінансової глобалізації, яка розглядається з позицій процесного підходу.

Незважаючи на велику кількість наукових праць із проблематики фінансової глобалізації, надати вичерпне визначення змісту цього процесу вкрай складно через, по-перше, відсутність єдності думок стосовно змісту поняття, а по-друге, невпорядкованість співвідношення низки понять досліджуваного предметного поля (наприклад, «фінансова глобалізація», «фінансова інтеграція», «інтернаціоналізація» тощо). Їх співвідношення має допомогти встановити, що з них є каузальною основою ланцюжка цих понять, а що – результатом. В одних публікаціях трапляється твердження, що фінансова глобалізація є наслідком і складовою економічної інтеграції, найвищою стадією інтернаціоналізації діяльності фінансових ринків в усіх її формах з метою забезпечення потреб розвитку валютно-фінансових відносин [427]. В інших наукових працях поняття «інтернаціоналізація» та «глобалізація» розділяються. У такому разі інтернаціоналізація визначається

як ситуація, коли обсяги зовнішньоекономічних угод зростають у світовому масштабі, а глобалізацію тлумачать як процес, за якого кожна національна економіка, у тому числі її фінансовий ринок, рухається до створення єдиного світового ринку [84]. Зустрічається навіть синонімізація понять «фінансова інтеграція» і «фінансова глобалізація» [396].

Саме тому фінансова глобалізація найчастіше визначається в найзагальнішому вигляді – як об'єднання фінансових ринків різних країн у єдиний фінансовий ринок, що функціонує за єдиними правилами, принципами, технологіями та механізмами. Але поява єдиного фінансового ринку, який функціонує за єдиними стандартами, є, радше, результатом глобалізації. Проте фінансову глобалізацію не можна зводити лише до об'єднання національних фінансових ринків у світовий ринок. Її сутність значно глибша.

Якщо скористатися методом наукової експансії, то фінансову глобалізацію за аналогією з положеннями теорії диференціації ринків Т. Левітта [468] також можна розглядати в контексті ринкового механізму, головним елементом якого є міжнародні фінансові інституції, котрі панують на глобальному фінансовому ринку.

Міжнародні фінансові інституції створили новий механізм ухвалення рішень щодо концентрації та розподілу фінансових ресурсів у світовій економіці, дія якого базується на складних потоках інформації, котрі утворюються на принципово нових засадах, передбачає новий склад учасників з абсолютно новими компетенціями [172], а також перетворили сукупність міжнародних фінансових відносин та національних фінансових ринків у єдиний світовий фінансовий простір [333].

Як і в кожного процесу, у фінансовій глобалізації є результат, об'єкти і суб'єкти. Саме наявність цих складових фінансової глобалізації зумовлює її полісистемність як процесу.

Об'єктами фінансової глобалізації є:

- міжнародний (світовий) фінансовий ринок у цілому;
- ринок електронних фінансових послуг;
- суб'єкти міжнародного (світового) фінансового ринку (глобальні компанії, транснаціональні корпорації, банки світового масштабу, центральні (національні) банки країн, міжнародні фінансові організації);
- фінансові інструменти, що виникли (і виникають) в обігу об'єктів купівлі-продажу на світових фінансових ринках;
- всесвітні інформаційні системи;
- всесвітні платіжні системи [69].

Розмаїття об'єктів фінансової глобалізації зумовило виникнення та активну дію різноманітних суб'єктів фінансової глобалізації – міжнародних інституцій (міжнародні регіональні валютно-кредитні й фінансові організації), створених на засадах міждержавних відносин, що призначені для забезпечення функціонування світової фінансової системи, мають регулювати міжнародні економічні (у тому числі валютно-кредитні та фінансові) відносини об'єктів фінансової глобалізації та процеси, які відбуваються на глобальному (світовому) фінансовому ринку за участю цих об'єктів. Саме суб'єкти фінансової глобалізації у вигляді міжнародних інституцій об'єктивують процеси, що відбуваються у світовій фінансовій системі і на світовому фінансовому ринку, спрямовують їх за визначеними векторами й орієнтирами в інтересах головних учасників цього ринку.

Діяльність суб'єктів фінансової глобалізації та дія створених ними механізмів регулювання фінансових потоків на глобальному фінансовому ринку можуть як створювати загрози бюджетній безпеці України, так і усувати їх або пом'якшувати їхні наслідки. Тобто фінансову глобалізацію в широкому розумінні можна розглядати і як загрозу бюджетній безпеці України, так і як комплексний спосіб захисту від інших загроз.

Саме тому в описовій моделі фінансової глобалізації основну увагу приділено її суб'єктам, сутності їхньої діяльності та її впливу на процеси, що

відбуваються у світовій фінансовій системі. Така концентрація уваги актуальна, оскільки діяльність суб'єктів фінансової глобалізації безпосередньо стосується України, справляє величезний вплив на стан фінансової системи держави та її бюджетну безпеку.

Логічним результатом фінансової глобалізації, яка нині перетворилася на головну рушійну силу розвитку світової економіки, є світова фінансова система (Global financial system, GFS), зміст якої найбільш повно та системно розкривається через систему міжнародних фінансових інституцій, що діють у глобальному масштабі (або міжнародну фінансову інфраструктуру).

Світова фінансова система охоплює три типи фінансових ринків: фондовий, валютний та товарно-сировинний. Світова фінансова система надзвичайно монополізована. У ряді її сегментів на 10 найбільших об'єднань припадає більше половини мобілізованих коштів [311].

Для світової фінансової системи характерна поліцентричність – у ній вирізняються кілька фінансових центрів: Нью-Йорк і Чикаго в Америці, Лондон, Цюрих, Франкфурт, Париж, Амстердам у Європі, Гонконг, Токіо, Багамські й Кайманові острова, Сінгапур, Бахрейн в Азії. Зміцнення зв'язків між цими центрами забезпечує присутність міжнародних фінансових установ практично в усіх країнах цих регіонів і швидкий розвиток фінансових інновацій. Напередодні глобальної фінансової кризи, за оцінками МВФ, у процес фінансової глобалізації були повністю інтегровані фінансові ринки країн розвинутих економік і до 30–50 % національних фінансових ринків країн, що розвиваються [216].

Інституційно-організаційну структуру світового фінансового ринку утворює сукупність міжнародних інституцій глобального фінансового ринку, яка за складом, структурою, інструментами та ефективністю їхнього використання постійно зазнає змін різного масштабу, глибини, інтенсивності й наслідків.

Мабуть, міжнародна фінансова інфраструктура є головним результатом фінансової глобалізації. Щодо цієї інфраструктури спостерігається дуже цікава метаморфоза: будучи спочатку результатом фінансової глобалізації, з плином часу міжнародна фінансова інфраструктура перетворилася на її комплексного суб'єкта з величезними повноваженнями, який вже визначає вектори процесу фінансової глобалізації та його розвитку не лише єдиного (глобального) фінансового ринку, а й національних ринків.

Перші міжнародні інституції глобального фінансового ринку виникли ще в першій третині XX ст. (Міжнародний страховий комітет, Міжнародне бюро з фондових бірж, Банк міжнародних розрахунків – БМР). Коло питань цих організацій було дуже обмеженим, вплив на світову економіку – слабким, а ефективність діяльності – незначною, що, на думку, О.В. Єгорова, зумовлено відсутністю на той час у численних країн-учасниць єдиних інтересів, настільки значущих, що для їхнього задоволення вони готові віддати частину суверенітету [110].

Міжнародна фінансова інфраструктура у вигляді, наближеному до сучасного стану, почала формуватися лише в середині XX століття, після Другої світової війни (зокрема, йдеться про Міжнародний валютний фонд – МВФ, Міжнародний банк реконструкції і розвитку – МБРР) [390]. Частину дескриптивної моделі фінансової глобалізації щодо такого елемента як суб'єкти фінансової глобалізації, наведено на рис. 1.6.

Рис. 1.6. Конкретизація частини дескриптивної моделі фінансової глобалізації щодо її суб'єктів

Джерело: розроблено автором.

У цій частині дескриптивної моделі не лише надано стислу характеристику найвідоміших суб'єктів фінансової глобалізації, а й ураховано участь України у фінансовій глобалізації та зміни, що відбуваються в діяльності міжнародних фінансових інституцій.

Міжнародні фінансові інституції, що в сукупності утворюють міжнародну фінансову інфраструктуру, численні та різноманітні. За загальної схожості змісту діяльності міжнародні фінансові інституції різняться за умовами членства в них, компетенцією, учасниками та повноваженнями. Найвідоміші суб'єкти фінансової глобалізації наведено на рис. 1.7.

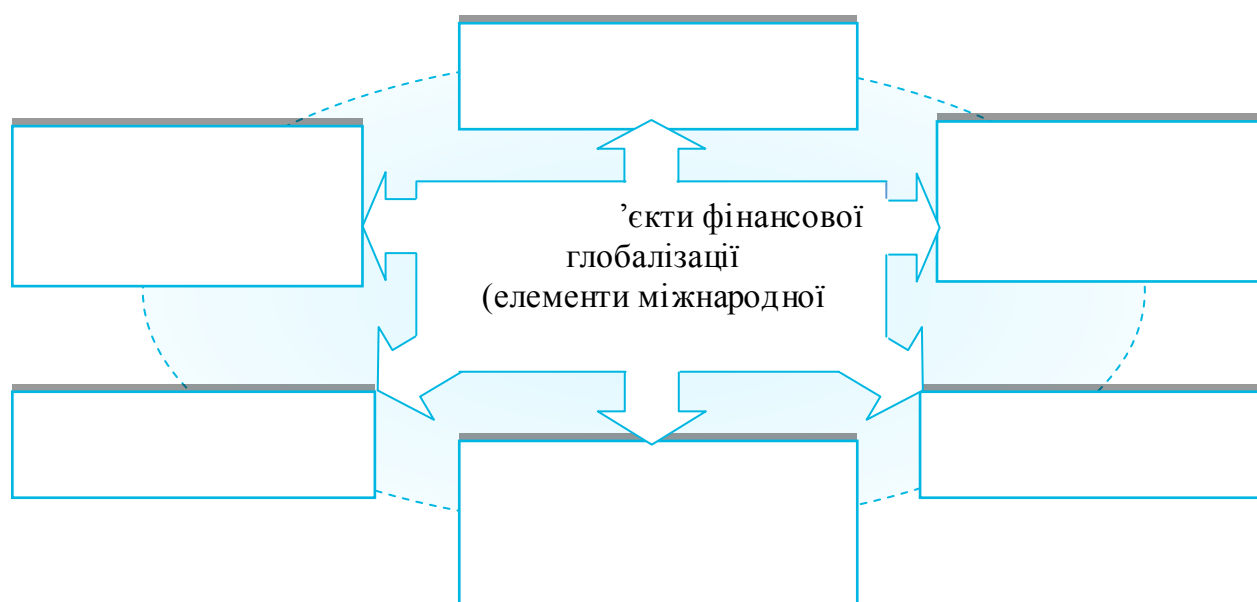

Рис. 1.7. Головні суб'єкти фінансової глобалізації

Джерело: узагальнено автором за [228; 305; 307].

Міжнародний валютний фонд (МВФ) (англ. International Monetary Fund, IMF) (офіційна дата створення 27 грудня 1945 р., початок діяльності припадає на 1947 р.) є міжнародною валютно-кредитною організацією зі штаб-квартирою у Вашингтоні (США) і статусом спеціалізованої установи ООН. МВФ надає коротко- та середньострокові кредити в іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів, сприяє валютній співпраці шляхом

установлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їхнім дотриманням, а також багатосторонньої системи платежів і усунення валютних обмежень [83].

МВФ є чи найвідомішою міжнародною інституцією світового фінансового ринку. Основні цілі та напрями діяльності МВФ докладно описані на офіційному сайті МВФ [307] та у спеціальній літературі [38; 110; 233].

Міжнародний валютний фонд розпоряджається величезними фінансовими ресурсами (понад 215 млрд. дол. США), які надходять від країн-учасниць (191 країна).

Внесок країн-учасниць пропорційний їхньому економічному потенціалу. Фінансові операції Фонду, що здійснюються лише з офіційними органами країн-учасниць (казначействами, центральними банками, валютними стабілізаційними фондами), поділяються на два види:

- угода (transaction): надання валютних коштів країнам з ресурсів Фонду;
- операція (operation): надання посередницьких фінансових і технічних послуг за рахунок запозичених коштів [233].

Протягом тривалої діяльності в МВФ сформовано достатню кількість кредитних механізмів, які різняться за метою та умовами дії, частотою використання, користувачами тощо. Будь-який механізм МВФ діє в межах встановленого ліміту, який обмежує суму кредитів відповідно до квоти країни у Фонді. Допуск країн до фінансових ресурсів у межах відповідних лімітів визначається в кожному конкретному випадку залежно від конкретних обставин [233, с.102].

У табл. 1.2 наведено кредитні механізми, які є типовими і найчастіше використовуються в МВФ.

Таблиця 1.2

Кредитні механізми, які використовує МВФ

Кредитні механізми	Принципова дія механізмів
1	2
Звичайні (механізм резервних часток, механізм кредитних часток, кредити, механізм розширеного фінансування, механізм додаткового фінансування)	Механізм резервних часток передбачає автоматичне отримання (за першою вимогою) країною коштів у МВФ у межах її резервної позиції (резервна частка та кредитна позиція). Для купівлі таких коштів не потрібна попередня згода Фонду. Використання резервної позиції розглядається не як кредитна операція, а як вилучення країною іноземної валюти, що внесена нею до Фонду в рахунок підписки. Комісійні та відсоткові платежі не сплачуються, повернення отриманих валютних ресурсів не вимагається
	Механізм кредитних часток (діє з 1952 р.) є основним. Кошти в іноземній валюті, які становлять 100 % величини квоти, що можуть бути придбані країною-учасницею понад величину резервної частки, поділяються на чотири кредитні частки (транші). Країна, яка витрачає свої кредитні частки у Фонді, може використати повністю або частково також резервну частку чи зберегти її. Гранична величина іноземної валюти, яку країна може придбати у МВФ у результаті повного використання резервної та кредитної часток, складає 125 % розміру її квоти [427]
	Угоди про резервні кредити або угоди «стенд-бай» (як і угоди про розширені кредити) передбачають отримання країною гарантії, що вона зможе автоматично одержувати іноземну валюту від МВФ в обмін на національну валюту у визначеній сумі в будь-який час упродовж терміну дії угоди за умови дотримання країною вимог, передбачених угодою
Спеціальні компенсаційні (механізм компенсаційного фінансування, механізм фінансування у випадку непередбачених обставин,	Механізм розширеного фінансування доповнює механізми резервних і кредитних часток і передбачає кредитування на основі середньострокових програм розширеного фінансування на період до трьох років з метою подолання труднощів із платіжним балансом через макроекономічні проблеми у сфері виробництва, торгівлі, ціноутворення, які перешкоджають реалізації політики. Повернення використаних валютних коштів здійснюється дванадцятьма рівними внесками протягом терміну від 4,5 до 10 років з дня кожної купівлі валюти
	Механізм додаткового фінансування (діє з 1977 р.) надає змогу використовувати позикові ресурси для додаткового фінансування, що надається країнам із хронічним дефіцитом платіжного балансу і вичерпаними лімітами одержання звичайних кредитів за рахунок звичайних позикових ресурсів. Додаткове фінансування здійснюється у вигляді резервних кредитів, що передбачають використання верхніх кредитних часток, або розширених кредитів. Ці кредити видаються на умовах, близьких до ринкових; їхня тривалість перевищує 12 місяців, а інколи досягала трьох років

Продовження табл. 1.2

1	2
механізм фінансування системних перетворень, механізм фінансування буферних запасів	Механізми компенсаційного фінансування та фінансування у випадку непередбачених обставин застосовується для компенсації втрат від експортної виручки, покриття витрат на послуги, відшкодування збитків, пов'язаних зі зростанням цін на імпортоване зерно (збитки мають тимчасовий характер, викликані зовнішніми обставинами, що не залежать від країни). До переліку послуг, що підлягають компенсаційному фінансуванню, належать надходження від експлуатації нафтопроводів; плата за транзит суден через канали; доходи від судноплавства; транспортні перевезення; будівництво; страхування
	Механізм фінансування системних перетворень (діє з 1993 р.) дає змогу отримати кошти з Фонду системної трансформації. Є тимчасовим механізмом, метою дії якого є надання державам-учасникам фінансової допомоги для врегулювання проблем платіжного балансу, пов'язаних із переходом від торгівлі, що ґрунтується на неринкових засадах, до багатосторонньої торгівлі на ринкових умовах
	Механізм фінансування буферних запасів (діє з 1969 р.) дає можливість отримати кошти з Фонду буферних запасів з метою отримання допомоги країнам-учасникам у фінансуванні ними своєї участі у створенні міжнародних буферних запасів сировинних товарів відповідно до товарних угод у тих випадках, коли країна зазнає труднощів із платіжними балансами через несприятливу кон'юнктуру на світових товарних ринках. Кредити видаються на термін до 3-5 років у розмірі, еквівалентному 45 % величини квоти, на створення буферних запасів олова, какао, каучуку, цукру
Механізм надзвичайної допомоги	Діє у формі закупівель товарів з метою надання допомоги країнам-учасникам у розв'язанні проблем платіжного балансу у випадку непередбачених стихійних лих
Механізми допомоги країнам з низьким рівнем доходів.	Передбачає надання фінансових ресурсів із Фонду структурної перебудови та з розширеного фонду структурної перебудови (різняються за рівнем доступу країн-членів до ресурсів, за масштабом і темпами реалізації структурної перебудови в країні-позичальниці, процедурами моніторингу та джерелами фінансування). Кошти призначені для позик, допомоги бідним країнам із хронічним дефіцитом платіжних балансів для короткострокових програм макроекономічної і структурної перебудови

Джерело: розроблено автором за [38; 228; 233]

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) створений у 1945 р. через укладення 28-и країнами Угоди в Бреттон-Вудсі для надання допомоги європейським державам у відтворенні економіки після Другої світової війни.

МБРР є спеціалізованою установою ООН, міждержавним інвестиційним інститутом, основною кредитною установою Світового банку. До його складу входить 180 держав, що є членами МВФ [447]. МБРР є координатором політики економічної допомоги промислово розвинутих країн країнам, що розвиваються, із середнім рівнем доходів на душу населення [305]. Найбіднішим країнам МБРР може надати безвідсотковий кредит. Усі позики банку мають бути повернені. Джерелами ресурсів банку крім акціонерного капіталу є розміщення облігаційних позик, переважно, на ринку США, і кошти, отримані від продажу облігацій. Позики МБРР надаються, як правило, на 15-20 років з відстроченням платежів за основною сумою позики від трьох до п'яти років, під гарантії урядів країн-членів, під відсоткову ставку, що змінюється кожні 6 місяців [83].

Вплив МБРР на динаміку та напрями економічного розвитку більшості країн є надзвичайно вагомим. На початку діяльності МБРР кредитував ретельно відібрані конкретні об'єкти приватного сектору (переважно об'єкти інфраструктури). Згодом це викликало незадоволення позичальників, оскільки обмежувало можливість їхнього маневру. Тому кредити стали менше прив'язуватись до конкретних об'єктів, а банк, крім підприємств приватного сектору, став кредитувати й державні підприємства, але під гарантії уряду. Банк кредитує також галузі, куди приватний капітал іде неохоче через їхню високу капіталоємність або низьку рентабельність (енергетика, транспорт, сільське господарство). Нині надання кредитів Світовим банком має демонстраційний ефект: його авторитет стимулює приватних інвесторів та інші банки спрямовувати капітали в країни, що одержали кредити від МБРР [110, с.32].

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) (European Bank for Reconstruction and Development) утворений у 1991 р. (штаб-квартира у Лондоні) з метою сприяння реформам у країнах Центральної і Східної Європи у зв'язку з переходом країн цього регіону до орієнтованої на ринок економіки (включно з демонополізацією і приватизацією), активного інтегрування економік цих країн у міжнародні господарські зв'язки. Засновниками банку є 40 країн і дві міжнародні організації (Європейське Економічне Співтовариство і

Європейський інвестиційний банк) [305]. У створенні банку брав участь колишній СРСР, членом банку є нині Україна.

ЄБРР працює лише на комерційних засадах, надаючи допомогу в розвитку підприємницької діяльності, всіляко заохочуючи екологічну діяльність та енергозбереження, висуваючи природоохоронні вимоги до проектів, що фінансуються, є розпорядником фондів, які створено для посилення безпеки АЕС у регіоні. ЄБРР є не лише кредитором, а й інвестором, а також здійснює консалтингову діяльність і надає технічну допомогу (консультації, курси банкірів та менеджерів, допомога в організації систем розподілу продовольства), залучаючи ресурси створених у країнах ЄС спеціальних фондів, міжнародних організацій, оскільки окремих коштів для цього не має [110, с.35].

Кредити лише цільового спрямування надаються приватним (60 %) і державним (40 %) структурам під конкретні проекти. Кредитні ресурси ЄБРР поділяються на звичайні й кошти спеціальних фондів. За рахунок звичайних ресурсів надаються кредити під ефективні та надійні проекти розвитку. Спеціальні фонди призначені для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та надання технічної допомоги [228].

Місцеві представництва ЄБРР відкрито в усіх країнах, працівники яких повноправно беруть участь у розробленні нових проектів і контролі за перебігом зростаючого числа операцій ЄБРР. Беззаперечною перевагою діяльності банку є прийняття ризиків, які оцінюються на підставі досвіду роботи ЄБРР у регіоні. Прийняття ризиків збільшує комерційні можливості ЄБРР у країнах, де здійснюються операції банку [220].

Банк міжнародних розрахунків (БМР) (Bank for International Settlement – BIS) заснований під час реалізації плану Юнга у 1930 р. на підставі міжурядової Гаазької угоди, підписаної Бельгією, Великою Британією, Німеччиною, Італією, Францією, Японією, та Конвенції цих країн зі Швейцарією, на території якої функціонує банк. Основна мета його створення полягала у врегулюванні проблем платежів Німеччини. Сьогодні БМР є однією з перших кредитних

установ регіонального типу, міждержавним банком, де проводяться комерційні операції для центральних банків 49 країн з організацією валютного співробітництва [222].

Міжнародну фінансову корпорацію (МФК) (International Finance Corporation, IFC) створено в 1956 р. за ініціативою США. МФК є однією з організацій Групи Світового банку і найбільшою установою у сфері глобального розвитку, особливо у галузі промисловості. МФК працює лише з приватним сектором 100 країн, що розвиваються, з метою сприяння економічному розвитку країн – членів Корпорації шляхом підтримки приватного підприємництва, особливо в найменш розвинутих регіонах, надаючи кредити (від 1 млн до 100 млн дол. США) строком від 5 до 15 років високорентабельним приватним підприємствам із пільговим періодом до 4 років. Відсоткові ставки різні й залежать від країни та конкретних проектів. На відміну від МБРР кредити МФК надаються без гарантії уряду [219].

МФК розпоряджається більшою сукупністю інструментів, ніж МБРР. Вона не тільки надає кредити (перший етап діяльності), а й бере участь в капіталі (з 1961 р.). Проте метою цієї участі є не участь у володінні компанією, а залучення приватних інвесторів, особливо нерезидентів. Як і МБРР, МФК основну масу ресурсів формує шляхом залучення коштів зі світового ринку капіталів. Але її фінансові можливості набагато менші, ніж у МБРР і навіть у Міжнародної асоціації розвитку (МАР). На відміну від МБРР, МФК не обмежена у наданні позики чи гарантій позикам. Вона може інвестувати в будь-якій формі, що її вважає необхідною (акції, позики, інші боргові інструменти, котрі конвертуються в акції, та гарантії). МФК не надає фінансування урядам і не може отримувати від них платіжних гарантій [317, с.476].

Міжнародну асоціацію розвитку (МАР) (International Development Association, IDA) засновано в 1960 р., коли з'ясувалося, що за межами діяльності МБРР залишається велика кількість країн, які розвиваються, для котрих ринкові, хоч і дещо полегшені, умови кредитування МБРР є неприйнятними. Тому метою діяльності МАР є надання фінансової допомоги на

пільгових умовах урядам найбідніших країн і країн, що розвиваються (спочатку з ВВП на одну особу 925 дол. США, а з 2007 р. – 1025 дол. США на рік), які не в змозі вчасно й у повному обсязі розрахуватися за кредитами, наданими МБРР. З 1961 р. МАР є спеціалізованою установою ООН із місцезнаходженням у м. Вашингтоні (США). До складу МАР входять 170 країн: 26 більш економічно розвинутих і 144 менш економічно розвинутих країн. Обов'язковою умовою вступу до цієї організації є членство в МБРР і МВФ. Членство в МАР відкрите для всіх членів МБРР [317, с.468].

За цілями діяльності МАР (надання позик (кредитів) для пріоритетних, економічно й технічно обґрунтованих проектів у межах національної економіки) схожа на МБРР. Але джерела коштів і умови надання капіталу різні: кошти МАР утворюють внески МБРР та МВФ (за рахунок чистого доходу) і донорів, а кредити найбіднішим країнам є безпроцентними [233].

Навіть така стисла характеристика найбільших суб'єктів фінансової глобалізації наочно показує їхню потужність у концентрації та всеосяжному розподілі ресурсів глобального фінансового ринку. І країни, що потрапили до сфери їхньої дії, зазнають вплив основних суб'єктів фінансової глобалізації на фінансову і бюджетну безпеку. З одного боку, діяльність суб'єктів фінансової глобалізації забезпечує приплив інвестицій до країни, допомагає вирішувати проблеми у бюджетній системі, забезпечує фінансування розвитку окремих галузей та секторів економіки. З другого боку, діяльність суб'єктів фінансової глобалізації суттєво обмежує ефективність інструментів регулювання національних фінансових ринків, примушує адаптуватися до стандартів та вимог міжнародних (а останнім часом і регіональних) фінансових організацій. До того ж пріоритети фінансування, встановлені ними, не завжди відповідають національним інтересам. Таку невідповідність, щоправда, виправляє регіоналізація міжнародної фінансової інфраструктури, яка втілюється в її адаптації до специфіки та особливостям потреб окремих регіонів світової економіки і в такий спосіб сприяє посиленню гнучкості та оперативності діяльності суб'єктів фінансової глобалізації.

Структура, принципи організації та дії міжнародних інституцій великою мірою визначаються особливостями часу, а тому не залишаються незмінними й постійно трансформуються. Яскравою тенденцією в такій трансформації, поряд зі згаданою регіоналізацією міжнародної фінансової інфраструктури є її роздержавлення, яке виявляється в суттєвому зростанні протягом останніх років ролі та вагомості недержавних міжнародних організацій у функціонуванні світової фінансової системи. У певних її сегментах недержавні міжнародні організації займають домінуючі позиції, наприклад, система SWIFT (закрите акціонерне товариство, створене банками – учасниками міжнародних розрахунків) є основою для низки міжнародних і національних платіжних систем. Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IASB), якою розроблено Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (IAS) і фінансової звітності (IFRS), що визначають порядок відображення у звітності публічних компаній їхніх активів та зобов'язань і таким чином впливають на вибір цими компаніями фінансової тактики. Ці стандарти тією чи іншою мірою використовуються у більшості країн [390, с. 7].

Недержавні міжнародні організації вже традиційно прагнуть до ключових позицій передусім у сферах, де роль держави традиційно була слабкою. Наприклад, ідеться про регулювання позабіржового фінансового ринку, яке взяли на себе Міжнародна асоціація свопів і деривативів (ISDA) та Асоціація позикового ринку (LMA). Проте недержавні міжнародні організації цим не обмежуються і намагаються зайняти якщо не провідні, то вагомі позиції у сферах, що перебувають під контролем держави (наприклад, регулювання біржового ринку, банківський і страховий нагляд). Організації учасників ринку (IBFed, WFII, Всесвітня біржова федерація – WFE) активно співпрацюють із міжнародними організаціями регулюючих органів (BCBS, IAIS, IOSCO), а іноді і є їх асоційованими членами або спостерігачами. Це дає їм можливість лобіювати галузеві інтереси в регулюючих органах і впливати на формування галузевих стандартів [190].

Ще однією яскравою тенденцією діяльності суб'єктів фінансової глобалізації є ускладнення системи зв'язків між міжнародними фінансовими організаціями, внаслідок чого світова фінансова система стає дедалі складнішою, виникає широкий спектр гібридних фінансових інструментів і складних фінансових схем [390, с.11]. Наприклад, складні деривативи стали об'єктом купівлі-продажу на міжнародних ринках, що актуалізувало та активізувало зрощування фінансових ринків із ринками страхових послуг, нерухомості, товарними ринками [252]. Таке зрощування є, з одного боку, характерною ознакою фінансової глобалізації, а з другого – її прямим наслідком. Зрощування фінансових ринків із ринками страхових послуг, нерухомості, товарними ринками має декілька наслідків, що переважно розцінюються як негативні.

Ускладнення світової фінансової системи зумовлює необхідність співпраці міжнародних фінансових організацій у формі систематичних консультацій і координації дій та реалізації спільних проєктів. Наприклад, IASB координує з IOSCO і WFE свої розробки з обліку цінних паперів, а з IAIS – зі страхового обліку, Європейська банківська федерація (EBF) спільно з Асоціацією учасників валютного ринку (ACI) розраховує ставку EURIBOR, а WFE і Міжнародна рада асоціацій учасників ринку цінних паперів (ICSA) реалізують спільний освітній проєкт [390, с.12].

Україна сьогодні співпрацює з основними суб'єктами фінансової глобалізації – провідними міжнародними фінансовими організаціями (МФО). Співпраця з МВФ є необхідною умовою вступу до більшості інших МФО. Україна не входить до засновників цих організацій і не належить до розвинутих країн, а тому виступає отримувачем фінансової допомоги на умовах і за правилами, що визначені установчими документами МФО, які, на жаль, не завжди можна виконати повною мірою. В Україні кожна з МФО використовує різні форми та механізми співпраці, спрямовані на досягнення конкретних цілей співробітництва. Тому й спостерігаються особливості співпраці МФО з Україною. Загальну характеристику участі України в діяльності МФО наведено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Характеристика співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями

Міжнародна фінансова організація, початок співробітництва	Пріоритетні напрями співробітництва	Умови та особливості співробітництва
МВФ, 1992 р.	Системне кредитування у вигляді грантів, коротко- та середньострокових кредитів при дефіциті платіжного балансу. Кредити спрямовуються на підтримку курсу національної валюти, міжнародних резервів держави та активних позицій платіжного балансу	Надання кредитів супроводжується сукупністю умов, вимог та рекомендацій, спрямованих переважно на прив'язування фінансової системи країни до міжнародних фінансових потоків (соціальні ініціативи української влади, реформи у сфері оподаткування, підвищення ціни на газ для населення, проведення пенсійної реформи, скорочення дефіциту бюджету та ін.). Отримувачем кредитів МВФ є Національний банк України. Переважно використовується програма «попереджувальний stand-by»
МБРР, 1992 р.	Системні проекти зі здійснення економічної реформи (реформування державного сектору, структурні та інституційні зміни в галузях і секторах економіки)	Отримані кошти використовуються лише для підтримки платіжного балансу та фінансування дефіциту державного бюджету і повертаються за рахунок бюджету
ЕБРР, 1992 р.	Пріоритетними напрямками є агропромисловий, фінансовий та транспортний сектор (муніципальна та транспортна інфраструктура), а також енергетика та енергозбереження, розвиток малого і середнього бізнесу	Портфель проектів переважно сконцентровано у приватному секторі. Постійно збільшуються фінансові ресурси, що виділяються на приватні малі та середні підприємства. За фінансування проектів у приватному секторі, як правило, не потрібні державні гарантії, але тоді ціна кредиту може бути істотно підвищена (враховуються комерційні ризики проектів). Обсяг інвестицій залежить від покращання інвестиційного клімату в країні, успіхів у адміністративній, політичній та податковій реформах, у реформі судової системи в аспекті гармонізації українського та європейського законодавств

Продовження табл. 1.3

Міжнародна фінансова організація, початок співробітництва	Пріоритетні напрями співробітництва	Умови та особливості співробітництва
Міжнародна фінансова корпорація, 1994 р.	Агробізнес, виробництво будівельних матеріалів, фінансовий сектор та неспеціалізовані виробничі галузі, розширення й модернізація вітчизняних компаній, посилення їхнього корпоративного управління та створення нових робочих місць, зокрема для українських селян	Не потрібні урядові гарантії, тому проекти вибираються з особливою прискіпливістю й обов'язково мають бути прибутковими для інвесторів, вигідними для економіки країни, а також повністю відповідати екологічним і соціальним вимогам. Кредити, що видаються, зазвичай не перевищують 25 % вартості проекту. Процентні ставки залежать від країни та проекту
Міжнародна асоціація розвитку, 2004 р.	Отримання безпроцентних довгострокових кредитів у соціальній, муніципальній та освітній сферах. Такі кредити вважалися доцільними для оновлення та розширення міських комунікацій. Також великий інтерес викликало кредитування модернізації енергетичних мереж, що є доцільним для ефективного використання енергетичних ресурсів. Із цієї самої причини ефективним є використання кредитів для переоснащення комунального сектору більш сучасним і економічним обладнанням.	Економічна привабливість пільгових кредитів: отримання безпроцентних довгострокових кредитів у соціальній, муніципальній та освітній сферах. Кредитування модернізації енергетичних мереж, що доцільне для ефективнішого використання енергетичних ресурсів. Використання кредитів для переоснащення комунального сектору сучаснішим та економічнішим обладнанням

Джерело: розроблено автором з використанням [209; 216; 228; 233; 317].

Отже, фінансова глобалізація, що розпочалася кілька десятиліть тому, сьогодні характеризується високою інтенсивністю і динамічністю, які посилюються внаслідок постійного удосконалення інформаційних технологій та появи нових фінансових документів. Фінансова глобалізація – це складний, інтегрований та об'єктивний процес, що є результатом поглиблених фінансових зв'язків країн, лібералізації цін, міжнародних інвестиційних і фінансових потоків, створення й поширення глобальних транснаціональних фінансових груп, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на розвиток фінансових систем країн.

Протягом останніх десятиліть Україна поступово долучалась до фінансової глобалізації і сьогодні можна говорити про її повноцінну участь у цьому процесі. Тому численні явища та процеси, що відбуваються в економіці України, мають розглядатися з урахуванням впливу глобалізації загалом і фінансової глобалізації зокрема. Врахування впливу фінансової глобалізації неминуче під час розгляду процесів у фінансовій та бюджетній системах України. При цьому необхідно зважати на дуальний характер впливу фінансової глобалізації. З одного боку, відкритість капіталу, доступ до міжнародних фінансових ресурсів дуже важливі для України, оскільки це сприяє підвищенню стійкості національної економіки, збільшенню динаміки розвитку, зміцненню її позицій у світовій економіці, полегшує бюджетний процес. Особливо виразно позитивний вплив фінансової глобалізації виявляється в розвитку фінансового сектору вітчизняної економіки, підвищенні якості інституцій та макроекономічної політики.

Сучасний стан економіки не відповідає вимогам фінансової стійкості та безпечного розвитку і перебуває в зоні значної небезпеки. Ефективна система забезпечення національних економічних інтересів держави, особливо в умовах глобалізаційних процесів, має характеризуватися певними якісними критеріями й параметрами, що забезпечують прийнятні для більшості населення умови життя та розвитку особистості, стійкість соціально-

економічної ситуації, воєнно-політичну стабільність суспільства, цілісність держави, можливість протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [111].

Але одночасно фінансова глобалізація примушує фінансову систему України до функціонування за встановленими стандартами, регуляторами, механізмами, нормами й правилами, у розробленні яких Україна участі не брала. І далеко не завжди дотримання цих стандартів, регуляторів, механізмів, норм та правил відповідає національним інтересам України.

Тому сьогодні загрози бюджетній безпеці України мають досліджуватися за обов'язкового врахування впливу фінансової глобалізації, яка в окремих постає виступає каталізатором загроз бюджетній системі, а в інших – їхнім інгібітором. Дослідження загроз бюджетній безпеці України, виконане поза межами впливу фінансової глобалізації, не дасть змоги отримати достовірні невикривлені результати.

Висновки до розділу 1

Дослідження еволюції бюджетного процесу та розвитку бюджетної системи, теоретичних засад бюджетної безпеки держави в умовах глобальних перетворень, обґрунтовано концептуальні положення фінансової глобалізації як головного зовнішнього виклику бюджетній безпеці держави. Результати дослідження дозволили сформулювати наступні висновки.

1. Дослідження еволюції бюджету і бюджетної системи здійснено за допомогою ретроспективного аналізу та з позицій епістемологічного контекстуалізму. Сутність «бюджетна система» уточнена у такому контексті: результатів аналізу наявних визначень поняття, виявлених обмежень таких визначень, вимог парадигмального контуру системогенезу у бюджетній сфері та необхідності зміни експлікації поняття в умовах глобальних перетворень, його зміст у дослідженні, що проводиться, сформульовано в такий спосіб: бюджетна система – це організована на загальноприйнятих принципах система бюджетів, яка базується на цілісній сукупності взаємопов'язаних відносин організаційно-правового та соціально-економічного характеру між економічними

агентами та державою з приводу формування та використання бюджетних коштів у межах наявного інституційного середовища, яке сформовано державою.

Узагальнені принципи мають посилити контроль за витратами бюджетних коштів усіх рівнів, підвищити ефективність діяльності держави, яка виступає як сукупний господарюючий суб'єкт. Функціонування бюджетної системи відбувається у ході бюджетного процесу, зміст якого тлумачиться сьогодні у юридичному та економічному аспектах. Інструментарій наукового пізнання на яких базуються інституціональні теорії бюджету дають можливість висвітлення теоретичних основ бюджету, бюджетного процесу, бюджетної системи у розумінні їхнього значення для соціально-економічного розвитку суспільства.

2. Встановлено домінуючу роль і місце бюджетної безпеки в системі фінансової та економічної безпеки держави. Сучасна парадигма безпекознавства свідчить, що безпека – це найважливіша категорія і необхідна передумова збалансованого функціонування системи суспільних відносин, що забезпечує захищеність від глобальних викликів та загроз. На сучасному етапі розвитку безпекознавства сформовано три основні концептуальні підходи до визначення сутності бюджетної безпеки, як економічної категорії. Системоутворювальним елементом бюджетної безпеки держави є державний бюджет, що є багатоаспектним поняттям. Бюджет, як інструмент державної політики, відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави, реалізацію її національних інтересів, а саме обсяг і структура дохідної та видаткової частин бюджету впливають на функціонування всіх секторів економіки.

В умовах політичної та економічної нестабільності бюджетна безпека є категорією надбудови бюджетної політики і включає методологічні принципи інституційного забезпечення та інструменти процесного, функціонального й стратегічного підходу. Бюджетна безпека є передумовою реалізації ефективної державної фінансової політики як основи досягнення національних економічних інтересів держави.

3. Узагальнено теоретичні засади та розкрито полізмістовність понятійно-категоріального апарату глобалізації, наведено різноманіття

визначень поняття «глобалізація», що зумовлено використання процесного підходу. В процесі систематизації та узагальнення наукових підходів, запропоновано авторське визначення фінансової глобалізації як є складного інтегрованого та об'єктивного процесу розвитку національних економік, що характеризується посиленням фінансових відносин, лібералізацію цін, міжнародних інвестиційних і фінансових потоків, які можуть спричинити як позитивний так і негативний вплив на економіки окремих країн. Складність процесу фінансової глобалізації зумовлена не лише наявністю значної кількості субпроцесів, їхньою масштабністю та глибиною наслідків, а й спільними наслідками цих субпроцесів, щодо яких спостерігається синергетичний ефект. Доведено, що прояв фінансової глобалізації зумовлений зростанням фінансових ринків та випереджальному розвитку міжнародної фінансової сфери порівняно з реальним сектором світової економіки.

4. Запропоновано дескриптивну модель фінансової глобалізації з позицій процесного підходу з урахуванням суб'єктів та об'єктів фінансової глобалізації. Саме суб'єкти фінансової глобалізації у вигляді міжнародних інституцій об'єктивують процеси, що відбуваються у світовій фінансовій системі і на світовому фінансовому ринку, спрямовують їх за визначеними векторами і орієнтирами в інтересах головних учасників світового фінансового ринку. У стратегічному плані бюджетну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Зрозуміло, що стійкість бюджетної системи в умовах фінансової глобалізації визначається стабільністю цін та надходжень до бюджету різних рівнів, зовнішнього та внутрішнього боргу, рівнем дефіциту, платіжного балансу, стійкістю національної валюти, рівнем розвитку ринку цінних паперів, масштабами тіньової економіки, інвестиційної діяльності тощо.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [259; 277; 278; 282; 283; 284; 285; 290].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2.1. Методологічні засади дослідження бюджетної безпеки держави

Методологія наукового дослідження як науковий метод пізнання передбачає застосування системи наукових принципів, методів, прийомів і процедур на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів.

Сучасна наука використовує широкий набір принципів, методів і правил наукового пізнання у дослідженні свого предмету, які становлять зміст її методології. Для методології сучасної економічної теорії характерне: активне опанування новими методами дослідження на основі використання надбань природничих і соціальних наук; відмова від загальнообов'язкових критеріїв істинності та від теорій, що претендують на універсальність; плюралізм знань на основі визнання гетерогенності і методологічних підходів, які різними способами репрезентують економічну дійсність; різновекторність наукової творчості, структури й методів знання, що допускає множинність та еkleктику теоретичних концепцій і наукових ідей [116].

Проведення наукового дослідження бюджетної безпеки держави передбачає його структурно-логічну послідовність за чітко виокремленими етапами, кожен з яких передбачає застосування відповідних методів наукового дослідження, використання яких дає змогу розкривати сутність змін, що відбуваються, оцінювати їх соціально-економічні наслідки, визначати перспективи розвитку. Етапи наукового дослідження наділені загальними особливостями, які охоплюють універсальні послідовні процеси, черговість застосування яких залежить від мети та результатів дослідження того чи іншого етапу (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання дослідження бюджетної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Підходи до дослідження еволюції бюджету, бюджетної безпеки можна систематизувати таким чином: інтегральний, історико-інтегральний, генетичний, інституціональний. Інтегральний підхід пов'язаний з історичним аспектом формування бюджету та бюджетної системи. Історико-інтегральний підхід стосується досліджень у галузі генези фінансової думки, де висвітлюються погляди, ідеї, концепції, тощо, а також теоретичні аспекти

сегментації бюджетної інфраструктури в контексті загальноекономічних питань. За генетичного підходу кожен інститут бюджетної системи розглядається як найважливіша складова фінансової системи, всі етапи розвитку якої дослідник пов'язує із розвитком інфраструктури та організаційної структури бюджетної системи. Інституціональний підхід до дослідження бюджету та бюджетної системи робить акцент на особливостях взаємодії інститутів бюджетної системи між собою та іншими інститутами економічної системи, враховуючи поведінкові реакції економічних агентів. Між зазначеними підходами не можна провести чітку хронологічну межу, що свідчить про багатоаспектність досліджень бюджету та бюджетної системи. Протягом останнього десятиліття домінанти наукових пошуків зміщуються у бік дослідження бюджету як суспільного надбання, відбувається формування і розвиток нового методологічного підходу – суспільно-інституціонального.

Традиційно в основі методології наукових досліджень у сфері бюджету та бюджетної політики протягом останніх десятиліть лежить неокласична економічна теорія та посткейнсіанські напрями. На відміну від неокласичної теорії, інституціональні течії відштовхуються від неповноти інформації про уподобання індивідів, їх не ідентичність та обмежену раціональність у процесі прийняття рішень. Посткейнсіанці та неокласики роблять великий акцент на аспектах макроекономічної та фінансової нестабільності. Однак, спираючись тільки на постулати неокласичної та посткейнсіанської думки, важко пояснити, чому при однакових цілях підвищення ефективності використання ресурсів, забезпечення стабільності та економічного зростання, використання приблизно однакових інструментів країни досягають зовсім різних результатів. Методологія інституційної трансформації суспільства має переваги перед іншими формами інституційних змін, оскільки вона дозволяє реформувати економіку без глибоких спадів виробництва, соціальної напруги та багатьох інших негативних явищ.

Дослідження бюджетної безпеки держави базується на положеннях теорій державних фінансів та економічної безпеки, а також методичних

підходах до оцінювання рівня бюджетної безпеки держави, класифікації загроз та діалектики взаємодії фінансової глобалізації.

Виклики сучасних процесів глобалізації вимагають від інституційних організацій бюджетної системи розробки адекватного інструментарію безпекоорієнтованої бюджетної політики для забезпечення стабільної макроекономічної політики відповідно до ситуації. Тут необхідні нові політичні підходи і нові бюджетні технології, які дозволили б більш ефективно досягати стратегічної мети державної бюджетної політики – за нижчих витрат досягнення підвищення добробуту.

Оцінювання бюджетної безпеки проводиться з урахуванням множин індикаторів для основних складових фінансової та економічної безпеки за напрямками. В результаті діагностики одержується інформація про: стан і динаміку бюджетної безпеки держави та відповідність розрахованих показників пороговим значенням; статичну і динамічну стійкість системи в умовах фінансової глобалізації.

Показники для проведення оцінювання рівня бюджетної безпеки держави включають: статистичну інформацію про соціально-економічний розвиток, показники дефіциту бюджету та ефективності реалізації бюджетної політики.

На основі результатів діагностики бюджетної безпеки держави, оцінки ефективності виконання бюджету, платоспроможності держави, перерозподілу ВВП, фінансової стабільності на основі інституціонального аналізу розробляються заходи з мінімізації загроз бюджетній безпеці держави.

Дослідження бюджетної безпеки держави з використанням методології наукових досліджень, яка у загальному вигляді становить собою систему загальнонаукових принципів і правил організації дослідження, дотримання яких дозволяє розраховувати на отримання його достовірних результатів.

Дослідження бюджетної безпеки держави має виходити, з одного боку, з особливостей її об'єкта, а з іншого, з розуміння природи економічної безпеки цього об'єкта. У такому дослідженні, враховуючи його складність,

багатоаспектність та різноманіття досліджуваних питань, доцільне використання основних методологічних підходів – системного, функціонального та процесного.

Системний підхід є найскладнішим і одночасно найчастіше використовуваним методологічним підходом. Системний підхід становить фундамент дослідження об'єктів, які розглядаються як система. У роботі перевагу надано саме системному підходу, оскільки він спрямований на виявлення сутності об'єкту бюджетної безпеки держави та процесу як самостійної системи, що має множину елементів і зв'язків щодо, формування і розвиток предмета дослідження. Адже бюджетна система поряд з банківською і податковою системою, системою обов'язкового державного страхування є складовою фінансової системи держави. Саме бюджетній системі належить провідна роль у фінансовій системі держави. Застосування системного підходу в дослідженні бюджетної безпеки держави виходить за межі бюджетної системи.

Щодо бюджетної системи держави системний підхід надає можливість відмовитися від її визначення з використанням головної характеристики системи – структури і розглядати її як сукупність відносин організаційно-правового та соціально-економічного характеру, які задають логіку поведінки економічних агентів в межах інституційного середовища, яке сформовано державою, у процесах формування та використання бюджетних коштів.

Потреба в дослідженні бюджетної безпеки держави з точки зору її забезпечення і зв'язків з фінансовою та бюджетною системою країни зумовила використання у дослідженні функціонального підходу. Такий підхід дозволяє більш повно розкрити природу бюджетної безпеки держави, виділити її як цілісну, організовану систему серед інших об'єктів фінансової системи держави.

Бюджет держави є результатом відповідного процесу – бюджетного, що складається з багатьох підпроцесів. І тому поряд із системним підходом, враховуючи зв'язок та взаємозумовленість понять «бюджетна система» і «бюджетний процес», доречним є використання у проведеному дослідженні

процесного підходу. Його використання дозволяє не лише встановити послідовність цілеспрямованого керованого руху (формування, перерозподілу та використання) фінансових ресурсів держави, а й учасників бюджетного процесу, від рішень та дій яких суттєво залежать результати бюджетного підходу.

Наявні логічна незавершеність досліджень бюджетного процесу у посиленні значення в формуванні бюджетної системи та безпекоорієнтованої бюджетної політики. З одного боку, функціонування бюджетної системи складає зміст, сутність бюджетного процесу, і саме якість бюджетної системи забезпечує безперебійність та результативність бюджетного процесу. Але, з іншого боку, організація бюджетного процесу безпосередньо впливає на функціонування бюджетної системи. Враховуючи такий зв'язок та взаємозумовленість понять «бюджетна система» і «бюджетний процес», не можна залишити поза увагою бюджетний процес.

Для змістовнішого пояснення змісту поняття «бюджетна безпека держави» доцільне використання іманентного та контекстуального підходів.

Іманентний підхід (або іманентна логіка) дозволяє розглянути внутрішню суть поняття «бюджетна безпека держави», а контекстуальний – розглянути зміст цього поняття у певному контексті, в межах певного підходу або з позиції наукових поглядів та переконань науковця.

Іманентний (від лат. - властивий, внутрішньо притаманний предметам або явищам) підхід дозволяє розглянути сутність явища, виявити ті риси та характеристики, які йому безпосередньо властиві і за необхідності зосередитися на одній або кількох з них, що дозволяє зробити контекстуальний підхід.

Іманентний підхід передбачає ставлення до досліджуваного поняття (системи, об'єкта, процесу, ситуації або явища) як до автономної реальності, забезпечує спрямованість дослідження на виявлення його сутності, внутрішньо притаманних властивостей, дозволяє уточнити та поглибити його змістове навантаження.

Іманентний підхід у дослідженні бюджетної безпеки держави дозволяє не лише знайти та пояснити наявність кількох визначень цього поняття, зміст яких хоча не принципово, але відрізняється, а й сформулювати власний погляд на предмет дослідження – бюджетну безпеку держави та вплив на неї фінансової глобалізації. Адже іманентна логіка дозволяє упорядкувати положення дослідження, його логіку, акценти та пріоритети відповідно до переконань автора (звичайно, це мають бути, дійсно, наукові переконання), обґрунтувати доцільність надання пріоритетів саме авторському погляду.

Саме іманентна логіка пояснює наявність різноманіття ідей, концепцій, поглядів, цінностей та переконань стосовного одного і того ж об'єкта та предмета дослідження. І це при тому, що їхні автори дотримуються принципів та правил організації проведення наукових досліджень, тобто положень відповідної методології.

Застосування іманентної логіки дозволяє у дослідженні зосередитися саме на бюджетній безпеці держави, залишивши поза увагою інші аспекти, процеси та явища бюджетної системи держави, сконцентрувавши увагу саме з'ясуванні сутності поняття «бюджетна безпека держави», на її оцінюванні, попередньо удосконаливши підходи до нього, моделюванні бюджетної безпеки та визначенні її стратегічних пріоритетів.

Застосування іманентної логіки невід'ємне від використання такого загальнонаукового методу, як метод абстрагування. Метод абстрагування (від лат. *abstractio* – віддалення) полягає в мисленому виділенні суттєвих, найсуттєвіших рис, відношень та сторін предмета дослідження - оцінювання та забезпечення бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації. З використанням методу абстрагування у дослідженні можна сформулювати деякий образ бюджетної безпеки держави, у створенні якого не враховано (або враховано не повною мірою) деякі процеси, що перебігають у бюджетній системі держави. Абстрагування у дослідженні бюджетної безпеки держави, звичайно ж, має певні межі.

Застосування методу абстрагування у дослідженні бюджетної безпеки держави передбачає вивчення і за його результатами уточнення змісту понять «бюджет», «бюджетний процес», «бюджетна система», «безпека», «бюджетна безпека держави», наступне відокремлення важливих аспектів бюджетного процесу та функціонування фінансової та бюджетної систем у контексті дослідження від тих, якими можна знехтувати в такий спосіб, щоб це не позначилося на достовірності результатів дослідження. Відмова від врахування деяких аспектів бюджетного процесу та функціонування фінансової та бюджетної систем у дослідженні бюджетної безпеки зовсім не означає їхню неважливість або другорядність. Просто за іманентною логікою ідеї дослідження бюджетної безпеки держави упорядковано за їхньою важливістю відповідно до поглядів, переваг та переконань автора.

У дослідженні бюджетної безпеки застосування методу абстрагування дозволило виділити властивості та відношення предмета дослідження, спростити його певною мірою і знайти закономірності у забезпеченні бюджетної безпеки держави.

Бюджетна безпека держави є складним явищем, досліджувати яке має сенс у чітких наукових межах, що дозволяє зробити контекстуальний підхід, який надає змогу додатково поглибити дослідження.

Контекстуальний підхід дозволяє досліджувати розвиток та поведінку об'єкта дослідження у деякому контексті. Множинність поглядів на один і той же предмет дослідження пояснюється не лише іманентною логікою дослідження (увагу дослідника зосереджено на певній рисі, характеристиці об'єкта, яку дослідник вважає важливою або такою, що заслуговує на дослідження). Зазначена множинність поглядів зумовлена ще й тим, що предмет дослідження може розглядатися та вивчатися у межах деякого набору умов, правил, обмежень, які переважною мірою у дослідженнях соціально-гуманітарного характеру мають штучне походження. Саме тому в межах епістемологічного контекстуалізму сьогодні існує достатньо багато тлумачень змісту поняття «бюджетна безпека держави». І за епістемологічним контекстуалізмом ці

тлумачення є легітимними (інша справа, що не завжди повними, коректними, змістовими тощо).

Стосовно дослідження бюджетної безпеки застосування контекстуального підходу означає її вивчення в межах одного з кількох наявних підходів в економічній безпекології, що вже практично остаточно в цілому сформувалися. Сьогодні в економічній безпекології одним із загальновизнаних підходів до дослідження економічної безпеки та її складових є захисний підхід, який виник першим і всі роки дослідження економічної безпеки безперервно розвивався та удосконалювався. Застосування захисного підходу дозволяє ідентифікувати основні чинники та процеси, які є джерелами загроз бюджетній безпеці держави, регулювати процес запобігання загроз бюджетній безпеці держави з використанням відповідного механізму, відстежувати наслідки реалізації загроз, готуватися до неї, розробляти заходи впливу/протидії загрозам бюджетній безпеці держави залежно від джерела, ступеня небезпеки, форми вияву і сфери впливу загроз на бюджетний процес.

У дослідженні бюджетної безпеки держави спільно з використанням контекстуального підходу та методу абстрагування доцільно застосувати каузальний підхід. Каузальний підхід дозволяє подолати обмеженість методу абстрагування, використання якого деякою мірою автономізує предмет дослідження, примушує розглядати його як самостійний, відокремлює від інших пов'язаних з ним понять, через що складається помилкове враження про його відособлення.

Каузальний підхід дозволяє встановити причинно-наслідковий зв'язок бюджетної безпеки держави та інших понять, що безпосередньо або опосередковано з ним пов'язані. З використанням каузального підходу у дослідженні встановлено зв'язок понять «бюджет», «бюджетний процес», «бюджетна система», «безпека», «бюджетна безпека держави». Каузальний підхід спроможний дати вагомі результати у дослідженні впливу фінансової глобалізації та бюджетної децентралізації в Україні на бюджетну безпеку держави. За каузальним підходом одне з досліджуваних понять розглядається як причина, а інші – як наслідок. У дослідженні як причини розглядаються

фінансова глобалізація та бюджетна децентралізація в Україні, а як наслідок – бюджетна безпека держави. Якщо у дослідженні впливу фінансової глобалізації на бюджетну безпеку держави така схема правомірна, то у дослідженні впливу бюджетної децентралізації в Україні на бюджетну безпеку держави рівною мірою можлива і зворотна схема. Поки ще немає відповіді на запитання, яка з цих схем дослідження впливу бюджетної децентралізації в Україні на бюджетну безпеку держави (пряма або зворотна) є основною для причинності. А відтак, можна припустити, що обидві схеми мають право на використання у дослідженні з позначеної тематики. При цьому особливу важливість має виявлення причин і передумов: без знання передумов складно встановити причини, а неточність у визначенні причин спотворює уявлення про їхні наслідки.

Дослідження бюджетної безпеки держави також потребує дуалістичного теоретичного підходу – як рівень забезпечення функціональної спроможності бюджету (безпека самого бюджету) на всіх рівнях бюджетної системи та на усіх стадіях бюджетного процесу і як основа забезпечення спроможності реалізації державою та органами місцевого самоврядування їх функцій (бюджет як основа бюджетної безпеки держави).

Розрахунок інтегрального індексу бюджетної безпеки держави дозволяє оцінити стійкість та платоспроможність бюджетної системи в певний момент часу як складову фінансової безпеки, а дослідження динаміки інтегрального індексу – характеризує здатність бюджету до реалізації своїх функцій у розподілі сукупного суспільного продукту та національного доходу під впливом зовнішніх і внутрішніх загроз.

Використання захисного підходу спільно з методом моделювання створює можливості для розроблення різноманітних моделей.

Моделювання як метод дослідження дозволяє відображати реальні процеси і події за допомогою різноманітних моделей, які заміщують їх. Модель дозволяє одночасно у сукупності описати межі та структуру об'єкта, відтворити зв'язки між його елементами, оцінити їх та стан елементів, продемонструвати функціонування об'єкта, вивчити вплив на його стан та

функціонування різноманітних чинників та ін. З використанням методу моделювання у роботі передбачається моделювання виникнення, поширення й впливу загроз бюджетній безпеці держави, в якій основну увагу поряд зі сферами виникнення загроз бюджетній безпеці, особливостями регулювання фіскальної політики держави, приділено впливу фінансової глобалізації на бюджетну безпеку України.

Своєрідною моделлю, що дозволяє моделювати дії різноманітного характеру, масштабу та реалізації, є економічні та організаційно-економічні механізми. Такі механізми розглядаються у двох контекстах – у діяльнісному та інформаційному. З одного боку, механізм є формою моделі, що відображає взаємодію окремих елементів (процесів), їхніх дій, спільне функціонування яких дозволяє досягти цілей сукупності елементів в цілому. З іншого боку, економічні та організаційно-економічні механізми в теорії економічних механізмів розглядаються як форма моделювання передачі інформації, її руху в економічних процесах, в соціально-економічних системах, де потрібна агрегація інформації індивідуальних елементів (підпроцесів, підсистем та ін.). У дослідженні побудова організаційно-економічного механізму доцільна щодо запобігання загроз бюджетній безпеці України. Його дія покликана створити безпечні умови функціонування і розвитку бюджетної системи держави в умовах нестабільності.

Моделі у вигляді механізмів будуть дієздатними за умови достовірності вихідної інформації для їхньої побудови та функціонування. Для розроблення механізмів щодо забезпечення бюджетної безпеки держави необхідні оцінки її стану. Для їхнього отримання серед кількох підходів до оцінювання бюджетної безпеки доцільне застосування індикаторного підходу, незважаючи на його наявні обмеження та труднощі у використанні. Поки ще сьогодні заміни індикаторному підходу в оцінюванні економічної безпеки загалом та бюджетної безпеки держави зокрема немає.

Дослідження методологічних засад бюджетної безпеки здійснюється із застосуванням основоположних принципів, які забезпечують системну

спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта (рис. 2.2).

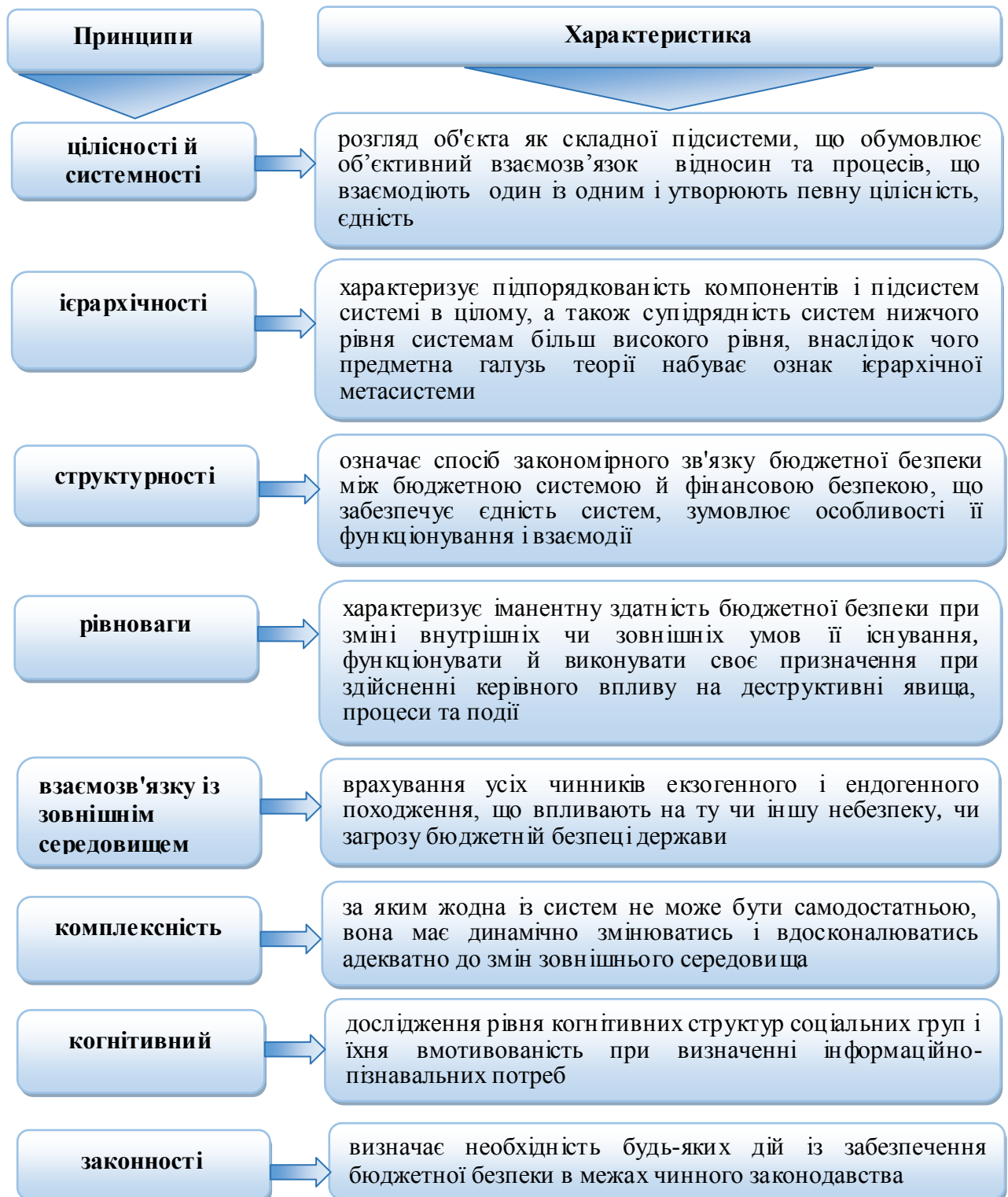

Рис. 2.2. Застосування загальнонаукових та спеціальних принципів дослідження

Джерело: розроблено автором.

Зазначена методологія полягає у: концептуальній обґрунтованості та чіткій структуризації поняття бюджетної безпеки держави; застосуванні системного, захисного, каузального, процесного, функціонального, контекстуального підходів та іманентної логіки, які дозволили розкрити сутність і полісистемну природу бюджетної безпеки; виявленні системних особливостей забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах фінансової глобалізації; обґрунтуванні структурно-функціональних передумов розвитку бюджетної децентралізації; застосуванні організаційно-економічного механізму запобігання загрозам бюджетній безпеці України, дія котрого покликана створити безпечні умови функціонуванню і розвитку бюджетної системи держави в умовах нестабільності.

2.2. Методологія оцінювання та забезпечення бюджетної безпеки держави

В Україні розв'язуються надзвичайно складні й відповідальні завдання, пов'язані з масштабністю глобальних проблем, які перебувають на порядку денному і становлять значні загрози бюджетній безпеці України, перешкоджаючи ефективному розвитку національної економіки.

Основою фінансової стійкості держави в умовах глобалізації є вдосконалення бюджетного процесу та напрями формування ефективної бюджетної системи з позицій безпечного розвитку, при цьому належне місце потрібно приділити питанням зміцнення бюджетної безпеки держави.

У сучасних умовах структурних перетворень та значного впливу глобалізаційних процесів зміна фінансових показників спричиняє різку зміну грошового попиту й пропозиції і, як наслідок, істотно впливає на динаміку економічного розвитку держави в цілому. За таких умов особливої актуальності набувають своєчасний аналіз та прогнозування фінансових критеріїв й індикаторів бюджетної безпеки України.

Сучасна економічна ситуація демонструє, що одним із найвпливовіших чинників, який відчутно гальмує розвиток нашої країни, є зростання до загрозливих параметрів боргового навантаження, надмірне залучення коштів на недостатньо вигідних умовах поряд із нераціональністю їх використання перешкоджають довгостроковому економічному зростанню та забезпеченню фінансової безпеки держави [111].

В умовах глобальних і трансформаційних змін однією з найважливіших економічних проблем в Україні, починаючи з набуття незалежності, є зростання загроз фінансовій а, саме, бюджетній безпеці України. Насамперед це зумовлено негативними тенденціями в соціально-економічній сфері, зокрема розладом системи державних фінансів та фінансів господарювання суб'єктів, що останніми роками дедалі більше посилюється і виявляється в хронічному дефіциті державного бюджету.

Значний внесок у розроблення методичних підходів до розрахунку рівня фінансової, бюджетної та інших складових економічної безпеки України й забезпечення безпечного рівня розкрито в роботах Є. Бушміна, З. Варналія, М. Каленського, С. Колодій, В. Корчинського, Л. Лисяк, І. Луніної, С. Лушина, І. Лютого, В. Мартинюка, В. Мортікова, В. Опаріна, В. Федосова, Ю. Харазішвілі, І. Чугунова, А. Чухна, С. Юрія та ін. Вагомість цієї проблеми підтверджується низкою фундаментальних праць у галузі фінансової безпеки зарубіжних учених, серед яких Дж. Лучіані, В. Кейбл, С. Роніс, Д. Лосмен. Концептуальні підходи до обґрунтування індикаторів фінансової безпеки досліджено такими вітчизняними фахівцями, як О. Барановський, Г. Дарнопих, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Мунтіян, С. Пирожков, А. Сухоруков та ін.

Але в сучасній економічній науці в методичному інструментарію бюджетної безпеки, класифікації індикаторів, теоретичному обґрунтуванні специфіки й напрямів удосконалення немає однозначності, тому багато питань є відкритими та дискусійними.

Аналіз бюджетної безпеки відображає рівень спроможності бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави під час збалансування доходів і видатків та ефективне використання бюджетних коштів і є

своєрідним індикатором та критерієм ефективності бюджетної політики й організації бюджетного процесу. Інтегральний показник бюджетної безпеки держави є дуже важливим і посідає вагоме місце серед показників, що визначають її фінансову та економічну безпеку держави.

Проблеми внутрішнього розвитку економіки України, динамічні зміни у глобальному економічному просторі та збільшення ступеня відкритості національної економіки зумовлюють необхідність удосконалення методології оцінювання рівня економічної безпеки держави з метою адекватного реагування на дестабілізуючі фактори [11].

Економічна безпека держави характеризується, як зазначалося, великою кількістю показників, які з математичного погляду утворюють множину ознак. У процесі діагностики економічної безпеки держави як складного соціально-економічного явища виникає необхідність агрегування всіх ознак множини (показників-індикаторів) в одну інтегральну оцінку.

Діагностика та моніторинг рівня економічної безпеки України здійснюються за Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013 [225]. Методика ґрунтується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки держави. Як зауважувалося вище, нею затверджено перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також порядок розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки, що дає можливість оцінити рівень економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави.

Ця методика офіційно використовується Міністерством економічного розвитку і торгівлі України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України загалом по економіці та за окремими сферами діяльності з метою виявлення потенційно можливих загроз. Розрахунки здійснюються щоквартально на підставі офіційних даних статистичного обліку Державної служби статистики України, Державної фіскальної служби України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Міністерства фінансів України та Національного банку України.

Методика розрахунку рівня економічної безпеки України широко використовується як органами виконавчої влади, так і науковими інститутами та іншими установами в межах їхньої компетенції для визначення рівня економічної безпеки держави за окремими її складовими з метою прийняття управлінських рішень щодо аналізу, попередження та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним економічним інтересам у відповідній сфері. Методикою чітко визначено порядок розрахунку інтегрального індикатора (індексу) економічної безпеки України, що здійснюється за алгоритмом, наведеним на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Алгоритм розрахунку інтегрального показника бюджетної безпеки України за офіційною методикою

Джерело: за свідченнями джерел [225]

Перший етап розрахунку інтегрального показника бюджетної безпеки передбачає процес формування переліку індикаторів на підставі відбору показників, які найповніше характеризують кожен із субіндексів, з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацювань

українських та зарубіжних вчених у сфері економічної безпеки, її показників, визначених профільними міжнародними організаціями. Сформована множина індикаторів за допомогою коефіцієнтів кореляції має бути перевірена на ступінь щільності статистичних зв'язків між їхніми числовими рядами з метою уникнення посиленого ефекту під час розрахунку інтегрального показника [128].

На наступному етапі агрегуються ознаки, застосовується так звана теорія «адитивної цінності», за якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Оскільки показники – індикатори економічної безпеки держави мають різні одиниці виміру, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи шляхом нормалізації.

Приведення індикаторів, які є різними за типами (стимулятори, дестимулятори, змішаний тип), до інформаційної односпрямованості та розмірності тлумачень характеристичних значень відбувається шляхом нормування [111].

Показники-стимулятори позитивно (стимулюючи) впливають на інтегральний показник бюджетної безпеки, тобто за характером дії сприяють підвищенню рівня безпеки. У динамічному вимірі, за швидкого та стабільного зростання, показники-стимулятори забезпечують формування високого рівня бюджетної фінансової та загалом економічної безпеки. До таких показників можна віднести інвестиції в основний капітал, фінансування інноваційної діяльності, притік іноземних інвестицій, кількість зайнятого населення тощо [387].

Показники-дестимулятори справляють занижуючий (дестимулюючий) вплив на інтегральний показник економічної безпеки за тривалого чи стрімкого зростання такі показники сприяють формуванню низького рівня економічної безпеки (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Типологізація індикаторів економічної безпеки національної економіки

Тип індикатора	Назва індикатора	Економічний зміст індикатора
С	Стимулятор	Наявний прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою
В	Дестимулятор	Між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотній зв'язок
А (змішаний)	Стимулятор / дестимулятор	До певного значення показник є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор складової/субіндексу стану економічної безпеки

Джерело: складено автором за даними [225]

Показниками-дестимуляторами є знос основних засобів, дебіторська й кредиторська заборгованість, заборгованість із заробітної плати тощо [411].

Проте стан економічної безпеки визначають не лише показники, а і їхні характеристичні значення, адже саме шляхом порівняння фактичних значень із граничними величинами виявляють реальні та потенційні загрози економічній безпеці держави.

З метою оцінювання рівня економічної безпеки України діапазон характеристичних значень кожного індикатора вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 %) і поділяється на п'ять інтервалів: мінімальний або абсолютно небезпечний, критичний, небезпечний, незадовільний та оптимальний (табл. 2.2).

Характеристичні значення індикаторів є важливим інструментом системного аналізу, соціально-економічного планування та прогнозування, адже наближення фактичних значень індикаторів до граничних величин свідчить про зростання загроз бюджетній безпеці, а їх неперевищення – про

входження до зони нестабільності, що призводить до формування негативних і руйнівних тенденцій у сфері фінансової безпеки держави.

Таблиця 2.2

Діапазон характеристичних значень індикаторів економічної безпеки

Значення індикатора	Рівень економічної безпеки	Значення показника економічної безпеки від оптимального значення 1 або 100%
y_0	Мінімальний, абсолютно небезпечний	0
$y_{\text{крит}}$	Критичний	0,2, або 20 %
$y_{\text{небезп}}$	Небезпечний	0,4, або 40 %
$y_{\text{нездв}}$	Незадовільний	0,6, або 60 %
$y_{\text{здв}}$	Задовільний	0,8, або 80 %
$y_{\text{опт}}$	Оптимальний	1, або 100 %

Джерело: складено автором за даними [225]

Підхід до надання нормативних значень відповідній величині індикатора бюджетної безпеки здійснюється за допомогою одного або декількох методів:

- аналогового методу (орієнтовними вважаються значення індикатора країн-аналогів);
- макроекономічне моделювання (виявлення дестабілізаційних чинників в аналізований період часу);
- законодавчий метод (нормування визначається відповідно до граничного рівня, який закріплено в законодавстві);
- врахування оцінок і показників міжнародних організацій;
- експертної оцінки.

Присвоєння характеристичних значень для кожного індикатора здійснюється за формулами згідно з офіційною методикою. Нормування індикаторів проводиться за допомогою лінійної функції таким чином, щоб характеристичні значення індикаторів потрапляли в зіставні за величиною інтервали. Таким чином, отримане нормоване значення індикатора характеризує своєю величиною ступінь наближення до оптимального значення 1 [225].

Найвищий ступінь бюджетної безпеки досягається, коли фактичні значення всієї множини індикаторів перебувають у допустимих межах своїх характеристичних значень, при цьому відповідні значення одного показника досягаються не на шкоду іншим. Наприклад, зниження темпів економічного зростання до певного рівня не повинне призводити до перевищення безробіття вище допустимої межі, а зниження рентабельності – до повного заморожування капіталовкладень і спаду виробництва тощо [225].

Графічно діапазон характеристичних значень індикаторів безпеки подано на рис. 2.4 за різними типами показників (стимулятори, дестимулятори, змішаного типу). Приведення індикаторів, які є різними за типами, до інформаційної односпрямованості характеристичних значень здійснюється шляхом нормування за допомогою лінійної функції, щоб характеристичні значення індикаторів потрапляли в зіставні за величиною інтервали за шкалою від 0 до 1 або у відсотках від 0 до 100 % відповідно. Позитивною є динаміка до наближення нормалізованих значень до оптимального значення 1.

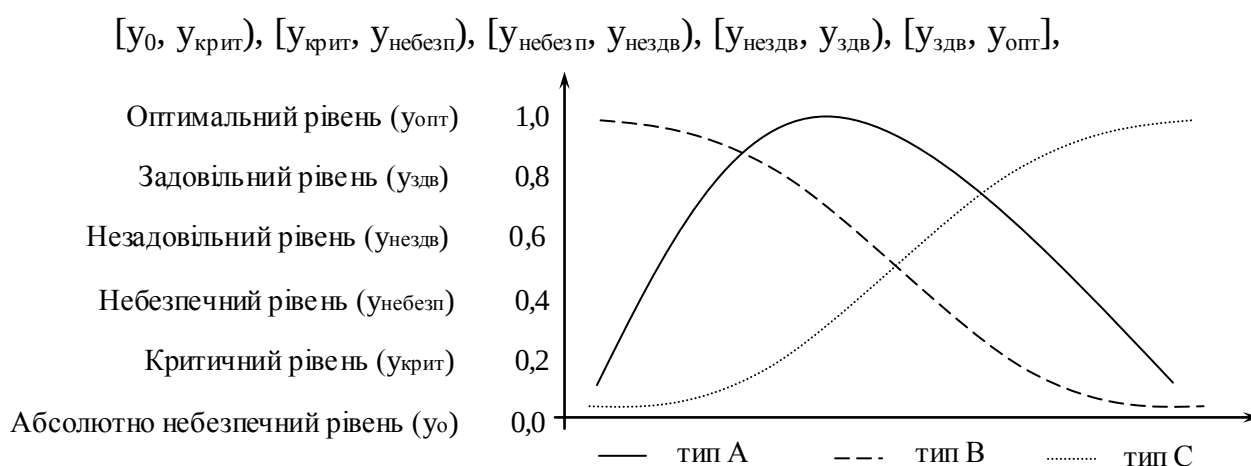

Рис. 2.4. Діапазон характеристичних значень рівнів економічної безпеки за різними типами індикаторів

Джерело: побудовано автором за даними [225]

Нормування індикатора-стимулятора (тип С) здійснюється за формулою (2.1), а індикатора-дестимулятора (тип В) – за формулою (2.2).

$$y_{ij} = \left\{ \begin{array}{l} 0,2 \exp\left(\frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}}{n_i} \right), x_{ij} < 0 \wedge x_{ij} < x_{\text{крит}} \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{\text{крит}}}, 0 < x_{ij} < x_{\text{крит}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{крит}})}{(x_{\text{небезп}} - x_{\text{крит}})}, x_{\text{крит}} \leq x_{ij} < x_{\text{небезп}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{небезп}})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{небезп}})}, x_{\text{небезп}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{нездв}})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{нездв}})}, x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,8 + 0,2 \frac{(x_{ij} - x_{\text{здв}})}{(x_{\text{опт}} - x_{\text{здв}})}, x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 1, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} \end{array} \right. \quad (2.1),$$

де x_{ij} – значення i -го індикатора в період j ;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij} ;

n_i – константа згладжування, яка для кожного індикатора визначається окремо експертним шляхом.

$$y_{ij} = \left\{ \begin{array}{l} 1, x_{ij} < x_{\text{опт}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{\text{здв}} - x_{ij})}{(x_{\text{здв}} - x_{\text{опт}})}, x_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x_{\text{здв}} \\ 0,6 + 0,2 \frac{(x_{\text{нездв}} - x_{ij})}{(x_{\text{нездв}} - x_{\text{здв}})}, x_{\text{здв}} \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}} \\ 0,4 + 0,2 \frac{(x_{\text{небезп}} - x_{ij})}{(x_{\text{небезп}} - x_{\text{нездв}})}, x_{\text{нездв}} \leq x_{ij} < x_{\text{небезп}} \\ 0,2 + 0,2 \frac{(x_{\text{крит}} - x_{ij})}{(x_{\text{крит}} - x_{\text{небезп}})}, x_{\text{небезп}} \leq x_{ij} < x_{\text{крит}} \\ 0,2 \frac{x_{\text{крит}}}{x_{ij}}, x_{ij} \geq x_{\text{крит}} \end{array} \right. \quad (2.2),$$

де x_{ij} – значення i -го індикатора в період j ;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij} .

Нормування індикатора за типом А, який до відповідного значення є стимулятором, у разі збільшення – дестимулятором, здійснюється за формулою (2.3) зважаючи на те, що в інтервалі між лівою та правою частинами оптимальних значень індикатора нормалізоване значення дорівнює 1.

$$y_{ij} = 1, \text{ при } x^{\text{л.ч.}}_{\text{опт}} \leq x_{ij} < x^{\text{п.ч.}}_{\text{опт}}. \quad (2.3).$$

Вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової безпеки, а також окремих складових (субіндексів) у інтегральний індекс бюджетної безпеки України, обчислюються за формулою (2.4).

$$d_i = \frac{\overline{a_i}}{\sum_{i=1}^n \overline{a_i}} \quad (2.4),$$

де i – індикатор, який визначає стан агрегованого показника/субіндексу безпеки, де $i = (1, 2, 3 \dots n)$;

a_i – експертна оцінка, що характеризує важливість i -го індикатора/складової для субіндексів/інтегрального індексу бюджетної безпеки;

d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника/складової в субіндекс інтегральний індекс фінансової безпеки.

Наступним етапом розрахунків є визначення вагових коефіцієнтів. Інтегральний індекс економічної безпеки України обчислюється ієрархічно: на нижньому рівні розраховуються субіндекси за окремими сферами економіки, у тому числі фінансової безпеки, складовими якої є бюджетна, валютна безпеки тощо (2.5); на верхньому – узагальнений індекс (2.6).

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою безпеки здійснюється за формулою:

$$I_m = \sum_{i=1}^n d_i y_i \quad (2.5),$$

де I_m – агрегований показник/субіндекс m -ї сфери економічної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$;

d_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс складової економічної безпеки;

y_i – нормалізована оцінка i -го індикатора.

$$I = \sum_m d_m I_m \quad (2.6),$$

де d_m – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску показника/субіндекса m -ї сфери економічної безпеки в інтегральний індекс бюджетної безпеки України;

I_m – агрегований показник/субіндекс m -ї сфери бюджетної безпеки, де $m = (1, 2, 3 \dots 9)$.

Описана методика інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України, в тому числі і бюджетної безпеки дає змогу визначати стан за функціональними складовими безпеки, а також загалом по національній економіці.

Значення вагових коефіцієнтів b_j , визначених під час розроблення Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, наведено в таблиці 2.3.

Отже, інтегральний індекс економічної безпеки України за методикою Мінекономіки визначається ієрархічно: спочатку індекси окремих сфер економіки, а потім – узагальнений індекс. За цим принципом можуть також обчислюватися індекси окремих сфер економіки, які, у свою чергу, складаються з кількох елементів.

Таблиця 2.3

Значення вагових коефіцієнтів окремих складових економічної безпеки України в її інтегральному індикаторі за сферами економіки

Субіндекси економічної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
Виробнича безпека	0,1218
Демографічна безпека	0,0913
Енергетична безпека	0,1148
Зовнішньоекономічна безпека	0,1095
Інвестиційно-інноваційна безпека	0,1089
Макроекономічна безпека	0,1224
Продовольча безпека	0,1007
Соціальна безпека	0,1013
Фінансова безпека	0,1294

Джерело: узагальнено автором за даними [225].

Оскільки, до складу фінансової безпеки входить боргова, валютна, бюджетна, грошово-кредитна, страхова та фондова безпека, вагові коефіцієнти яких було визначено також методом експертних оцінок, поданих у офіційній методиці Мінекономіки й наведених в таблиці 2.4. Таким чином, розрахунок рівня безпеки характеризується множиною показників, тому при її діагностиці виникає необхідність визначення кола цих показників та їх характеристичних значень. З огляду на світовий досвід ця проблема вирішується шляхом використання методу експертних оцінок. Але у зв'язку з динамічністю економічної системи існує необхідність регулярного коригування як переліку обраних показників-індикаторів, так і їхніх оптимальних, порогових і граничних значень із метою якнайширшого врахування потенційних загроз економічній безпеці держави.

Таблиця 2.4

Значення вагових коефіцієнтів для розрахунку індексу фінансової
безпеки України

Субіндекси фінансової безпеки	Значення вагового коефіцієнта
Банківська безпека	0,1723
Безпека небанківського фінансового ринку	0,1068
Боргова безпека	0,1746
Бюджетна безпека	0,2023
Валютна безпека	0,1686
Грошово-кредитна безпека	0,1753

Джерело: узагальнено за даними [225]

Окрім того, не менш важливим є визначення ступеня впливу кожного показника на інтегральний індекс економічної безпеки. Цю проблему можна розв'язати тільки на підставі значної кількості розрахунків із використанням економіко-математичних та статистичних методів, які, зокрема, визначені в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України. Для спрощення процесу цих розрахунків використовується відповідне програмне забезпечення.

Потреба в контролі за рівнем дотримання національних економічних інтересів, управлінні цим процесом визначає необхідність проведення діагностики бюджетної безпеки в цілому шляхом оцінювання рівня її інтегрального показника, а також за окремими складовими через систему індикаторів, які описують стан бюджетної системи, та їхніх граничних значень, що характеризують умови, порушення яких спричиняє стан небезпеки або стан, що суперечить національним економічним інтересам. Авторами монографії [128] запропоновано передбачити розрахунок прогнозних

показників із метою швидкого впливу на дестабілізуючі явища та своєчасного запобігання загроз економічній безпеці держави.

Водночас окремі науковці пропонують принципово відмінні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави, зокрема, З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева й О. С. Саєнко у спільній монографії доводять, що інтегральне оцінювання за найпоширенішою методикою характеризує не рівень економічної безпеки, а стан національної економіки в цілому, тому пропонують оцінювати рівень економічної безпеки, зважаючи на її базові властивості – розвиток, стійкість і незалежність, а основними складовими вважати виробничу та цінову.

Відповідно до цього методичного підходу основними показниками економічної безпеки є:

- за виробничою складовою – темп зростання реального ВВП у розрахунку на одну особу, що відображає економічне зростання в країні;
- за ціною складовою – дефлятор ВВП (темпер інфляції), що характеризує вплив рівня цін на національну економіку.

Інтегральний показник економічної безпеки за таким методичним підходом визначається як добуток двох часткових коефіцієнтів за виробничою і ціною складовими за результатами попереднього розрахунку показників розвитку, стійкості та незалежності системи національної економіки. Алгоритм обчислення інтегрального показника економічної безпеки країни за цією методикою наведено на рис. В.1 (додаток В).

Однак оперативне діагностування рівня економічної безпеки за методичним підходом З. С. Варналія, Д. Д. Буркальцевої та О. С. Саєнка [60] не дає змоги виявляти загрози безпеці за різними її сферами й оцінювати їхній вплив на стан економічної безпеки держави в цілому.

В умовах сьогодення на офіційному рівні подальшого розвитку набув підхід, запропонований у методиці А. І. Сухорукова [410] 2003 р. Тому виявлення та оцінювання впливу загроз економічній безпеці України здійснюється за методичним підходом на підставі інтегрального методу, з використанням

розширеного переліку індикаторів економічної безпеки держави, для яких установлені характеристичні значення та вагові коефіцієнти.

Критична оцінка теоретичних і методичних підходів дала змогу встановити недосконалість методологічних засад оцінювання, що виявляється у відсутності комплексності оцінювання бюджетної безпеки України та локальному використанні оцінок, що заважає створенню системного уявлення про головні функціональні й структурні характеристики бюджетної безпеки держави, напрями її оцінювання й методичну базу.

Отже, сучасний методичний інструментарій визначення бюджетної безпеки в умовах прискорення глобалізації світового господарства не відображає реальний та небезпечний рівень як бюджетної, так і фінансової безпеки в цілому, що зумовлює необхідність розроблення нового науково-методичного підходу і враховує фіскальне навантаження, розмір тінізації економіки, інфляційні процеси та інші показники, що є ключовими для формування надходжень до бюджету. Це пов'язано з тим, що бюджетна безпека є гарантом державної незалежності України, умовою її прогресивного економічного розвитку й зростання добробуту громадян.

Запропоновано концептуальну модель оцінювання складових бюджетної безпеки держави, що базується на теоретичному обґрунтуванні методів відбору індикаторів, нормуванні їх значень та врахуванні специфіки впливу фінансової глобалізації на бюджетну систему України з використанням індексів рівня глобалізації країн світу, сприйняття корупції. За основу вдосконалення методології приймаються теоретико-методологічний та інтегральний підходи, що передбачають необхідність комплексного розв'язання проблеми забезпечення бюджетної безпеки держави (рис. 2.5).

Методологічні підходи до комплексного оцінювання бюджетної безпеки держави базуються на чіпкій структуризації поняття бюджетної безпеки держави; теоретичному обґрунтуванні методів відбору індикаторів безпеки та нормування їхніх значень; урахуванні специфіки країни та часу, рівня розвитку й відкритості бюджету, типу державного управління економікою.

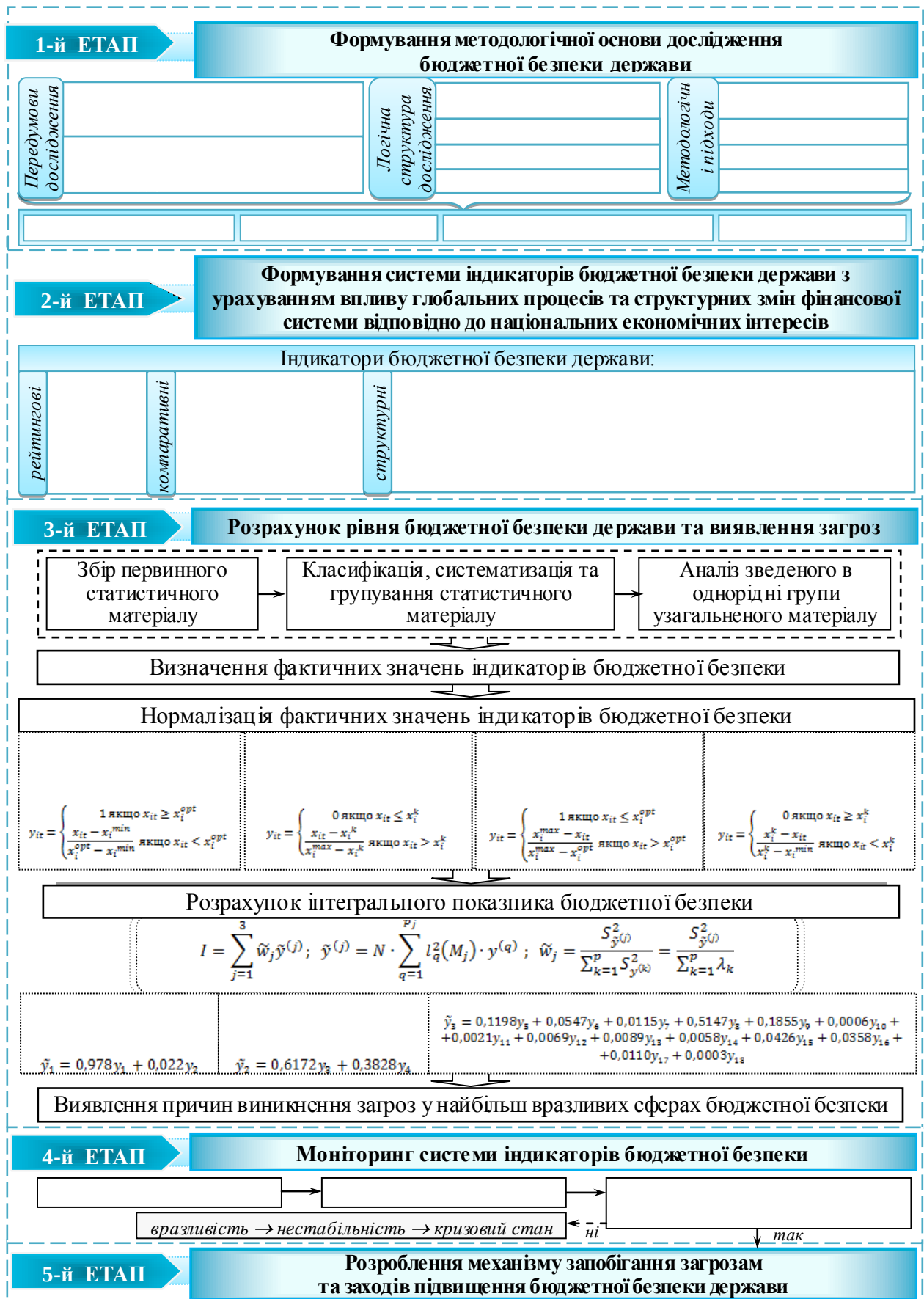

Рис. 2.5. Концептуальна модель оцінювання та забезпечення бюджетної безпеки держави (розроблено автором)

За основу вдосконалення методології комплексного оцінювання береться теоретико-методологічний підхід, що передбачає необхідність комплексного вирішення проблеми забезпечення бюджетної безпеки держави. Математичне забезпечення інтегрального оцінювання бюджетної безпеки держави також має новизну й враховує складні ієрархічні зв'язки у сфері фінансової та економічної безпеки держави.

2.3. Діалектика взаємодії фінансової глобалізації та бюджетної безпеки держави

Глобалізація істотно впливає на сучасний розвиток світової економіки. Глобалізаційними процесами охоплено майже всі сфери суспільного буття.

Проте найістотнішою ознакою глобалізації є фінансова, яка втілюється в русі капіталу, у становленні та розвитку світового фінансового ринку та фінансової системи, яка переросла національні кордони.

Наслідки впливу фінансової глобалізації залежать від рівня розвитку і стабільності національних фінансових систем та визначають її подальше поглиблення та масштабність охоплення. Фінансова система України демонструє неготовність до викликів глобалізації, вразливість до кризових явищ і накопичення численних внутрішніх дисбалансів. Основою стабільного функціонування національної економіки загалом й фінансової системи зокрема є бюджетна система. Необхідність розв'язання проблеми забезпечення бюджетної, фінансової та національної безпеки держави загалом залишається першочерговим завданням, що зумовлюється посиленням фінансової глобалізації.

За рівнем глобалізації фінансова сфера нині випереджає всі сфери реальної економіки. Найважливіші чинники фінансової глобалізації впливають на учасників ринку – банки, фінансові компанії, біржі, уряди, банківські установи, центральні банки, наукову спільноту, засоби масової інформації, позичальників, інвесторів, а також тих, хто виробляє, продукує та обслуговує

засоби інформаційних технологій. Але більш важливою і дієвою організаційною складовою фінансової глобалізації є потужні фінансові корпоративні структури: банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, аудиторські фірми, фондові біржі, валютні біржі, світові фінансові центри та міста-мегаполіси. Останніми роками суттєво знижується роль комерційних банків і посилюється вага ринкових інститутів.

Реалії розвитку світового господарства демонструють очевидність того факту, що фінанси, як і взагалі економіка, стають дедалі глобалізованішими, але вимірювання цього процесу є складним та суперечливим. Це, насамперед, пояснюється тим фактом, що єдиного показника вимірювання глобалізації фінансів не існує, а фахівці використовують різноманітні індикатори, коефіцієнти та показники для оцінювання даного явища [208].

Зокрема, М. Діба та Є. Осадчий до сутнісних чинників глобалізації відносять рух товарів, капіталу і людей між країнами й секторами, валютні операції та рух інтелектуальної продукції між дослідницькими осередками [107].

Водночас С. Долгов серед чинників глобалізації виокремлює економічний, політичний, міжнародний, технічний, суспільний, лібералізацію, дерегулювання ринків товарів і капіталу, кожен з яких справляє своєрідний вплив [108].

Як зауважує, З. Луцишин, «фінансова глобалізація стала важливою тенденцією розвитку сучасної світової економіки, надзвичайно прискоривши темпи інновацій і виявивши необхідність корегування стратегії розвитку сучасних світогосподарських зв'язків, посилення взаємодії національних економік на базі сучасних інформаційних технологій і узгоджених принципів регулювання, створення гнучких ринків праці, товарів, капіталу, подолання низки диспропорцій, які спричинила економічна глобалізація» [208]. Отже на думку науковця, фінансова глобалізація як суперечливий процес має дуальний вплив, який і посилює, і породжує асиметрію в розвитку світового господарства.

І. Лютий зазначає, що фінансова глобалізація сприяє не лише прискоренню економічного розвитку, а й збільшує ризики міжнародних фінансових операцій, значно розширює сферу впливу локальних фінансових криз [209].

В умовах фінансової нестійкості економічних процесів глобалізація світової економіки в Україні позначилася як сукупність взаємопов'язаних проблем у сфері управління бюджетною системою. По-перше, це проблеми у сфері її функціонування як пускового механізму підтримання макроекономічної та фінансової стабільності соціально-економічного розвитку країни. По-друге, потребують переосмислення й уточнення теоретичні та методологічні підходи до формування економічної політики, інституційних перетворень і необхідних елементів фінансової системи, що впливають на стійкість національної економіки. По-третє, у сучасних умовах продовжує виявлятися невизначеність під час розв'язання низки економічних завдань у сфері дохідних і видаткових статей бюджету в органах фінансового та податкового контролю. По-четверте, потрібне розроблення комплексних державних заходів щодо забезпечення виходу економіки країни із зони небезпеки, у тому числі прогнозних параметрів фінансової безпеки загалом та бюджетної зокрема.

Особливу роль в активізації забезпечення бюджетної безпеки відіграє процес глобалізації, пов'язаний зі зниженням рівня державного регулювання й обмежень, що зумовлені інтересами окремих національних держав, оскільки фінансова глобалізація – це складний та об'єктивний процес, який є результатом поглиблення фінансових зв'язків країн, лібералізації цін й інвестиційних потоків, створення транснаціональних фінансових груп [278].

Оскільки процес фінансової глобалізації подвійно впливає на розвиток світової фінансової системи, більшість країн не взяли до уваги потенційні виклики, які стрімко переросли в реальні загрози. Глобалізацію та її наслідки критикують провідні економісти, зокрема Дж. Стігліц вказує на те, що глобалізація вигідна для тих країн, які «взяли свою долю у власні руки і

усвідомили роль, яку держава може відіграти в розвитку, замість того щоб покладатися на саморегулюючий ринок», і як руйнівню впливати вона може на країни, які розвиваються, особливо на найбідніші з них [404] (рис. 1.5).

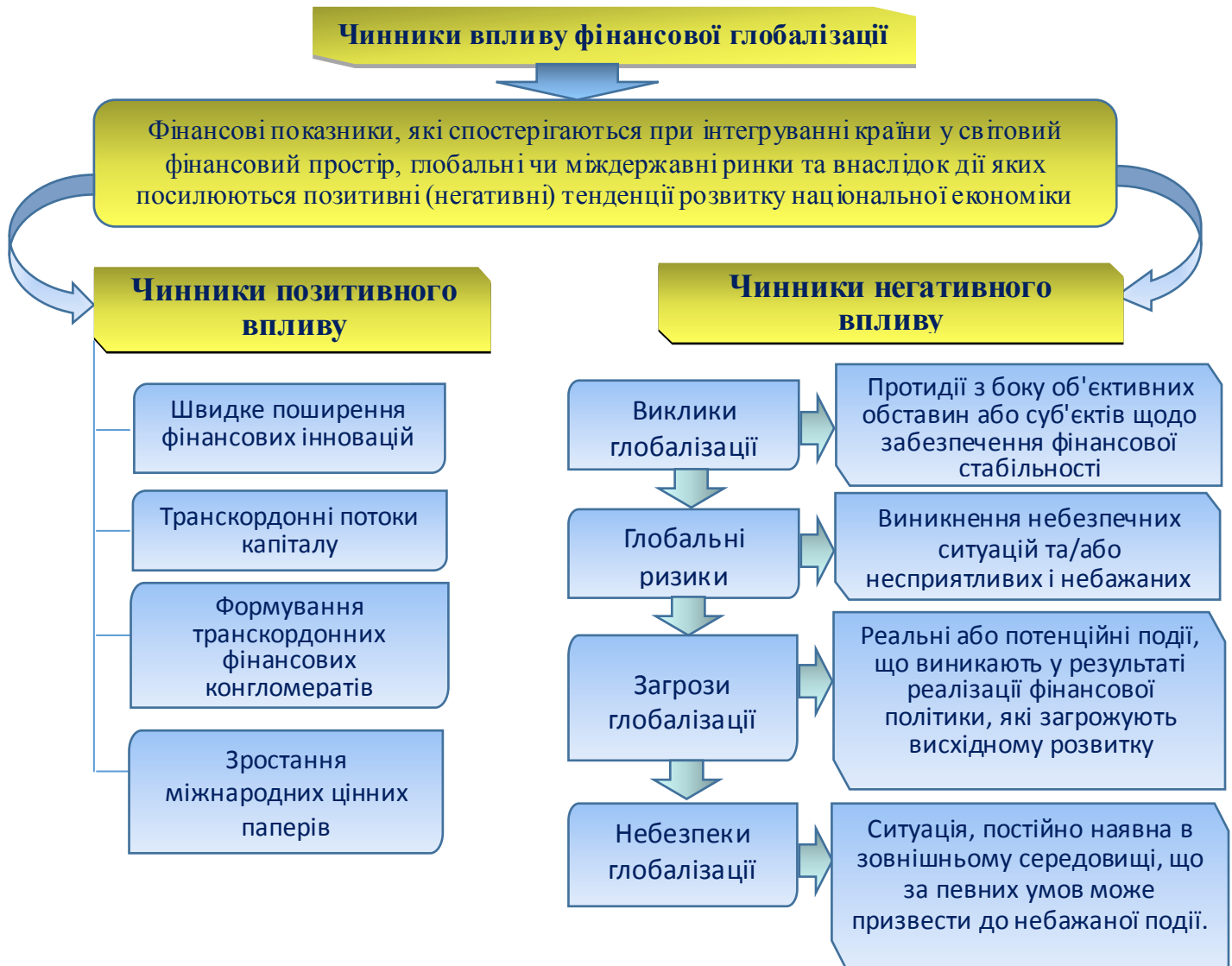

Рис. 2.6. Чинники впливу фінансової глобалізації

Джерело: узагальнено автором

Отже, до ключових чинників, що належать до світової фінансової кризи, можна віднести недостатньо скоординовану макроекономічну політику й непослідовність проведення структурних реформ.

Відповідно до теорії конкурентоспроможності М. Портера науково обґрунтовано, що дві третини негативних чинників бюджетної безпеки

безпосередньо пов'язані з проблемою конкурентоспроможності національної економіки й одна третина – з нерациональною державною економічною політикою.

Наявність та вплив ризиків і загроз бюджетній безпеці України виявляються у зниженні конкурентоспроможності національної економіки, про що свідчать результати досліджень міжнародних рейтингових агенцій. Зокрема, за індексом глобальної конкурентоспроможності (ГІК) Світового банку Україна у 2016 р. посіла 85-те місце серед 138 країн світу (табл. 2.5), за індексом легкості ведення бізнесу у 2015 р. – 96-те місце серед 189 країн світу, за рівнем свободи економіки – 162-ге місце.

Таблиця 2.5

Зміна рейтингу України та його складових у ГІК в 2016 р.

Складові ГІК України	2013/ 2014 (зі 148 країн)	2014/ 2015 (зі 144 країн)	2015/ 2016 (зі 140 країн)	2016/ 2017 (зі 138 країн)	Зміна позиції України в порівнянні із 2014 р.	Зміна позиції України в порівнянні із 2015 р.
Погіршення позиції порівняно з 2014 р. і 2015 р.						
ГІК	84	76	79	85	-9	-6
Охорона здоров'я й початкова освіта	62	43	45	54	-11	-9
Технологічна готовність	94	85	86	85	0	1
Покращення позицій порівняно з 2014 р., і погіршення порівняно з 2015 р.						
Інновації	93	81	54	52	29	2
Ефективність ринку праці	84	80	56	73	7	-17
Удосконалення бізнесу	97	99	91	98	1	-7
Вища освіта й навчання	43	40	34	33	7	1
Ефективність товарного ринку	124	112	106	108	4	-2
Покращення позиції порівняно з 2013 р., 2014 р., та 2015 р.						
Державні та суспільні установи	137	130	130	129	1	1
Погіршення позиції порівняно як з 2014 р., так і з 2015 р.						
Макроекономічна стабільність	107	105	134	128	-23	6
Рівень розвитку фінансового ринку	117	107	121	130	-23	-9
Розмір ринку	38	38	45	47	-9	-2
Інфраструктура	68	68	69	75	-7	-6

Джерело: складено автором за рейтингом Global Competitiveness Index (The World Economic Forum) [481]

Згідно з даними дослідження, Україна погіршила свої позиції за 7 з 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 17 пунктів) за складовою

«Ефективність ринку праці», по 9 пунктів втрачено за показниками, що характеризують розвиток фінансового ринку країни та охорону здоров'я й початкову освіту. Маємо суттєві проблеми з розвитком інфраструктури та іншими складовими індексу глобальної конкурентоспроможності.

За певними позиціями країна «очолює» списки з кінця, зокрема, за міцністю банків Україна другий рік поспіль посідає останнє місце серед оцінюваних країн світу, з-поміж 138 країн за регулюванням фондових бірж отримано передостаннє місце; за інфляційними змінами – 136-те, за якістю доріг – 134-те.

Негативними факторами для ведення бізнесу в нашій країні визначено (в порядку зменшення): корупцію, політичну нестабільність, інфляцію, неефективну державну бюрократію, ускладнений доступ до фінансів, часту зміну урядів, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, невідповідну якість інфраструктури, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, злочинність та крадіжки, погану етику робочої сили, низьку якість охорони здоров'я та недостатню освіченість працівників.

Найбільше позицій Україна втратила за складовими макроекономічного середовища (мінус 23 позиції, 128-ме місце зі 138 країн) та рівнем розвитку фінансового ринку (мінус 23 позиції, 130-те місце). Погіршились оцінки складової «охорона здоров'я та початкова освіта» (мінус 11 позицій).

Показник макроекономічного середовища погіршився передусім через інфляцію, втрачено 59 позицій (134-те місце). До об'єктивних чинників належить значне знецінення національної валюти проти іноземних валют, зокрема, долара США.

За експертними оцінками та оцінками НБУ, внесок адміністративного підвищення цін у зростання споживчих цін оцінюється на рівні 19,5 %. Україна втратила 44 позиції за показником державного боргу, оскільки протягом останніх років значно збільшився обсяг державного боргу (110-те

місце). Також погіршилася оцінка сальдо державного бюджету (мінус 5 місць, 104-те місце) та кредитного рейтингу країни (мінус 13 місць, 118-те місце).

Доводиться констатувати погіршення показника рівня розвитку фінансового ринку через зниження оцінок щодо бізнесу та можливості отримання фінансування на внутрішньому фондовому ринку. Істотно зменшився індекс із безпеки (мінус 8 позицій, 132-ге місце), як унаслідок погіршення економічної ситуації, так і зменшення частки інвесторів.

Традиційно Україна відстає в рейтингу за складовими якості інституцій (у 2015 р. як і у 2014 р., Україна перебувала на 130-му місці) та ефективності ринку товарів та послуг (106-те місце). За складовою інституцій найгіршими є оцінки марнотратства у бюджетних витратах (134-те місце), захисту інтересів міноритарних акціонерів (134-те) та надійності роботи правоохоронних органів (133-те). Знизились оцінки втрат бізнесу від загрози тероризму (мінус 16 місць, 133-те) через конфлікт на сході країни [481].

За даними МВФ, серед європейських країн Україна посідає перше місце за обсягом готівки в обігу відносно до ВВП, що підтверджує високий рівень тінізації національної економіки [462]. Таким чином, глобалізація відкриває нові можливості для розвитку та сприятливі умови для більш розвинутих країн і одночасно посилюється відставання слаборозвинених. А в країнах із високим рівнем тінізації, поширенням корупції та значним відпливом капіталу за межі країни виникає загроза втрати контролю над основними економічними і соціальними цінностями.

Гарантом забезпечення безпеки в умовах глобалізації на всіх рівнях виступає держава, а узгодженість і системність державної економічної політики є основою подальшої деталізації інструментів і методів організаційно-економічного механізму протидії виявам впливу фінансових та інших ресурсів і нелегальним міграційним потокам.

Акцентуючи увагу на такій двоїстості наслідків фінансової глобалізації, зазначимо, що вони спричинені певною умовністю й залежать від багатьох факторів різного характеру, що яскраво виявилось під час перебігу останньої

фінансово-економічного кризи, яка довела недосконалість сформованої в останні десятиріччя глобальної фінансової архітектури. Тому першочерговим завданням національних урядів є створення таких передумов, які б максимально нівелювали ризики фінансової глобалізації і посилювали її потенційні вигоди.

У наслідок дії низки проаналізованих монетарних чинників, які негативно впливають на розвиток економічних відносин, підвищується рівень тінізації у сфері фінансових потоків та відпливом капіталу за кордон, що є значною загрозою бюджетній безпеці зокрема та національній економіці України загалом (рис.2.7).

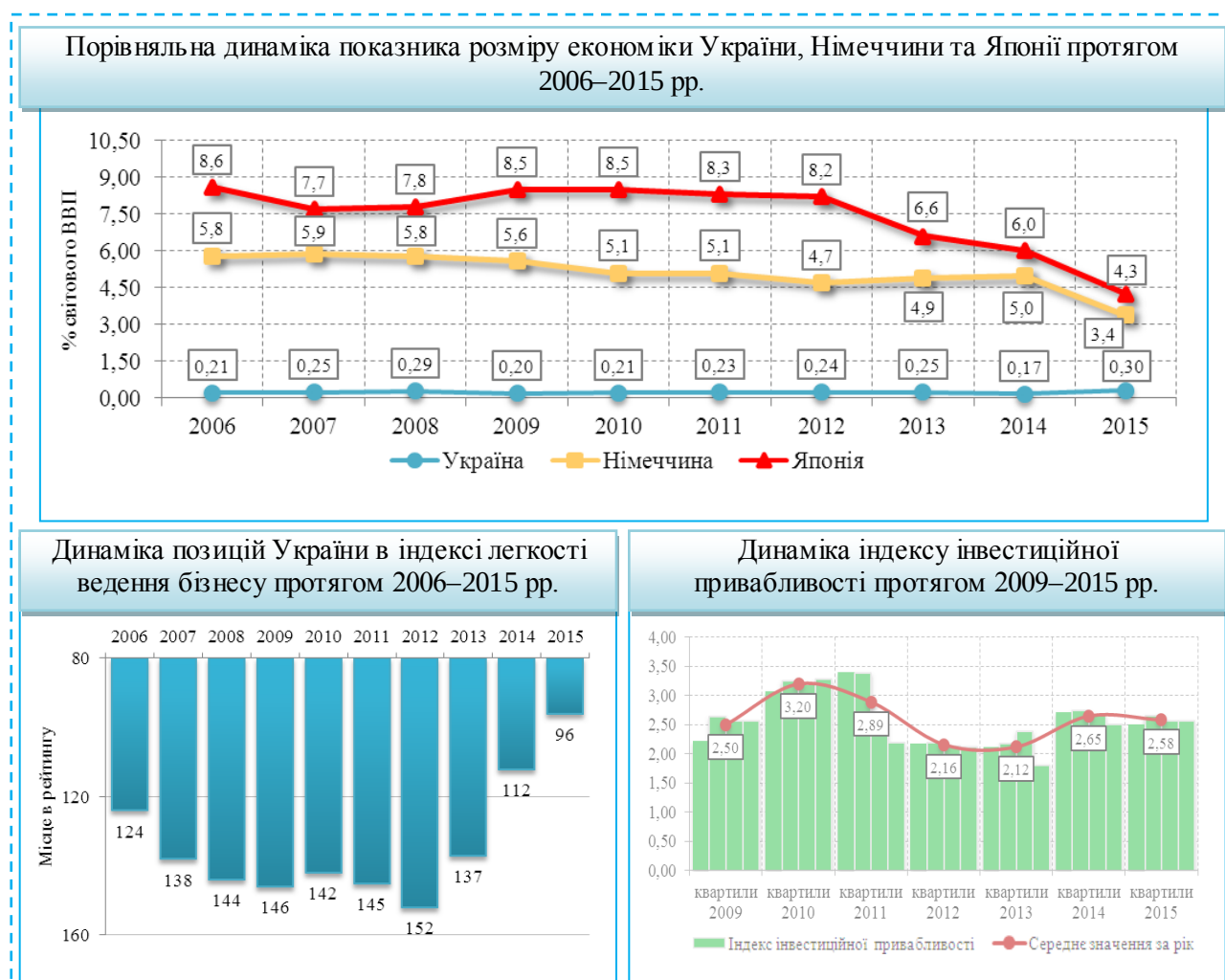

Рис. 2.7. Динаміка позиції України у світових рейтингах протягом 2006–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Держстату й Світового банку [302; 481]

Ризик як об'єктно-суб'єктна категорія й усвідомлена частина загрози, що пов'язана з певною мірою невизначеності, мають негативні наслідки, а в умовах циклічних змін та глобальних викликів, негативно впливають на бюджетну безпеку держави. Систематизація впливу фінансової глобалізації з виявленням ризиків бюджетній безпеці України свідчить про наявність зовнішніх та внутрішніх ризиків. Останні проявляються у посиленні дисбалансів у бюджетній сфері внаслідок зниження доходів за основними дохідними статтями держбюджету та різкого зростання витрат бюджету, залежність бюджетних процесів від світових фінансових криз, зростання загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до абсолютно небезпечних значень, що посилює дефолтні ризики, офшоризація і ін.

Ідентифікація чинників бюджетній безпеці зумовлена наявністю зовнішніх і внутрішніх ризиків, які виявляються залежно від джерела виникнення ризиків, ступеня впливу та наслідків фінансової глобалізації. Іншими чинниками, які негативно впливають на систему державних фінансів, є фіскальні ризики. Існують як прямі фіскальні ризики, пов'язані з можливим зменшенням обсягу податкових надходжень, ухилення від сплати податків, згортання підприємницької діяльності або переходом у «тінь» та збільшенням витрат на покриття збитків окремих суб'єктів господарювання державного сектору економіки, так і умовні, що виникають у зв'язку з непогашенням такими суб'єктами заборгованості перед державою за виконання гарантійних зобов'язань.

Значна кількість ризиків бюджетній безпеці України спричинена внутрішніми системними диспропорціями в реальному секторі національної економіки, про що свідчить критичний стан основних макроекономічних показників та рівня глобального індексу конкурентоспроможності (рис. 2.8). У стратегічному плані бюджетну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Зрозуміло, що стійкість бюджетної системи визначається рівнем дефіциту бюджету, платіжного балансу, зовнішнього та внутрішнього боргу, стабільністю цін, стійкістю національної валюти, рівнем розвитку ринку цінних паперів, масштабами інвестиційної діяльності тощо.

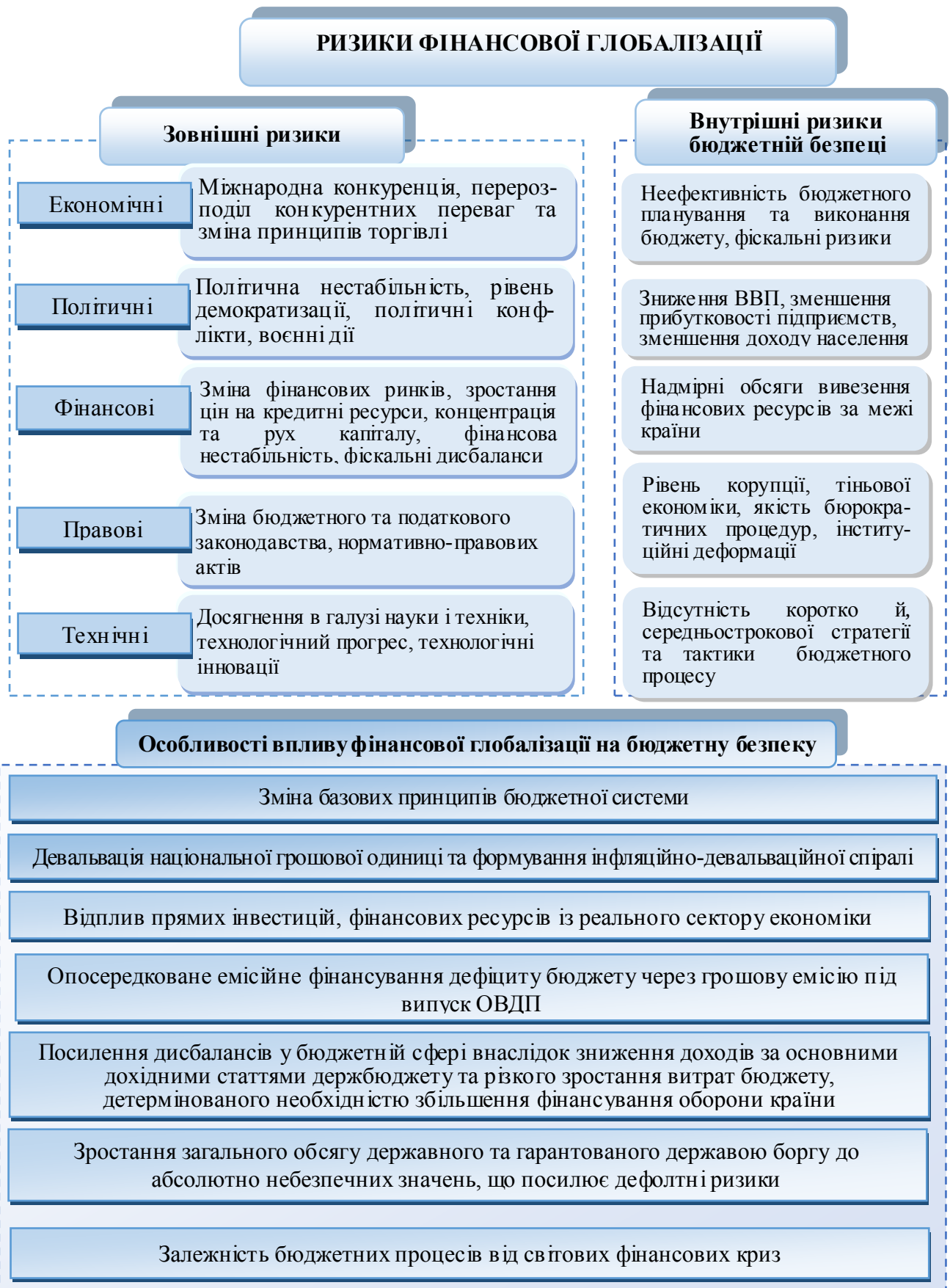

Рис. 2.8. Ризики фінансової глобалізації бюджетної безпеки України

Джерело: побудовано автором за [308; 481]

Одним із суттєвих ризиків бюджетній безпеці є істотна виснаженість власних джерел фінансових ресурсів – прибутку суб'єктів господарювання, доходів населення, доходів бюджетів усіх рівнів, амортизаційних відрахувань, ресурсів цільових фондів та ін. Для запобігання цьому потрібно продовжувати вдосконалення фіскальної системи з метою зменшення податкового тягара для товаровиробників, що провокує несплату податків до бюджету та збільшує тіньовий сектор економіки, внаслідок чого недотримується велика частина коштів до бюджету й зростає його дефіцит і негативно позначається на розвитку економіки держави та рівні життя населення.

Ризики фінансової глобалізації бюджетній безпеці є багатоаспектними викликами, що зумовлені зниженням конкурентоспроможності та високою залежністю її найважливіших сфер від зовнішньоекономічної кон'юнктури, посилення тенденцій офшоризації, втратою контролю над національними ресурсами, погіршенням стану сировинної бази промисловості та енергетики, нерівномірним розвитком регіонів і прогресуючою нестачею трудових ресурсів, низькою стійкістю й незахищеністю національної фінансової системи, збереженням умов для корупції та криміналізацією господарсько-фінансових відносин, а також незаконною міграцією.

Сучасний стан економіки не відповідає вимогам бюджетної, фінансової та економічної безпеки України й перебуває в зоні значної небезпеки. Ефективна система забезпечення національних економічних інтересів держави, особливо в умовах глобалізаційних процесів, має відзначуватися якісними критеріями і параметрами, що забезпечують прийнятні для більшості населення умови життя та розвитку особистості, стійкість соціально-економічної ситуації, воєнно-політичну стабільність суспільства, цілісність держави, можливість протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [111].

З огляду на викладене, вбачаємо необхідність розроблення стратегічних пріоритетів і антикризових реформ розвитку країни з визначенням чітких цілей, завдань, інструментів, механізмів забезпечення національних

економічних інтересів. Значне місце в ній потрібно надати питанням зміцнення бюджетної безпеки держави.

Рівень глобалізаційних процесів і темпи їх розвитку в різних національних фінансових системах є нерівномірними, що підтверджено розрахунком інтегративного індексу фінансової глобалізації. Останній інтегрує такі ключові індикатори фінансової глобалізації, як обсяги: експорту та імпорту фінансових послуг; валютних депозитів у вітчизняних банківських інститутах; кредитів у економіку країни в іноземній валюті; валового зовнішнього боргу; прямих і портфельних іноземних та зарубіжних інвестицій; інших інвестиційних активів та зобов'язань; статутного капіталу банків з іноземним капіталом, у тому числі з 100-відсотковим [278]. Цей індекс не тільки забезпечує оцінку рівня фінансової глобалізації країни відносно інших країн світу, а слугує ефективним інструментом визначення ймовірних негативних і позитивних наслідків певних факторів для рівня глобалізації фінансів країни, ідентифікації тих складових і сфер фінансової системи, які у визначений період потребують державної підтримки й розвитку з метою ефективної адаптації фінансової системи країни до умов глобалізації.

Глобалізація дедалі більше впливає на фінансові системи країн світу, у тому числі й фінансову систему України, що підтверджується зростанням інтегративного індексу фінансової глобалізації протягом останніх років. Показники експорту й імпорту фінансових послуг є порівняно невеликими в усіх країнах, проте саме ця складова містить прихований резерв для розвитку і поглиблення фінансової глобалізації.

Сучасне поглиблення фінансової глобалізації відбувається переважно за рахунок зростання обсягів іноземного банківського капіталу, валютних кредитів, іноземних прямих та портфельних інвестицій. У таких умовах держави втрачають можливості ефективного використання традиційних важелів макроекономічного регулювання, проте їхня роль в умовах фінансової глобалізації неоліберального типу зростає. Ця роль полягає з одного боку, в необхідності проведення послідовної й адекватної фіскальної політики

орієнтованої на створення умов для зростання конкурентоспроможності економіки в контексті базових національних інтересів, а з другого – в активізації своєї діяльності у процесах міжнародної фінансової координації, стандартизації вимог, правил і норм, уніфікації та міждержавного узгодження заходів економічної політики, у тому числі для запобігання та нейтралізації наслідків перманентних фінансових криз.

2.4. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації

Економіка України сьогодні зазнає випробувань в умовах стрімкого зниження ВВП, зростання інфляції та бюджетного дефіциту, гострої кризи державних фінансів, грошової і банківської системи, відтоку капіталу, значної боргової залежності та загострення соціальної напруженості. Глибина й масштаб загроз економіці України вимагають переосмислення суті, значення й критеріальних ознак набутих загроз, що зумовлюють необхідність детального дослідження змісту, виду, чинників виникнення та способу поширення загроз фінансовій безпеці. Основними з них на сучасному етапі є: високий рівень тіньової економіки, підвищення інфляції та бюджетного дефіциту, зменшення валового нагромадження основного капіталу, зростання безробіття, несприятливий інвестиційний клімат, надто високий рівень державного боргу, неконтрольовані міграційні процеси, політична нестабільність тощо.

В умовах прискореної фінансової глобалізації однією з важливих проблем для економіки держави є саме зростання загроз бюджетній безпеці держави. Невирішеність проблем у цій сфері не дає змоги забезпечити відповідний рівень економічного зростання, ускладнює здійснення ефективної реструктуризації економіки, негативно впливає на фінансову, податкову, страхову сфери та бюджетний процес держави.

Використання в науковій літературі кількох синонімічних термінів для

позначення негативних чинників безпеки та різних, часто взаємозаперечувальних, варіантів співвідношення між ними не відповідає вимогам до категоріального апарату наукової дисципліни. Більшість науковців розглядають загрозу як наслідок небезпеки, але окремі вчені, зокрема В. Пироженко [322], вважають, що загроза є передумовою небезпеки, а С. Кортунів [176] взагалі розглядає загрозу як ступінь небезпеки. Це свідчить про несформованість понятійно-категоріального апарату економічної безпеки та необхідність його уточнення [128].

У науковій літературі склалася істотна невизначеність щодо тлумачення терміна «загроза» (threat), а також сформувалися різні підходи до дефініції поняття «загрози економічній безпеці». Широко використовується набір спеціалізованих термінів для вимірювання рівня шкідливого впливу певного явища чи події, серед яких найпоширенішим є «ризик» (risk), «небезпека» (hazard), до того ж різні науковці часто розглядають такі терміни як синоніми або надають їм взаємно не узгодженого змісту. Варто чітко встановити особливості та взаємозв'язки цих понять у системі економічної безпеки національної економіки. Узагальнюючи наукові підходи до розуміння сутності бюджетної безпеки держави, можна подати причинно-наслідковий зв'язок основних її теоретичних понять, а саме: національні економічні інтереси – загрози – бюджетна безпека держави (табл. 2.6).

Дотримуємося позиції Є. Ніколаєва [246] стосовно того, що більша увага до ризиків і ширше застосування підходів ризикології могли б сприяти кращому розумінню й аналізу негативних чинників економічної безпеки та формуванню нової парадигми забезпечення економічної безпеки на основі запобігання загроз, а не їх нейтралізації.

Теорія економічної безпеки досить вузько розглядає таке поняття, як ризик, характеризуючи його або як різновид загрози, або як імовірність настання небажаної події.

Таблиця 2.6

Тлумачення терміна «загроза» у наукових джерелах

Зміст терміна «загроза»	Автори
1	2
<i>Загрози економічній безпеці держави</i> – явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможлиблюють реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації й окремої особи.	З. С. Варналій; О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко; В. І. Мунтян; В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько
<i>Загрози</i> – акції, події, явища або формалізована сукупність чинників, які містять у собі небезпеку і спрямовані на об'єкт захисту.	Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін.
<i>Загрози</i> – будь-який намір, можливість заподіяти фізичну, моральну, матеріальну чи іншу шкоду суспільним чи особистим інтересам.	В. А. Передборський
<i>Загрози</i> – як несприятливі чинники, так і відкриті перед суб'єктом (галуззю, країною тощо) можливості, які, проте, не були вчасно виявлені або використані.	А. І. Сухоруков
<i>Загрози інтересам безпеки</i> – детерміновані об'єктивно-суб'єктивними факторами об'єктивні можливості або (та) готовність будь-якого суб'єкта соціальної дійсності нанести збитки життєво важливим інтересам України з метою розв'язання існуючих суперечностей та одержання однобічних переваг.	А. П. Смелянцев
<i>Загрози</i> – сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку для життєво важливих економічних інтересів особистості, суспільства й держави.	Державна стратегія економічної безпеки РФ, схвалена указом президента РФ від 29.04.1996 № 608
<i>Загрози економічній безпеці держави</i> – ендегенні та екзогенні шоки економічного і політичного походження, здатні дестабілізувати національну або міжнародну економічну систему.	С. О. Афонцев
<i>Загроза</i> – певний збиток, інтегральний показник якого виражатиметься мірою зниження економічного потенціалу країни за певний проміжок часу.	М. А. Бендіков
<i>Загрози економічній безпеці</i> – явища і процеси, які справляють негативний вплив на господарство країни, реалізацію економічних інтересів особистості, суспільства та держави.	Г. С. Вечканов
<i>Загрози економічній безпеці держави</i> – це найбільш конкретна й безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку інтересам держави, суспільства, підприємств, особистості, а також національним цінностям і національному способу життя.	Л. П. Гончаренко

Продовження таблиці 2.6

1	2
<i>Загрози</i> – негативні зміни у зовнішньому політичному, економічному або природному середовищі, які наносять реальну чи потенційну шкоду державі в цілому, його структурним елементам і безпосередньо життєвим, політичним, економічним інтересам громадян країни.	Л. П. Гончаренко
<i>Загрози</i> – фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і безпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу.	Б. В. Губський
<i>Загроза</i> – об’єктивно існуюча можливість негативної дії на соціальний організм, в результаті якої йому може бути причинний збиток чи шкода, що погіршують його стан, надають його розвитку небажану динаміку або параметри.	В. С. Загашвілі
<i>Загроза</i> – сукупність чинників і умов, які створюють небезпеку для стійкого функціонування національної економіки держави або міжнародної економічної системи.	О. В. Колосов
<i>Загроза</i> – актуалізована небезпека, яка характеризується конкретною формою прояву і способом впливу, або сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку інтересам громадян, суспільства й держави.	Е. А. Олейніков
<i>Загроза економічній безпеці держави</i> – стан економіки, коли держава внаслідок внутрішніх та зовнішніх чинників втрачає контроль над виробництвом і обігом та базовими економічними і правовими важелями дії на них.	О. Є. Румянцева
<i>Загроза</i> (в широкому розумінні) – такі зміни в зовнішньому або внутрішньому середовищі суб’єкта, які призводять до небажаних змін предмета безпеки.	В. Л. Тамбовцев
<i>Загроза економічній безпеці</i> – небезпека руйнування економічної системи або небезпека завдання їй більш-менш значного збитку; шоки, що виникають у самій економічній системі чи за її межами, що знижують економічний потенціал країни, підривають її незалежність, перешкоджають реалізації національно-державних інтересів	Н. М. Шатунова

Джерело: систематизовано автором за [128]

Слід окремо відзначити підхід А. Сухорукова [411] до тлумачення змісту категорії «загроза економічній безпеці», який доповнює зміст цього поняття позитивною складовою. Відповідно до класичної схеми SWOT-аналізу, поряд із загрозами (*T – threats*) необхідно аналізувати додаткові можливості (*O – opportunities*), що існують у середовищі, де перебуває об’єкт аналізу. З позицій такого підходу загроза – це не тільки несприятливі чинники, а й відкриті перед

суб'єктом (галуззю, країною тощо) можливості, які, проте, не були вчасно виявлені або використані [128]. Це підтверджується тим, що цілком негативних явищ немає, адже кожний соціально-економічний процес чи явище, що негативно впливають на одного суб'єкта, водночас є перевагою і можливістю для іншого або для того самого суб'єкта в майбутньому.

Теоретичні підходи до тлумачення загроз у економічній літературі не вирізняються багатоаспектністю. Так, систематизація наукових досліджень указує на наявність деструктивних процесів у сфері фінансових відносин, які мають багатфакторний характер дії та взаємопов'язаний з економічними процесами на макро- і макрорівнях, що ускладнює попередження загроз, особливо у фінансовій сфері. Так, О. Лісовська під загрозами визначає чинники негативного впливу на рівень безпеки [201].

В. Предборський тлумачить загрозу як «будь-який намір, можливість здійснити фізичну, моральну, матеріальну чи іншу шкоду суспільним чи особистим інтересам» [332].

Г. Дарнопих розуміє загрози як сукупність діянь (дій або бездіяльності), а також умов і чинників, що породжують небезпеку. Водночас, розглядає як процес безпосереднього або опосередкованого цілеспрямування, в якому джерело загрози відіграє порівняно активну роль, тоді як її адресат – відносно пасивну [94]. Дослідження й оцінювання загроз спроможні лише за наявності визначення їх форми, способу поширення та терміну дії. Автор серед загальних характеристик, виокремлює наступні: конкретність, реальність, дійсність і створення небезпеки. Наголошує, на конкретних видах загроз, які розглядаються в таких аспектах: зміст загрози, форма виявлення, інтенсивність, момент припущеного виконання.

На думку О. Барановського, загроза є «найвищим ступенем вірогідності перетворення небезпеки з можливості на дійсність, висловленим наміром одних суб'єктів завдати шкоди іншим, демонстрацією готовності здійснити насилля для завдання шкоди» [24].

О. Шнипко та О. Арєф'єва розглядають загрози розвитку, як зовнішні й внутрішні суперечності – «невід'ємна складова діяльності економічних систем і чинник загрози їхній безпеці. Кількісні зміни зумовлені, передусім, характером суперечностей між існуючою системою та зовнішнім середовищем, структурні – є результатом внутрішніх суперечностей» [446].

Окремо слід відмітити теоретичний підхід до розкриття сутності загроз Л. Кожен'євскі, котрий вважає їх потенційною причиною небажаного стану. Загроза не може розглядатись як самодостатнє явище, оскільки завжди стосується певного суб'єкта, для котрого має деструктивний характер. Загроза може спричиняти шкідливі наслідки, тому що кожний суб'єкт (людина, система, організація) характеризується меншою або більшою піддатливістю, тобто слабкостями, які уможлиблюють перетворення потенційної загрози на шкоду [165].

Поява загроз можлива за умов, що перебувають як у самому суб'єкті, якого вони стосуються, у його оточенні, так і у зв'язках суб'єкта з оточенням. Таку загрозу можна схарактеризувати як негативний потенціал, що означає здатність до деструктивного впливу на систему [165].

З огляду на велику кількість визначень терміна «загроза» та їх відмінність, на нашу думку, варто виокремити основні чинники, що визначають її зміст і відповідні характерні ознаки, за якими виявляється вплив загрози на рівень безпеки держави.

Передумовами виникнення загроз можуть бути як свідомі чи несвідомі дії окремих посадових осіб і суб'єктів господарювання (органів державної влади, міжнародних організацій, конкурентів), так і збіг об'єктивних обставин (стан економічної кон'юнктури ринків країни, форс-мажорні обставини, впровадження досягнень НТП тощо) [444]. Джерела загроз можуть мати об'єктивний або суб'єктивний характер. Суб'єктивними прийнято вважати негативні впливи, які виникають унаслідок неефективної роботи органів влади, підприємств чи інших суб'єктів економічної безпеки, а об'єктивними – ті, котрі виникають не через людський фактор.

Водночас сукупність негативних чинників, що можуть спричинити порушення нормального функціонування економічних систем та перешкоджати реалізації національних інтересів, і становить загрозу національній економіці.

У контексті загроз економічній безпеці прийнято відносити лише ті соціально-економічні чинники та явища, які або повністю руйнують об'єкт (повне обмеження доступу до ресурсів, дезорганізація грошового обігу, що провокує руйнування економічної системи країни тощо), або завдають йому значного збитку. Труднощі виникають у разі зарахування останніх до загроз, адже в умовах конкуренції ризик є невід'ємною складовою функціонування економічної системи держави. При цьому ті явища, які в короткостроковому періоді можна віднести до загроз економічній безпеці (наприклад, ембарго на постачання нафти), у довгостроковому періоді можуть виявитися стимулом для економічного розвитку національного господарства, зростання інноваційної активності, раціональнішої енергетичної політики тощо.

Ступінь вияву та сила впливу кожної окремої загрози можуть відрізнятися залежно від рівня економічного розвитку суб'єкта економічної системи, сфери виникнення, спроможності протистояння несприятливим наслідкам.

Досліджуючи бюджетну безпеку, доцільно говорити про інтереси різних соціальних груп, інститутів, держави та суспільства в цілому. Як зауважує С. Юрій, «в державному бюджеті переплітається величезний спектр різнорівневих інтересів і суперечностей. Внаслідок своєї здатності змінювати добробут громадян, бюджет є об'єктом максимального загострення індивідуальних, групових та національних інтересів, джерелом боротьби ідеологій, наукових концепцій, політичних переконань, уявлень про справедливість». Неодмінним фактором, який об'єднує ці інтереси є, без сумніву, те, що стосуються вони фінансових ресурсів. Таким чином, ці інтереси набувають чіткого фінансового чи економічного характеру [452].

Національні фінансові інтереси М. Єрмошенко пропонує розглядати, як поверхневі прояви дії об'єктивних економічних законів у економічному житті, з другого – як об'єктивну необхідність усунення (пом'якшення) загроз фінансовій

безпеці. При цьому автор доводить наявність низки перманентних рис, властивих такого роду інтересам [135].

У результаті систематизації наукових підходів до визначення сутності загроз у бюджетній сфері об'єктивною потребою є дослідження щодо зниження складності й узагальнення єдиного підходу до розпізнавання, обліку та вимірювання бюджетних загроз, а також удосконалення багатофакторної класифікації загроз за лексичним, економічним та юридичним підходами.

Лексичний підхід, базуючись на закономірностях лексикології, розглядає «загрозу» в першому випадку як можливу небезпеку, в другому – як будь-які обставини або події, що виникають у зовнішньому середовищі, котрі можуть бути причиною порушення політики безпеки інформації та (або) заподіяння збитків. Сутність загрози визначається нами як чинник, котрий зумовлює ймовірне руйнування системи, що призводить до кризових явищ. Сутність поняття «загрози» за лексичним підходом науковцями сформульована достатньо повно й не потребує додаткових змістовних пояснень.

Відповідно до юридичного підходу теоретичне дослідження загроз у сфері фінансової та бюджетної безпеки спирається на юридичну інтерпретацію, згідно з якою «загроза безпеки – сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку життєво важливим економічним інтересам особи, суспільства і держави» [128]. У процесі розгляду дефініцій загроз фінансовій безпеці стосовно бюджетної безпеки, запропоновано у визначенні розглядати такі ключові аспекти:

- по-перше, бюджетна загроза перешкоджає реалізації бюджетних інтересів, пріоритетів та бюджетних програм;
- по-друге, загроза спрямована на повне чи часткове руйнування бюджетної системи або бюджетного процесу;
- по-третє, бюджетним загрозам передують події у формі прояву явищ, дій чи процесів, які призводять до формування визначених негативних передумов і чинників.

Названі аспекти та ключові позиції дають можливість зробити висновок, що загрози бюджетній безпеці – це сукупність негативних передумов і чинників, які перешкоджають повноцінній реалізації бюджетних інтересів, пріоритетів та зумовлюють повне або часткове порушення чи руйнування аспектів безпеки бюджетної системи й процесу.

Економічне розуміння категорії «загроза» зумовлено не тільки якісними характеристиками цього явища, а й кількісною визначеністю, що відображаються у формі реального збитку, завданого економіці та фінансам держави. Таким чином, економічний сенс загрози полягає у встановленні обсягу збитку з погляду загальноекономічної, матеріальної або фінансової оцінки. Аналіз загроз бюджетній безпеці не можливий без їх класифікації та систематизації. Під класифікацією загроз варто розуміти розмежування загроз на конкретні групи залежно від визначеного чинника та виокремлення реальних і потенційних, внутрішніх і зовнішніх загроз. Зокрема, Д. Буркальцева під реальними розуміє короткострокові загрози, що існують тепер, а під потенційними – ті, які можуть проявитися в найближчому майбутньому. Внутрішні загрози розглядає як наслідок деструктивних суперечностей, що виникають усередині фінансової системи країни, а зовнішні – як наслідок деструктивних суперечностей, котрі виникли за межами фінансової системи країни й призводять до зміни та руйнування самої економічної системи [47].

Наступним етапом систематизації загроз бюджетній безпеці є їх групування за найістотнішими ознаками. Вибір критеріїв групування здійснюється на підставі наукового аналізу закономірностей виникнення та вияву загроз бюджетній безпеці. Виокремлення різних типів загроз у результаті групування дає змогу розв'язати завдання з вивчення їх складу та дослідження взаємозв'язку та залежності між ними.

Відповідно, нами обґрунтовано системну ієрархію загроз бюджетній безпеці держави, які виникають у процесі функціонування бюджетної системи. З огляду на сучасний стан організації бюджетних відносин та особливості реалізації бюджетної політики нами запропоновано багатокритеріальну класифікацію загроз бюджетній безпеці держави (рис. 2.9).

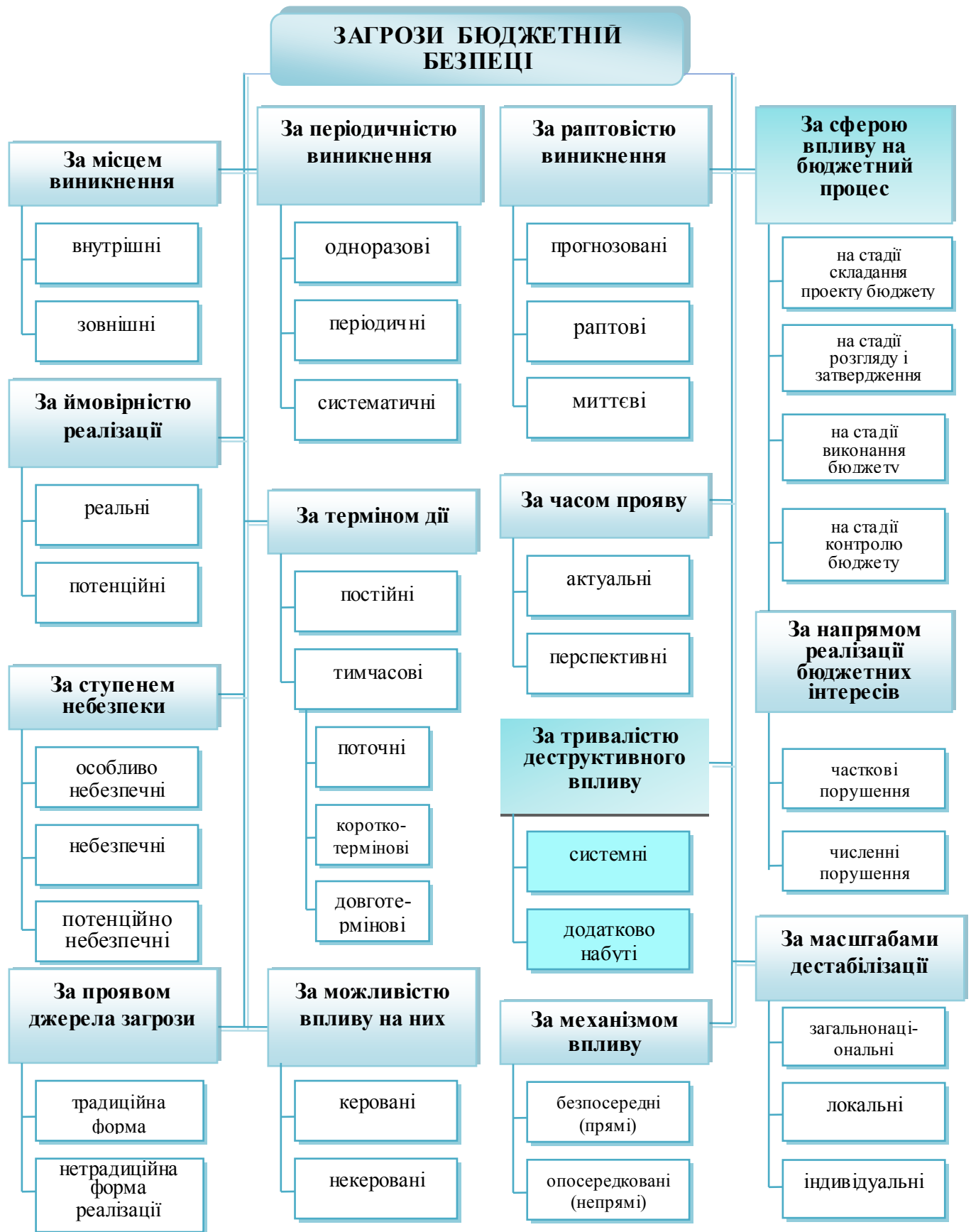

Рис. 2.9. Багатокритеріальна класифікація загроз бюджетній безпеці держави

Джерело: побудовано автором

Зміст загрози бюджетній безпеці визначається багатьма ознаками й відповідною структурою, тому потрібно виокремлювати класифікаційні ознаки загроз, що дасть змогу встановити вид цих загроз та ступінь поширення, які впливають на рівень безпеки.

За результатами узагальнення наукових праць виявлено беззаперечний вплив бюджетної незбалансованості на стан бюджетної безпеки, що зумовлює детальне дослідження причин виникнення бюджетного дефіциту, його структури. Зокрема, дослідження потребує процес дефіцитного фінансування державної діяльності.

За авторським підходом структурування загроз бюджетній безпеці зводиться до виявлення загроз, попередження реальних і потенційних. А. Сухоруков загрозами бюджетній безпеці визнає: перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим, невиконання бюджету, пов'язане з наданням пільг, надмірне оподаткування, державні борги [410].

Окремі вітчизняні науковці, зокрема М. Єрмошенко, С. Єрохін, І. Плужников, Л. Бабич, А. Соколовська, Ю. Чередниченко основними загрозами у бюджетній сфері визначають:

- щорічне зростання дефіциту державного бюджету;
- значний рівень державного (внутрішнього і зовнішнього) боргу, високі витрати на його обслуговування та погашення;
- нестача бюджетних коштів для прямого фінансування або кредитування розвитку пріоритетних галузей економіки;
- недосконалість бюджетної системи, низький рівень бюджетної дисципліни;
- надмірний рівень і нераціональна структура державних видатків на підтримку збиткових галузей народного господарства.

Але поза увагою науковців залишилися реальні загрози бюджетній безпеці, а саме:

- тінізація бюджетної сфери;

- неефективність використання бюджетних коштів;
- відсутність ефективної системи внутрішнього контролю за бюджетними процесами та використанням бюджетних коштів;
- значні прорахунки на стадії планування бюджету;
- зростання диспропорцій фінансування видатків із державного бюджету.

Негативний вплив спричинений наявністю дисбалансових загроз, а саме в дохідній та видатковій частинах бюджету, бюджетною розбалансованістю, зростаючою борговою залежністю та негативною економічною динамікою. (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Дисбалансові загрози бюджетній безпеці України

Джерело: побудовано автором

Дисбалансові загрози можуть бути викликані при формуванні дохідної частини бюджету, загрози використанню видаткової частини, загрози дефіциту

бюджету, загрози борговій залежності, негативна дія яких у першу чергу спрямована на безпеку самого бюджету. Сутність дисбалансових загроз, полягає у сукупності викликів, ризиків, чинників, які виникають на різних стадіях бюджетного процесу і ускладнюють або унеможлиблюють реалізацію бюджетної політики. Загрози бюджетній безпеці держави перешкоджають реалізації бюджетних інтересів, пріоритетів, бюджетних програм і призводять до формування негативних передумов та чинників у бюджетному процесі та бюджетній системі.

Наведений перелік джерел загроз не є вичерпним, а містить лише ті, що здатні справляти найнесприятливіший вплив на функціонування бюджетної системи держави та погіршувати життя громадян [269]. За своєю природою ці загрози вирізняються здатністю до формування певних несприятливих умов, які характеризуються стосовно діяльності держави загрозливим потенціалом, неможливості забезпечення повноцінного розвитку в умовах фінансової глобалізації.

Найвагомішою загрозою є незбалансованість державного бюджету й щорічне зростання дефіциту, які повною мірою стали характерними і для незалежної України. Встановлено, що загрози бюджетній безпеці держави – це діючі і/або потенційні негативні чинники, які перешкоджають стійкому та стабільному функціонуванню бюджетної системи та бюджетних відносин.

Дефіцитність бюджетної політики спостерігається у незбалансованості всіх бюджетів держави. Як наслідок, державний бюджет протягом 2000–2016 рр. переважно виконувався з дефіцитом, таким чином характеризуючи дисбаланс усієї бюджетної системи країни (рис. 2.11).

Численними причинами нарощення бюджетного дефіциту є зменшення дохідної частини бюджету через спад виробництва, зниження ефективності функціонування підприємств на зменшення їх прибутковості, міграція працездатного населення, що зумовили зменшення обсягів ВВП і національного доходу.

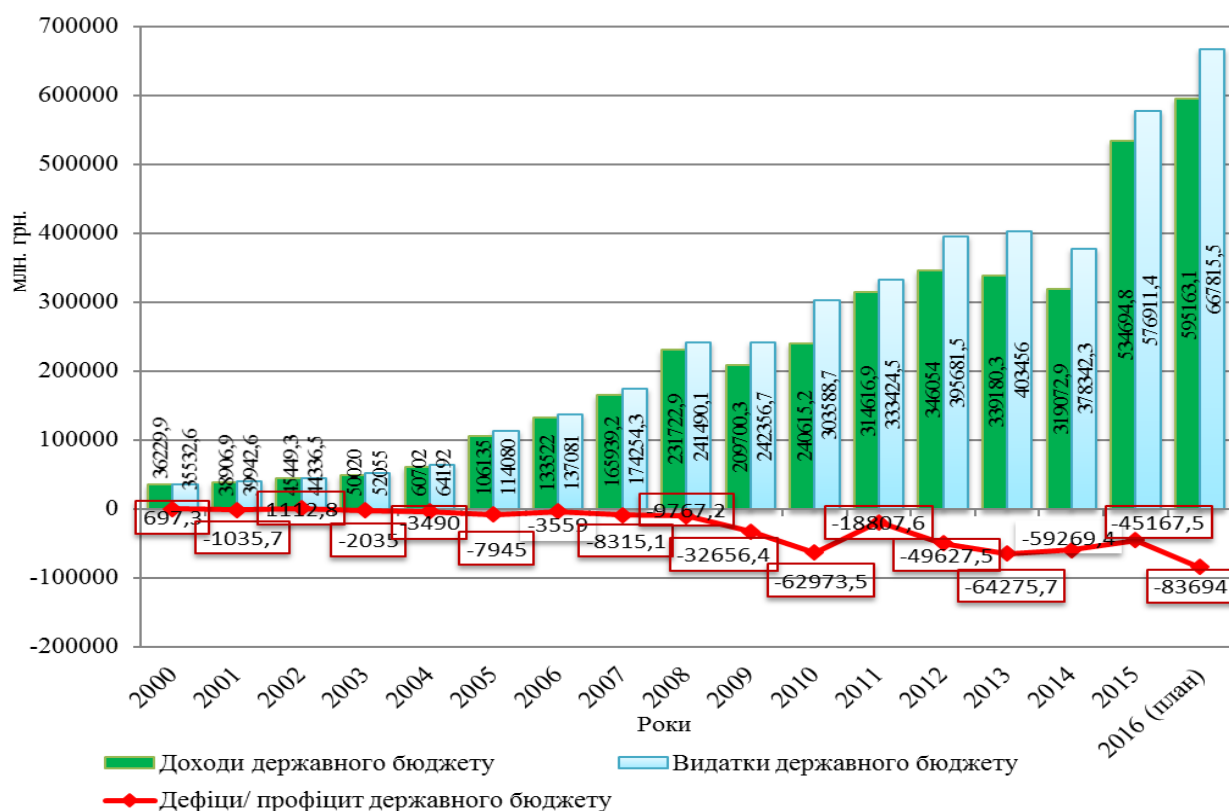

Рис. 2.11. Динаміка доходів, видатків та дефіциту державного бюджету України за 2000-2016 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Міністерства фінансів України [308]

Скорочення величини фінансових ресурсів у державному бюджеті, що позначилось на його показниках у вигляді довгострокового дефіциту, були характерні для кризового періоду розвитку економіки у 2009, 2013 2014 рр. При цьому середньорічний дефіцит державного бюджету у 2010 р. був на рівні 5,82 % ВВП, а в 2016 р. – 3,97 % ВВП [264]. Максимальний рівень дефіцитності державних фінансів був зафіксований у 2010 р. (рис. 2.12).

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів бюджетної безпеки кожної держави. Існують різні оцінки його граничного розміру. Наприклад, Маастрихтський договір з-поміж інших умов потенційним учасникам валютного союзу висуває й таку, як межа дефіциту державного бюджету (3 % ВВП) [155].

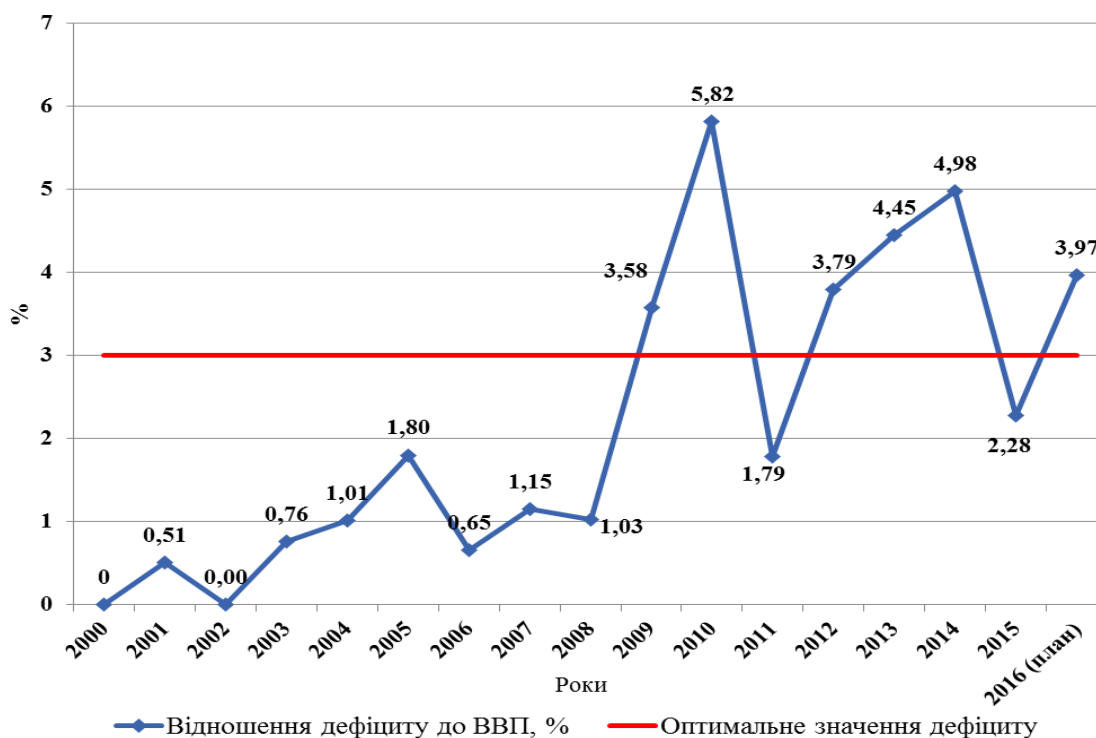

Рис. 2.12. Динаміка відношення дефіциту державного бюджету України до ВВП за 2000-2016 рр. та його оптимальне значення відповідно до Маастрихтського договору

Джерело: побудовано автором за даними [301; 302]

Згідно з даними міжнародної статистики, «нормальна» величина бюджетного дефіциту в індустріально розвинутих країнах коливається у межах 3-4 % ВВП за середньосвітової його величини 4,5 %. Існує тенденція до стабілізації бюджетного дефіциту в середньосвітовому вимірі 4-5 % ВВП.

Аналіз динаміки дефіциту Державного бюджету України дає змогу зробити висновок щодо екстенсивних і неефективних тенденцій розвитку структури оподаткування та формування дохідної частини державного бюджету. Особливо чітко виявляється вектор деструктивного розвитку, що має тенденцію до зростання та вимагає запровадження дієвих заходів, методів та механізмів забезпечення бюджетної безпеки держави.

Нарощування державного зовнішнього боргу є суттєвою проблемою фінансової стабілізації в країні. Це відображається в низьких суверенних

кредитних рейтингах, що надаються Україні та українським державним борговим цінним паперам провідними світовими рейтинговими агентствами.

Граничний обсяг валового державного боргу визначається за ст. 18 Бюджетного кодексу України [52]. Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного обсягу ВВП України.

Згідно з вітчизняними й іноземними дослідженнями економічно безпечний рівень державного та гарантованого державою боргу для України наразі становить близько 35 % ВВП [102]. Такий висновок базується на статистиці настання дефолтів у країнах із ринками, що формуються.

Боргове навантаження країни перевищує граничну норму, починаючи з 2014 р., через перевищення темпів приросту державної заборгованості над темпами приросту ВВП. Показник досягає найвищих значень у 2015 р. та у плані на 2016 р. На рис. 2.13. наведено співвідношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП України в динаміці з 2010 по 2016 р.

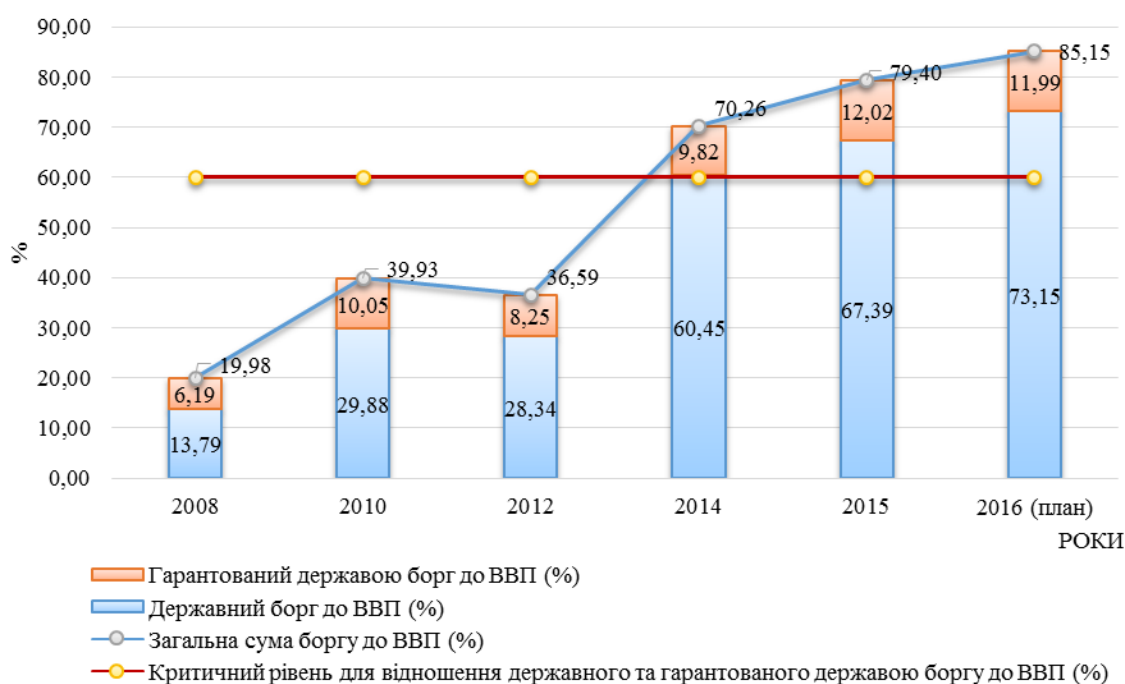

Рис. 2.13. Відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП України з 2010 по 2016 р.

Джерело: побудовано автором за даними [308].

З огляду на це, ідентифікацію виявлених та потенційних загроз бюджетній безпеці доцільно здійснювати із застосуванням принципів, обґрунтованих у проєкті Концепції фінансової безпеки України, а саме:

- сегментації – загрози визначаються в межах певного фінансового сектору;
- суттєвості – ідентифікація здійснюється по мірі формування ризиків і загроз розвитку бюджетної системи;
- об’єктивності – наявність чи відсутність загрози має бути визначена шляхом комплексного обчислення, опису процедур запобігання та нейтралізації;
- повноти – загроза ідентифікується з погляду всіх можливих наслідків;
- динаміки – під час ідентифікації загроз ураховуються поточні тенденції.

Дотримання розглянутих принципів у комплексі з розглядом зазначених джерел, на нашу думку, сприятиме ефективному упередженню загроз бюджетній безпеці в умовах фінансової глобалізації.

Ідентифікація загроз бюджетній безпеці, їх класифікація є базисом для розроблення заходів спрямованих на розроблення та реалізацію дієвого механізму запобігання загроз бюджетній безпеці держави, який загалом окреслював би систему елементів та зв’язків між ними, скерованих на створення безпечних умов розвитку держави.

Загалом аналіз загроз у бюджетній сфері в Україні засвідчив наявність проблем у багатьох аспектах бюджетної політики та організації бюджетної системи країни, що можуть розглядатись як прямі загрози її безпечному розвитку. Бюджетний процес в Україні характеризується системними порушеннями бюджетного законодавства та закладеними в практику суперечливими підходами до бюджетного планування. Як наслідок, виявляючись здебільшого у порушеннях бюджетної процедури, системній деформації правового простору, закладенні в бюджет нереалістичних параметрів, вони формують загрози коротко- та довгострокового характеру і таким чином зумовлюють низький рівень бюджетної безпеки держави.

Висновки до розділу 2

1. Методологія дослідження бюджетної безпеки держави ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних методах, принципах та способах наукового пізнання, включає вивчення передумов, визначення логічної структури дослідження, інструментарію пізнавальної діяльності. Запропонована методологія полягає у: концептуальній обґрунтованості та чіткій структуризації поняття бюджетної безпеки держави на засадах економічних теорій; застосуванні системного, захисного, каузального, процесного, функціонального, контекстуального підходів та іманентної логіки, які дозволили розкрити сутність і полісистемну природу бюджетної безпеки; виявленні системних особливостей забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах фінансової глобалізації; обґрунтуванні структурно-функціональних передумов розвитку бюджетної децентралізації; застосуванні організаційно-економічного механізму запобігання загроз бюджетній безпеці України, дія якого покликана створити безпечні умови функціонування і розвитку бюджетної системи держави в умовах нестабільності.

2. Методологічні підходи до комплексного оцінювання бюджетної безпеки держави базуються на теоретичному обґрунтуванні методів відбору індикаторів фінансової та економічної безпеки та нормуванні їх значень; врахуванні специфіки впливу фінансової глобалізації на бюджетну систему України, а саме індекс рівня глобалізації країн світу, індексу сприйняття корупції і ін. За основу удосконалення методології комплексного оцінювання рівня бюджетної безпеки держави приймається теоретико-методологічний та інтегральний підхід, що передбачає необхідність комплексного вирішення проблеми забезпечення бюджетної безпеки держави. Математичне забезпечення інтегрального оцінювання бюджетної безпеки держави враховує складні ієрархічні зв'язки у сфері фінансової та економічної безпеки держави й базується на адитивній формі інтегрального показника з групуванням індикаторів бюджетної безпеки за трьома рівнями.

3. Систематизація ризиків фінансової глобалізації, що є багатоаспектним зовнішнім викликом бюджетній безпеці України, дозволила встановити

наявність диспропорцій, які суттєво впливають на зміни структури бюджету. Вони зумовлені зниженням конкурентоспроможності країни, залежністю найважливіших сфер від зовнішньоекономічної кон'юнктури, втратою контролю над національними ресурсами, прогресуючою недостатністю трудових ресурсів, збереженням умов для корупції та криміналізації господарсько-фінансових відносин, офшоризації, міграції. Джерела загроз бюджетній безпеці держави визначаються не тільки дефіцитом бюджету, але й рівнем платіжного балансу, розміром зовнішнього та внутрішнього боргу, стабільністю цін, стійкістю банківської системи, інфляційними процесами, прибутковістю суб'єктів господарювання, доходами населення, доходами бюджетів усіх рівнів, ресурсами цільових фондів.

4. Комплексний аналіз загроз у бюджетній сфері в Україні засвідчив наявність проблем у багатьох аспектах бюджетної політики та організації бюджетної системи країни, які можуть розглядатися як прямі загрози її безпечному розвитку. Якість бюджетного процесу в Україні значною мірою визначається системними порушеннями бюджетного законодавства і закладеними в практику суперечливими підходами до бюджетного планування. Як наслідок, проявляючись головним чином у порушеннях бюджетної процедури, системній деформації правового простору, закладенні в бюджет нереалістичних параметрів, вони формують загрози коротко- та довгострокового характеру і тим самим спонукають до низького рівня бюджетної безпеки держави.

Найвагомішою загрозою є державний борг та незбалансованість державного бюджету і щорічне зростання дефіциту, які повною мірою стали характерними і для незалежної України. Дефіцитність бюджетної політики яскраво проявилась у незбалансованості бюджетів усіх рівнів. Існує безпосередній зв'язок між бюджетним дефіцитом та державним боргом.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [206; 261; 262; 263; 264; 265; 269; 270; 275; 276; 278; 280; 281; 282; 290; 476].

РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Сучасні реалії бюджетної безпеки: аналіз та основні тенденції

У сучасних умовах вплив світової фінансової системи на окрему державу переходить на якісно новий рівень. Бюджетна безпека є не лише національною проблемою, а й визначальною детермінантою сучасної глобальної економіки, що формується шляхом поглиблення і взаємодії транснаціоналізації й міжнародної регіональної економічної інтеграції. З огляду на складність взаємозв'язків і взаємозалежностей бюджетної безпеки в напрямі забезпечення стійкого економічного розвитку має як внутрішній, так і зовнішній аспекти.

Щодо зовнішнього, то це, насамперед, суверенітет країни, фінансова незалежність від впливу міжнародних фінансово-кредитних організацій і транснаціонального капіталу. Безпека внутрішньої бюджетної сфери України визначається досконалістю фіскальної, правової, організаційної та інституціональної бази, а також політичною стабільністю, рівнем ризиків ринкової кон'юнктури, масштабами тіньової економіки та рівнем корупції в державі [404].

На жаль, інституційні реформи, здійснені в рамках трансформаційного періоду, характеризуються непослідовністю та фрагментарністю проведення, наслідком чого є відсутність стратегічного підходу до розвитку національної економіки. Така ситуація, особливо в умовах політичної та економічної нестабільності, є неприпустимою, а реалізація державної політики не відповідає внутрішнім та зовнішнім викликам і загрозам економічній безпеці України [128].

Бюджетна безпека держави характеризується невеликою кількістю індикаторів, але з математичного погляду вони утворюють множину ознак. У процесі діагностики бюджетної безпеки держави як складного соціально-

економічного явища виникає необхідність агрегування всіх ознак множини (показників-індикаторів) у одну інтегральну оцінку, що впливає на загальний інтегральний рівень фінансової та економічної безпеки. Відповідно, специфіка оцінювання стану бюджетної безпеки ускладнена формалізацією показників (індикаторів), що зумовлює застосування індикаторного (порогового) підходу, який передбачає використання одного або декількох методів:

- метод використання функціональних залежностей (аналітичних і статистичних);
- макроекономічне моделювання, що виявляє вплив дестабілізуючих факторів для конкретної країни в поточний період;
- аналоговий метод (орієнтація на показники країн-аналогів);
- законодавчий метод (нормування показників безпеки на законодавчому рівні);
- урахування оцінок міжнародних організацій;
- нормування показників відповідно міжнародних угод;
- методи експертних оцінок.

Результати розрахунку показників бюджетної безпеки України за 2000–2015 рр., відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України щодо розрахунку рівня економічної безпеки, наведено в табл. 3.1. Відповідно до вказаної послідовності дослідження бюджетної безпеки території першим етапом є формування переліку індикаторів та одержання оцінок їх стану за окремими складовими безпеки на основі порівняння фактичних (статистичних) значень показників з їх пороговими значеннями. Основним завданням цього етапу є формування бази даних вихідних показників, які забезпечили б коректний розрахунок фактичних та порогових значень індикаторів, що характеризують відповідну динаміку бюджетної безпеки [225].

Таблиця 3.1

Динаміка індикаторів бюджетної безпеки України
з 2000 до 2015 рр.

№	Найменування індикатора	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	0,41	-0,33	0,50	-0,39	-2,96	-1,80	-0,69	-1,36	-1,32	-3,89	-5,94	-1,81	-3,78	-4,45	-4,92	-2,28
2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП	-3,88	-2,73	-2,56	-0,70	-1,22	-0,50	-0,68	-0,91	-1,67	-2,18	0,22	-0,99	-0,69	-0,45	-1,02	-2,62
3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	28,87	26,89	27,41	28,17	26,51	30,40	31,57	30,52	31,42	22,96	29,05	30,61	31,56	30,43	29,11	32,94
4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	18,31	16,32	20,07	18,21	17,17	16,24	9,40	5,92	4,23	19,24	17,54	21,86	26,67	33,04	47,27	37,57
	Інтегральний індекс	0,59	0,65	0,65	0,74	0,72	0,71	0,80	0,90	0,85	0,60	0,65	0,67	0,65	0,65	0,68	0,54

Джерело: за розрахунками автора.

Від’ємна динаміка рівня бюджетної безпеки України за останні роки свідчить про вкрай недбалу фінансову політику. Насправді, ситуація у бюджетній безпеці набагато гірша, ніж показують розрахунки за офіційними індикаторами. Серед індикаторів бюджетної безпеки не враховано обсяги прихованого відтоку капіталу з України, корупційний податок з усіх видів економічної діяльності та фінансові зловживання з тендерних закупівель, які не публікуються офіційною статистикою [111].

Детальний аналіз характеристики індикаторів бюджетної безпеки України, що спричинює несприятливі тенденції у бюджетній сфері наведено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Аналіз індикаторів бюджетної безпеки України у 2013 – 2015 рр.

№ з/п	Індикатори, одиниця виміру	Тип індикаторів, залежно від економічного змісту	Граничні значення	Фактичні значення			Динаміка нормалізованих значень	
				2013	2014	2015		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-4 – 6	-4,45	-4,92	-2,28		небезпечна зона
2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-1 – 2	-0,45	-0,08	-2,62		безпечна зона
3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	20 – 33	30,43	28,74	32,94		безпечна зона
4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	Дестимулятор (тип В)	10	33,04	47,27	37,57		небезпечна зона

Джерело: розраховано автором за даними [308].

Як бачимо, аналізований період характеризується ситуацією, коли більшість показників, що можуть відображати рівень бюджетної безпеки, перебували як у безпечній, так і небезпечній зоні. Проте вже у 2013 р. внаслідок посилення економічної, політичної та фінансової кризи ситуація значно погіршується. Після нетривалого покращення у 2011 р. (відношення дефіциту держбюджету до ВВП становило –1,8 %) значення цього показника у 2014 році знову вийшло за граничнодопустимі межі і становило – 4,98 % .

У небезпечній зоні також перебувають відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету.

В Україні рівень зовнішньої заборгованості на одну особу значно перевищує допустимий рівень, оскільки заборгованість із кожним роком збільшується, а темпи приросту населення постійно знижуються через несприятливу демографічну ситуацію в країні. Так, якщо кількість населення України в 2004 р. становила 47,1 млн осіб, то у 2013 р. цей показник становив 45,4 млн осіб. Ці значення свідчать про стрімке зростання зовнішнього боргу та його втілення як системної загрози бюджетній безпеці України. Продовжуючи активно залучати зовнішні запозичення, Україна, можливо, і вирішить певні поточні проблеми, але таким чином збільшить борговий тягар на майбутнє, спричиняючи соціальну напруженість у суспільстві.

Стрімке зростання загальної суми державного боргу в 2014 р. пояснюється відсутністю взаємоузгодження політичних та економічних інтересів, які не створюють необхідних передумов для запровадження ефективних та якісних змін у національній економіці, оздоровлення реального сектору економіки з метою досягнення загальносуспільних цілей подальшого розвитку України.

Фактично немає жодної складової національної безпеки країни, яка би безпосередньо не залежала від рівня бюджетної безпеки держави. Водночас рівень бюджетної безпеки взаємозалежний і взаємопов'язаний з іншими складовими національної безпеки держави.

Актуальним напрямом дослідження є виокремлення фіскальної складової та сутнісні аспекти бюджетної безпеки й чіткі взаємозалежності між видатковою та дохідною частинами бюджету держави, а також наголошення на незадовільному рівні фінансової та бюджетної безпеки як загрози для національної економіки. Виникає необхідність удосконалення методичного підходу оцінювання рівня бюджетної безпеки та формування нової системи індикаторів. Попри достатньо високий інтерес у сфері фінансової безпеки

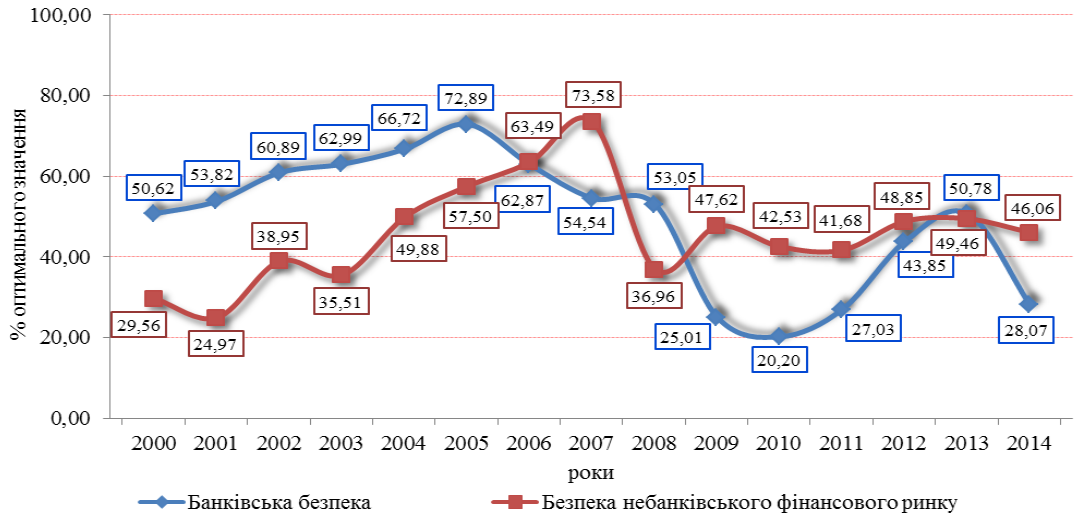
сучасні дослідження лише частково, в окремих аспектах, обґрунтовують важливі питання виникнення загроз та забезпечення бюджетної безпеки і поза увагою вчених залишилися своєчасний моніторинг рівня бюджетної безпеки, аналізу чинників та причин її низького рівня в умовах негативного впливу глобальних викликів та загроз.

Аналіз бюджетної безпеки відображає рівень спроможності бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави під час збалансування доходів і видатків та оцінити ефективність використання бюджетних коштів за звітний рік. Результат рівня бюджетної безпеки – своєрідний індикатор і критерій ефективності бюджетної політики та організації бюджетного процесу. Інтегральний показник бюджетної безпеки держави є дуже важливим та посідає вагоме місце серед показників, що визначають її фінансову та економічну безпеку держави. Виникає необхідність проведення розрахунків впливу на бюджетну безпеку інших складових фінансової та економічної безпеки (рис. 3.1).

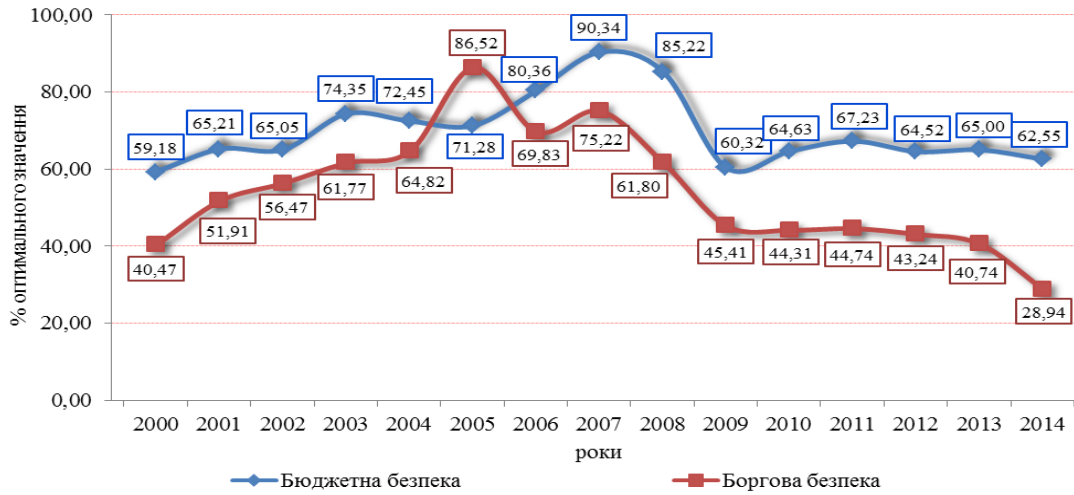
Найвищий темп падіння серед усіх складових економічної безпеки зафіксовано за фінансовою безпекою, рівень якої у 2014 р. знизився на 9,1 в. п. – до 40,7 %, що свідчить про критичний стан у цій сфері. Така ситуація спричинена зниженням надходжень від основних бюджетоутворюючих податків при посиленні фіскального тиску на економіку, різкою девальвацією національної валюти, значним зростанням державного та гарантованого державою боргу, що посилює ризики виникнення дефолту, звуженням ресурсної бази банків, посиленням ризиків ліквідності й неплатоспроможності фінансових установ, проблемами з їхньою капіталізацією, що в цілому визначило критичний і близький до критичного стан майже всіх складових фінансової безпеки.

Унаслідок системної кризи й нарощування соціальної напруженості в суспільстві спостерігається негативна тенденція до зниження середньозважених субіндексів виробничої та соціальної безпеки до 51,5 та 59,8 % оптимального значення у 2014 р. відповідно:

а) банківська безпека та безпека небанківського фінансового ринку

б) бюджетна та боргова безпека

в) грошово-кредитна та валютна безпека

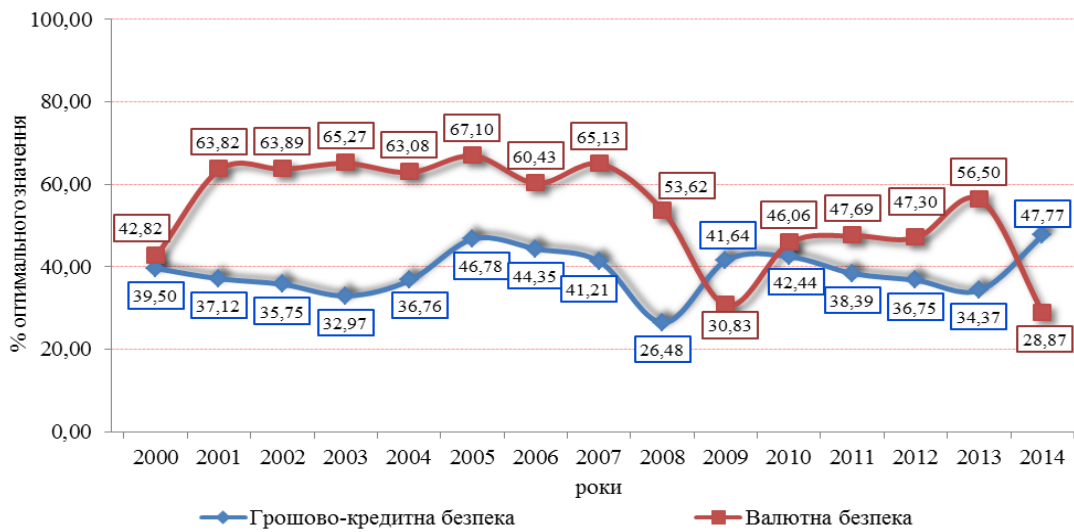

Рис. 3.1. Динаміка субіндексів складових фінансової безпеки України,
Джерело: авторські розрахунки

Низхідний тренд інтегрального індексу фінансової безпеки України, зокрема зменшення її рівня у 2014 р. на 1,7 в. п., зумовлено негативним впливом складових безпеки: банківської, боргової, валютної. Як бачимо з рис. 3.2, найбільший внесок до падіння інтегрального індексу фінансової безпеки України зробила фінансова складова, рівень якої протягом 2014 р. зменшився на 9,1 в. п. проти 2013 р., що становить 42 % сукупного впливу всіх складових.

Аналізуючи наведену на рис. 3.1 структуру внесків окремих складових фінансової безпеки України до зміни її інтегрального індексу у 2014 р., можна дійти висновку про суттєве перевищення сукупного негативного впливу динаміки субіндексів складових фінансової безпеки над їхнім позитивним впливом, що зумовило зменшення інтегрального показника фінансової безпеки на 9,1 в. п., порівняно з 2013 р.

На формування низького значення інтегрального показника фінансової безпеки України у 2014 р. (40,7 % оптимального значення) вплинули надто низькі значення банківської безпеки – 28,7 %, боргової – 28,94 % та стрімкого падіння групи індикаторів валютної безпеки 28,87 % відповідно.

Іншим негативним чинником, що суттєво знижує рівень фінансової безпеки у грошово-кредитній сфері та свідчить про зростання тіньової економіки, є переважаючі обсяги купівлі населенням у банках іноземної валюти, яка може становити джерело купівлі товарів та оплати послуг у нелегальному секторі, над обсягами її продажу банкам.

Негативним залишається той факт, що, за даними МВФ, серед європейських країн Україна посідає перше місце за обсягом готівки в обігу відносно ВВП, що підтверджує високий рівень тінізації національної економіки [263].

Таким чином, глобалізація відкриває нові можливості для розвитку та сприятливі умови для більш розвинутих країн і одночасно посилюється відставання слаборозвинутих. Зокрема, у країнах із високим рівнем тінізації, поширенням корупції та значним відтоком капіталу за межі країни загрожує втрата національного контролю над основними економічними й соціальними

цінностями. Під дією низки проаналізованих монетарних чинників, які негативно впливають на розвиток економічних відносин, відрізняється рівень тінізації у сфері фінансових потоків, що є значною загрозою, зокрема, бюджетній і фінансовій безпеці та національній економіці України в цілому.

Гарантом забезпечення бюджетної безпеки в умовах глобалізації на всіх рівнях виступають державні інституції, а узгодженість і системність державної економічної політики є основою подальшої деталізації інструментів і методів організаційно-економічного механізму протидії проявам відтоку фінансових та інших ресурсів і нелегальним міграційним потокам.

Методика базується на структуризації поняття економічної безпеки держави та її складових, в тому числі і бюджетної, комплексному аналізі її індикаторів, згідно з якою визначено перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові значення, а також порядок розрахунку інтегрального індексу, що дає можливість оцінити рівень економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави.

Визначено інтегральні оцінки всіх видів безпеки за чинною методикою в період із 2000 по 2015 р. (додаток Д). Як бачимо з наведених даних, інтегральний індекс економічної безпеки України протягом 2000–2015 рр. перебуває в зоні небезпечного стану й, починаючи з 2011 року спостерігається негативна тенденція до зниження цього показника та наближення його значення до верхньої межі зони критичного стану (40 % від оптимального значення).

Окрім визначеного рівня безпеки не менш важливим є встановлення ступеня впливу кожного показника на інтегральний індекс економічної безпеки. Цю проблему можна вирішити тільки на основі значної кількості розрахунків із використанням економіко-математичних та статистичних методів, які, зокрема, не визначені в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України. Для їх спрощення використовується відповідне програмне забезпечення.

Графічну інтерпретацію результатів розрахунків наведено на рис. 3.2.

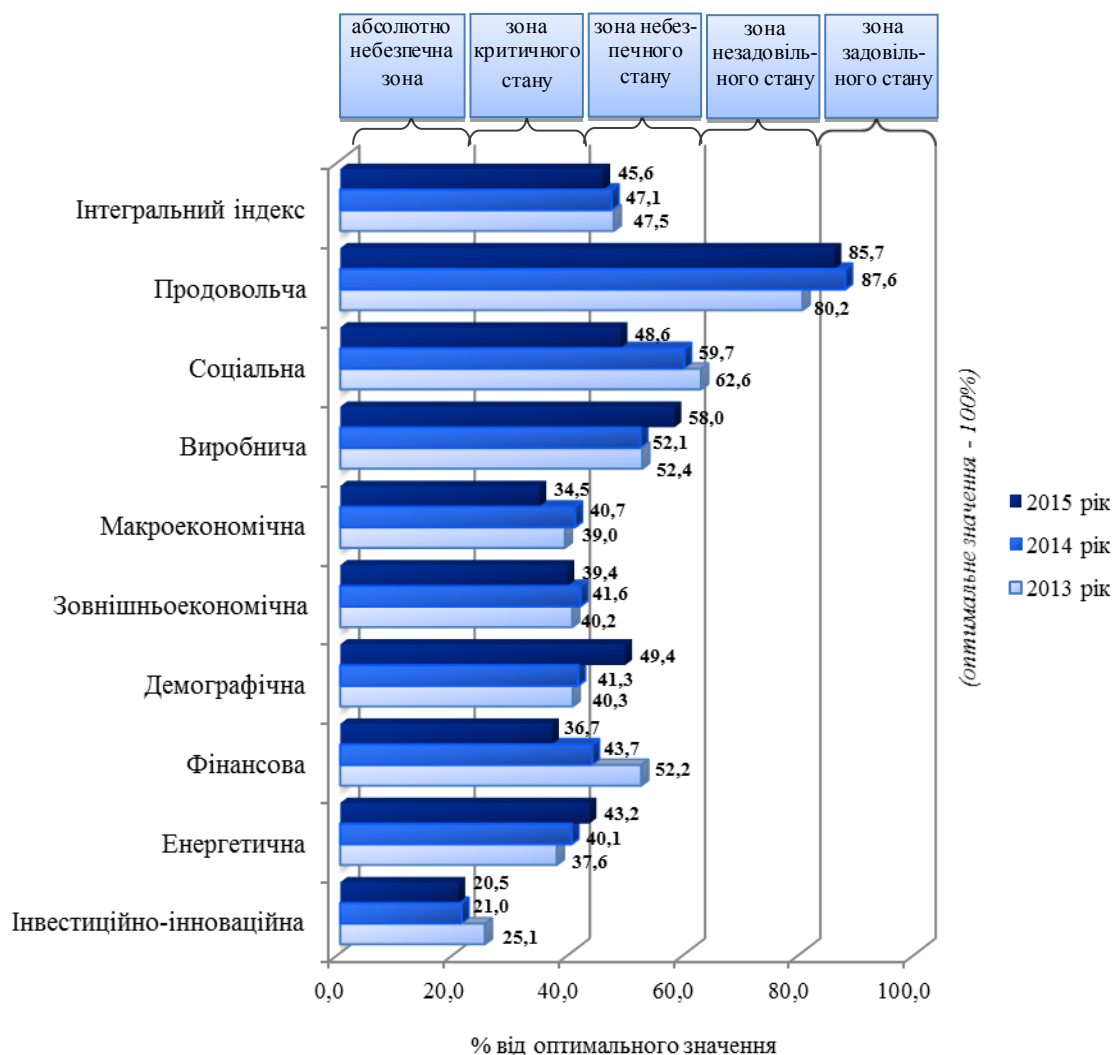

Рис. 3.2. Сучасні тенденції формування економічної безпеки за складовими
Джерело: авторські розрахунки

За результатами проведених розрахунків, у 2014 р. більшість складових економічної безпеки перебувала в зоні небезпечного стану, при цьому чотири з дев'яти складових перебували на межі критичного стану (40 % оптимального значення): фінансова, демографічна, макроекономічна та зовнішньоекономічна.

За результатами комплексного оцінювання фактичних значень індикаторів економічної безпеки України виявлено критичну вразливість національної економіки до низки зовнішніх і внутрішніх викликів, у зв'язку з неготовністю протистояти сучасним макроекономічним деформаціям та багаторічним поглибленням кризових явищ унаслідок суперечливості

державної економічної політики попередніх періодів та неефективному реформуванню національної економіки, спрямованому на стимулювання модернізаційних зрушень і поліпшення макроекономічних балансів.

Найвищий темп падіння серед усіх складових економічної безпеки зафіксовано за фінансовою безпекою, рівень якої у 2015 р. знизився на 14,1 в. п. до 36,7 %, що свідчить про критичний стан у цій сфері. Така ситуація спричинена зменшенням надходжень від основних бюджетоутворюючих податків при посиленні фіскального тиску на економіку, різкою девальвацією національної валюти, істотним зростанням державного та гарантованого державою боргу, що посилює ризики виникнення дефолту, звуженням ресурсної бази банків, посиленням ризиків ліквідності й неплатоспроможності фінансових установ, проблемами з їх капіталізацією, що в цілому визначило критичний і близький до критичного стан майже всіх складових фінансової безпеки (рис. 3.3).

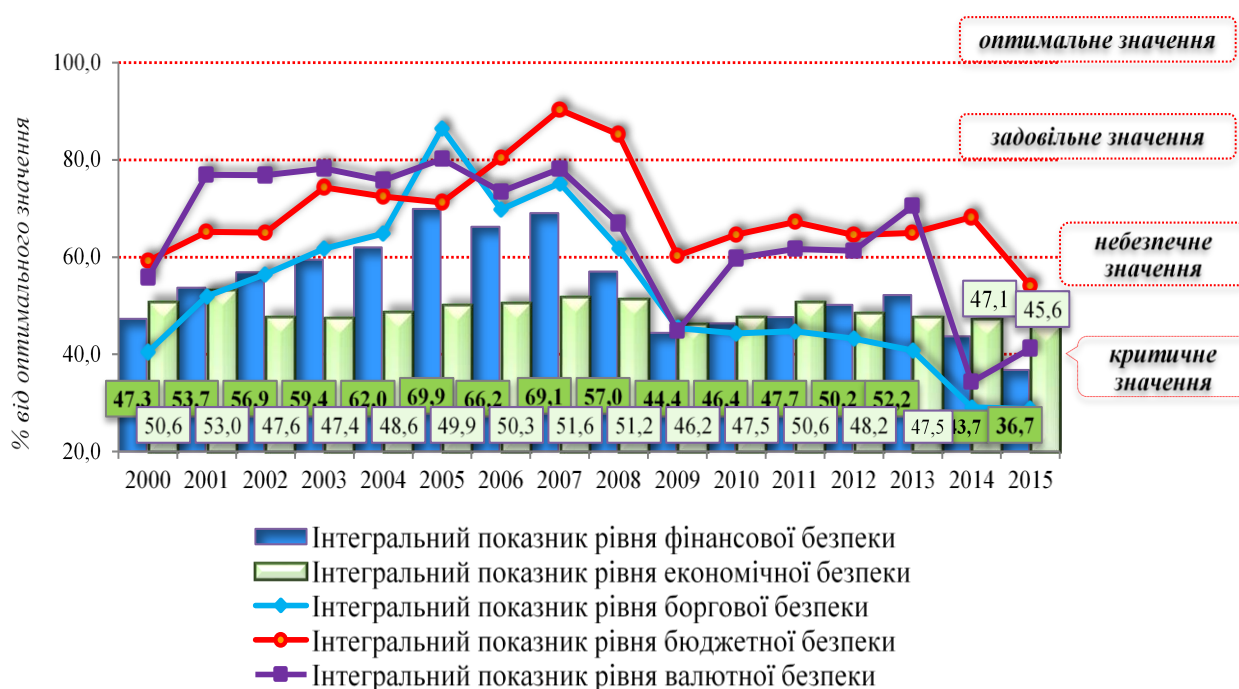

Рис. 3.3. Динаміка інтегрального показника складових фінансової та економічної безпеки України у 2000–2015 роках

Джерело: розраховано та побудовано автором

Критичний стан фінансової безпеки України за підсумками 2014 р. (40,7 % оптимального значення) вказує на наявність системних загроз реалізації національних економічних інтересів, які є каталізаторами додатково набутих загроз.

Аналіз ситуації у фінансовій сфері України свідчить про диспропорції її розвитку. У стратегічному плані фінансову безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Здатність держави самостійно здійснювати фінансово-економічну політику відповідно до власних національних інтересів перебуває в основі фінансової безпеки держави. Зрозуміло, стійкість фінансової системи визначається рівнем дефіциту бюджету, платіжного балансу, зовнішнього та внутрішнього боргу, стабільністю цін, стійкістю банківської системи й національної валюти, рівнем розвитку ринку цінних паперів, масштабами інвестиційної діяльності тощо. Найсуттєвішими загрозами бюджетній безпеці є зuboжіння населення, зменшення фінансових ресурсів домогосподарств, прибутку суб'єктів господарювання, доходної частини бюджетів усіх рівнів, ресурсів цільових фондів та ін. Для цього потрібно сприяти удосконаленню фіскальної системи, зменшивши податковий тягар для товаровиробників, що провокує несплату податків до бюджету та збільшує тіньовий сектор економіки, внаслідок чого недоотримується значна частина надходжень до бюджету й зростає його дефіцит. Це негативно відображається на розвитку економіки держави та рівні життя населення.

Глобалізація світової економіки, ринкова лібералізація та збільшення ступеня відкритості національної економіки актуалізують необхідність удосконалення методології комплексного оцінювання рівня бюджетної безпеки держави з метою забезпечення своєчасного реагування державних органів управління фінансів на внутрішні й зовнішні дестабілізуючі чинники.

Аналіз офіційних підходів до комплексного оцінювання рівня бюджетної безпеки держави та її складників виявив низку недоліків, які

звужують можливості їх використання та зумовлюють потребу в удосконаленні методологічних підходів. Визначені недоліки, котрі стосуються складу індикаторів і самої методології інтегрального оцінювання, негативно впливають на достовірність результатів оцінювання рівня бюджетної безпеки держави.

3.2. Соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту та боргової залежності держави

Соціально-економічні процеси в суспільстві свідчать, що серед внутрішніх і зовнішніх загроз, які великою мірою визначають рівень бюджетної безпеки, є бюджетний дефіцит і державний борг. Як супроводжувальні властивості й водночас джерела фінансово-економічної кризи вони нині зменшили своє значення, однак за рівнем впливу на економіку та державні фінанси вважаються суттєвими.

У результаті дослідження тенденцій накопичення державного боргу можна зробити висновок, що його параметри мають вагомий вплив на державні фінанси і розвиток економіки. Проведення передбачуваної і відповідальної бюджетної політики в напрямі управління державним боргом є передумовою забезпечення в довгостроковій перспективі збалансованості й стійкості бюджетної системи.

Боргова політика, роль якої в сучасних умовах зростає, має бути чітко підпорядкованою та узгодженою з довгостроковими цілями та пріоритетами бюджетної політики. Нагальним є розроблення та реалізація ефективного механізму інвестування запозичених ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій, включно з удосконаленням організаційних, фінансових, правових та контрольних механізмів.

Незадовільний рівень бюджетної безпеки України за останні роки свідчить про вкрай недбалу фінансову політику. Насправді, стан бюджетної безпеки є набагато гіршим, ніж показують розрахунки за офіційними

індикаторами. Серед індикаторів бюджетної безпеки не враховано обсяги прихованого відпливу капіталу з України, корупційні та фінансові зловживання з тендерних закупівель, які не публікуються офіційною статистикою. Як впливає з розрахунків, переважно на фінансову безпеку впливають усі її складові, насамперед динаміка інтегрального індексу бюджетної безпеки як результат взаємовпливу [111].

Суттєвим чинником, що породжує проблеми у сфері державних фінансів і впливає на бюджетну безпеку, є значне накопичення суми державного боргу. Державний борг можна розглядати з двох позицій: з одного боку, державне запозичення сприяє економічному зростанню країни, а з другого – борг посилює навантаження на державний бюджет. Тому необхідно знайти оптимальне співвідношення між інвестиціями, економічним зростанням і внутрішніми та зовнішніми запозиченнями. Умови залучення нових позик мають оцінюватися з урахуванням здатності країни їх обслуговувати та ефективно використовувати [19].

Внутрішні й зовнішні шоки, а також ескалація конфлікту на сході країни негативно вплинули на розвиток економіки, знизили довіру та розбалансували фінансові ринки на початку 2015 р. Економічна активність знизилася. Як наслідок, знецінення національної грошової одиниці та зростання адміністративних цін, інфляція споживчих цін у 2014 р. прискорилося. Так, на кінець 2014 р. вона досягла 25 % річних з огляду на те, що гривня знецінилася відносно долара США. Такі тенденції призвели до погіршення якості кредитного портфеля, що спричинило необхідність створення значних резервів. У 2014 р. відрахування в резерви банками стало вирішальним чинником збитковості банківської системи.

Занепокоєння викликає боргова залежність України, яка, хоча й не перевищує критичного рівня (60 % від ВВП) та значно менша, ніж у деяких інших країн світу (рис. 3.4), але зростає швидкими темпами й постає чи не найнебезпечнішою потенційною загрозою економічному суверенітету.

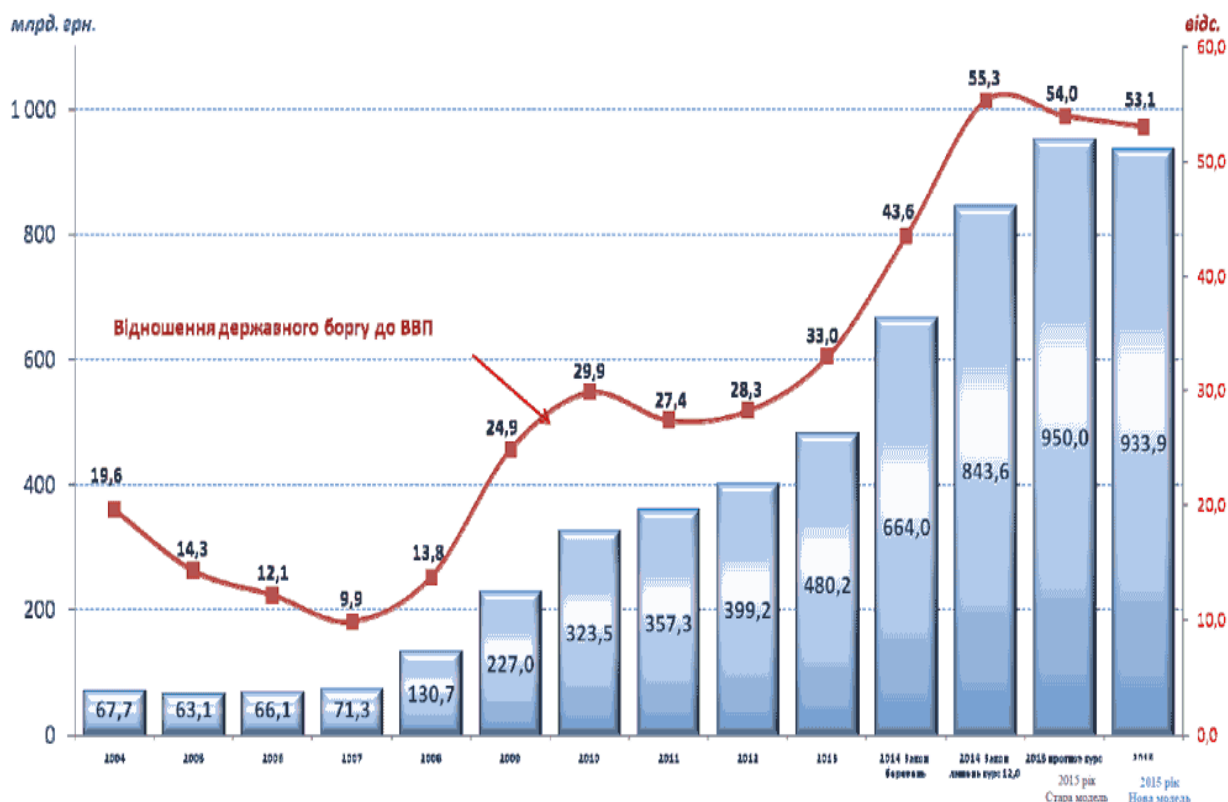

Рис. 3.4. Динаміка державного боргу та його співвідношення до ВВП протягом 2004 – 2015 рр.

Джерело: за даними МВФ [307] та Міністерства фінансів України [308]

На 31 грудня 2016 р. державний та гарантований державою борг України становив 1.929,76 млрд грн, або 70,97 млрд дол. США, у тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 1240,03 млрд грн (64,26 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 45,60 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 689,73 млрд грн (35,74 %) або 25,37 млрд дол. США [55].

Державний борг України становив 1650,83 млрд грн (85,55 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 60,71 млрд дол. США. Державний зовнішній борг дорівнював 980,19 млрд грн (50,79 % загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 36,05 млрд дол. США. Державний внутрішній борг становив 670,65 млрд грн (34,75 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 24,66 млрд дол. США [302].

Гарантований державою борг України дорівнював 278,93 млрд грн (14,45 %), або 10,26 млрд дол. США, у тому числі: гарантований зовнішній борг – 259,84 млрд грн (13,47 %) або 9,56 млрд дол. США; гарантований внутрішній борг – 19,08 млрд грн (0,99 %) або 0,70 млрд дол. США.

Протягом січня – грудня 2016 р. сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилася у гривневому еквіваленті на 357,58 млрд, а в доларовому еквіваленті – на 5,47 млрд дол. США [308].

Основною причиною таких змін є фінансування державного бюджету за рахунок державних запозичень, капіталізація ПАТ КБ «ПРИВАТБАНК» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України (КМУ) від 18.12.2016. № 961 (зі змінами) та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб відповідно до постанови КМУ від 28.12.2016 № 1003, девальвація національної валюти, курс якої відносно долара США зріс із близько 24,00 грн/дол. США на кінець 2015 р. до близько 27,19 грн/дол. США на кінець грудня 2016 р.

Залишаючись достатньо високим, рівень державного боргу України водночас є критичним. Згідно з міжнародними стандартами (Маастрихтською угодою), критичними вважаються боргові зобов'язання держави, які перевищують 60 % ВВП [262].

У 2016 р. Україна продовжила політику боргового фінансування дефіциту бюджету. Як наслідок, рівень державного боргу становить 69,18 % ВВП, а сукупного державного боргу станом на 31 грудня 2016 року 82,36 % ВВП (рис. 3.5).

Розмір державного боргу, його динаміка й структура, темпи зростання є показниками фінансового стану держави та ефективності державної боргової політики. Тому актуальним є визначення основних пріоритетів державної боргової політики, зокрема щодо пропорцій і порядку здійснення зовнішніх та внутрішніх запозичень. Значний розмір та накопичення та зростання державного боргу в більшості країн світу залишає актуальним питання

розроблення підходів до регулювання державної заборгованості з урахуванням її позитивного і негативного впливу на економіку.

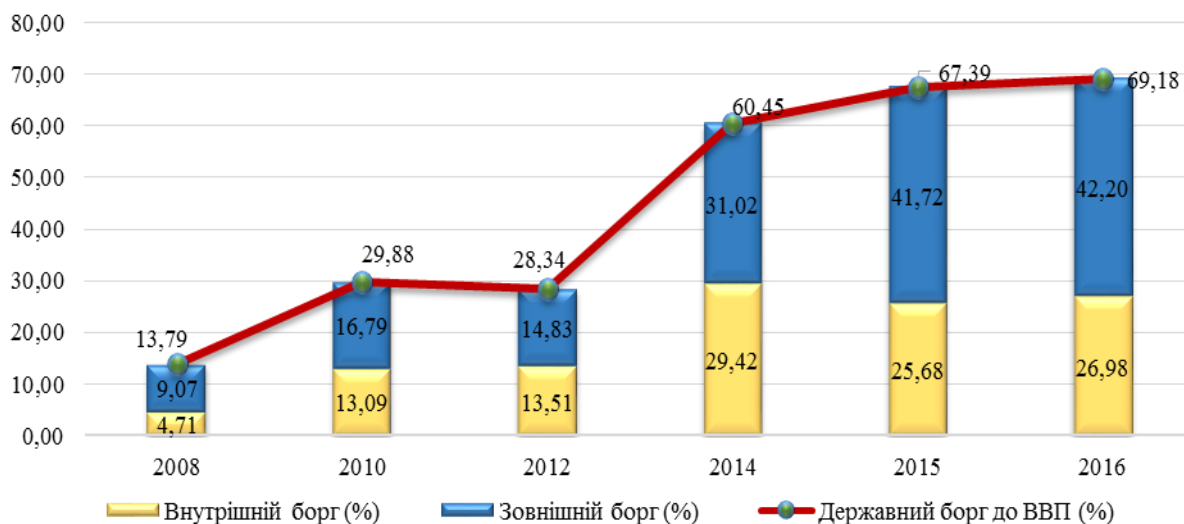

Рис. 3.5. Динаміка співвідношення державного боргу до ВВП України 2008-2016 роки [265]

Джерело: побудовано автором за [308].

Стрімке зростання загальної суми державного боргу у 2016 р. свідчить про виникнення системної загрози бюджетній безпеці України. Це пояснюється процесами відсутності взаємоузгодження політичних та економічних інтересів, що не створюють необхідних передумов для запровадження ефективних та якісних змін у національній економіці, оздоровлення реального сектору економіки для забезпечення загальносупільних цілей подальшого розвитку України.

За наведеними даними можна зробити висновок, що державний борг збільшується за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх позик. Взяті позики не забезпечують належного функціонування основного виробництва у країні та підтримання соціальної сфери. Аналізуючи зазначені показники, можна з упевненістю стверджувати, що простежується кореляційний зв'язок боргової залежності й бюджетної безпеки (рис. 3.6).

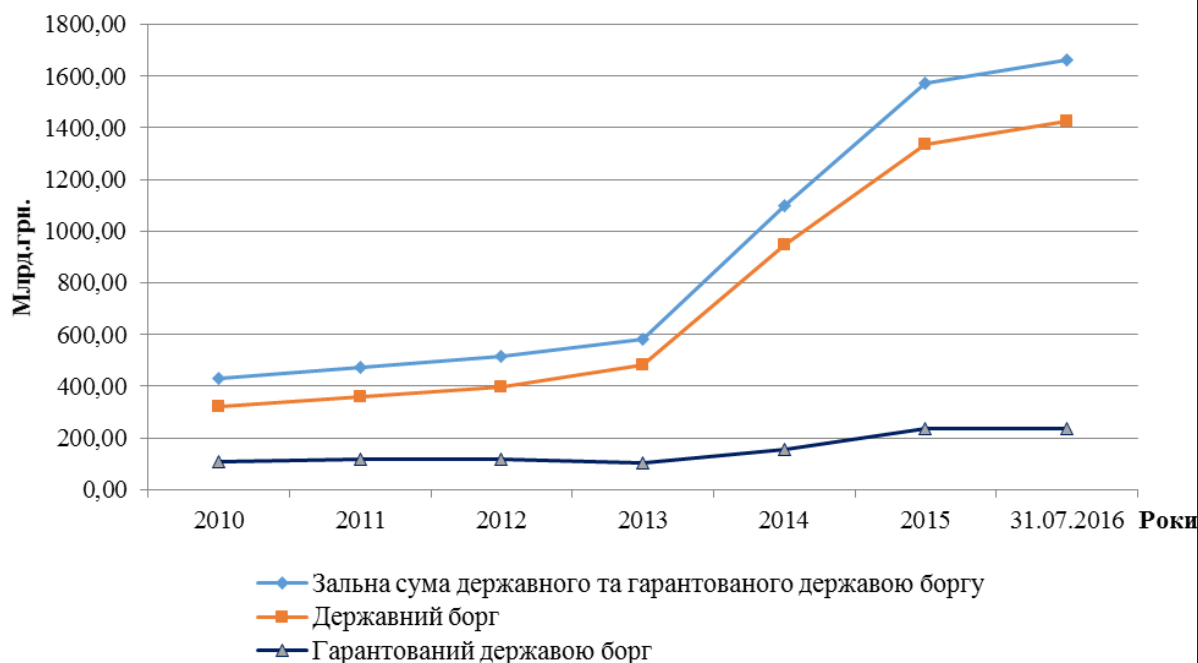

Рис. 3.6 Динаміка обсягів державного та гарантованого державою боргу 31.12.2008-31.07.2016 рр. (млрд.грн)

Джерело: побудовано автором [308]

Об'єктивні тенденції взаємодії бюджетної сфери і грошово-кредитного ринку зумовлюють можливі масштаби узгодження бюджетної та монетарної політики, перспективи їхнього скоординованого впливу на розвиток національної економіки. Так, безпосередня взаємодія та координація діяльності зазначених сфер наочно простежується в процесі складання проекту державного бюджету на кожний наступний рік, що базується на прогностичних макропоказниках, серед яких виокремлюють індекси споживчих та оптових цін, номінальний обмінний курс гривні [115].

З 2010 по 2013 р. відбувалося помірне зростання боргу в середньому на 10,6 % щороку. Так, на кінець 2010 р. загальна сума боргу становила 432,34 млрд грн, а на кінець 2013 року – 584,37 млрд грн. За 2014 р. сума боргу збільшилась із темпом приросту 188,36 % (на 516,46 млрд грн) і досягла 1 трлн 100 млрд грн. У 2015 та 2016 рр. обсяг боргових зобов'язань держави мав відповідну стрімку тенденцію до зростання, із темпом приросту 142,82 % у 2015 р. та 105,83 % на 31 липня 2016 р. (рис. 3.7).

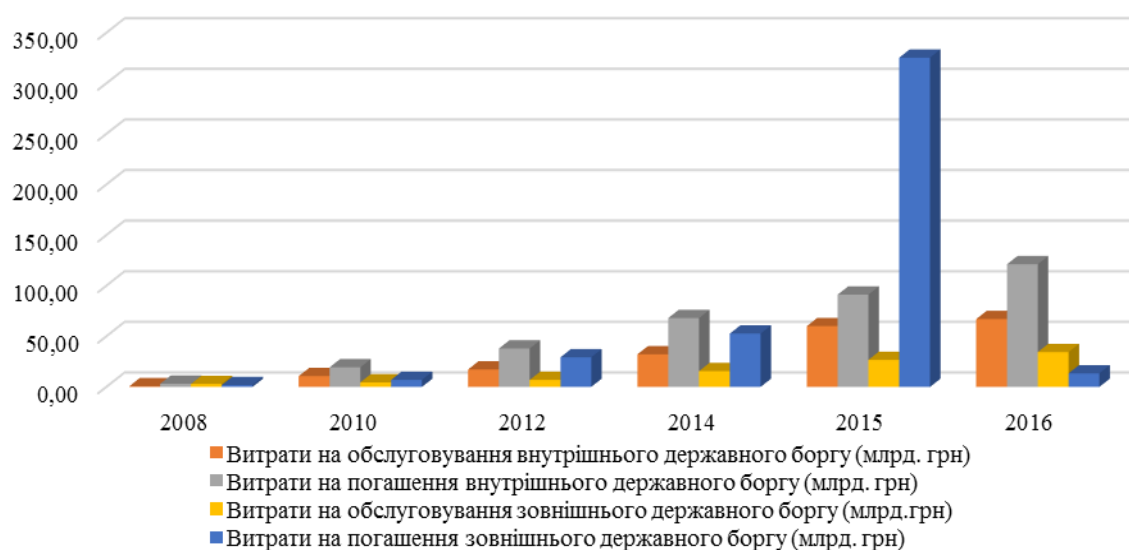

Рис. 3.7 Динаміка видатків державного бюджету на погашення та обслуговування державного боргу

Джерело: побудовано автором [302]

Причиною різкого збільшення боргових зобов'язань держави у 2014 р. є початок бойових дій на сході, а також необхідність залучення нових запозичень для погашення попередніх боргів. Однак основною причиною є девальвація національної валюти у 2014 р., оскільки з того року гривня знецінилася майже удвічі відносно долара США. На рис. 3.8 наведено структуру боргу на 31 липня 2016 р. у розрізі валют погашення.

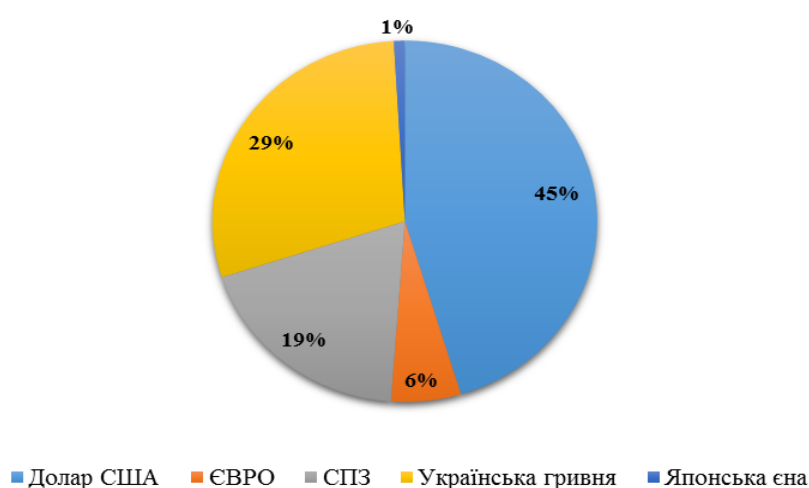

Рис. 3.8 Державний та гарантований державою борг станом на 31.07.2016 р. в розрізі валют погашення

Джерело: побудовано автором за [308]

Як бачимо на рисунку основна частина боргових зобов'язань має бути погашена в іноземних валютах, а саме 71 %, 45 % з яких у доларах США.

Державний борг вимірюється не лише в грошових одиницях, а і як частка у ВВП. Граничний обсяг валового державного боргу визначається за ст. 18 БКУ. Величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного обсягу ВВП України.

Згідно з вітчизняними й іноземними дослідженнями економічно безпечний рівень державного та гарантованого державою боргу для України наразі становить близько 35 % ВВП [389]. Такий висновок базується на статистиці настання дефолтів у країнах із ринками, що формуються.

Зниження ВВП і нарощування українського державного зовнішнього боргу є суттєвою проблемою щодо фінансової стабілізації в країні. Це відображається в низьких суверенних кредитних рейтингах, що надаються Україні та вітчизняним державним борговим цінним паперам провідними світовими рейтинговими агентствами.

Видатки державного бюджету на погашення й обслуговування державного боргу щороку становлять дедалі більшу частку видатків. Так, у 2015 р. вони були вищими за сукупністю видатків на освіту, охорону здоров'я, оборону та соціальний захист. Причому 41,84 % видатків на обслуговування і погашення боргу становлять саме видатки на обслуговування боргу у 2015 р. Зауважимо, що витрати на обслуговування боргу є вищими за витрати на освіту та оборону разом. Порівняння видатків державного бюджету на погашення та обслуговування державного боргу з іншими видатками наведено на рис. 3.9.

З 2010 по 2015 р. видатки Державного бюджету України на обслуговування та погашення державного боргу України зросли в 4,8 раза (на початок 2010 р. вартість обслуговування державного боргу (зокрема погашення) дорівнювала 42214,50 млн грн, а у 2015 р. досягла 202 380,52 млн грн).

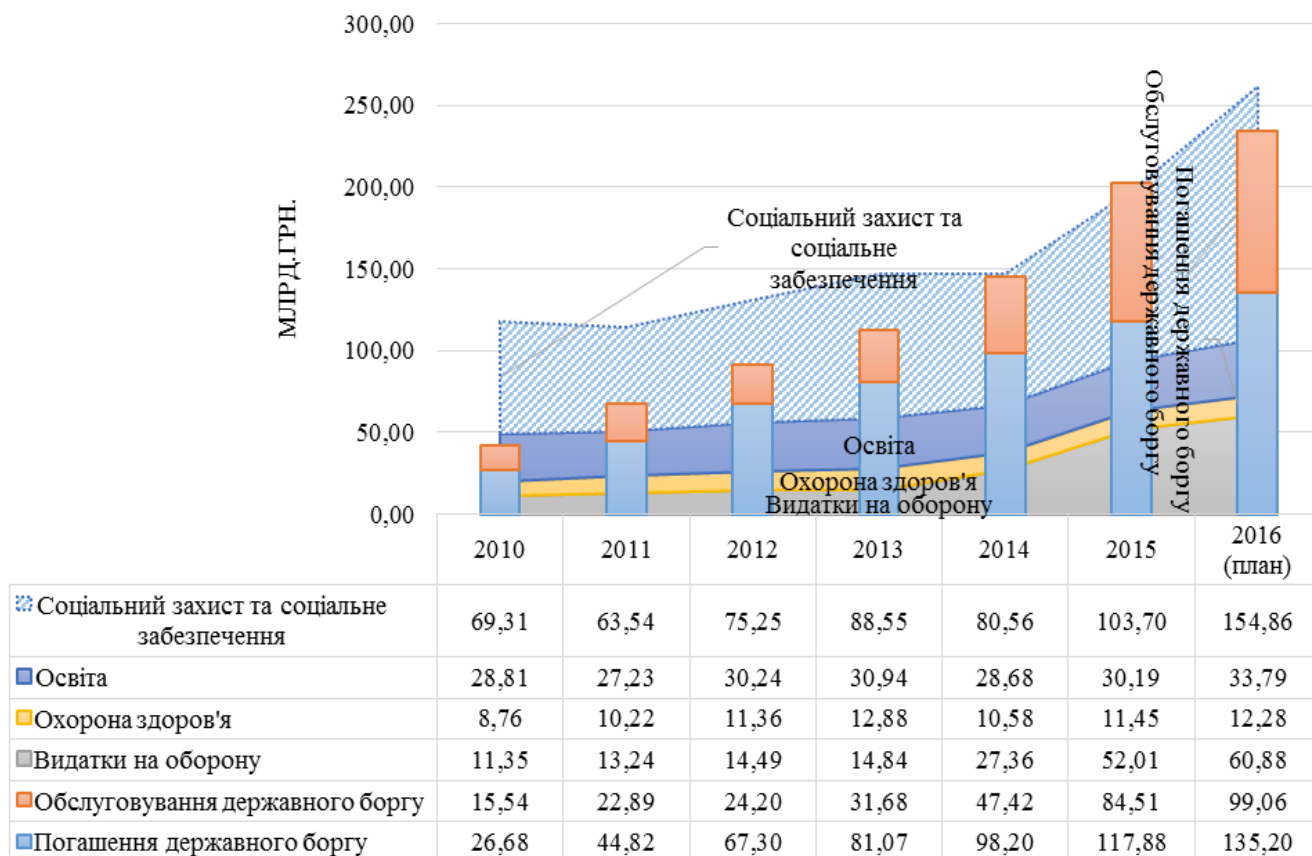

Рис. 3.9. Порівняння видатків Державного бюджету на обслуговування державного боргу з іншими видатками

Джерело: побудовано автором за [308]

Середній темп приросту витрат на обслуговування боргу становив 137,2 % на рік, причому в плані на 2016 р. видатки зростали з темпом приросту 116% [9].

Порівнявши видатки на обслуговування боргу з видатками на оборону держави на рисунку 3.9, можна побачити, наскільки мала частка бюджетних коштів спрямована на оборонну функцію держави та які обсяги Україна щорічно сплачує своїм кредиторам за користування державними кредитами. З 2010 р. видатки на оборону є нижчими на 26,97 % від видатків на обслуговування державного боргу (без урахування погашення заборгованості). У 2014–2015 р. видатки на оборону є нижчими від витрат на обслуговування

боргу на 42,29 %–38,46 %, відповідно, при тому на сході України відбуваються бойові дії.

У 2010 році частка видатків на обслуговування та погашення державного боргу становить 13,91 %. До кінця 2015 р. ця частка видатків збільшилася до 35,08 %, а на 2016 р. прогнозовано її зниження до 34,31%. Отже, 35,08 % видатків державного бюджету спрямовувалися лише на розрахунок за своїми борговими зобов'язаннями, а 64,92 % використовували для всіх інших державних функцій, таких як оборона, освіта, громадський порядок, охорона здоров'я, соціальний захист та ін. Обсяг внутрішнього та зовнішнього боргу на одну особу подано на рис. 3.10.

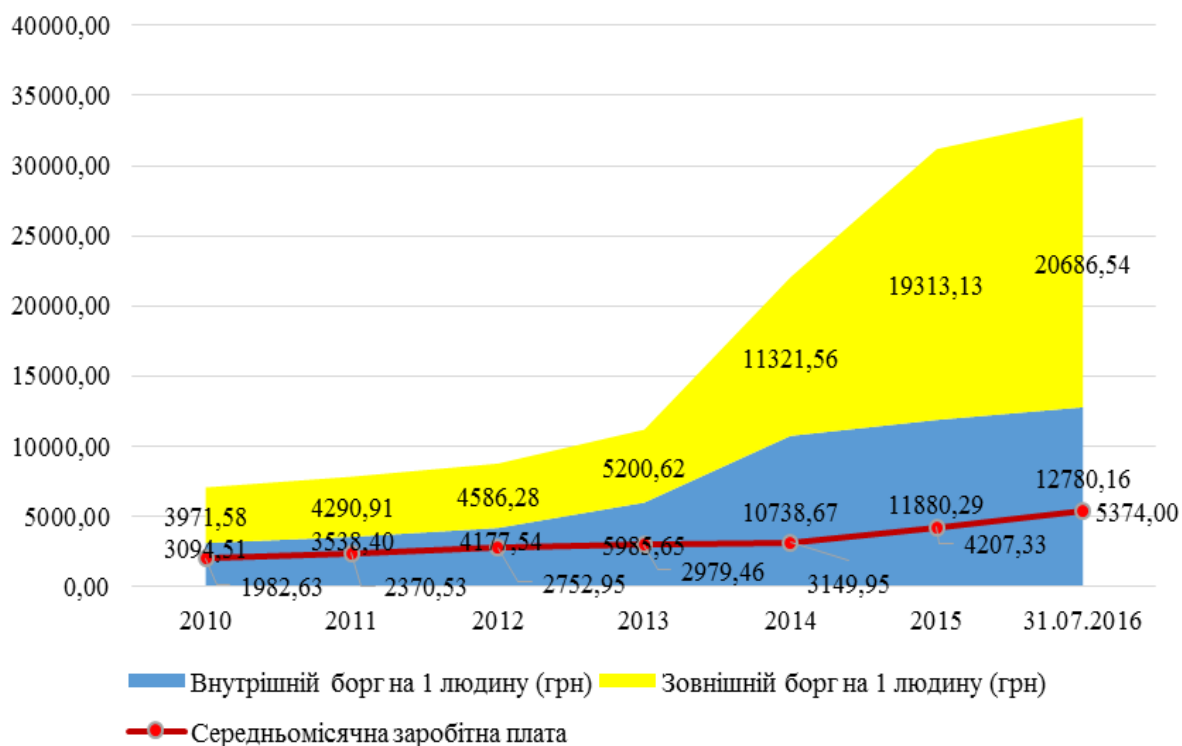

Рис. 3.10. Сума державного боргу на одну людину

Джерело: побудовано автором за даними [170]

Сума боргу на душу населення щороку зростає. На кінець 2010 р. державний борг на одну особу становив 7066,09 грн. До кінця 2013 р. він зріс до 11 186,27 грн. За 2014 р. цей борг збільшився вдвічі й дорівнював 22 060,24

грн. У 2015 та 2016 р. також спостерігаються різке зростання, і на 31 липня 2016 р. становить 33 466,75 грн.

Відповідно до структури державного боргу, більшу частку боргу на одну особу становив зовнішній борг. Обсяги середньомісячної заробітної плати на одну особу, також мали тенденцію до збільшення: з 2010 по 2016 р. вона зросла втричі, з 1982,63 – до 5374,00 грн. Сума державного боргу на одного працюючого станом на 2015 рік дорівнювала 45 631,24 грн (рис. 3.11).

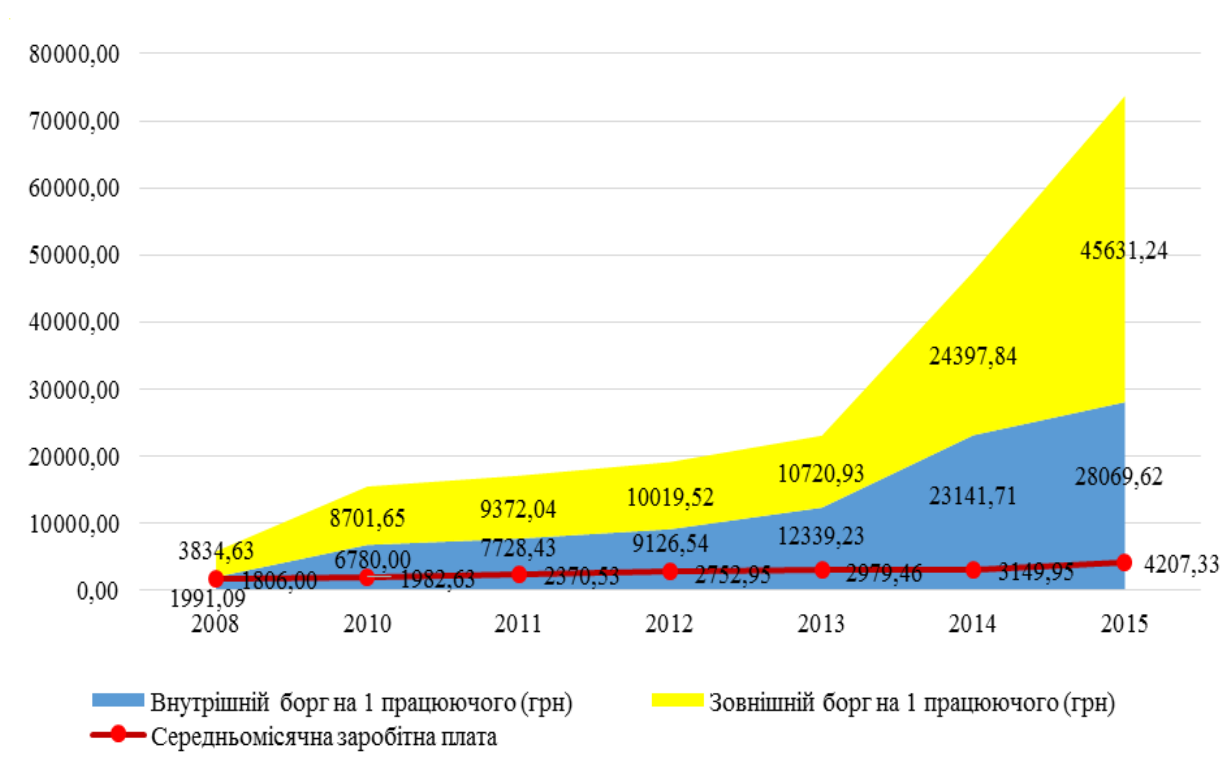

Рис. 3.11. Сума державного боргу на одного працюючого

Джерело: побудовано автором за даними [170]

Найвагомішою загрозою є державний борг та незбалансованість державного бюджету й щорічне зростання дефіциту, які повною мірою стали характерними і для незалежної України. Дефіцитність бюджетної політики щорічно проявляється у незбалансованості всіх бюджетів держави. Тенденція зростаючого навантаження на бюджет від погашення та

обслуговування державних боргів є внутрішнім негативним сигналом економічного розвитку і на сучасному етапі, і в перспективі [37].

Це свідчить про потребу в припиненні подальшого нарощування державних боргів та пошуку інших шляхів залучення фінансових ресурсів до економіки України, а також про необхідність переформатування фінансової політики держави в напрямі оптимізації державних витрат. А за незмінної політики нарощування державних запозичень і надалі державний борг впливатиме на економіку в довгостроковому періоді у вигляді скорочення заощаджень, внутрішніх та зовнішніх інвестицій, національного доходу, рівня реальної заробітної плати тощо.

На думку Дж Стігліца, державний борг – це, скоріше інструмент дестабілізації економіки, ніж фінансовий регулятор у забезпеченні оптимального розвитку соціально-економічної системи [404]. Боргова залежність як елемент бюджетної політики за певних умов може бути вагомим інструментом активізації інвестиційних та інноваційних процесів у суспільстві, сприяти економічному й соціальному розвитку.

Переорієнтація бюджетної політики з розв'язання поточних завдань за рахунок боргу та використання його як основи інвестиційно-інноваційного розвитку передбачає ефективне управління державним боргом з метою поступового зменшення витрат державного бюджету на його обслуговування та погашення, оптимізації обсягів і структури боргу відповідно до темпів економічного зростання.

Останнім часом відбулося зниження рівня бюджетної та боргової безпеки не тільки за рахунок накопичення державного боргу, а й у результаті зростання дефіциту державного бюджету. Це є причиною збільшення рівня інфляції, випереджання цін над виплатами заробітних плат, зростання залежності країни від зовнішніх кредиторів та поступової девальвації національної валюти, а отже, і погіршення рівня життя населення, зменшення

реальних доходів. Продовжуючи активно залучати зовнішні запозичення, Україна, можливо, і вирішить певні поточні проблеми, але водночас збільшить борговий тягар на майбутнє, спричиняючи соціальну напруженість у суспільстві.

Отже, проблема дефіцитної незбалансованості бюджету змушує сьогодні більшість країн вживати кардинальних заходів для її подолання. Обмеженість заходів державної політики зі скорочення бюджетних витрат і стимулювання додаткових надходжень змушує уряди та парламенти багатьох країн упроваджувати законодавчі норми, які б обмежували або забороняли бюджетну незбалансованість.

У країнах ЄС проблема бюджетного дефіциту набуває особливої гостроти в умовах глобальної економічної інтеграції та інституційної трансформації. Тотальна дефіцитність бюджетів спостерігається в більшості країн. У 2016 р. у 26 країнах бюджети було зведено з дефіцитом [267]. Практику профіцитності державних фінансів демонструють лише Німеччина та Люксембург. Отже, світ сьогодні рухається в напрямі посилення законодавчого контролю над бюджетом. США, й багато країн Європи з розвинутою економікою в такий спосіб упроваджують ефективну макроекономічну політику, спрямовану на забезпечення фінансової стабільності та збалансованості бюджетної системи держави. Введення подібних законодавчих обмежень в Україні сприяло би мінімізації суб'єктивних впливів на бюджетний процес, додержанню системних заходів з економії бюджетних коштів, посиленню суспільного контролю над бюджетом, разом це все відповідало би критеріям бюджетної безпеки зі скорочення реальних та потенційних загроз розвитку країни.

На забезпечення бюджетної безпеки безперечно впливатиме вирішення питань визначення абсолютного розміру дефіциту і вибору оптимальних методів його покриття.

Поряд із зазначеними проблемами ключовим питанням залишається подолання бюджетної розбалансованості. На думку О. Колісника, економічні способи при цьому не можуть дати оптимального результату, адже бюджетний процес в Україні має політичне підґрунтя і побудований на виконанні передвиборних обіцянок щодо задоволення потреб громадян. Тому найефективніший шлях убачаємо у встановленні законодавчих обмежень дефіцитного фінансування державної діяльності. Такі обмеження дисциплінували б уряд і посилили би відповідальність парламенту за результати прийняття дефіцитних бюджетів [168].

Дефіцит державного бюджету істотно впливає на показники економічної динаміки, зокрема ВВП та інфляцію, з якими спостерігається тісний взаємозв'язок. Тому варто зауважити, що скорочення дефіциту бюджету для України на теперішньому етапі є одним із актуальних питань, які потребують швидкого вирішення. Зменшити бюджетний дефіцит можна за допомогою вдосконалення фіскальної та бюджетної політики, а також через пошук ефективних джерел його фінансування. Такі заходи в подальшому забезпечать загальний економічний розвиток країни і позитивно позначатися на реальному секторі економіки та соціальній сфері, підвищиться інвестиційна привабливість держави, зменшиться тіньовий сектор, а це, у свою чергу, сприятиме зростанню податкових надходжень до бюджету та виведе його на профіцитний рівень.

Рівень бюджетного дефіциту належить до найважливіших індикаторів бюджетної безпеки кожної держави. Протягом останніх років, перевищення межі дефіциту як державного, так і зведеного бюджету (рис. 3.12) відповідно до Маастрихтського договору в Україні зафіксовано в 2004, 2010 рр. та протягом 2012–2014 рр., що свідчить про неефективне формування зведеного бюджету та недосконалу фіскальну політику, внаслідок якої досить велика

частина реального сектору економіки перебуває в тіні, тому недоотримуються кошти до державного бюджету.

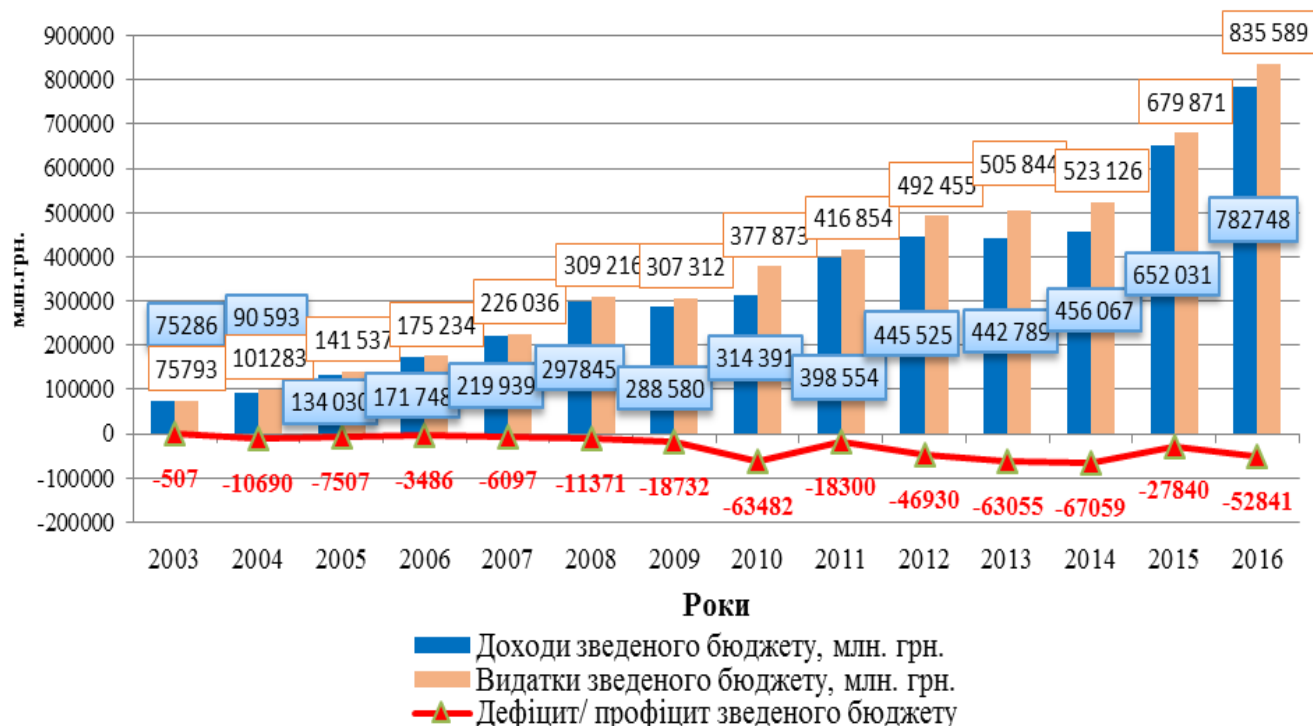

Рис. 3.12 Співвідношення динаміки доходів, видатків та дефіциту зведеного бюджету України за 2003 – 2016 рр., млн. грн

Джерело: розроблено на основі [301; 302],

Водночас, проблеми балансування державних фінансів України не обмежувалися лише офіційним бюджетним дефіцитом. Поширена практика «прихованого» дефіциту бюджету (занижена величина фактичного бюджетного дефіциту), зумовленого накопиченням заборгованості бюджетних установ та державних компаній, а також конвертацією частини бюджетних зобов'язань держави у державний борг. Результати розрахунків динаміки «прихованого» дефіциту зведеного бюджету України за 2003 – 2016 роки відображено в табл. 3.3.

На підставі проведених розрахунків можна стверджувати, що протягом аналізованого періоду «прихований» дефіцит зведеного бюджету України значно перевищував фактичний дефіцит.

Таблиця 3.3

«Прихований» дефіцит зведеного бюджету України у 2003 – 2016 рр.,

млн грн

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Прихований дефіцит зведеного бюджету, млн. грн.	1216,8	25656	18016,8	8366,4	14632,8	30701,7	53948,16	101571,2	42090	58662,5	77557,65	144176,9	80736	81253,68
Частка, ВВП	0,46	7,43	4,08	1,54	2,03	3,24	5,91	9,38	3,20	4,16	5,33	9,20	4,08	3,86
ВВП, у фактичних цінах, млн.грн.	267344	345113	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1979458	2106100

Також простежується тенденція до перевищення протягом 2003 – 2016 рр. порога у 3 % ВВП згідно з Маастрихтським договором (окрім 2003 та 2006 – 2007 рр.). Динаміку співвідношення «прихованого» та фактичного дефіциту зведеного бюджету України відображено на рис. 3.13.

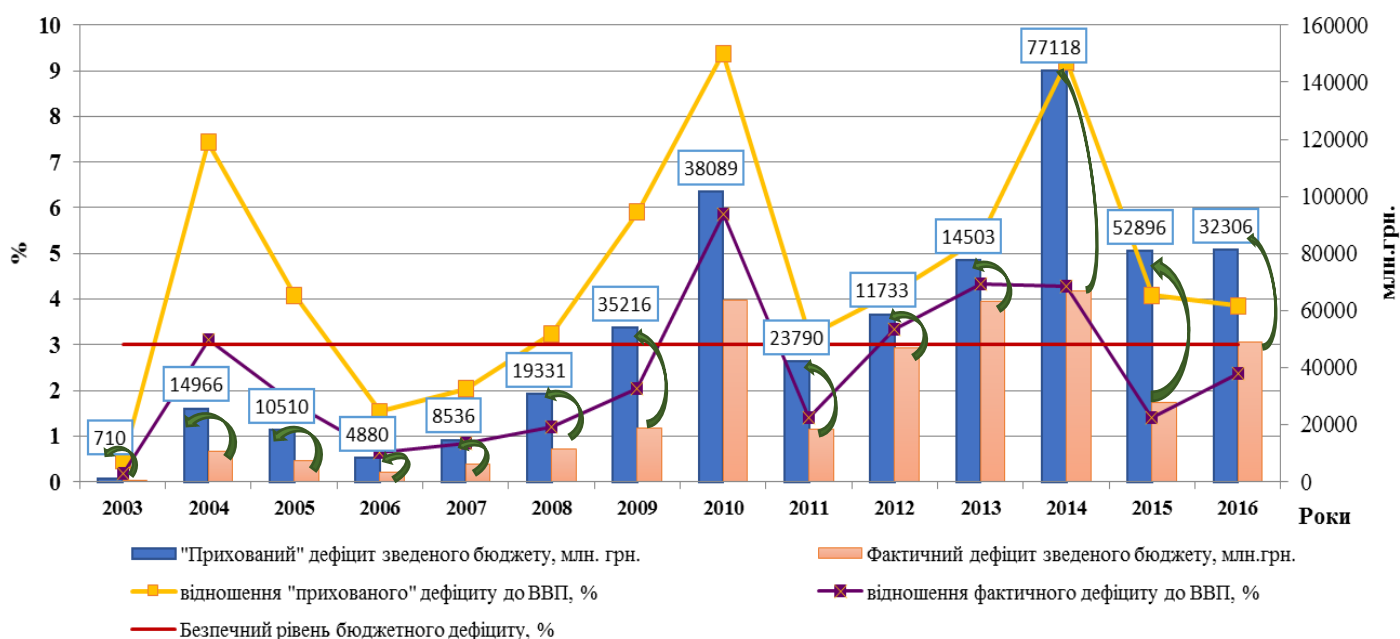

Рис. 3.13. Співвідношення динаміки «прихованого» та фактичного дефіциту зведеного бюджету України за 2003 – 2016 рр., млн грн

Джерело: розроблено на основі [308].

Існує безпосередній зв'язок між бюджетним дефіцитом та державним боргом. З одного боку, державний борг є різницею між нагромадженими сумами всіх позитивних сальдо бюджетів і всіх від'ємних сальдо (дефіцитів). Отже, бюджетний дефіцит впливає на суму державного боргу. З другого боку, зростання боргу потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування, що спричиняє збільшення бюджетного дефіциту [181].

Бюджетна політика повинна підсилюватись контролюючими заходами з боку НБУ щодо внутрішніх і зовнішніх порушень грошового обігу. На сьогодні НБУ є одним з учасників бюджетного процесу, а також уповноваженим органом, що фактично здійснює фінансування дефіциту державного бюджету, купуючи облігації внутрішньої державної позики на вторинному ринку. Хоча скорочення бюджетного дефіциту у такий спосіб є небажаним та вкрай небезпечним, оскільки призводить до зростання інфляції, але використовувався в українській практиці неодноразово [146].

Аналізуючи сучасні тенденції виникнення інфляції спостерігається зв'язок між інфляцією та рівнем прихованого та фактичного дефіциту, який виявляється в тому, що інфляція, спотворюючи національну економіку, провокує виникнення інтересів інфляційної зацікавленості.

Формування бюджетної політики держави з дотриманням принципу інфляційної незалежності, що передбачає нейтралізацію відповідної зацікавленості й залежності формувань дохідної частини бюджетів усіх рівнів за рахунок інфляційних джерел надходжень. Потребує розв'язання проблеми тінізації економіки корупції, офшоризації, міграції населення, внаслідок чого недоотримується значна частина коштів до бюджету й збільшується його дефіцит. Це негативно впливає на розвиток економіки та рівень життя населення.

3.3. Моделювання системних взаємозв'язків між напрямками зміцнення та загрозами бюджетної безпеки

Забезпечення бюджетної безпеки держави як елемента підсистеми фінансової безпеки та складної системи економічної безпеки держави має відбуватися на засадах детального дослідження внутрішніх зв'язків між іншими складовими та її компонентами з позицій структурної стійкості. Аналіз, оцінювання та прогнозування можливих порушень зв'язків у системі економічної безпеки національної економіки дають можливість сформулювати своєчасні рекомендації з запобігання структурних змін у системі економічної безпеки і виявлення моменту потрапляння системи в критичну зону.

Якщо у функціонуванні внутрішнього середовища системи економічної безпеки немає суперечностей та конфліктів національних економічних інтересів, то система економічної безпеки адаптується до умов зовнішнього середовища без втрати стійкості та можливих структурних змін.

Важливим аспектом розуміння системних властивостей складних об'єктів з урахуванням аналізу зв'язків у системі дає змогу, з одного боку – виявлення та систематизація причин впливу, з іншого – коригування її причинно-наслідкових зв'язків. З цією метою необхідно здійснювати моніторинг та прогнозування змін показників досліджуваного об'єкта за допомогою дослідження тенденцій посилення або ослаблення виділеного причинно-наслідкового зв'язку.

Оскільки важливою властивістю системи економічної безпеки держави є цілеспрямованість, що зумовлено адаптивністю її поведінки, шлях вивчення механізмів цілеспрямованої поведінки системи полягає через її модельне дослідження.

Незважаючи на значну кількість змінних і обмежень, які мають бути враховані в процесі аналізу виникнення, поширення та впливу загроз, лише невелику частину з них можна визнати суттєвою для опису системи економічної безпеки держави. Тому в такому разі доцільною є процедура спрощення опису системи економічної безпеки, на підставі якої побудовано

модель. Ключовим завданням при цьому є ідентифікація домінуючих чинників (змінних, їхніх параметрів та обмежень) на основі кореляційно-регресійного аналізу та вивчення прогнозної динаміки виявлених загроз.

У результаті комплексного аналізу інтегрального рівня всіх видів економічної безпеки та їхніх індикаторів виявлено істотні відхилення більшості з них від порогових значень. Встановлено, що значна кількість відхилень від нормативного значення триває більше ніж п'ять – сім років і вказує на ступінь загрози та характеру прояву й впливу на економічну безпеку України.

Базуючись на результатах дослідження, можна стверджувати, що на зниження інтегрального індексу економічної безпеки в умовах сьогодення найбільше вплинули: сировинна орієнтація національної економіки, зниження інноваційної активності промислових підприємств, небезпечний рівень тінізації національної економіки та зростання зайнятості населення в неформальному секторі, висока енергоємність ВВП, високий рівень боргової залежності, девальвація національної грошової одиниці (додаток Д. 2).

Так, джерелом загроз є фактори та умови, що провокують виникнення явищ та процесів у зовнішньому чи внутрішньому середовищі системи економічної безпеки, аналіз та своєчасне виявлення яких має бути основою механізму забезпечення економічної безпеки. Такий підхід, на відміну від ситуативного реагування, дає змогу унеможливити виникнення загроз та нейтралізувати їх на етапі зародження [128].

У результаті впливу загроз на систему економічної безпеки, зокрема на національні економічні інтереси, цінності та основні соціально-економічні пріоритети, порушуються зв'язки, втрачається стійкість системи з можливими подальшими структурними змінами в ній. Виявом існування та негативного впливу загроз є відхилення показників економічної безпеки від їхніх оптимальних значень.

Ефективність заходів із протидії загрозам економічній безпеці держави залежить від своєчасності їх виявлення, тому формування загрози в часі як послідовність зародження та поширення потенційної загрози з подальшим її перетворенням на реальну загрозу в разі відсутності своєчасних заходів щодо її нейтралізації.

Дослідження системних властивостей складних об'єктів з урахуванням аналізу зв'язків у системі дає змогу коригувати її причинно-наслідкові зв'язки. Наголошуємо, що необхідно своєчасно здійснювати моніторинг і прогнозування змін показників досліджуваного об'єкта за допомогою дослідження тенденцій посилення або ослаблення виділеного причинно-наслідкового зв'язку.

Оскільки важливою властивістю системи бюджетної безпеки держави є цілеспрямованість, що зумовлено адаптивністю її поведінки, то шлях вивчення механізмів цілеспрямованої поведінки системи [373] пов'язаний із моделюванням системних взаємозв'язків між напрямками зміцнення бюджетної безпеки як підсистеми фінансової та економічної безпеки держави.

Моделювання як метод наукового пізнання передбачає кількісне вираження економічних процесів і явищ, структура якого абстрактно відображає реалії економічного життя в залежностях та числовому виразі. На підставі аналізу загальних принципів моделювання макроекономічних об'єктів і процесів запропоновано методику моделювання бюджетної безпеки України як складної фінансової підсистеми з урахуванням особливостей дослідження економічної безпеки держави та моделювання економічних процесів з огляду на численні зміни.

Використання інструментарію економіко-математичного моделювання дало змогу кількісно визначити параметри, що характеризують процес виникнення, поширення й впливу загроз бюджетній безпеці (формула (3.1)).

Структурна модель виникнення та впливу загроз на стан бюджетної безпеки має вигляд

$$M_B = V_B \cup W_B = (V_B((P \cap N \cap F) \leftrightarrow \{Q_i\}_{i=1}^n \leftrightarrow I)) \cup (f : W_B(\prod_{j,k} \alpha_{jk}) \rightarrow E), \quad (3.1)$$

де M_B – модель виникнення загроз бюджетній безпеці та їхнього впливу на економічну безпеку в цілому;

V_B – сфери виникнення загроз бюджетній безпеці;

W_B – вплив бюджетної безпеки на економічну безпеку в цілому;

P – поточний стан реального сектору економіки;

N – особливості регулювання фінансової політики;

F – глобалізаційні чинники, що впливають на національну економіку;

Q_i – параметри, що відображають вплив факторів на стан бюджетної безпеки;

I – інтегральна оцінка бюджетної безпеки;

α_{jk} – параметри, які відображають вплив бюджетної безпеки на інші види економічної безпеки;

E – ВВП країни.

Поширення загроз за відсутності дієвих механізмів їх нейтралізації призводить до перетворення реальних загроз на системні, які є каталізаторами додатково набутих загроз. У свою чергу, як системні, так і додатково набуті загрози можуть виступати чинниками та умовами виникнення інших потенційних загроз бюджетній безпеці держави.

Запропонована структурна модель виникнення, поширення й впливу загроз бюджетній безпеці держави базується на таких принципах:

1) сегментації – ідентифікація загроз проводиться за сферами їх виникнення у межах кожної зі складових економічної безпеки держави;

2) об'єктивності – наявність загрози економічній безпеці має бути доведена за допомогою економіко-математичних методів аналізу статистичних показників;

3) динаміки – виявлення та прогнозування загроз здійснюється на підставі тенденцій, що формують поточний стан національної економіки;

4) повноти – врахуванню підлягають всі чинники, явища, події та процеси, які є джерелами загроз, зважаючи на ймовірні негативні наслідки їх впливу на систему економічної безпеки;

5) суттєвості – моделюванню підлягають загрози, що об'єктивно перешкоджають реалізації національних економічних інтересів і є каталізаторами деструктивних змін у економічній системі.

За відсутності своєчасного та ситуативного реагування на наявні загрози відбувається поступове їх накопичення, що спонукає до деструктурних зрушень як у бюджетній безпеці, так і в фінансовій системі держави в цілому.

Систему оцінювання рівня бюджетної безпеки як складової фінансової та економічної, слід чітко структурувати на організаційну, інформаційну, аналітичну та управлінську підсистеми, які, у свою чергу, складаються з окремих елементів.

Аналітична підсистема моніторингу бюджетної безпеки держави, ґрунтується на зборі, обробці та систематизації вихідних макроекономічних показників. Оцінювання фінансової безпеки держави проводиться шляхом застосування інструментарію та методів узагальнення систематизованої інформації, регресійного, кореляційного, дисперсійного, дискримінантного, коваріаційного й інтегрального аналізу. Організаційна компонента визначає мету, об'єкт і суб'єкти моніторингу фінансової безпеки, а інформаційна – регламентує чіткий перелік використання статистичної інформації, нормативно-правових актів та інструктивних документів діагностики.

При цьому особливої ваги набуває визначення рівня впливу загроз на інтегральний показник бюджетної безпеки держави, відповідно до чого розробляється механізм запобігання загроз шляхом їх моделювання й прогнозування. З практичної позиції рівень загрози має пряму кореляційну

залежність збитком від неї та обсягом ресурсів, необхідних для її нейтралізації в рамках визначеного механізму.

Тенденції поширення загрози відповідно методу моделювання будуються на основі динаміки явищ, подій чи процесів, що є джерелами загроз, починаючи з виникнення суперечностей в ході реалізації національних економічних інтересів, етапу їх загострення, врегулювання й ліквідації негативних наслідків. При цьому принципово важливим є виявлення моменту переростання загрози з потенційної в реальну з метою запобігання такого явища.

Згідно з розробленою моделлю виявлено вплив загроз на рівень бюджетної безпеки. Для оцінювання величини таких впливів визначено коефіцієнти детермінації між показниками, що відображають рівень цієї загрози, та інтегральними показниками бюджетної безпеки.

Декомпозиція субіндексів відповідних сфер бюджетної безпеки та розрахунок коефіцієнтів детермінації індикаторів загроз та інтегрального індексу дали змогу виявити, що в сучасних умовах максимальна кількість реальних загроз функціонуванню держави сконцентрована в інвестиційно-інноваційній, виробничій, демографічній, енергетичній та фінансовій сферах економічної безпеки України.

Виникає необхідність детальнішого дослідження причин та чинників впливу на рівень бюджетної безпеки та її взаємозв'язків з іншими складовими економічної безпеки. У процесі дослідження оцінено кореляційні зв'язки між інтегральною оцінкою бюджетної безпеки та відповідними оцінками інших видів безпеки (табл. 3.4).

Кореляційний зв'язок – такий зв'язок між ознаками суспільно-економічних явищ, за якого на величину результативної ознаки, крім факторної, впливають багато інших ознак, що діють у різних напрямках одночасно або послідовно [273].

Таблиця 3.4

Кореляційні зв'язки між бюджетною та іншими видами безпеки

Вид безпеки	Коефіцієнт кореляції із бюджетною безпекою	Критерій Стюдента (Фактичне значення)	Критерій Стюдента (Табличне значення)	Висновок про наявність зв'язку
Виробнича	0,324050803	1,28164506	2,144786681	Неістотний
Демографічна	-0,06939584	-0,260282947	2,144786681	Неістотний
Енергетична	-0,30852344	-1,213591979	2,144786681	Неістотний
Зовнішньоекономічна	0,149021034	0,563881945	2,144786681	Неістотний
Інвестиційно-інноваційна	0,794192997	4,890186458	2,144786681	Істотний
Макроекономічна	0,233806979	0,899764348	2,144786681	Неістотний
Продовольча	-0,455585348	-1,914917314	2,144786681	Неістотний
Соціальна	-0,133418701	-0,503710357	2,144786681	Неістотний
банківська	0,537725262	2,386354735	2,144786681	Істотний
небанківського фінансового ринку	0,587477823	2,716301731	2,144786681	Істотний
боргова	0,717705867	3,856427652	2,144786681	Істотний
бюджетна	1	x	x	x
валютна	0,542539186	2,416573881	2,144786681	Істотний
грошово-кредитна	-0,282834056	-1,103317865	2,144786681	Неістотний
Фінансова	0,775815952	4,600673282	2,144786681	Істотний
Економічна	0,528193908	2,32748238	2,144786681	Істотний

Джерело: розраховано та побудовано автором

Кореляційний зв'язок можна виявити лише у вигляді загальної тенденції за масового зіставлення факторів [127]. За додатної кореляції залежність між величинами буде прямою: у разі збільшенні однієї величини, збільшується й інша. За від'ємної кореляції залежність обернена: збільшення однієї величини пов'язане зі зменшенням другої. Ступінь кореляції вимірюється різними показниками зв'язку. Такими показниками є коефіцієнт кореляції, кореляційне відношення та ін. Коефіцієнт кореляції набуває значень від -1 до 1 . Чим ближчий він за абсолютною величиною до 1 , тим міцніший зв'язок. Якщо коефіцієнт кореляції дорівнює 0 , то лінійної кореляції між змінними немає. Для перевірки істотності коефіцієнтів кореляції використано критерій Стюдента за формулою (3.8):

$$t = r \sqrt{\frac{n-2}{1-r^2}}, \quad (3.2),$$

де r – коефіцієнт кореляції, n – кількість початкових даних.

Якщо це значення за абсолютною величиною перевищує критичне (табличне), то коефіцієнт кореляції є значимим і можна говорити про наявність кореляційного зв'язку.

Встановлено, що рівень бюджетної безпеки істотно пов'язана з іншими складовими безпеки, такими як: інвестиційно-інноваційної, банківської, безпеки небанківського фінансового ринку, боргової, бюджетної, валютної, фінансової та економічної безпеки.

Побудовано рівняння лінійної регресії оцінки бюджетної безпеки на інших видів безпеки. Для цих рівнянь визначено коефіцієнти детермінації R^2 та побудовано графіки. Рівняння парної лінійної регресії має вигляд $\bar{y} = ax + b$, де $\bar{y}$ – середнє значення результативного показника (оцінки бюджетної безпеки); x – фактор, що впливає на a та b – коефіцієнти регресії. Якщо $a > 0$, то при зростанні фактора x оцінка бюджетної безпеки зростає, а якщо $a < 0$, то при зростанні фактора x – спадає. Для перевірки адекватності рівняння визначаємо коефіцієнт детермінації за формулою (3.4)

$$R^2 = 1 - \frac{\sum (y_i - ax_i - b)^2}{\sum (y_i - \bar{y})^2} \quad (3.4),$$

де y_i – оцінка бюджетної безпеки в i -му році, x_i – оцінка фактора в i -тому році; $\bar{y}$ – середнє значення оцінки бюджетної безпеки за всі роки. Чим ближче R^2 до 1, тим міцніший зв'язок між x та y .

Для перевірки адекватності використано критерій Фішера. При цьому фактичне його значення розраховуємо за формулою

$$F = \frac{R^2}{1 - R^2} (n - 2) \quad (3.5),$$

де R^2 – коефіцієнт детермінації; n – кількість початкових даних. Якщо це значення за абсолютною величиною перевищує критичне (табличне), то рівняння є адекватним.

Побудовано рівняння, що описують залежність інтегрального показника бюджетної безпеки від вказаних факторів. Досліджено динаміку показника бюджетної безпеки за 2000–2015 р. та на підставі цих даних зроблено прогноз цього показника на два роки (рис. 3.14.). Для прогнозу використано квадратичну функцію ($y = -0,0033t^2 + 0,0514t + 0,559$). Прогноз показав, за при збереження найближчими роками теперішньої тенденції в динаміці показників економічної безпеки, рівень бюджетної безпеки дещо знизиться.

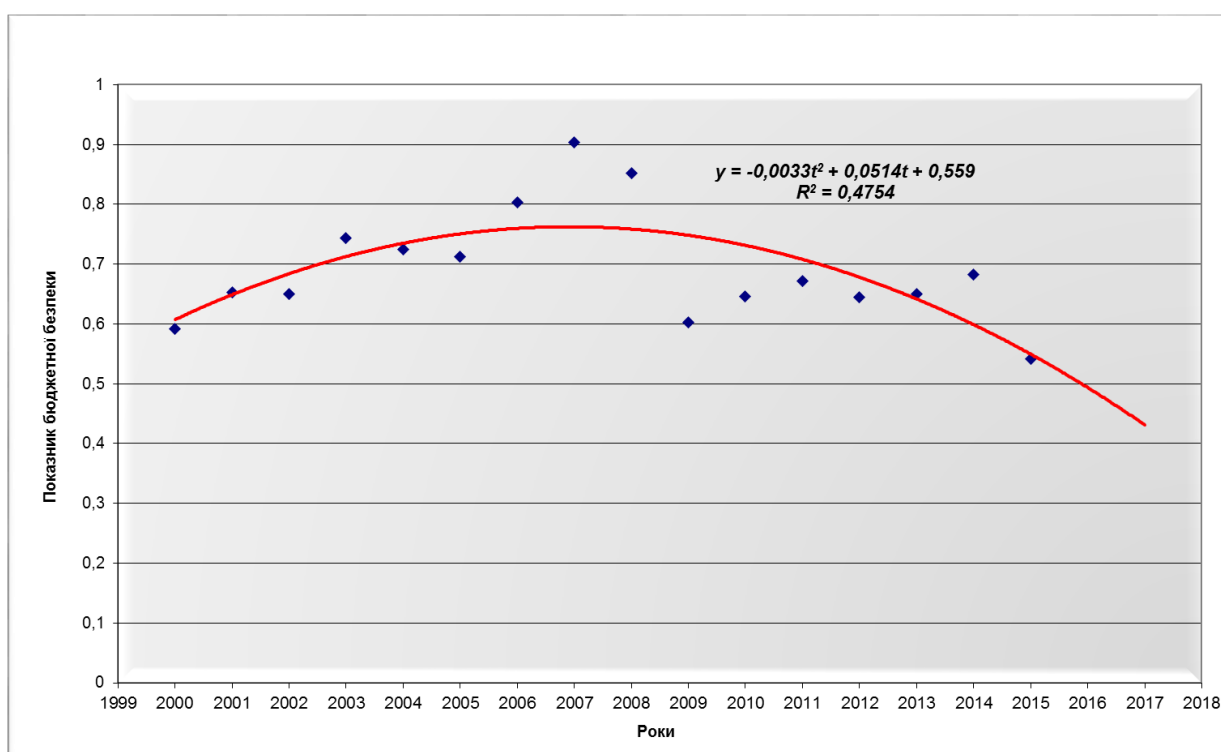

Рис. 3.14. Динаміка та прогноз інтегрального показника бюджетної безпеки України

Джерело: розраховано та побудовано автором

Установлено, що інтегральний показник рівня бюджетної безпеки має істотний зв'язок із оцінками інвестиційно-інноваційної, банківської, безпеки небанківського фінансового ринку, грошово-кредитної, боргової, валютної, фінансової та економічної безпеки.

Пряму залежність та найбільший вплив на незадовільний рівень бюджетної безпеки спричинили цілком небезпечні рівні валютної та

боргової безпеки, що в комплексі зі збільшенням зовнішніх запозичень уряду призвело до зростання загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до абсолютно небезпечних значень, що посилює дефолтні ризики.

Системні диспропорції в реальному секторі національної економіки України безпосередньо впливають на рівень її конкурентоспроможності та стан інвестиційно-інноваційної безпеки.

Перебування більшості індикаторів інвестиційно-інноваційної складової економічної безпеки України протягом аналізованого періоду за межею критичних значень вказує на наявність системних загроз у цій сфері. В умовах зменшення припливу іноземного капіталу (відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП у 2014 р. зменшилося майже в 10 разів і становило лише 0,23 %) та його орієнтації на закріплення нинішньої індустриальної структури національної економіки, про що свідчать індикатори економічної безпеки, які відображають інноваційну активність підприємств, є каталізатором загроз конкурентоспроможності національної економіки, її стійкості перед зовнішніми викликами країни.

Унаслідок системної кризи спостерігається негативна тенденція до зниження середньозважених субіндексів і виявлено залежність бюджетної та інвестиційно-інноваційної безпеки (тіснота кореляційного зв'язку до 79,4 %, критерій Стюдента – 4,8 оптимального значення відповідно) (рис. 3.15).

Стрімке зростання загальної суми державного боргу у 2016 р. можна пояснити відсутністю взаємоузгодження політичних та економічних інтересів, які не формують необхідних передумов для запровадження ефективних та якісних змін у національній економіці, оздоровлення реального сектору економіки для досягнення загальносуспільних цілей подальшого розвитку України (рис. 3.16.).

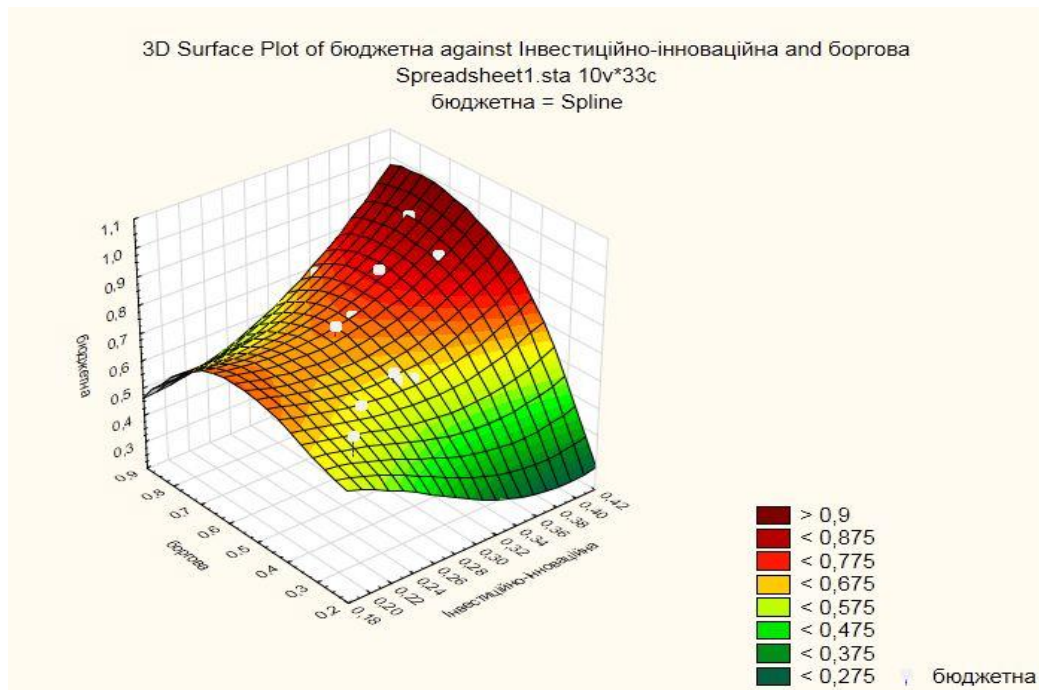

Рис. 3.15. Залежність субіндексу бюджетної безпеки з борговою та інвестиційно-інноваційною складовою

Джерело: розраховано та побудовано автором

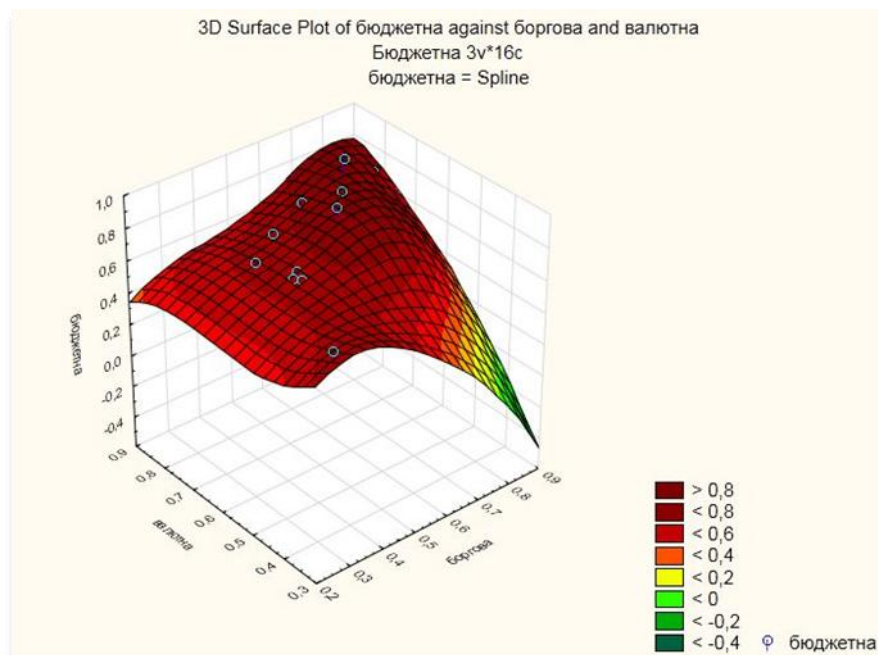

Рис. 3.16 Залежність субіндексу бюджетної безпеки з борговою та валютною складовою

Джерело: розраховано та побудовано автором

З огляду на взаємовплив і взаємозумовленість усіх складників економічної безпеки з бюджетною безпекою, в процесі побудови структурної моделі використаємо залежність валютної та банківської безпеки держави від стану бюджетної безпеки, який визначається певним переліком індикаторів. При цьому враховуємо монетарну компоненту, рівень доларизації, валові міжнародні резерви України через нормування індикаторів та обчислення вагових коефіцієнтів (рис. 3.17).

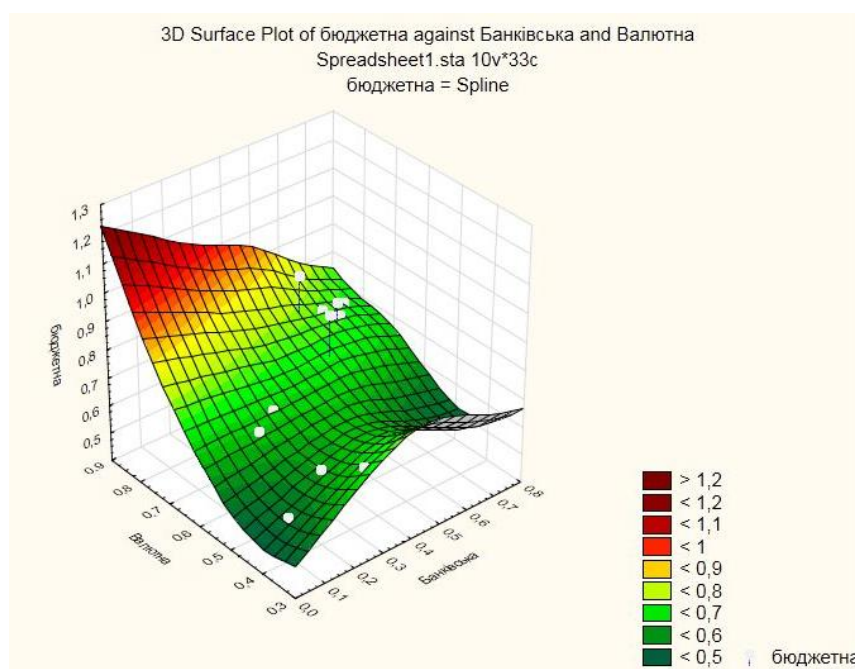

Рис. 3.17. Залежність субіндексу бюджетної безпеки з банківською та валютною складовими

Джерело: розраховано та побудовано автором

Об'єктивні тенденції взаємодії бюджетної сфери і грошово-кредитного ринку зумовлюють можливі масштаби узгодження бюджетної та монетарної політики, перспективи їхнього скоординованого впливу на розвиток національної економіки [469]. Так, безпосередня взаємодія та координація діяльності зазначених сфер наочно простежується в процесі складання проекту державного бюджету на кожний наступний рік, що базується на прогностичних макропоказниках, серед яких виокремлюють індекси споживчих та оптових цін, номінальний обмінний курс гривні. Бюджетна політика повинна підсилюватись контролюючими заходами з боку НБУ щодо внутрішніх і

зовнішніх порушень грошового обігу. На сьогодні НБУ є одним з учасників бюджетного процесу, а також уповноваженим органом, що може здійснювати пряме фінансування дефіциту державного бюджету. Забезпечення бюджетної безпеки держави, повинно базуватися не тільки на ситуативному реагуванні появи ризиків та загроз, але їх ліквідацію та нейтралізацію. Проте в умовах значної кількості глобальних викликів, ризиків та загроз такий підхід є малоефективним, у зв'язку з чим виникає необхідність запобігання загрозам бюджетній безпеці держави шляхом формування комплексу заходів превентивного характеру [128].

Проведений детальний аналіз взаємозв'язків між індикаторами бюджетної безпеки та економічної безпеки держави як складної соціально-економічної системи, дав можливість змодельовати зазначені зв'язки й охарактеризувати їх у вигляді структурної моделі виникнення загроз бюджетній безпеці України.

Результати моделювання за допомогою розроблених економетричних моделей елемента бюджетної безпеки як підсистеми фінансової безпеки та системи економічної безпеки держави дав змогу зробити висновок про придатність моделей для подальшого практичного використання.

Сучасна методологія визначення рівня бюджетної безпеки відображає низький та небезпечний рівень як бюджетної, так і фінансової безпеки загалом й не враховує чинників глобального характеру. В процесі дослідження виявлено тісні взаємозв'язки бюджетної безпеки з іншими складовими фінансової та економічної безпеки. Пряму залежність та найбільший вплив на незадовільний рівень бюджетної безпеки спричинив цілком небезпечний рівень валютної та боргової безпеки. На державному рівні відсутні дієві заходи підвищення рівня бюджетної безпеки в Україні. Виникає необхідність в умовах прискорення глобалізації світового господарства розроблення нового науково-методичного підходу, що враховуватиме вплив чинників екзогенного й ендогенного походження, які відображають розмір тінізації економіки, боргове навантаження на бюджет, фіскальне навантаження, інфляційні процеси та інші показники, котрі є ключовими для формування надходжень до бюджету.

3.4. Формування системи індикаторів оцінювання бюджетної безпеки з урахуванням змін зовнішнього і внутрішнього середовища

Глобалізаційні процеси є динамічною системою впливу на економіку держав, у тому числі й України, що підтверджується зростанням інтегративного індексу фінансової глобалізації протягом останніх років.

Систематична діагностика та моніторинг процесів виникнення й поширення загроз бюджетній безпеці держави в умовах динамічних змін у глобальному економічному просторі та зростання відкритості економіки України під впливом інтеграційних процесів потребують наукового обґрунтування і вдосконалення теоретико-методологічних засад оцінювання рівня бюджетної безпеки держави з метою адекватного реагування на дестабілізуючі фактори зовнішнього та внутрішнього середовища системи економічної безпеки національної економіки.

Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [225], які мають рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими на відміну від методики 2007 року [224], існує можливість розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки України, у тому числі оцінювання її стану за дев'ятьма субіндексами, а також проведення комплексного аналізу індикаторів економічної безпеки, (їх виділено 128 за окремими складовими економічної безпеки), що дає змогу виявляти реальні та потенційні загрози економічній безпеці національної економіки.

Істотний вплив на результати оцінювання стану економічної безпеки України справили зміни, внесені до методичних рекомендацій 2013 р., до переліку як індикаторів та їхніх вагових коефіцієнтів, так самих складових економічної безпеки України. Зокрема, інвестиційна та науково-технологічна безпека об'єднані в інвестиційно-інноваційну безпеку, а страхова й фондова безпека в складі фінансової – в безпеку небанківського фінансового ринку.

Як було обґрунтовано у підрозділах 3.1 та 3.2, система економічної безпеки держави має статичну й динамічну складові, тому необхідно проводити своєчасний моніторинг. При цьому для оцінки стану економічної безпеки держави необхідно розраховувати індекси фінансової, бюджетної боргової та макроекономічної безпеки, особливу увагу приділяючи аналізу стану якісних показників цих складових.

Проте за результатами кореляційно-регресійного аналізу індикаторів економічної безпеки та виявлених загроз було виявлено суттєвий недолік методики 2007 р. який не був усунутий при розробленні методичних рекомендацій 2013 р., що полягає у неможливості врахування нелінійного й комплексного характеру зв'язків між загрозами та сферами економічної безпеки держави, тобто специфіки процесів, що відбуваються в поліструктурній динамічній системі економічної безпеки держави.

Діагностика бюджетної безпеки повинна передбачати оцінку сукупних змін у значеннях статистичних показників, а також змін кожного окремого індикатора та їхнього впливу на загальну величину інтегрального показника безпеки. Розв'язати ці завдання можна із застосуванням підходу, що дає змогу отримати динамічну характеристику множини індикаторів на підставі розрахунку таксономічного показника рівня бюджетної безпеки. Методику дослідження бюджетної безпеки зміни декількох статистичних одиниць та встановлення залежності, яка характеризує вплив змін індивідуальних показників рівня розвитку кожної одиниці на зведений показник рівня розвитку, детально описана В. Плютою [324].

Тому для оцінювання рівня фінансової безпеки держави та її структурних складових доцільно застосовувати комплексний підхід з поєднанням різних методів дослідження (рис. 3.18), зокрема методів аналізу й обробки сценаріїв та аналізу ієрархій і його модифікацій, з метою врахування взаємовпливу та взаємозалежності явищ, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі фінансової системи.

Рис. 3.18. Методи оцінювання рівня бюджетної безпеки держави на основі комплексного підходу

Джерело: наведено автором за даними [128]

Науковий підхід до використання методів аналізу базується на фактичних значеннях основних показників бюджетної системи України, порівняння їх із середньосвітовими та рейтинговими, оцінювання динаміки мають доповнюватися методами багатовимірного статистичного аналізу, аналізу й оброблення сценаріїв, теорії систем та іншими, застосування яких у комплексі допоможе повною мірою врахувати специфіку процесів планування основних показників бюджету, підвищення ефективності управління державним боргом, ефективності використання бюджетних коштів та забезпечення бюджетної безпеки держави.

В затвердженій методиці оцінювання бюджетної безпеки держави не використовується концепція ризику, внаслідок чого упущено оцінювання рівня та впливу загроз на інтегральний показник бюджетної безпеки держави. Разом із тим використання перспективного аналізу дасть змогу передбачати можливі негативні чинники й ризики безпеки та запобігання їх виникненню, а також

мінімізації їх наслідків, якщо вони невідворотні. Науково обґрунтовано, зокрема Г. Ю. Дарнопихом [113], що разом з аналізом чинників ризику оцінювання рівня економічної безпеки держави має включати аналіз категорій фактичних, очікуваних і потенційних втрат (збитків), а також таких, що компенсуються й не компенсуються.

На сьогодні зберігається проблема несформованості теоретико-методологічних засад оцінювання рівня бюджетної, фінансової і загалом економічної безпеки держави, впливу на її стан реальних і потенційних загроз.

Важливим етапом критеріального оцінювання стану бюджетної безпеки та впливу загроз на її рівень є формування множини індикаторів, що являє собою взаємопов'язану систему показників, кожний з котрих характеризує окремий аспект фінансової сфери.

Система показників певної сфери безпеки повинна забезпечувати комплексне відображення, по-перше, всієї сукупності зовнішніх чинників, що визначають стан цієї сфери; по-друге, всієї повноти суперечностей усередині самої сфери безпеки як джерела загрози. Характеристика кожного компонента економічної безпеки національної економіки має спиратися на достатньо обмежене коло показників. При цьому показники повинні бути наскрізними, тобто зіставними з минулими і майбутніми вимірами, результатами вивчення проблеми на різних ієрархічних рівнях (глобальному, національному тощо) [113].

Методологія оцінювання бюджетної безпеки держави повинна відповідати принципам формування множини індикаторів, а саме: системності, комплексності, об'єктивності, адекватності, безперервності, ієрархічності [433; 456].

Водночас Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України 2013 року визначають лише три принципи формування переліку індикаторів: репрезентативності, достовірності й інформаційної доступності, але із задекларованих принципів формування множини індикаторів бюджетної безпеки жоден не використовується повною мірою (рис. 3.19).

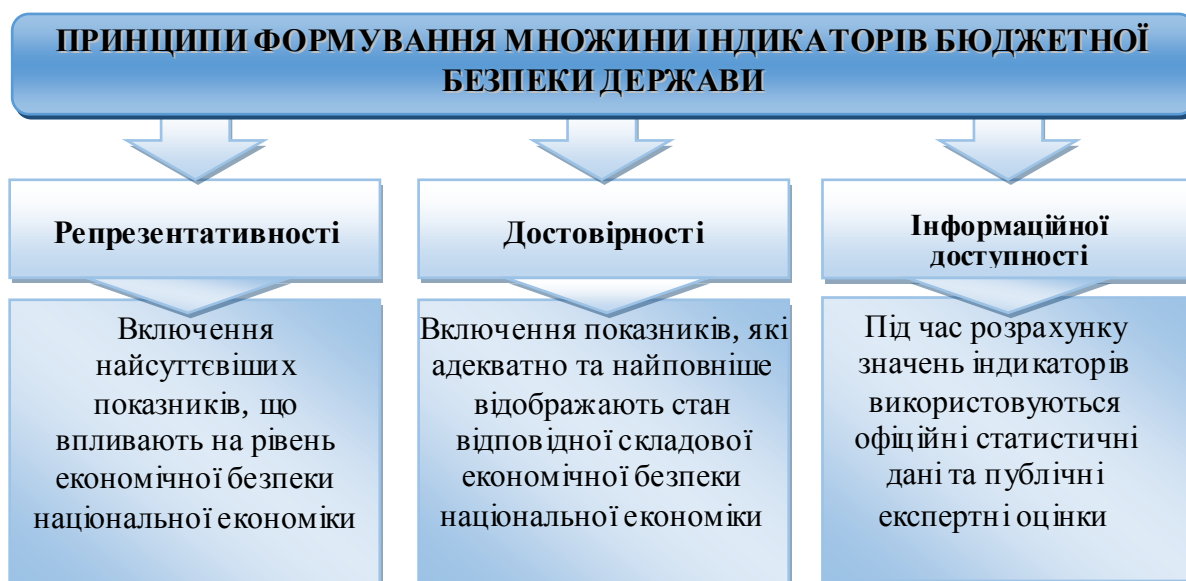

Рис. 3.19. Принципи формування множини індикаторів бюджетної безпеки держави

Джерело: складено автором за даними [128]

У процесі дослідження встановлено, що офіційні методичні рекомендації до комплексного оцінювання рівня фінансової безпеки держави та її складників виявив низку недоліків, які звужують можливості їх використання й зумовлюють потребу в удосконаленні методологічних підходів. Визначені недоліки, котрі стосуються складу індикаторів і самої методології інтегрального оцінювання, негативно впливають на достовірність результатів оцінювання.

З метою збільшення достовірності отримуваних результатів (як доведено у науковому дослідженні [193]) доцільним є вдосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, оскільки за міжнародними розрахунками реальні масштаби тіньового сектора економіки в Україні значно перевищують визначений за офіційною методикою рівень, унаслідок неврахування таких чинників тінізації, як недосконалість інституційного середовища, неузгодженість законодавчої бази, недоліки регулювання господарської діяльності, а також нецільове використання бюджетних асигнувань, що, за оцінками експертів та виходячи з досліджень австрійського економіста Ф. Шнайдера [480], справляють вагомий вплив на формування тіньового капіталу.

Забезпечення бюджетної безпеки держави нерозривно пов'язане із захистом національних економічних інтересів. Саме тому при дослідженні економічної безпеки держави доцільно виокремлювати територіальні (регіональні) інтереси, до яких В. Геєць і М. Кизим відносять: «відповідність рівня і способу життя населення, його окремих груп державним і світовим стандартам; достатність регіональних бюджетно-фінансових та інших економічних засобів регулювання економіки; існування можливостей для використання наявних ресурсів (насамперед трудових); функціонування інфраструктурно забезпечених внутрішньо регіональних і міжрегіональних зв'язків; стабільність суспільно-політичної і національно-етнічної ситуації» [231].

Зокрема, Т. Васильців серед базових місцевих інтересів, які визначають рівень економічної безпеки держави, виділяє: формування апарату управління для раціонального використання і подальшого прогресивного розвитку природно-ресурсного й економічного потенціалу; проведення автономної соціально-економічної політики [65].

В умовах глобалізаційних змін важливими національними інтересами є створення ефективного інституціонального забезпечення та запровадження дієвих механізмів захисту бюджету від негативного впливу чинників (особливо політичних) і загроз в процесі реалізації бюджетних відносин.

О. Ляшенко, Ю. Погорєлов, В. Безбожний та ін. до основних характеристик інтересів економічної системи зараховують нерозривність економічних інтересів і суперечностей в економічній сфері, які одночасно є джерелами та рушіями економічного розвитку. При цьому національні економічні інтереси повинні розглядатися, а з другого боку, як поверхневі прояви дії об'єктивних економічних законів, з іншого – як об'єктивна необхідність усунення чи пом'якшення загроз економічній безпеці [388].

«Економічно безпечною системою» З. Варналій, Д. Буркальцева, О. Саєнко вважають таку систему, яка передбачає та вирішує економічні конфлікти з найменшими втратами [60]. Окремо слід наголосити на науковому підході О. Барановського, котрий пропонує оцінювати бюджетну безпеку з використанням специфічних індикаторів, такі як: розмір доходів бюджету, рівень перерозподілу ВВП через бюджет, частку доходів бюджету у зведеному балансі фінансових ресурсів України, рівень державних видатків, рівень бюджетного дефіциту, обсяг бюджетних депозитів [23]. Важливим етапом оцінювання рівня бюджетної безпеки держави є встановлення нормативних значень індикаторів, що дає змогу виявити потенційні зони та рівні небезпеки (прийнятний ризик, передкризовий стан, кризовий стан). Нормативні значення індикаторів встановлюються та актуалізуються залежно від специфіки часу, рівня розвитку й відкритості економіки, стадій економічного циклу.

Зважаючи на міжнародний досвід оцінювання бюджетної безпеки, який ґрунтується на методології оцінювання бюджетної вразливості окремих європейських країн, де адаптована модель Barclays Capital [458] (2010) для оцінки фіскальної вразливості, яка використовує показники, розроблені Світовим банком [464]. Інститут розробив їх для міжнародного зіставлення належного урядування – Worldwide governance indicators (WGI). Вони складаються з шести агрегованих показників, що охоплюють управління 200 країн із 1996 р.:

- підзвітність;
- політична стабільність, відсутність насильства і тероризму;
- ефективність державного сектору;
- якість нормативно-правової бази;
- виконання бюджету;
- контроль корупції.

Наведені показники ґрунтуються на кількох змінних, отриманих із 31 джерела у вигляді вихідних даних. WGI-дані агреговано за індексами належного державного управління на підставі широкого кола джерел і організовано їх на шість основних груп, як згадувалося вище. Для кожної з цих груп використовують статистичну методологію, відому як модель із неспостережуваними змінними (модель неспостережуваних компонентів), у якій:

- стандартизовані дані з різних джерел у порівнянних одиницях;
- побудовано сукупні показники ефективного управління за середньозваженими використовуваними змінними;
- побудовано нормалізовані інтервали, що відображають можливі статистичні похибки в процесі вимірювання.

Методологія, розроблена Світовим банком для оцінки бюджетної вразливості, передбачає застосування індикатора стійкості державного боргу, а саме вартість страховки від відмови органів державного управління до боргових цінних паперів, як виміряно за дефолтного свопу – CDS (страхування ризиків від виходу з ладу), що відповідає з пропозиціям, наведеним у Barclays Capital (2010) [458].

Всі показники представлені у вигляді Z-перетворених значень для кожної країни. Z-значення вимірювання, коли країна відходить від середнього міжнародного порівняння, при цьому отримані значення є відносними, а не абсолютними. Водночас шість показників WGI представлені безпосередньо на Z-значення від Світового банку, тоді як значення показника CDS в номінальному вираженні вперше випробувані для статистичного розподілу, а потім виконують Z-перетворення, результати множаться на -1 , так що негативні значення вказують на нестабільність, а позитивний результат – стабільність.

Отже, за всіма показниками позитивні результати вказують на стійкість бюджету країни, вищу за середню, а негативні – на фінансове відношення, вразливе для цього показника. Середні показники, розраховані за роками

протестовані тестом Колмогорова–Смирнова (К-В) для нормального й експоненціального розподілу.

Сучасні загрозливі тенденції в усіх сферах національної економіки, пов'язані з девальвацією національної грошової одиниці та інфляційними процесами, мають набути відображення в індикаторах бюджетної безпеки не лише за макроекономічною й валютною складовими (індекс споживчих цін та індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США відповідно), а й за всіма субіндексами фінансової безпеки, зокрема бюджетної, грошово-кредитної, а не лише валютної безпеки.

Відсутність у Методичних рекомендаціях 2013 р. індикаторів, які відображають фінансову безпеку сектору домогосподарств, пояснюється принциповою відмінністю в розумінні ключової ланки економічної безпеки в пострадянських країнах та країнах Західної Європи й США. Відношення сукупних доходів домогосподарств до індексу споживчих цін, співвідношення реальної та номінальної заробітної плати й інші показники фінансового стану домогосподарств можуть бути використані в межах удосконалення системи індикаторів економічної безпеки держави шляхом урахування інфляційного чинника при визначенні достатності коштів у громадян і домогосподарств для максимального задоволення власних потреб.

У Методичних рекомендаціях 2013 р. на відміну від методики оцінювання рівня економічної безпеки України 2007 р. здійснено чітке розмежування множини індикаторів економічної безпеки України за різними типами (стимулятори, дестимулятори, змішаного типу) та проведено коригування їх характеристичних значень за аналоговим, законодавчо-нормативним і методом експертних оцінок (табл. Г.1, Г.2 додатка Г).

Характеристичні значення індикаторів є важливим інструментом системного аналізу, соціально-економічного планування та прогнозування, адже наближення фактичних значень індикаторів до граничних величин свідчить про зростання загроз бюджетній безпеці, а їх перевищення – про входження до зони нестабільності, що призводить до формування негативних і руйнівних тенденцій [128].

Проте для визначення характеристичних значень індикаторів економічної безпеки разом з аналоговим, законодавчо-нормативним та методом експертних оцінок повинні використовуватися економіко-математичні та статистичні методи з метою врахування функціональних залежностей і закономірностей розвитку економічних явищ та процесів, причому пріоритетними мають бути саме формалізовані методи (рис. 3.20).

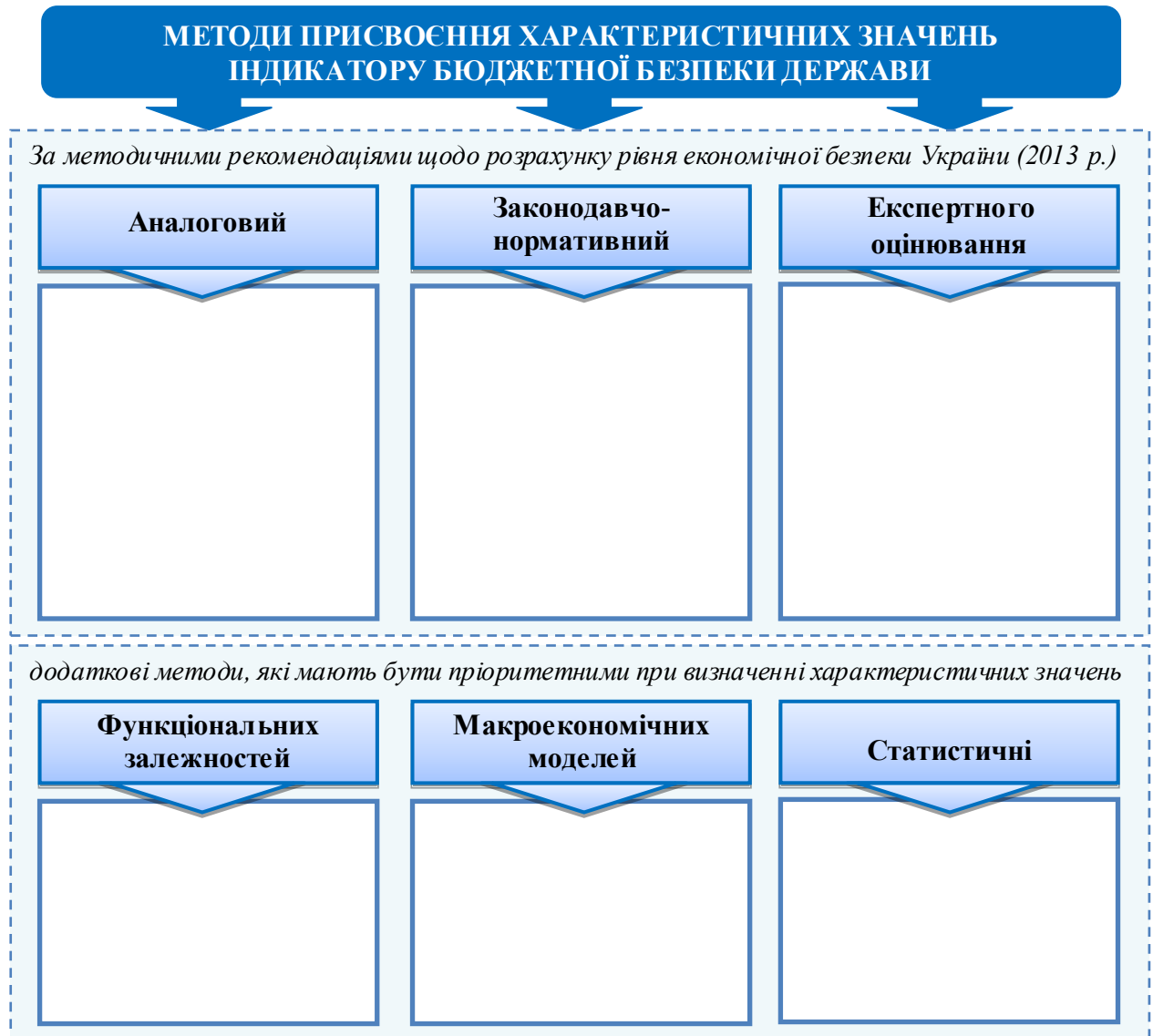

Рис. 3.20. Методи присвоєння характеристичних значень певній величині індикатора бюджетної безпеки держави

Джерело: складено автором за даними [225; 231; 433]

Унаслідок динамічних змін у національній та світовій економіці є необхідність перегляду сформованого переліку індикаторів не рідше ніж раз на п'ять років. При цьому множина індикаторів відповідно до Методичних рекомендацій 2013 р. [225], на відміну від методики 2007 р. [224], перевіряється на ступінь щільності статистичних зв'язків за допомогою коефіцієнтів кореляції з метою уникнення посиленого ефекту при розрахунку інтегрального індексу бюджетної безпеки. За наявності тісного зв'язку між найбільш важливими показниками їх вплив на рівень економічної безпеки коригується за допомогою значень вагових коефіцієнтів. Результати аналітичних розрахунків свідчить, що щільність кореляційного зв'язку між показниками та відповідними субіндексами бюджетної безпеки України вказують на високий рівень залежності бюджетної безпеки держави від масштабів поширення тіньової економічної діяльності, девальваційного й інфляційного чинників, податкового навантаження на прибуток підприємств та оплату праці громадян, інституційних деформацій.

Узагальнюючи методологічні положення й методичні підходи до оцінки бюджетної безпеки держави, запропонуємо методологію діагностики бюджетної безпеки держави. У зв'язку з цим доцільно запровадити додаткові індикатори бюджетної безпеки, які відображають вплив вищеназваних чинників на стан окремих складових фінансової та економічної безпеки держави в цілому.

Так, обов'язкове удосконалення методології дослідження як однієї з основ пізнавальної діяльності та необхідність побудови безпекоорієнтованої економіки для забезпечення фінансової стабільності, дають змогу обґрунтовано внести до переліку індикатори, що характеризують вплив глобалізаційних процесів, а саме: відповідність України рівневі розвитку розвинутих країн, рівень корумпованості, податкове навантаження, індекс інфляції, рівень тіньової економіки, частку доходів у ВВП, відтік капіталу

за кордон. Водночас для зменшення боргової залежності України пропонуємо враховувати індикатор бюджетного покриття державного боргу. З урахуванням того, що бюджетна безпека передбачає наявність відповідного потенціалу бюджетної системи в державі для забезпечення фінансової стабільності та безпечного функціонування пропонуємо врахувати важливий індикатор, який характеризує розмір державного бюджету, – частку доходів державного бюджету відносно ВВП.

Системний аналіз бюджетної безпеки за авторським підходом передбачає групування індикаторів бюджетної безпеки за трьома рівнями, що передбачають рейтингові, компаративні та структурні показники (рис. 3.21).

Достовірність оцінки рівня бюджетної безпеки держави залежить від кількісних параметрів впливу кожного з індикаторів на інтегральний показник, які залежно від економічної ситуації повинні коригуватися під впливом чинників зовнішнього й внутрішнього середовища та їх характеристичних значень. При обранні періоду для проведення аналізу враховувалася фактична наявність даних про зазначені показники та їх достатність для побудови оптимальної економіко-математичної моделі.

Позначимо ці показники через x_i , $i = \overline{1,18}$, а їх значення в t -й рік через x_{it} , $i = \overline{1,18}$, $t = \overline{1,T}$. Для побудови інтегральної оцінки бюджетної безпеки ці показники потрібно нормалізувати.

Відповідні нормалізовані показники повинні належати до проміжку $[0, 1]$, причому значенню 1 нормалізованого показника відповідає найкраще значення відповідного показника x_i , а значенню 0 – найгірше значення. Позначимо нормалізовані показники, відповідні показникам x_i , $i = \overline{1,18}$, через y_i , $i = \overline{1,18}$, а їх значення в t -тий рік через y_{it} , $i = \overline{1,18}$, $t = \overline{1,T}$.

Рис. 3.21. Удосконалення системи індикаторів бюджетної безпеки держави з урахуванням впливу глобальних процесів та структурних змін фінансової системи

Джерело: розроблено автором

Відповідно до особливостей показників x_i використовуємо такі методи нормалізації:

1) Якщо показник x_i є стимулятором та відоме його оптимальне значення x_i^{opt} та мінімальне значення x_i^{min} , то нормалізований показник y_i визначається рівністю

$$y_{it} = \begin{cases} 1 & x_{it} \geq x_i^{opt} \\ \frac{x_{it} - x_i^{min}}{x_i^{opt} - x_i^{min}} & x_{it} < x_i^{opt} \end{cases} \quad (3.6)$$

2) Якщо показник x_i є стимулятором та відоме його критичне значення x_i^k та максимальне значення x_i^{max} , то нормалізований показник визначається рівністю

$$y_{it} = \begin{cases} 0 & x_{it} \leq x_i^k \\ \frac{x_{it} - x_i^k}{x_i^{max} - x_i^k} & x_{it} > x_i^k \end{cases} \quad (3.7)$$

3) Якщо показник x_i є дестимулятором та відоме його оптимальне значення x_i^{opt} та максимальне значення x_i^{max} , то нормалізований показник y_i визначається рівністю

$$y_{it} = \begin{cases} 1 & x_{it} \leq x_i^{opt} \\ \frac{x_i^{max} - x_{it}}{x_i^{max} - x_i^{opt}} & x_{it} > x_i^{opt} \end{cases} \quad (3.8)$$

4) Якщо показник x_i є дестимулятором та відоме його критичне значення x_i^k та мінімальне значення x_i^{min} , то нормалізований показник визначається рівністю

$$y_{it} = \begin{cases} 0 & x_{it} \geq x_i^k \\ \frac{x_i^k - x_{it}}{x_i^k - x_i^{min}} & x_{it} < x_i^k \end{cases} \quad (3.9)$$

5) Якщо показник включається до переліку індикаторів складових фінансової чи економічної безпеки, визначених у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, то використовуємо правила нормалізації, описані в даних рекомендаціях.

Перелік показників та вибрані для них методи нормалізації наведено в табл. 3.5, відомі значення цих показників у табл. 3.6, а нормалізовані значення – табл. 3.7.

Побудова інтегральних оцінок бюджетної безпеки виконується методом модифікованої першої головної компоненти. Із можливих числових показників, що відображають інтегральну категорію бюджетної безпеки, ми вибираємо такий, за значеннями якого можна найточніше відновити (за допомогою відповідних моделей лінійної регресії) значення всіх включених до інтегральної оцінки початкових показників. Така властивість притаманна модифікованій першій головній компоненті I набору нормалізованих початкових показників, яка визначається співвідношенням

$$I = \sum_{i=1}^p w_i y_i, \quad (3.10)$$

де ваговими коефіцієнтами w_i вибираються квадрати компонент власного вектора коваріаційної матриці змінних $y_1, y_2, \dots, y_p$, що відповідає найбільшому власному значенню цієї матриці.

Можливі значення модифікованої 1-ї головної компоненти належать відрізку $[0; 1]$, причому її одиничне та нульове значення відповідають найкращому та найгіршому значенню показника бюджетної безпеки.

Для визначення інтегральної оцінки бюджетної безпеки описана вище множина показників поділяється на 3 підмножини – рейтингові (M_1), компаративні (M_2) та структурні (M_3) показники. Множина рейтингових показників включає показники F1 та H15, множина компаративних – показники F1 та H15, множина структурних – всі інші показники.

Побудова модифікованих перших головних компонент виконується окремо для кожної підмножини M_1, M_2, M_3 .

Нехай $y^{(1)}(M_j), y^{(2)}(M_j), K, y^{(p_j)}(M_j)$ - нормалізовані показники, що ввійшли до підмножини M_j . Тоді за відомими значеннями $y_t^{(1)}(M_j), y_t^{(2)}(M_j), K, y_t^{(p_j)}(M_j)$ ($t=1,2,K,T$) цих показників протягом періоду в T років визначається оцінка коваріаційної матриці $A(\tilde{X}(M_j))$ вектора показників $\tilde{X}(M_j) = (y^{(1)}(M_j), y^{(2)}(M_j), K, y^{(p_j)}(M_j))^{\circ}$ (3.11)

елементами якої є коефіцієнти коваріації

$\sigma_{ik} = \text{cov}(y^{(i)}(M_j), y^{(k)}(M_j)) = E((y^{(i)}(M_j) - E(y^{(i)}(M_j)))(y^{(i)}(M_j) - E(y^{(i)}(M_j))))$ між величинами $y^{(i)}(M_j)$ та $y^{(k)}(M_j)$, $i, k = 1, 2, \dots, p_j$.

Потім визначаються власні числа цієї матриці як корені рівняння $\det(A(\tilde{X}(M_j)) - \lambda \cdot I_{p_j}) = 0$, де I_{p_j} - одинична матриця порядку p_j .

Нехай $\lambda_1(M_j)$ є найбільше власне число даної коваріаційної матриці, визначаємо відповідний цьому числу власний вектор

$$l(M_j) = (l_1(M_j), l_2(M_j), K, l_{p_j}(M_j))^{\circ} \quad (3.12)$$

Координати цього вектора являють собою розв'язок системи рівнянь

$$(A(\tilde{X}(M_j)) - \lambda_1(M_j) \cdot I_{p_j}) \cdot l(M_j) = 0 \quad (3.13)$$

Модифікована перша головна компонента нормалізованих показників, що ввійшли до підмножини M_j , визначається рівнянням

$$\tilde{y}^{(j)} = N \cdot \sum_{q=1}^{p_j} l_q^2(M_j) \cdot y^{(q)}, \quad (3.14)$$

де N - максимальна можлива оцінка даного інтегрального показника. Таким чином, вагові коефіцієнти в інтегральній оцінці за цією множиною показників пропорційні числам l_q^2 . Ми вибираємо такі значення l_q^2 , щоб мала місце

$$\text{рівність} \quad \sum_{q=1}^{p_j} l_q^2(M_j) = 1 \quad (3.15)$$

Виконаємо вказані дії для множин рейтингових, компаративних та структурних показників.

1) Для множини M_1 рейтингових показників коваріаційна матриця має вигляд

$$\begin{pmatrix} 0,001637 & 0,000202 \\ 0,000202 & 0,000312 \end{pmatrix}$$

Найбільшим її власним значенням є $\lambda=0,0017$, а відповідним власним вектором є вектор $(-0,9891, -0,1472)$. Вагові коефіцієнти інтегральної оцінки для множини рейтингових показників пропорційні квадратам координат цього вектора. Отже, інтегральна оцінка має вигляд

$$\tilde{y}_1 = 0,978 y_1 + 0,022 y_2 \quad (3.16)$$

2) Для множини M_2 компаративних показників коваріаційна матриця має вигляд

$$\begin{pmatrix} 0,000158431 & -7,32428E-05 \\ -7,3243E-05 & 0,000123124 \end{pmatrix}$$

Найбільшим її власним значенням є $\lambda=0,00022$, а відповідним власним вектором є вектор $(-0,7856, 0,6187)$. Вагові коефіцієнти інтегральної оцінки для множини компаративних показників пропорційні квадратам координат цього вектора. Отже, інтегральна оцінка має вигляд

$$\tilde{y}_2 = 0,6172 y_3 + 0,3828 y_4. \quad (3.17)$$

3) Для множини M_3 структурних показників коваріаційна матриця має вигляд

0,050	0,005	0,022	0,055	0,025	-0,005	0,004	-0,009	-0,011	-0,012	0,012	0,020	0,015	0,007
0,005	0,088	-0,049	0,012	0,057	0,004	0,000	0,003	0,001	0,008	0,025	0,004	0,008	-0,002
0,022	-0,049	0,099	0,039	-0,022	-0,006	0,001	-0,010	-0,012	-0,016	-0,022	0,004	0,007	-0,010
0,055	0,012	0,039	0,146	0,051	-0,004	0,009	-0,017	-0,017	-0,015	0,029	0,032	0,013	0,000
0,025	0,057	-0,022	0,051	0,080	-0,001	0,004	-0,005	-0,006	-0,003	0,031	0,016	0,011	0,002
-0,005	0,004	-0,006	-0,004	-0,001	0,001	-0,001	0,001	0,002	0,002	0,000	-0,002	-0,001	-0,001
0,004	0,000	0,001	0,009	0,004	-0,001	0,001	-0,001	-0,001	-0,001	0,003	0,003	0,001	0,001
-0,009	0,003	-0,010	-0,017	-0,005	0,001	-0,001	0,003	0,003	0,003	-0,001	-0,005	-0,003	-0,001
-0,011	0,001	-0,012	-0,017	-0,006	0,002	-0,001	0,003	0,004	0,004	-0,001	-0,005	-0,003	0,000
-0,012	0,008	-0,016	-0,015	-0,003	0,002	-0,001	0,003	0,004	0,006	0,000	-0,006	-0,003	-0,001
0,012	0,025	-0,022	0,029	0,031	0,000	0,003	-0,001	-0,001	0,000	0,025	0,009	0,002	0,005
0,020	0,004	0,004	0,032	0,016	-0,002	0,003	-0,005	-0,005	-0,006	0,009	0,014	0,004	0,002
0,015	0,008	0,007	0,013	0,011	-0,001	0,001	-0,003	-0,003	-0,003	0,002	0,004	0,008	0,002
0,007	-0,002	-0,010	0,000	0,002	-0,001	0,001	-0,001	0,000	-0,001	0,005	0,002	0,002	0,007

Найбільшим її власним значенням є $\lambda=0,2379$, а відповідним власним вектором є вектор

0,3461 0,2338 0,1071 0,7174 0,4307 -0,0239 0,046 -0,0832 -0,0944 -0,0762 0,2065 0,1891 0,1048 0,0166

Вагові коефіцієнти інтегральної оцінки для множини структурних показників пропорційні квадратам координат цього вектора. Отже, інтегральна оцінка має вигляд

$$\begin{aligned}\tilde{y}_3 = & 0,1198 y_5 + 0,0547 y_6 + 0,0115 y_7 + 0,5147 y_8 + 0,1855 y_9 + 0,0006 y_{10} + \\ & + 0,0021 y_{11} + 0,0069 y_{12} + 0,0089 y_{13} + 0,0058 y_{14} + 0,0426 y_{15} + 0,0358 y_{16} + \\ & + 0,0110 y_{17} + 0,0003 y_{18}\end{aligned}$$

Інтегральні оцінки бюджетної безпеки по вказаним множинам показників наведено в табл. 3.11.

Інтегральна оцінка бюджетної безпеки в цілому визначається як зважена сума інтегральних оцінок $\tilde{y}^{(j)}$, тобто має вигляд

$$I = \sum_{j=1}^3 \tilde{w}_j \tilde{y}^{(j)} \quad (3.18)$$

Питома вага кожної із одержаних інтегральних оцінок $\tilde{y}^{(j)}$ в інтегральній оцінці бюджетної безпеки в цілому, тобто вагові коефіцієнти $\tilde{w}_j$ визначаються часткою поясненої ними дисперсії в дисперсії всіх нормалізованих показників, тобто

$$\tilde{w}_j = \frac{s_{\tilde{y}^{(j)}}^2}{\sum_{k=1}^p s_{y^{(k)}}^2} = \frac{s_{\tilde{y}^{(j)}}^2}{\sum_{k=1}^p \lambda_k} \quad (3.19)$$

де

$$s_{\tilde{y}^{(j)}}^2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T (\tilde{y}_t^{(j)} - \bar{\tilde{y}}^{(j)})^2, \quad \bar{\tilde{y}}^{(j)} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \tilde{y}_t^{(j)}; \quad (3.20)$$

$$s_{y^{(k)}}^2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T (y_t^{(k)} - \bar{y}^{(k)})^2, \quad \bar{y}^{(k)} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T y_t^{(k)}, \quad (3.21)$$

а $\lambda_k (k=1,2,K,p)$ - власні числа коваріаційної матриці нормалізованих показників. Використаємо нормовані значення $\tilde{\tilde{w}}_j$ вагових коефіцієнтів $\tilde{w}_j$, що обчислюються за формулами

$$\tilde{w}_j = \frac{\tilde{w}_j}{\sum_{l=1}^3 \tilde{w}_l} = \frac{s_{\tilde{y}^{(j)}}^2}{\sum_{l=1}^3 s_{\tilde{y}^{(l)}}^2} \quad (3.22)$$

Визначені таким способом коефіцієнти мають властивості

$$\sum_{j=1}^3 \tilde{w}_j = 1, \quad \tilde{w}_j \geq 0 \quad (j=1,2,3). \quad (3.23)$$

Обчислення визначили такі значення вказаних коефіцієнтів: для множини рейтингових показників $\tilde{w}_1 = 0,01535$, для множини компаративних показників $\tilde{w}_2 = 0,00003249$, для множини структурних показників $\tilde{w}_3 = 0,98465929$. Визначені інтегральні оцінки бюджетної безпеки в цілому наведено в таблиці 3.11. а також наведені розрахунки інтегральної оцінки бюджетної безпеки, обчислені на основі існуючої методики.

Застосовуючи такий методичний підхід з використанням згрупованих показників (табл. 3.8.) та послідовність розрахунку, визначимо інтегральний показник бюджетної безпеки держави за період 2000–2015 рр, результат розрахунку наведено на рис. 3.22.

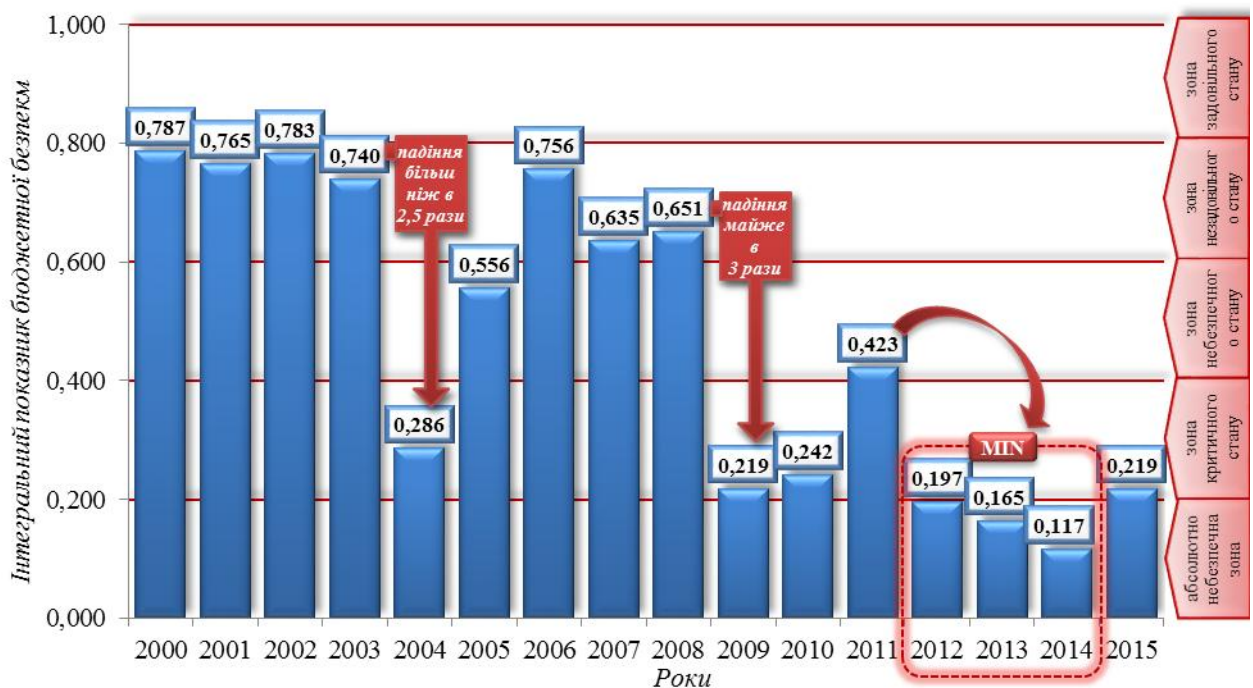

Рис. 3.22. Динаміка інтегрального показника бюджетної безпеки України протягом 2000-2015 рр., розрахованого за авторською методикою

Джерело: розроблено автором

Отже, нормувальні значення показників-стимуляторів і показників-дестимуляторів використовуємо для кожного індикатора (табл. 3.10), а вагові коефіцієнти внеску індикатора в інтегральний індекс бюджетної безпеки розраховуємо для кожного окремо на підставі проведених нормалізованих значень індикатора у програмному забезпеченні «Статистика».

Розрахунок інтегрального показника бюджетної безпеки за пропонованою методикою дає змогу обчислити рівень глобалізованості економіки, особливості структури бюджетної системи та відповідність рівневі розвитку розвинутих європейських країн та порівнювати показники в динаміці (табл. 3.9). У процесі розрахунку виявлено суттєву відмінність рівня інтегрального індексу авторської методики від офіційної (рис. 3.23).

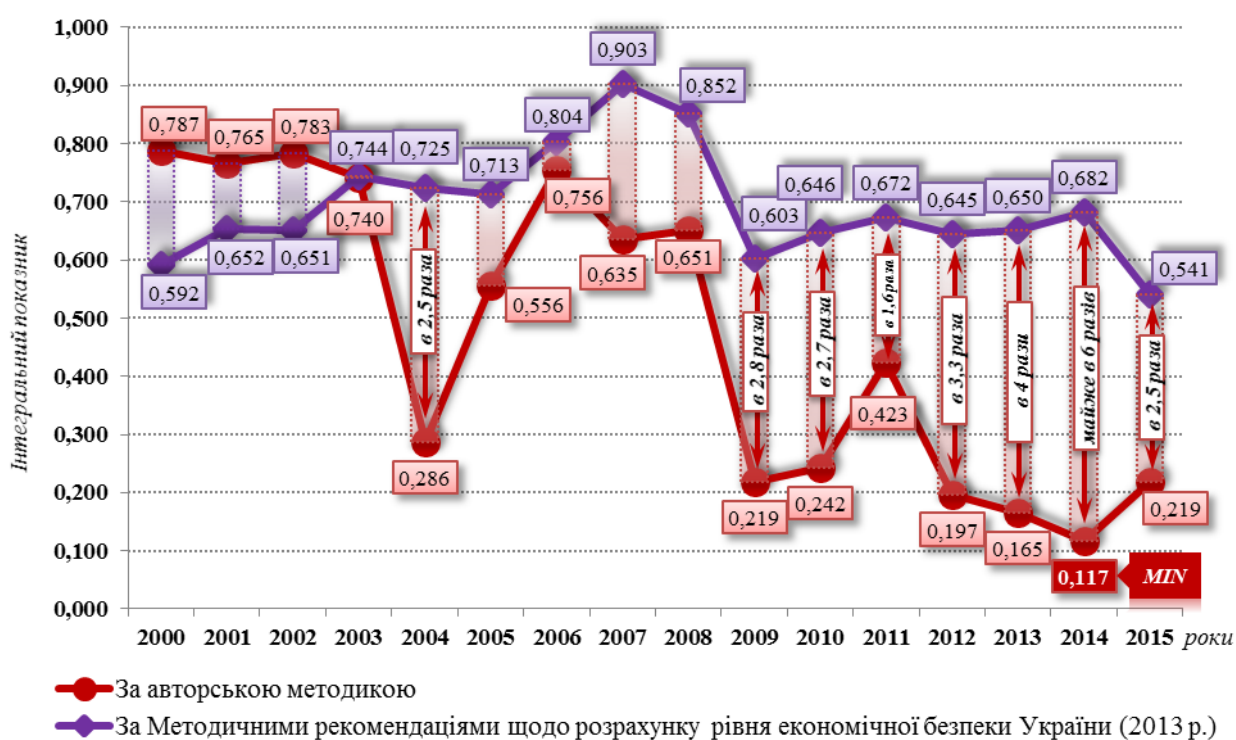

Рис. 3.23. Співвідношення результатів інтегрального оцінювання рівня бюджетної безпеки України в 2000-2015 рр. за авторською й офіційною методикою

Джерело: розроблено автором

Запропонована система показників, що поєднують макро- мезо- та мікроекономічні індикатори, дозволила комплексно оцінити рівень бюджетної безпеки держави. Доведено взаємодію бюджетної сфери з фінансовою складовою, грошово-кредитного ринку, борговою, що зумовлюють можливі масштаби загроз і потребують узгодженої бюджетної та монетарної політики та ефективного впливу на розвиток фінансової сфери. За результатами розрахунку, можна дійти висновку, рівень бюджетної безпеки перебуває в зоні критичного стану, що обумовлено сучасними тенденціями поширення фінансової глобалізації і свідчить про значні внутрішні проблеми в структурі фінансової системи України.

Щодо деталізації впливу кожної з трьох груп показників на рівень бюджетної безпеки за множинами рейтингових, компаративних та структурних показників і в цілому, то його наведено на рис. 3.24, 3.25 і 3.26.

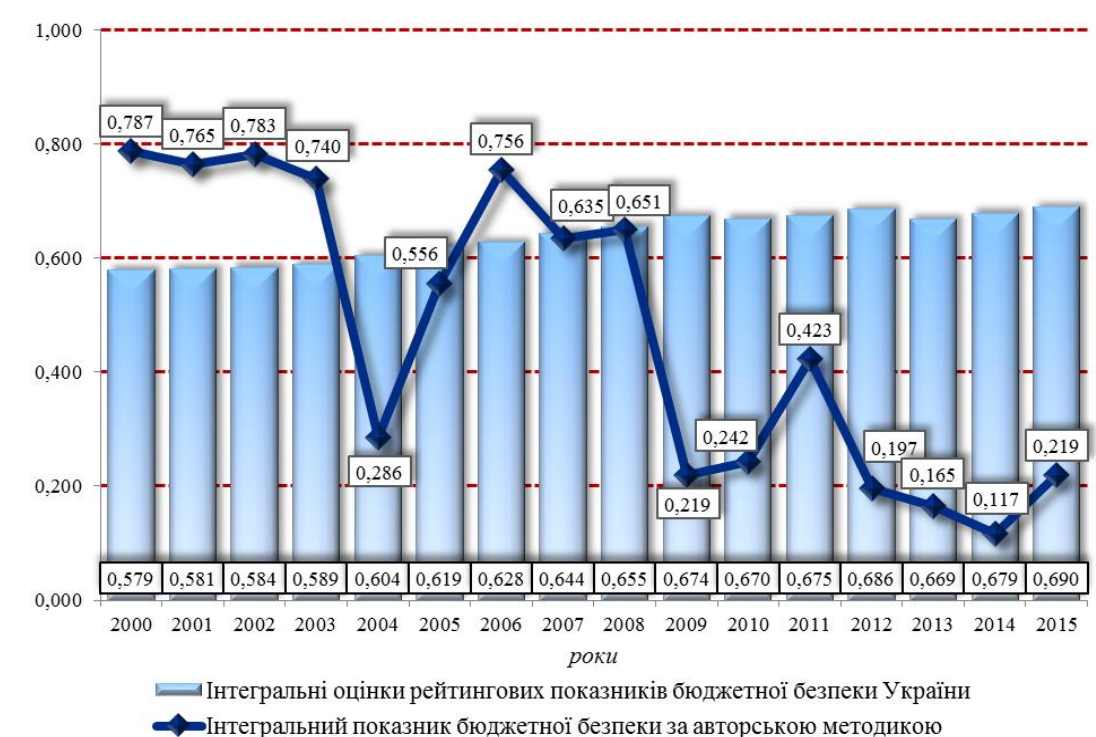

Рис. 3.24. Вплив рейтингових показників на інтегральний показник бюджетної безпеки України протягом 2000-2015 рр.

Джерело: розроблено автором

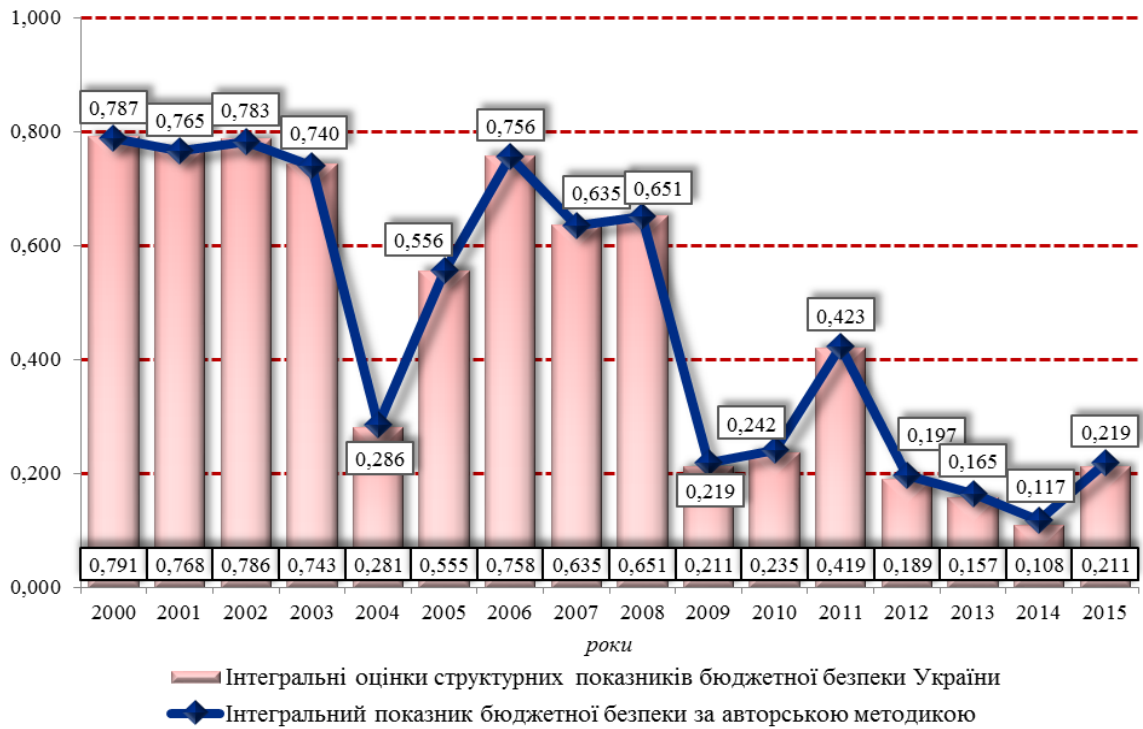

Рис. 3.25. Вплив структурних показників на інтегральний показник бюджетної безпеки України протягом 2000-2015 рр.

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.26. Вплив компаративних показників на інтегральний показник бюджетної безпеки України протягом 2000-2015 рр.

Джерело: розроблено автором

Рис. 3.27 Декомпозиція інтегрального оцінювання рівня бюджетної безпеки України у 2000-2015 рр. за авторською методикою

Джерело: розроблено автором

Оцінювання інтегрального рівня бюджетної безпеки України доцільно застосовувати при розробці заходів щодо запобігання загроз бюджетній безпеці України. Його дія покликана створити безпечні умови функціонування і розвитку бюджетної системи держави в умовах нестабільності.

Застосування індикаторного підходу при оцінюванні бюджетної безпеки, незважаючи на його наявні обмеження та труднощі у використанні є виправданим. Поки ще сьогодні заміни індикаторному підходу в оцінюванні економічної безпеки в цілому та бюджетної безпеки держави зокрема немає.

При оцінюванні рівня бюджетної безпеки важливу роль відіграють не самі індикатори, а їх граничні значення. Це досить однобічне твердження. Насправді важливу роль при оцінюванні рівня бюджетної безпеки однаково відіграють склад індикаторів, методологія їх нормування та інтегрального оцінювання, методи визначення порогових значень і самі порогові значення, які можуть змінюватися залежно від ситуації.

Таблиця 3.5

Перелік показників бюджетної безпеки та вибрані для них методи нормалізації

№ з/п	Найменування індикатора	Методика розрахунку	одиниця виміру	Оптимальне або критичне значення	Правила нормалізації
1	2	3	4	5	6
рейтингові					
X ₁	Індекс глобалізації	G1 = Індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization)	найкращ -100	оптим.100	= G 1 / 100
X ₂	Індекс сприйняття корупції	G15 = за результатами дослідження Transparency International	високий 0, низький 10 до 2010, а після 2012-низький- 100	оптим. 100	= G 15 / 10 після 2012 = H15 / 109
компаративні					
X ₃	Відповідність рівневі розвитку розвинутих країн	K3 = Паритет купівельної спроможності України/ ПКС Німеччини	Україна	оптим. 1:1	
			Німеччина		
X ₄	Зростання нерівномірності соціально- економічного розвитку регіонів	K4 = Індекс співвідношення валового регіонального продукту більшого регіону на душу населення до меншого (Дніпровська / Чернівецька)	Дніпровська, у млн.грн Чернівецька у млн.грн	оптим. 1	=1/K4
структурні					
X ₅	Відтік інвестицій до ВВП	F5 = Прямі інвестиції за кордон / ВВП	млрд. доларів США	критичне 10	Якщо F5 > 10 То = 0 Інакше = (10 – F5) / 10
X ₆	Приплив прямих іноземних інвестицій у відношенні до ВВП	F6= Прямі іноземних інвестицій в Україну / ВВП	млрд. доларів США	крит 4	Як в існуючій оцінці інноваційно-інвестиційної безпеки
X ₇	Зовнішня конкуренція	F7 =Експорт / Імпорт	млн.грн.	1:1	Як в існуючій оцінці зовнішньоекономічної безпеки

Продовження таблиці 3.5.

1	2	3	4	5	6
X ₈	Бюджетне сальдо	F8 = Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП	%	не більше 3	При профіциті =1 При дефіциті > 3 вважаємо рівним 0 При дефіциті < 3 вважаємо рівним (3 – сальдо) / 3
X ₉	Бюджетне покриття державного боргу	F9 = Витрати на обслуговування і погашення держборгу/сукупні видатки державного бюджету	у %	оптим. 3-4	Якщо H8 < 3 вважаємо рівним 1, Якщо H8 > 25, то рівним 0, інакше рівним = (25 – H8) / 22
X ₁₀	Частка доходів зведеного бюджетів у ВВП	F10 = Доходи зведеного бюджету / ВВП	у %	оптим. 40-50	Якщо H9 > 50 вважаємо рівним 1 інакше рівним = H9 / 50
X ₁₁	Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, % до ВВП	F11 = Доходи Місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн. до ВВП	у %	оптим. 20-25	Якщо H10 > 25 вважаємо рівним 1 інакше рівним = H10 / 25
X ₁₂	Частка видатків зведеного бюджетів у ВВП	F12 = Видатки зведеного бюджету / ВВП	у %	оптим. 40-50	Якщо H11 > 50 вважаємо рівним 1 інакше рівним = H11 / 50
X ₁₃	Частка видатків місцевих бюджетів у ВВП, % до ВВП	F13 = Видатки Місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) / ВВП	у %	оптим. 20-25	Якщо H12 > 25 вважаємо рівним 1 інакше рівним = H12 / 25
X ₁₄	Податкові надходження у ВВП	F14 = Податкові надходження державного бюджету / ВВП	у %	не більше 30-35	Якщо H13 > 35 вважаємо рівним 1 інакше рівним = H13 / 25
X ₁₆	Індекс сприйняття корупції (CPI)	F15 = фінансові ресурси за кордон / ВВП	Активи млрд. доларів США	критичне 15	Якщо F2 > 15, то рівним 0, інакше рівним = (15 – F2) / 15
X ₁₆	Рівень тіньової економіки	F 16 = Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні	у % до ВВП	оптим. 10-15	Якщо H16 < 15, то рівним 1, інакше рівним = (75 – H16) / 60
X ₁₇	Обсяг валового зовнішнього боргу у ВВП, %	F 17 = Сума валового боргу / ВВП	у %	не більше 60	Якщо H17 > 60, то рівним 0, інакше рівним = (60 – F2) / 60
X ₁₈	Індекс споживчих цін	H18 = Індекс споживчих цін, %	у %	оптим. 100	= 100 / H18

Джерело: розраховано автором

Таблиця 3.6

Значення показників бюджетної безпеки в 2000-2015 роки

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
X ₁	58,64	58,91	59,13	59,69	61,27	62,76	63,53	65,24	66,50	68,38	67,92	68,48	69,50	67,78	68,85	69,92
X ₂	2,4	2,2	2,5	2,4	2,2	2,5	2,8	2,6	2,2	2,3	2,4	2,3	26	25	26	27
X ₃	0,08	0,09	0,09	0,10	0,11	0,11	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11	0,11	0,11	0,11	0,10	0,09
X ₄	8,69	8,85	8,98	9,08	9,17	9,74	10,21	10,67	11,85	11,00	11,74	11,70	11,24	11,11	11,73	11,48
X ₅	0,54	0,41	0,34	0,33	0,27	0,25	0,21	4,34	3,44	5,31	5,04	4,23	3,69	3,59	4,82	6,85
X ₆	1,90	2,08	1,63	2,84	2,64	8,71	4,92	6,45	5,33	4,01	4,25	4,28	3,74	2,24	0,23	2,25
X ₇	1,09	1,03	1,09	1,05	1,14	1,02	0,94	0,89	0,86	0,97	0,95	0,90	0,86	0,85	0,93	1,01
X ₈	-0,41	0,33	-0,50	0,39	2,96	1,80	0,69	1,36	1,32	3,89	5,94	1,81	3,78	4,45	4,98	2,28
X ₉	15,0	11,4	14,9	12,7	13,6	11,9	7,4	4,3	3,9	14,4	12,6	16,5	19,6	23,3	32,5	33,9
X ₁₀	28,9	26,9	27,4	28,2	26,5	30,4	31,9	30,5	31,4	31,5	29,1	30,3	31,6	30,4	29,1	32,9
X ₁₁	8,3	8,3	8,6	8,5	6,6	6,9	7,4	8,2	7	6,9	7,5	6,6	7,2	7,2	6,4	6,1
X ₁₂	28,3	27,2	26,7	28,3	29,7	32,2	32,6	31,7	32,6	33,6	34,9	31,6	35	34,8	33,4	34,3
X ₁₃	10	11,2	11	11,7	11,2	11,8	13,4	13,5	13,3	13,9	14	13,5	15,8	15	14,3	14
X ₁₄	17,8	18,0	20,4	20,3	19,3	23,4	24,7	23,8	25,6	23,9	23,0	25,7	25,5	24,3	23,5	25,6
X ₁₆	10,06	7,44	10,80	9,94	14,54	8,70	8,65	8,58	7,29	10,86	10,33	9,71	9,72	9,99	16,18	26,57
X ₁₆	26,5	26,7	26,6	30,6	30,7	30,3	29,8	28,8	34	39	38	34	34	35	43	46
X ₁₇	61,15	53,68	51,06	47,50	47,24	45,99	50,59	56,02	56,48	88,20	86,02	76,48	77,25	78,30	93,90	131,3
X ₁₈	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5	124,91	143,3

Джерело: розраховано автором

Таблиця 3.7

Нормалізовані значення показників бюджетної безпеки в 2000-2015 роки

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
X ₁	0,946	0,959	0,966	0,967	0,973	0,975	0,979	0,566	0,656	0,469	0,496	0,577	0,631	0,641	0,518	0,315
X ₂	0,095	0,104	0,082	0,142	0,132	1,000	0,568	0,890	0,666	0,204	0,300	0,312	0,187	0,112	0,011	0,113
X ₃	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,570	0,348	0,226	0,722	0,582	0,390	0,251	0,199	0,514	1,000	1,000
X ₄	1,000	0,889	1,000	0,870	0,013	0,400	0,769	0,546	0,560	0,000	0,000	0,397	0,000	0,000	0,000	0,240
X ₅	0,456	0,620	0,458	0,561	0,520	0,595	0,800	0,939	0,959	0,482	0,564	0,387	0,245	0,077	0,000	0,000
X ₆	0,578	0,538	0,548	0,564	0,530	0,608	0,638	0,610	0,628	0,630	0,582	0,606	0,632	0,608	0,582	0,658
X ₇	0,332	0,332	0,344	0,340	0,264	0,276	0,296	0,328	0,280	0,276	0,300	0,264	0,288	0,288	0,256	0,244
X ₈	0,566	0,544	0,534	0,566	0,594	0,644	0,652	0,634	0,652	0,672	0,698	0,632	0,700	0,696	0,668	0,686
X ₉	0,400	0,448	0,440	0,468	0,448	0,472	0,536	0,540	0,532	0,556	0,560	0,540	0,632	0,600	0,572	0,560
X ₁₀	0,508	0,514	0,583	0,581	0,551	0,669	0,706	0,680	0,731	0,683	0,657	0,734	0,730	0,695	0,670	0,733
X ₁₁	0,329	0,504	0,280	0,338	0,031	0,420	0,424	0,428	0,514	0,276	0,311	0,352	0,352	0,334	0,000	0,000
X ₁₂	1,000	0,805	0,807	0,740	0,738	0,745	0,753	0,770	0,683	0,600	0,617	0,683	0,683	0,667	0,533	0,483
X ₁₃	0,000	0,105	0,149	0,208	0,213	0,233	0,157	0,066	0,059	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
X ₁₄	0,795	0,943	1,006	0,924	0,890	0,907	0,896	0,858	0,818	0,890	0,917	0,956	1,002	0,995	0,801	0,698
X ₁₆	0,946	0,959	0,966	0,967	0,973	0,975	0,979	0,566	0,656	0,469	0,496	0,577	0,631	0,641	0,518	0,315
X ₁₆	0,095	0,104	0,082	0,142	0,132	1,000	0,568	0,890	0,666	0,204	0,300	0,312	0,187	0,112	0,011	0,113
X ₁₇	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,570	0,348	0,226	0,722	0,582	0,390	0,251	0,199	0,514	1,000	1,000
X ₁₈	1,000	0,889	1,000	0,870	0,013	0,400	0,769	0,546	0,560	0,000	0,000	0,397	0,000	0,000	0,000	0,240

Джерело: розраховано автором

Таблиця 3.8

Інтегральні оцінки бюджетної безпеки по множинам показників

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Рейтингові	0,579	0,581	0,584	0,589	0,604	0,619	0,628	0,644	0,655	0,674	0,670	0,675	0,686	0,669	0,679	0,690
Компаративні	0,093	0,096	0,098	0,103	0,110	0,109	0,109	0,111	0,109	0,103	0,099	0,100	0,101	0,101	0,094	0,088
Структурні	0,791	0,768	0,786	0,743	0,281	0,555	0,758	0,635	0,651	0,211	0,235	0,419	0,189	0,157	0,108	0,211
Всі показники	0,787	0,765	0,783	0,740	0,286	0,556	0,756	0,635	0,651	0,219	0,242	0,423	0,197	0,165	0,117	0,219
Існуюча методика	0,592	0,652	0,651	0,744	0,725	0,713	0,804	0,903	0,852	0,603	0,646	0,672	0,645	0,650	0,626	0,540

Джерело: розраховано автором

Оцінено кореляційні зв'язки між інтегральною оцінкою бюджетної безпеки та показниками, які пропонується використати для більш повного оцінювання бюджетної безпеки. Встановлено, що оцінка бюджетної безпеки істотно пов'язана із показниками паритету купівельної спроможності України по відношенню до ПКС Німеччини, частки витрат на обслуговування і погашення державного боргу в сукупних видатках державного бюджету, відтоку фінансових ресурси за кордон /по відношенню до ВВП, рівня тіньової економіки в Україні та величини валового боргу по відношенню до ВВП (рис. 3.28).

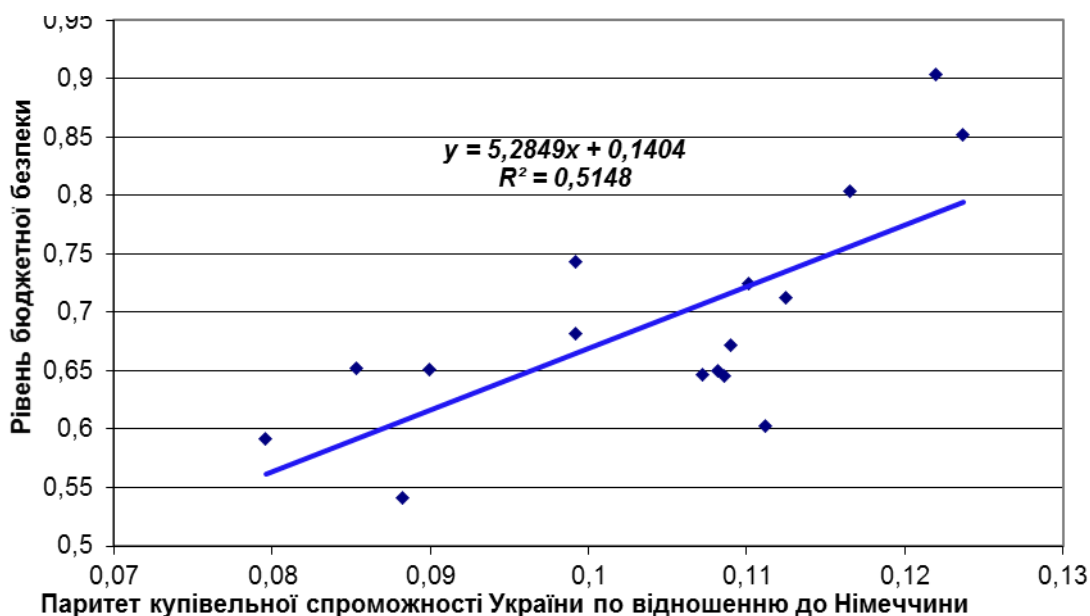

Рис. 3.28. Залежність рівня бюджетної безпеки від паритету купівельної спроможності України по відношенню до Німеччини

Джерело: розроблено автором

Аналогічні розрахунки проведені по кожному індикатору бюджетної безпеки. За наявності у часовому ряді тренду (тенденції) та циклічних коливань значення кожного наступного рівня ряду залежать від попередніх. Кореляційна залежність між послідовними рівнями часового ряду називається автокореляцією рівнів ряду. Вона обраховується за допомогою лінійного коефіцієнта кореляції між рівнями вихідного часового ряду та рівнями цього ж ряду, які зсунуті на кілька кроків у часі.

Важливим для моделювання стану бюджетної безпеки держави є виявлення впливу зміни індикаторів на значення інтегрального індексу. За результатами розрахунків (табл. 3.9.) найбільша чутливість інтегрального індексу бюджетної безпеки до зміни таких показників, як: сума валового боргу, витрати на обслуговування і погашення держборгу, відтоку капіталу, рівня тінізації економіки (рис. 3.29, 3.30.3.31).

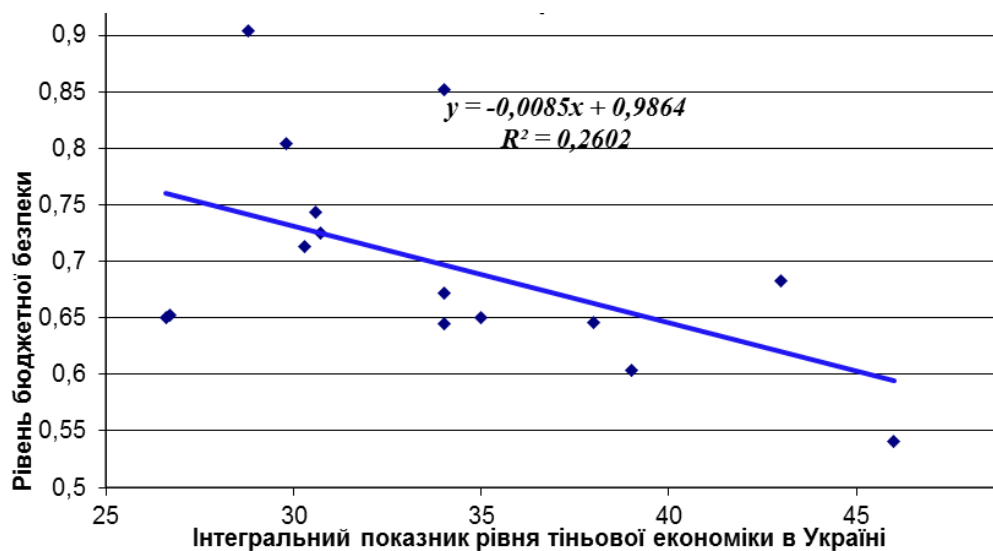

Рис. 3.29. Залежність рівня бюджетної безпеки від паритету рівня тіньової економіки

Джерело: розраховано автором

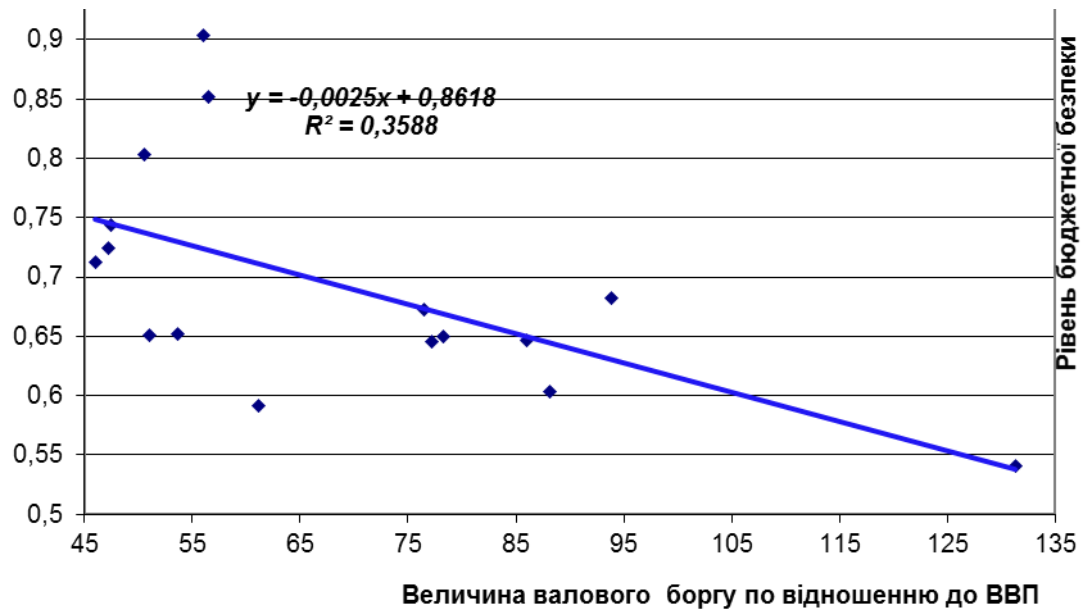

Рис. 3.30. Залежність рівня бюджетної безпеки від величини валового боргу по відношенню до ВВП

Джерело: розраховано автором

Середня чутливість інтегрального індексу також спостерігається до зміни частки видатків у ВВП, сальдо експортно-імпоротної торгівлі, рівень корумпованості в Україні.

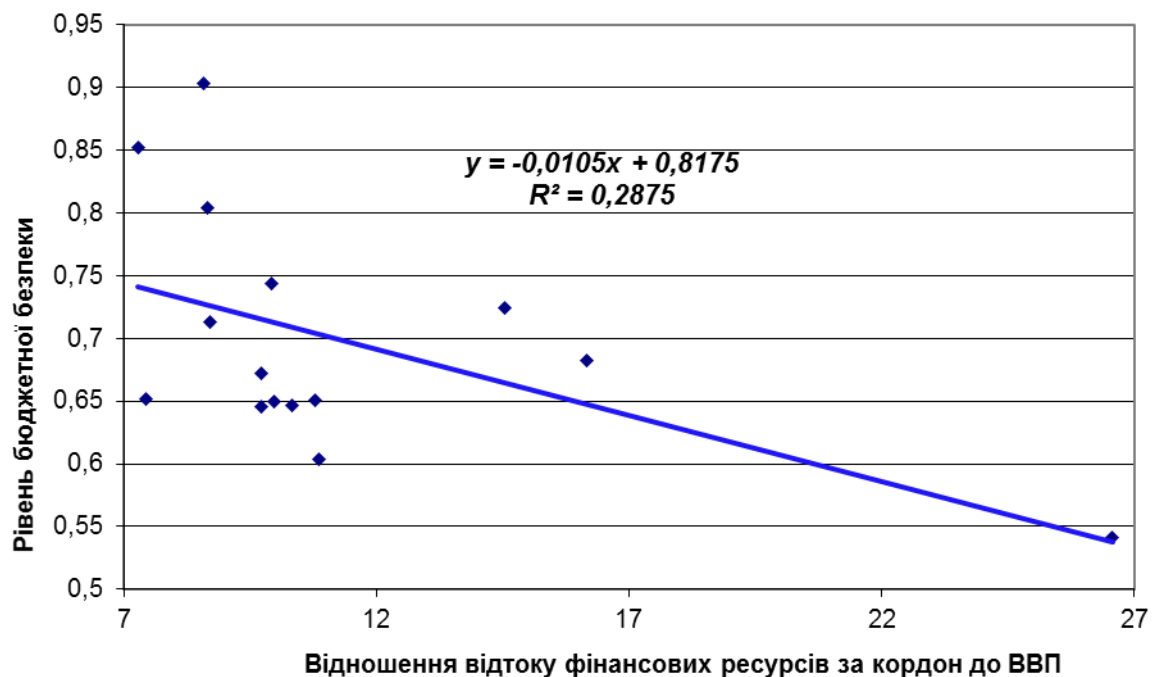

Рис. 3.19. Залежність рівня бюджетної безпеки від паритету рівня тіньової економіки

Джерело: розраховано автором

Таблиця 3.9.

Кореляція оцінювання бюджетної безпеки за новими показниками

Показники	Коефіцієнт кореляції із бюджетною безпекою	Критерій Стьюдента (Фактичне значення)	Критерій Стьюдента (Табличне значення)	Висновок про наявність зв'язку
G1 = Індекс рівня глобалізації країн світу (KOF Index of Globalization)	0,005633031	0,020310504	2,160368652	Неістотний
G2 = за результатами дослідження Transparency International	-0,531344716	-2,080220958	2,200985159	Неістотний
K3 = Паритет купівельної спроможності України/ПКС Німеччини	0,717515587	3,854320005	2,144786681	Істотний
K4 = Індекс співвідношення валового регіонального продукту більшого регіону на душу населення до меншого (Дніпровська / Чернівецька)	-0,183483646	-0,55995747	2,262157158	Неістотний
F5 = Прямі інвестиції за кордон / ВВП	-0,22814507	-0,876763437	2,144786681	Неістотний
F6= Прямі іноземних інвестицій в Україну / ВВП	-0,4253664	-1,758605525	2,144786681	Неістотний
F7 =Експорт / Імпорт	-0,469020546	-1,987023907	2,144786681	Неістотний
F8 =Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП	-0,226190892	-0,868846727	2,144786681	Неістотний
F9 = Витрати на обслуговування і погашення держборгу/сукупні видатки державного бюджету	-0,68925195	-3,559513146	2,144786681	Істотний
F10 = Доходи зведеного бюджету / ВВП	0,0247036	0,092460626	2,144786681	Неістотний
F11 = Доходи Місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн.до ВВП	0,19929711	0,760967182	2,144786681	Неістотний
F12 = Видатки зведеного бюджету / ВВП	-0,065669533	-0,24624443	2,144786681	Неістотний
F13 = Видатки Місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) / ВВП	-0,004709245	-0,017620578	2,144786681	Неістотний
F14 = Податкові надходження державного бюджету / ВВП	0,163033668	0,618288515	2,144786681	Неістотний
F15 = фінансові ресурси за кордон / ВВП	-0,495598549	-2,13500238	2,144786681	Істотний
F16 = Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні	-0,510118607	-2,219137344	2,144786681	Істотний
F17 =Сума валового боргу / ВВП	-0,599026235	-2,799136562	2,144786681	Істотний
F18 = Індекс споживчих цін, %	-0,109498412	-0,412184015	2,144786681	Неістотний

Джерело: розраховано автором

Коефіцієнти еластичності характеризують рівень чутливості інтегрального індексу бюджетної безпеки до зміни кожного індикатора за інших рівних умов. Індикатори щороку змінюються всі одночасно, як і показники доходів бюджету, видатків та дефіциту, державного боргу та інших, що зумовлює необхідність врахування можливих змін в процесі моделювання бюджетної безпеки держави. Інтегральний рівень бюджетної безпеки залежить від нелінійних процесів, які відбуваються в бюджетній, фінансовій, банківській сфері та інших сферах економічної діяльності держави.

Водночас виникає задача наукового обґрунтування і своєчасного уточнення порогових та оптимальних значень індикаторів, наукового супроводження моніторингу індикаторів та ідентифікації основних загроз, прогнозування їх значень на перспективу, а також розробки програмних заходів щодо забезпечення прийнятної рівня бюджетної безпеки держави та організаційно-економічного механізму запобігання загроз бюджетній безпеці держави.

Подальші наукові дослідження бюджетної, фінансової та економічної безпеки держави мають бути зосереджені на обґрунтуванні та удосконаленні комплексного оцінювання економічної безпеки держави з урахування глобалізаційних викликів, а також узгодження методологічних положень теорії економічної безпеки держави й теорії сталого розвитку держави.

Бюджетна безпека впливає на економічну ситуацію з значним запізненням, тому до того часу, коли вплив заходів стає відчутним, ситуація в економіці динамічно змінюється і не вдається своєчасно запобігати наявним проблемам. У підсумку, пріоритетні напрями фінансової політики повинні бути орієнтовані на досягнення соціально-економічної стабільності, забезпечення рівноваги і стійкості бюджетної, фінансової, грошово-кредитної банківської системи.

Висновки до розділу 3

1. На основі порівняльного та кореляційно-регресійного аналізу тенденцій розвитку національної економіки виявлено було виявлено суттєві відхилення більшості індикаторів економічної безпеки від їх порогових

значень, що свідчить про наявність значної кількості накопичених внутрішніх структурних диспропорцій, які є системними загрозами бюджетній, фінансовій та економічній безпеці України.

2. Доведено необхідність удосконалення методичних засад оцінювання бюджетної безпеки держави шляхом уведення процедури ідентифікації та моніторингу загроз з урахування принципів системності, комплексності, ієрархічності. Це потребує розмежування зон, в яких перебувають фактичні значення індикаторів на основі критичних обмежень, з метою диференціації реальних і потенційних загроз та доповнення множини індикаторів бюджетної безпеки держави показниками, що відображають вплив тіньового сектору, інфляційного, девальваційного й інших чинників з максимальним рівнем впливу в сучасних соціально-економічних умовах на всі складові системи фінансової безпеки держави виходячи з єдності її внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

3. Запропоновано новий методичний підхід інтегрального оцінювання рівня бюджетної безпеки держави, який включає обґрунтування теоретичних засад та методичних підходів до формування системи індикаторів, яка передбачає групування індикаторів бюджетної безпеки за трьома рівнями: рейтингові, компаративні та структурні показники, що характеризують сучасні умови прискорення фінансової глобалізації і враховують складні ієрархічні зв'язки у сфері фінансової безпеки держави.

4. Здійснено моделювання системних взаємозв'язків між рівнем бюджетної, фінансової та економічної безпеки держави в результаті чого розроблено відповідну структурну модель, за якою здійснюється ідентифікація домінуючих чинників та умов виникнення загроз за сферами економічної діяльності, що дає можливість здійснювати нейтралізацію загроз бюджетній безпеці держави на початковому етапі їх формування, а також мінімізацію їх негативного впливу на систему економічної безпеки держави та підсистему фінансової безпеки, з урахуванням недоліків регулювання господарської діяльності та дії зовнішніх чинників, що впливають на функціонування

національної економіки.

5. Виявлені проблеми при формуванні державного бюджету і практики застосування методів прогнозування. Доведено взаємодію бюджетної системи з фіскальною складовою, грошово-кредитного ринку, борговою, що спричиняють можливі ризики й загрози та потребують узгодженої бюджетної, фіскальної та монетарної політики, перспективні напрями, яких мають забезпечити безпечний розвиток. Наявна практика нескоординованої діяльності зазначених вище сфер чітко прослідковується в процесі складання проекту державного бюджету на кожний наступний рік, що базується на прогнозних макропоказниках, серед яких виділяють індекси споживчих та оптових цін, номінальний обмінний курс гривні, структуру та рівень видатків державного бюджету.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [128; 260; 262; 263; 265; 267; 270; 273; 276; 280; 282; 286; 289; 293; 295].

РОЗДІЛ 4. БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

4.1. Забезпечення збалансованості бюджетів на місцевому рівні

Стан бюджетної безпеки України істотно залежить від рівня бюджетної розбалансованості та надмірної централізації місцевих бюджетів, що, у свою чергу, посилює регіональні диспропорції, проблеми з нарощуванням дохідної частини місцевих бюджетів та характеризується збільшенням диференціації рівнів соціально-економічного розвитку регіонів.

Важливим чинником незадовільного рівня забезпечення бюджетної безпеки, наявність якого стримує ефективність механізму формування і виконання бюджетів усіх рівнів в Україні, є перевищення видатків бюджету над його надходженнями, що зумовлює вияв численних загроз. Дефіцит притаманний як державному, так і місцевим бюджетам, а його негативний вплив втілюється в недофінансуванні таких життєво важливих галузей, як охорона здоров'я, освіта, соціальна сфера й житлово-комунальне господарство.

Суттєвим фактом є штучно створений в Україні значний прихований дефіцит місцевих бюджетів, ліквідувати який не можуть навіть трансфертні кошти, що надаються з державного бюджету. Особливість вітчизняної бюджетної системи України пов'язана з необхідністю застосування ефективних методів управління бюджетними ресурсами на рівні регіонів. Про недосконалість системи розподілу прибутків між рівнями бюджетної системи свідчить і те, що сьогодні понад 90 % місцевих бюджетів – дотаційні, переважно, це бюджети районів, і тільки 6,7 % виступають донорами в умовах чинної системи бюджетного регулювання. Наслідком негативної тенденції збільшення кількості дотаційних бюджетів стало щорічне зменшення зацікавленості регіонів у мобілізації прибутків та поступове зниження ефективності використання одержуваних коштів [15].

Проблема оптимального перерозподілу повноважень і фінансових ресурсів між центральними та місцевими органами влади й самоврядування є однією з найактуальніших у контексті підвищення ефективності бюджетної системи України. Раціонально побудована та збалансована система бюджетних відносин є запорукою дієвості соціально-економічної політики держави, адже від адекватного забезпечення перерозподілу значних фінансових ресурсів і гнучкості способів їх використання великою мірою залежить стабільність економічного розвитку країни.

Місцеві бюджети є джерелом фінансування більшості державних видатків, насамперед соціального спрямування. Відповідно, негативними наслідками надмірної централізації бюджетної системи є низька якість і недостатнє фінансування соціальних благ, що надаються на місцевому рівні (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальні послуги).

Гострою є й проблема достатнього фінансового забезпечення виконання делегованих повноважень, при тому, що видатки на одиницю контингенту з різною густотою населення територіальних одиниць значно варіюються [274]. Наприклад, видатки на одного учня загальноосвітньої школи коливаються від 8 тис. до 50 тис. грн. за середнього показника по країні в 12 тис. грн (за даними виконання місцевих бюджетів у 2015 р.). Постійна нестача бюджетних коштів унеможливорює надання якісних суспільних послуг жителям відповідних територіальних громад та призводить до скорочення мережі бюджетних установ.

Значною залишається фінансова залежність регіонів і громад від центру [10]. Вкрай слабою є власна фінансова база місцевого самоврядування. Місцеві податки та збори в 2015 р. становили 9,6 % доходів місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів [308]. При цьому органи місцевого самоврядування надмірно обмежені в податкових повноваженнях (є лише право встановлювати ставки податків у граничних межах, затверджених державою). Сьогодні формування місцевих бюджетів на 57 % відбувається за рахунок міжбюджетних трансфертів. Цільові трансферти дорівнювали в 2015

р. 96 % загального обсягу міжбюджетних трансфертів на користь місцевих бюджетів [266]. Малоефективною є чинна модель фінансового вирівнювання, яка позбавляє органи місцевого самоврядування зацікавленості в акумулюванні коштів до державного та місцевих бюджетів.

Слід наголосити, що в Україні немає повноцінного й самодостатнього регіонального самоврядування на районному та обласному територіальних рівнях. Відсутні інструменти, що мають підтримувати цю самодостатність, серед яких: регіональна власність, регіональні видаткові повноваження та регіональні податки.

У різних регіонах податкові надходження до місцевих бюджетів суттєво відрізняються й іноді зовсім необґрунтовані. Наприклад, за рішенням місцевої ради податки на нерухомість в окремих містах України значно вищі, ніж у Києві, хоча вартість житла у столиці вища.

Для цього місцеві податки повинні бути стабільними, не змінюватись щорічно. Це дасть змогу здійснювати на перспективу планування та прогнозування надходжень податків до регіону, а за рахунок отриманих фінансових ресурсів впливати на зростання або, навпаки, скорочення обсягів виробництва (у випадку екологічно небезпечних підприємств), їх модернізації. Насправді же у 2016 р. місцевим громадам надано необмежені повноваження, на виконання яких бракує коштів, що робить місцевий бюджет хронічно дефіцитним, а виконати його неможливо. Покрити дефіцит за рахунок грошової емісії неможливо, оскільки право на її здійснення має лише держава. Тому в цих умовах зростає значення фінансового забезпечення регіонів.

Нині в Україні відсутні надійні джерела надходження коштів до регіонів, громад. Наприклад, запропоновано фінансувати будівництво дороги Одеса – Рені за рахунок штрафних надходжень із митниці. А якщо їх обсяг зменшиться, то будівництво зупиниться або триматиме багато років. Ускладнює ситуацію і те, що з 2016 р. кошти надходять до міст від регіонів на спеціальний рахунок, а бюджетів районів уже не має. У результаті кошти не дійдуть не тільки до громад, а й до районів, що може породжувати різні

корупційні схеми, а соціальний розвиток погіршуватись. Професійно-технічні навчальні заклади, які у 2016 р. передані на отримання за рахунок бюджетів міських органів влади, перебувають у неприйнятному стані. Під загрозою опинилось навчання молоді, оскільки у бюджеті міст бракує коштів на утримання ПТНЗ.

Фактична непідзвітність та непідконтрольність місцевої влади, особливо місцевих державних адміністрацій, громаді та її залежність від центральної влади призводять до того, що влада на місцях керується інтересами не стільки громади, скільки інтересами центральної влади та/або власними егоїстичними інтересами.

Особливості бюджетного процесу – планування та виконання бюджету «згори до низу» – об'єктивно унеможлиблюють урахування інтересів громади в діяльності місцевих органів влади. Особливо це стосується розвитку інфраструктури. Як наслідок, до сьогодні не сформовано дієвих механізмів виявлення інтересів громади та їх урахування в діяльності органів місцевої влади.

Бюджетна політика на рівні місцевого самоврядування не забезпечує розвиток своїх територій. Більшість громад навіть не мають бюджетів розвитку, а всі ресурси спрямовуються на задоволення поточних потреб. Унітарна модель побудови влади в Україні передбачає однаковий рівень надання публічних послуг на всій території країни, однак рівень економічного розвитку різних регіонів істотно відрізняється [385].

В нормативно-законодавчій базі, що регулює формування і використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів існують істотні суперечності, а саме: діють протилежні за змістом норми, кожна з яких використовується урядом залежно від завдань, що постають у новому бюджетному році. Спостерігається неузгодженість дій та конфлікти між органами державної влади й органами місцевого самоврядування. В законодавстві закладено низку конфліктів між органами державної влади та місцевого самоврядування, оскільки місцеві державні адміністрації, з одного боку, формуються згори, а з другого – виконують делеговані законом функції

виконавчих органів обраних рад. При цьому районні та обласні ради наділені безумовним правом висловлювати недовіру головам відповідних місцевих державних адміністрацій, що спричиняє їх відставку. Голови ж місцевих державних адміністрацій не наділені безпосередніми правовими важелями контролю за діяльністю відповідних рад, впливу на них, навіть у випадку прийняття рішень, що суперечать законодавству [274].

Однією з причин неефективності діючої системи місцевого самоврядування є неузгодженість окремих норм Конституції України між собою та невизначеність певних понять у чинному законодавстві, 80 % повноважень місцевого самоврядування (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [357]) дублюються такими самими повноваженнями державних адміністрацій (Закон України «Про місцеві адміністрації»). О.О. Сунцова зауважує, що визначення «районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету» взагалі унеможлиблює існування виконавчих органів районних (обласних) рад, оскільки розпорядження державними коштами – прерогатива органів виконавчої влади, а не місцевого самоврядування [408].

Не розв'язаною залишається також проблема розмежування повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування переважно виконують делеговані повноваження, серед яких: освіта (досягає 31 % загального обсягу видатків місцевих бюджетів), соціальний захист і соціальне забезпечення (26 %), охорона здоров'я (22 %) [136]. До того ж досі не розв'язано проблему неефективного витрачання бюджетних ресурсів через існування застарілих механізмів фінансування бюджетних установ. Ідеться про кошторисне фінансування, за яким витрачається до 69 % видатків місцевих бюджетів. Чинний механізм фінансування бюджетних установ не передбачає залежності обсягів фінансування від показників ефективності їхньої роботи, обсягів та якості наданих суспільних благ.

Місцеві бюджети в Україні дедалі більше розрізняються між собою за рівнем соціально-економічного розвитку й демонструють хронічну незбалансованість та дефіцит. Суттєва диференціація місцевих бюджетів позначається за територіальної ознакою, розвитком інфраструктури, масштабом проведених реформ, що відбивається на збільшенні принципів розбіжностей у розподілі по країні податкового потенціалу, відмінностей у структурі потреб бюджетного фінансування, стані їхніх бюджетів (рис. 4.1).

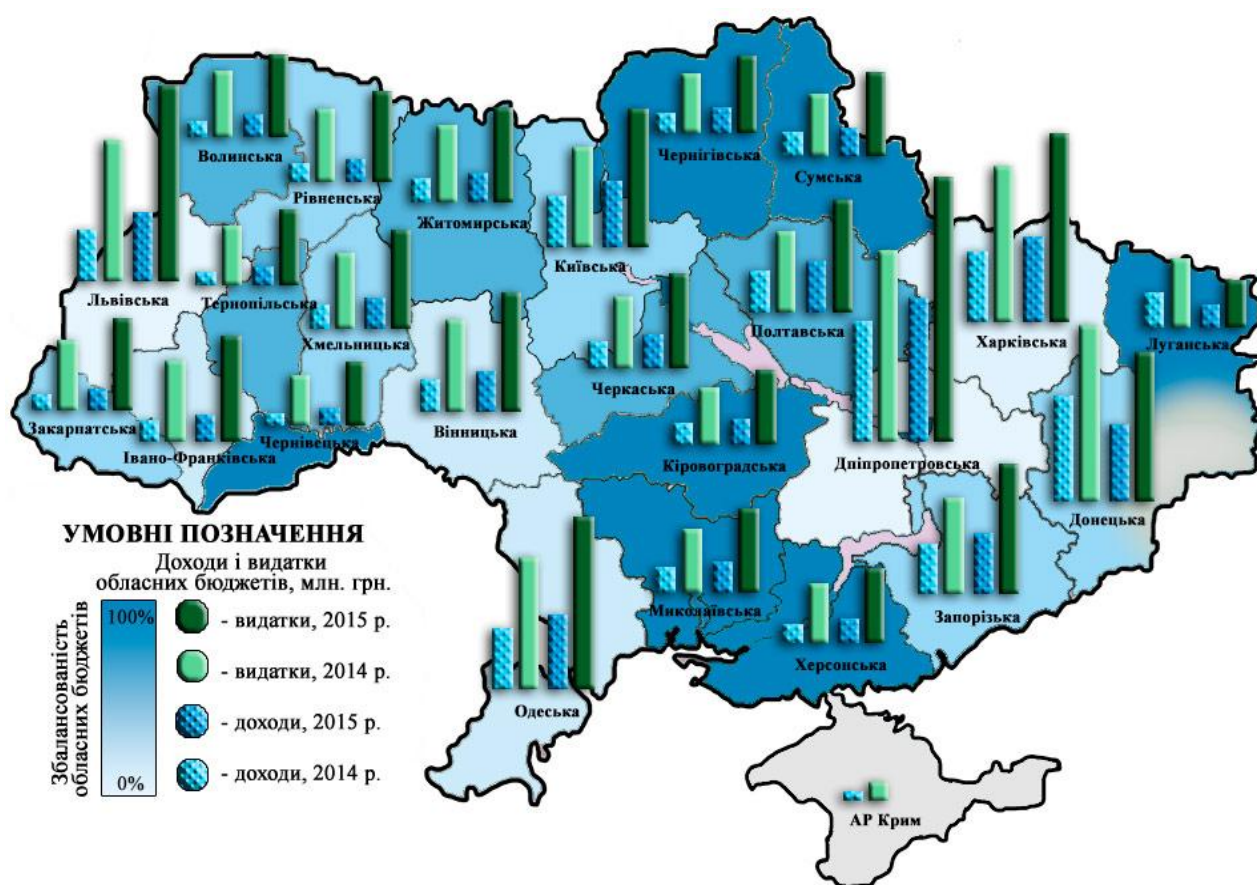

Рис. 4.1. Картограма збалансованості доходів та видатків місцевих бюджетів, 2014-2015 рр., млн. грн

Джерело: складено на основі [302; 308]

Основною ознакою надмірної централізації міжбюджетних відносин є дотаційність абсолютної більшості місцевих бюджетів. Частка трансфертів і

переданих із державного бюджету доходів постійно зростала, хоча неодноразово було задекларовано саме зворотний процес. Із державного бюджету в 2003–2015 рр. фінансувалося понад 74 % усіх видатків. Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів у 2003 р. становила 35 %, у 2005 р. – 43,5 %, а у 2010 р. – 49,5 %.

Дотаційність місцевих бюджетів сягає майже 60 %, а бюджетів територіальних громад перевищує 70 %, понад 500 громад дотуються держбюджетом на 90 %. Зазначені проблеми пов'язані не з рівнем дотаційності, а з нерівномірністю економічного розвитку регіонів [375].

Частка власних доходів місцевих бюджетів у структурі зведеного бюджету скоротилася за ці роки з 29,99 до 15,43%. Символічним «зламом» бюджетної децентралізації став 2010 р., коли частки власних доходів місцевих бюджетів і трансфертів із державного бюджету зрівнялись (рис. 4.2).

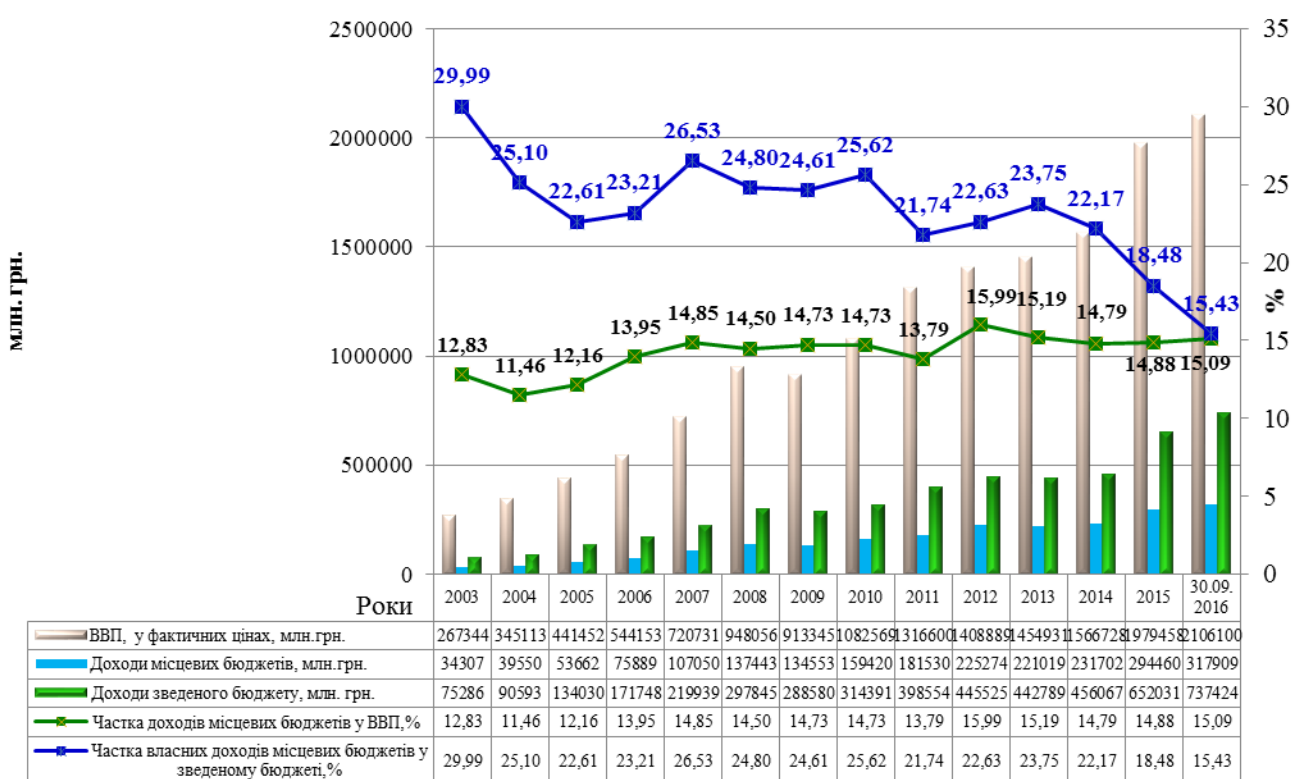

Рис. 4.2. Динаміка частки доходів місцевих бюджетів у ВВП та зведеному бюджеті України за 2003 – 2016 рр. (станом на 30.09.2016 р.), у %

Джерело: складено на основі [306]

Паралельно суттєво зменшувався «внесок» місцевих бюджетів у зведений бюджет, що відображає посилення фіскального перерозподілу коштів через державний бюджет (додаток Н). Останнє обмежує самостійність місцевих рад під час розв'язання завдань соціально-економічного розвитку території, позбавляє стимулів до розширення дохідної бази власних бюджетів (навіть коли реальний потенціал території дає змогу це зробити), посилює патерналістські покладання на отримання дотацій із Центру (патерналізм – форма регулювання соціальних і трудових відносин між державами, а також на рівні держави і фірми, держави і громадян, виявляється в заступницькому відношенні держави (фірми) до залежних від них суб'єктів – держав, народів, громадян, працівників).

Зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, внесені наприкінці 2014 р. (а в подальшому планується внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування) та ще до низки законів), як очікувалось, мали створити нову фінансову базу реформування місцевого самоврядування й матеріальне підґрунтя для реалізації повноважень, переданих на рівень громади [135]. Таким чином було номінально розпочато черговий етап бюджетної децентралізації, а створення самодостатніх і потужних громад проголошено одним із пріоритетів держави.

Розглянемо детальніше динаміку дохідної та видаткової частин місцевих бюджетів в розрізі регіонального розподілу доходів та видатків за 2003–2016 рр. (станом на 30 вересня 2016 р.). Результати розрахунків відображено в додатках К.2, К.3, К.4. та К.5.

У результаті аналізу динаміки доходів місцевих бюджетів за регіонами України (без урахування міжбюджетних трансфертів) встановлено, що найбільше доходів протягом 2014–2016 рр. (станом на 30 вересня 2016 р.) було зафіксовано в м. Києві, Дніпропетровській та Харківській області, а найменше – у Чернівецькій, Тернопільській та Луганській областях (рис. 4.3).

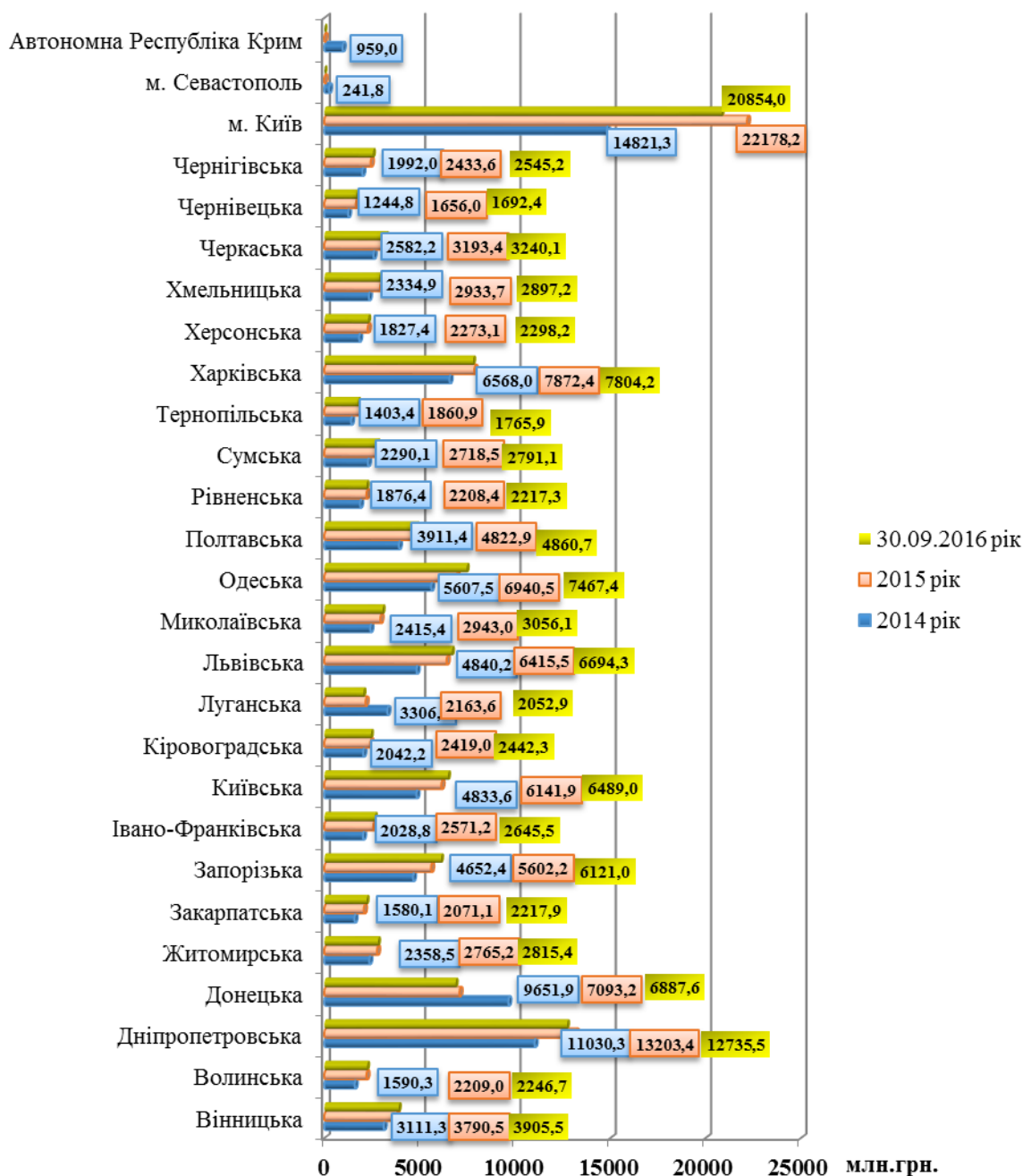

Рис. 4.3. Регіональний розподіл доходів місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр. (без урахування міжбюджетних трансфертів), млн. грн.

Джерело: складено на основі [306; 308]

У динаміці простежується позитивна динаміка до збільшення доходів протягом аналізованого проміжку часу, крім таких областей, як Луганська та Донецька, де простежується протилежна динаміка до зменшення, що пояснюється воєнними діями на сході України саме в цих областях.

Зміни податкового та бюджетного законодавства вплинули на стан доходів місцевих бюджетів України (без урахування офіційних трансфертів), які у 2015 р. зменшилися до 6,1% ВВП порівняно з 6,5–7,2 % у 2011–2014 рр. Завдяки передачі з державного бюджету до місцевих державного мита (за місцем учинення дій та видачі документів) і плати за надання певних видів адміністративних послуг неподаткові надходження місцевих бюджетів зросли до 1,02 % ВВП порівняно із 0,78 % у 2014 р [380]. Водночас збільшується обсяг міжбюджетних трансфертів, що надходять із Державного бюджету України до місцевих бюджетів (рис. 4.4).

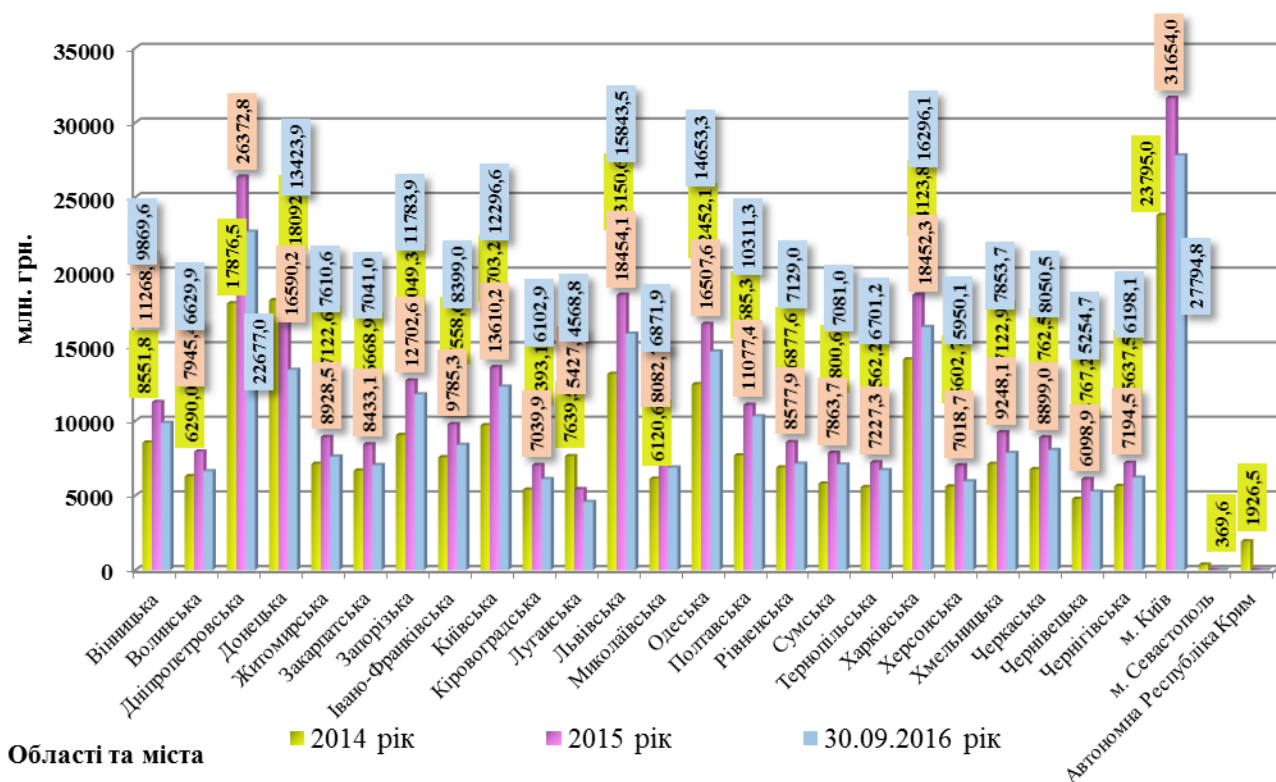

Рис. 4.4. Регіональний розподіл доходів місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр. (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млн. грн.

Джерело: складено на основі [308]

Так, у 2014 р. обсяг міжбюджетних трансфертів місцевих бюджетів України становив 130 600,7 млн грн, а станом на 30 вересня 2016 р. до місцевих бюджетів спрямовано 135 648,8 млн грн. Розглянемо також приклад Полтавської області. У 2014 р. обсяг міжбюджетних трансфертів дорівнював 3773,9 млн грн (49 % обласного бюджету), а станом на 30 вересня 2016 р. до обласного бюджету спрямовано 5450,6 млн грн (53 % обласного бюджету). Це свідчить про зниження ступеня централізованості бюджету та підвищення рівня залежності надходжень місцевих

бюджетів від Державного бюджету України. Найбільший середній рівень доходів протягом аналізованого періоду зафіксовано в м. Києві, Дніпропетровській, Харківській та Львівській областях, найменший – у Чернівецькій, Луганській та Рівненській областях. У результаті аналізу динаміки видатків місцевих бюджетів за регіонами України (без урахування міжбюджетних трансфертів) визначено, що найбільше видатків протягом 2014–2016 рр. (станом на 30 вересня 2016 р.) було зафіксовано в м. Києві, Дніпропетровській та Харківській області, а найменше – у Луганській, Чернівецькій та Херсонській областях (рис. 4.5).

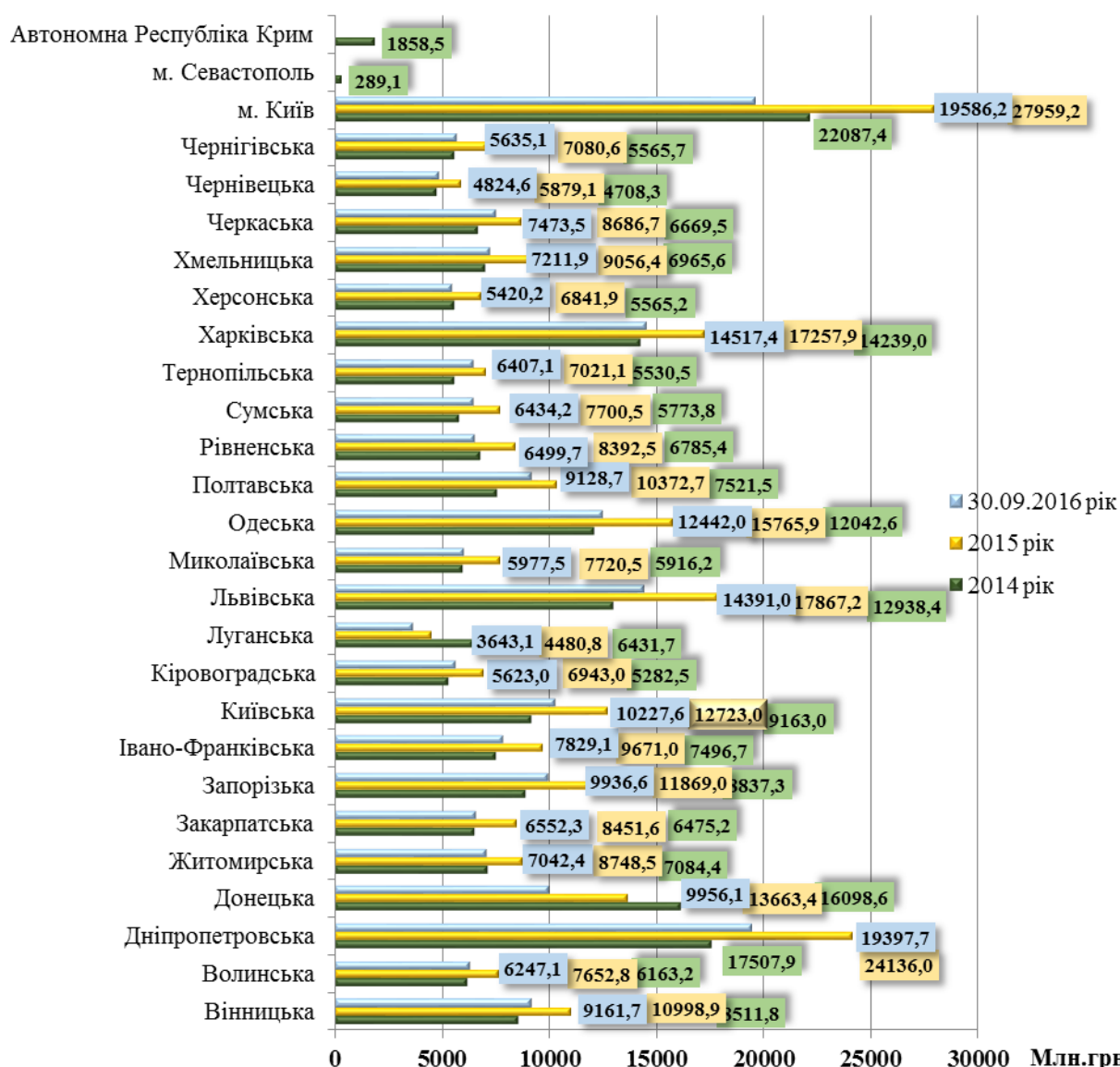

Рис. 4.5. Регіональний розподіл видатків місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр. (без урахування міжбюджетних трансфертів), млн. грн.

Джерело: складено на основі [302; 308]

Дослідження в динаміці розподілу видатків місцевих бюджетів демонструє негативну динаміку до збільшення видатків протягом аналізованого проміжку часу, крім таких областей, як Луганська та Донецька, де простежується протилежна динаміка до зменшення, що пояснюється воєнними діями на сході України саме в цих областях.

Завдяки дослідженню динаміки видатків місцевих бюджетів за регіонами України (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) встановлено, що зменшується обсяг міжбюджетних трансфертів, які надходять із Державного бюджету України до місцевих бюджетів (рис. 4.6).

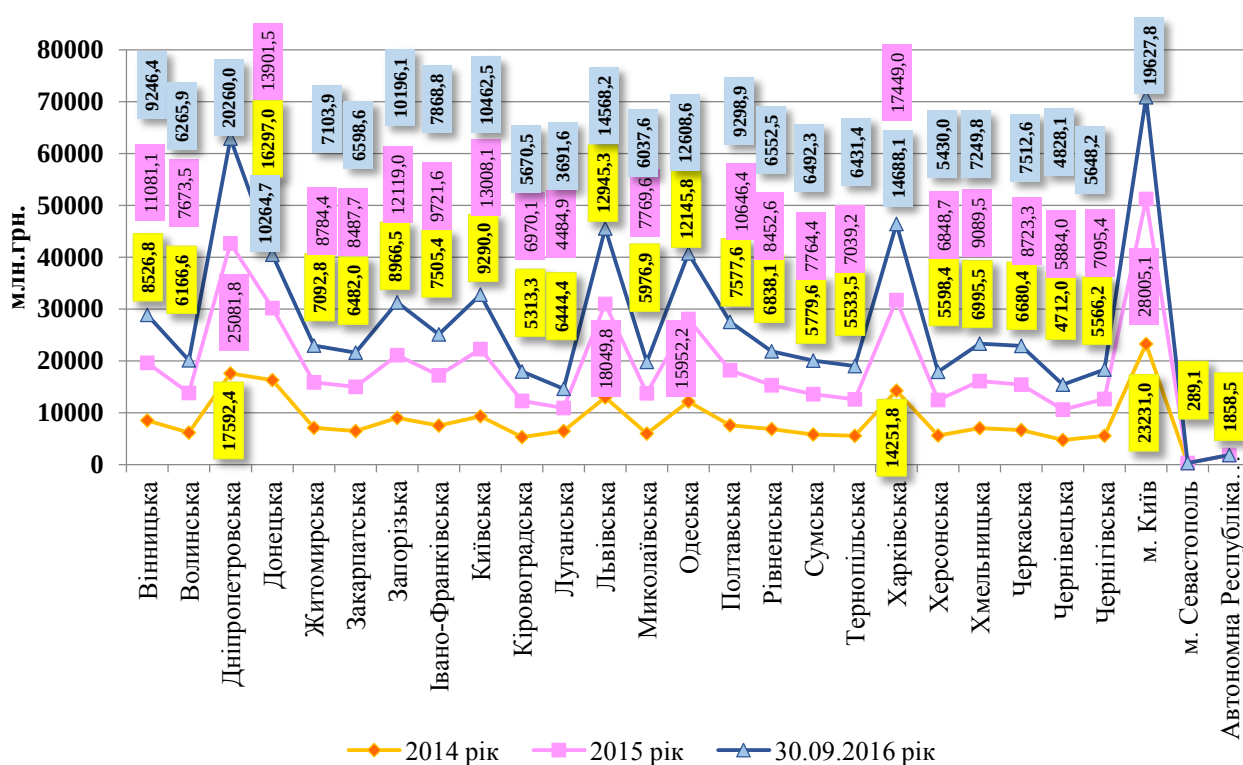

Рис. 4.6. Регіональний розподіл видатків місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр. (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млн грн

Джерело: складено на основі [306; 308]

Так, у 2014 р. обсяг міжбюджетних трансфертів місцевих бюджетів України дорівнював 2118 млн грн, а станом на 30 вересня 2016 р. до місцевих бюджетів спрямовано 3037,5 млн грн. Розглянемо приклад Полтавської

області. У 2014 р. обсяг міжбюджетних трансфертів становив 148,7 млн грн (2 % обласного бюджету), а на 30 вересня 2016 р. до обласного бюджету спрямовано 170,2 млн грн (1,83 % обласного бюджету).

Середній рівень видатків місцевих бюджетів, який припадає на одну особу за регіонами України у 2003–2016 рр. (станом на 30 вересня 2016 р.), без міжбюджетних трансфертів, наведено на рис. 4.8. Найбільший середній рівень видатків протягом аналізованого періоду зафіксовано в м. Києві, Дніпропетровській та Київській областях, найменший – у Луганській, Донецькій та Харківській областях.

Під час аналізу дохідної та видаткової частин доходів і видатків місцевих бюджетів за регіонами України за 2014 – 30 вересня 2016 рр. (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) виявлено, що бюджети областей України та м. Києва протягом аналізованого періоду, зростають стабільними темпами. Майже протягом усього досліджуваного періоду за всіма бюджетами областей та м. Києва спостерігало зростання профіциту видатків місцевих бюджетів за регіонами. (Окрім таких областей, як Закарпатська (у 2015 р.) та Харківська (у 2014 р.), де в зазначені роки зафіксовано дефіцит бюджету (додаток К.6)).

Т.І. Єфіменко наголошувала, що значна залежність місцевих бюджетів від державного бюджету свідчить про недосконалість розподілу дохідно-видаткових повноважень між рівнями управління і системи міжбюджетних відносин, а також про проблеми з нарощуванням дохідної частини бюджетів адміністративно-територіальних одиниць через слабку економічну розвинутість окремих територій [122].

Отже, зважаючи на те, що специфіка розвитку регіонів є неоднорідною, доцільність запровадження бюджетної децентралізації зумовлюється підвищенням ефективності функціонування бюджетної системи держави через організацію та надання суспільних послуг таким чином, аби вони максимально відповідали вподобанням населення. У цьому плані бюджетна децентралізація має певні переваги над централізацією.

До того ж політика бюджетного вирівнювання, що втілюється в Україні, не забезпечує умов для швидкого розгортання тенденції до економічного зростання, оскільки навіть регіони, з бюджетів яких передаються кошти до державного бюджету, не мають для цього достатніх фінансових ресурсів. Крім того, в умовах нерозвинутості на місцях суспільних та політичних інститутів місцеві органи влади за значного обсягу фіскальних повноважень можуть проводити безвідповідальну боргову політику, що загрожує розбалансованістю економічного становища, сповільнює процеси реструктуризації регіональної економіки [55; 58].

М. Ставнича доводить необхідність дослідження бюджетної безпеки на регіональному рівні й пропонує оцінювати бюджетну стійкість регіону. Під бюджетною безпекою регіону автор розуміє здатність органів державної влади й місцевого самоврядування забезпечувати фінансування через бюджети всіх рівнів закріпленого за ними повного комплексу повноважень із виконання гарантованих Конституцією держави прав громадян у довгостроковій перспективі в умовах дестабілізаційного впливу різноманітних чинників (загроз). Оцінка індикаторів бюджетної стійкості підтверджує незадовільний рівень бюджетної безпеки регіону та низький потенціал акумулювання власних фінансових ресурсів [400].

Водночас О. Барановський наголошує, що бюджетна безпека держави визначається чинною в країні бюджетною системою як сукупністю різних видів бюджетів, що перебувають між собою в певному взаємозв'язку і взаємозалежності. З огляду на це, необхідно органічно поєднувати досягнення бюджетної безпеки держави загалом і бюджетної безпеки окремих регіонів, усувати взаємну заборгованість між бюджетами різних рівнів. Важливим питанням є забезпечення самостійності місцевих бюджетів, бюджетів, які обслуговують діяльність органів місцевого самоврядування, що, у свою чергу, потребує створення відповідної дохідної бази кожного рівня влади [23].

Від формування належного рівня бюджетної безпеки регіону залежить виконання багатьох регіональних завдань та таких пріоритетів розвитку, як досягнення стабільності й ефективності життєдіяльності громадян, їхнього добробуту, соціально-економічний розвиток територій, зміцнення економічних і соціальних параметрів та інших завдань [395].

Незбалансована система бюджетних відносин між рівнями бюджетного устрою послаблює спроможність місцевих органів влади до проведення раціональної бюджетної політики, спрямованої на формування сприятливого інвестиційного середовища.

Домінування особистих інтересів над суспільними, невідповідність формування місцевих бюджетів завданням соціально-економічного розвитку територій ще тривалий час будуть основними характеристиками місцевого самоврядування в Україні.

Така ситуація не є прийнятною, оскільки місцеві бюджети становлять джерело фінансування більшості державних видатків, насамперед соціального спрямування. Відповідно, негативними наслідками централізації бюджетної системи є низька якість і недостатнє фінансування соціальних благ, що надаються на місцевому рівні (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальні послуги).

Нова система вирівнювання є стимулюючою, оскільки лише 50 % коштів бюджетів-донорів вилучається лише для вирівнювання спроможності інших територій, а не на користь державного бюджету. Нова система вирівнювання дає змогу залишити більшу частину коштів на місцях, а органи місцевого самоврядування стають більш незалежними у прийнятті управлінських рішень. Проте ризик недоотримання цих коштів місцевими бюджетами спричинятиме розбалансування бюджетів та знизить ефективність суспільних послуг, фінансованих із місцевих бюджетів.

Таким чином, дослідження проблем використання бюджетних коштів на регіональному рівні дає змогу зробити висновок, що місцеві ради та громади виявилися не готовими до змін. Особливо це стосується процесу об'єднання

громад та встановлення ставок податків і розподілу коштів в умовах нової системи вирівнювання та бюджетної децентралізації.

Головним завданням має бути створення спроможних та ефективних громад, які стануть таким самим каталізатором в Україні. Найголовнішим питанням нині є забезпечення спроможності громад концентрувати фінанси й спрямовувати їх на проекти регіонального розвитку а також формування паспортів територіальних громад.

Зміцнити фінансове забезпечення місцевого самоврядування можна шляхом розроблення Міністерством фінансів України та Державною фіскальною службою України змін до бюджетно-податкового законодавства для запровадження механізму зарахування до місцевих бюджетів частини податку на прибуток підприємств, внесених до реєстру платників податків за місцем виробничих потужностей і ведення економічної діяльності, а не там, де мають юридичну реєстрацію.

Проблема ефективності управління та використання бюджетних коштів на регіональному рівні зумовлена і змінами щодо прозорості публічних державних закупівель, й непрофесійністю кадрів територіальних громад у провадженні публічних державних закупівель у системі «prozorro».

Формування ефективного механізму бюджетного регулювання є однією з умов забезпечення бюджетної безпеки України. Світова практика доводить, що найефективнішими стали ті реформи, у яких був чітко узгоджений взаємозв'язок цілей та завдань державної політики, їх системність та прозорість.

Однією з найважливіших проблем формування місцевих бюджетів України є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та формування міжбюджетних відносин, із метою підвищення рівня фінансової самодостатності шляхом посилення бюджетної децентралізації.

4.2. Структурно-функціональні передумови розвитку бюджетної децентралізації

Наукові дискусії щодо доцільності централізації/децентралізації є предметом дослідження в теорії державного управління та сфері державних і місцевих фінансів.

Концепція бюджетної децентралізації як фундаментальний принцип управління постійно трансформується та вдосконалюється відповідно до вимог кожного історичного періоду й особливостей окремих держав. Проблема децентралізації влади завжди залишається актуальною, насамперед за умов розвитку самостійності базових територіальних громад у всьому світі. Із часом дослідження з цього питання стають фрагментарними.

Структурно-функціональні передумови бюджетної децентралізації виявляються як детермінанти формування бюджетної системи та системи державного управління, за її структурними й функціональними характеристиками. Структурні характеристики бюджетної системи охоплюють процес формування та використання доходів місцевих бюджетів, де фінансова автономія місцевих територіальних одиниць забезпечується здебільшого за рахунок стягування прямих місцевих податків і полягають у пропорції та інтенсивності прояву взаємозв'язків між функціональними характеристиками, які визначаються оптимальним рівнем децентралізації владних і фінансових повноважень між державним та місцевим рівнями, зокрема в контексті міжбюджетних відносин та ресурсного забезпечення територій. Як наслідок, формуються диференційовані напрями впливу на бюджетні ресурси державного на місцевого рівня. Посилення централізації перешкоджає стабільному розвитку місцевих та територіальних громад і породжує новий рівень бюрократичної ієрархії.

Структурні компоненти управлінських систем складаються з вхідних даних, елементів управління, об'єктів управління та вихідних даних. Таким чином, функції системи у вигляді результату дії вихідних даних, з одного боку, виявляються як ефект від її діяльності, а з другого – впливають

неопосередковано на специфіку формування її структури. Отже, рівень функціональної взаємної детермінованості об'єктів управління та структурних елементів формує ступінь оптимальності системи й відповідно зумовлює ефективність її функціонування. Така ефективність проявляється як адаптивна здатність системи реагувати на зміну потреб об'єкта управління трансформацією своєї структури у вигляді зміни кількісних пропорцій та якісних характеристик її елементів.

Принцип фінансової самостійності є ключовим під час формування бюджетів органів місцевого самоврядування. Громада є територіальною основою для створення та діяльності органів місцевого самоврядування, при її формуванні доцільно враховувати й фінансовий потенціал. Імовірно, формування фінансово самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць потребує змін не тільки у податковому та бюджетному законодавстві, а й у територіальних розмірах громад, районів та регіонів [323].

Перерозподіл доходів між державним та місцевими бюджетами й передача низки об'єктів і заходів на фінансування з місцевих бюджетів стали важливими кроками в напрямі бюджетної децентралізації.

Як доводить досвід, на місцевому рівні є можливість вирішувати соціальні проблеми значно ефективніше, ніж на рівні держави. Це вимагає проведення бюджетної децентралізації, результатом якої є передача і делегування видаткових повноважень, створення фінансової бази органів місцевого та регіонального самоврядування, розроблення шляхів розв'язання місцевих завдань [407].

Слід зазначити, що у більшості економічно розвинутих західних країн однією з головних рис формування бюджетів є бюджетна децентралізація, оскільки саме органи місцевої влади відповідальні за розвиток окремих територій, виконання соціальних програм, програм економічного розвитку та подолання економічної кризи [266].

В умовах політичної кризи в державі реформа місцевого самоврядування і територіальної організації влади набуває ще більшого значення.

Децентралізація влади на принципах субсидіарності, як передбачено в Європейській хартії місцевого самоврядування, мінімізує участь політичної влади у вирішенні місцевих питань, бо цими повноваженнями наділяються виборні представницькі органи.

Реформування місцевого самоврядування розпочато з внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України наприкінці 2014 р. Реформи запроваджуються з метою підвищення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування та розширення дохідної бази місцевих бюджетів. Першим кроком до формування спроможних територіальних громад (відповідно до методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України) є визначення потенційних адміністративних центрів таких громад, а не функцій органів місцевого самоврядування.

У сучасний період розвитку української державності питання бюджетної децентралізації актуалізується, оскільки саме вона є однією з ключових умов ефективної діяльності органів місцевої влади. Проблема оптимального перерозподілу повноважень та бюджетних ресурсів між центральними та місцевими органами влади й самоврядування є однією з найактуальніших у контексті підвищення ефективності бюджетної системи України.

Раціонально побудована та збалансована система бюджетних відносин є запорукою дієвості соціально-економічної політики держави, адже від адекватного забезпечення перерозподілу значних фінансових ресурсів і гнучкості способів їхнього використання великою мірою залежить стабільність економічного розвитку країни.

Серед найвагоміших напрацювань у сфері бюджетної децентралізації фундаментальні праці таких учених, як О. Василик [63], Г. Возняк [70], І. Волохова [71], О. Кириленко [158], Н. Криштоф [182], Л. Лисяк [198], І. Луніна [380], В. Опарін [296], О. Лисенко [194], Н. Савчук [385], В. Федосов [420], С. Юрій [453]. Виникає необхідність проведення аналізу й дослідження сучасних тенденцій щодо незбалансованості та виокремлення основних проблем використання бюджетних коштів на регіональному рівні. Ця

проблема залишається нерозв'язаною й саме тому потребує додаткових досліджень.

Дослідження гносеології децентралізації передбачає багатоаспектність цього поняття. На семантичному рівні децентралізація (від лат. *de* – протиставлення, *centralis* – центральний) трактується як знищення, ослаблення або скасування централізації і розширення прав низових органів управління [391]. Теорія децентралізації виникла у Франції напередодні Великої французької революції (1789 р.) під назвою *decentralization*, і передбачала поділ усіх адміністративних прав на ті, що належать тільки до компетенції держави, і ті, що «надаються громаді шляхом делегації», тобто делеговані. Таке тлумачення ототожнює децентралізацію із самоврядуванням. Згодом вчені розглядали децентралізацію як розширення повноважень місцевих адміністративних органів, що діють у межах своїх компетенцій незалежно від центрального уряду. У наукових дослідженнях не сформувалося одностайної думки, щодо визначення змісту та сутності децентралізації, основна частина яких наведена в додатку Л.

Водночас найбільш узагальненим визначенням терміна «децентралізація» в радянський період було розширення прав місцевих державних органів управління в результаті передачі їм окремих функцій центральних органів [326].

Перші ознаки децентралізаційних процесів спостерігалися в Європі ще в XI–XII ст. Так, ще англійський король Річард I (1157–1199 рр.), потребуючи грошей для фінансування хрестових походів, почав активно використовувати швидкий та ефективний засіб поповнення державної скарбниці – продаж містам хартій, які гарантували їм певні привілеї. Зокрема, за згодою міста корони отримали права самоврядування, судочинства, зведення укріплень, створення збройних загонів для підтримання правопорядку [319]. Але найголовніше – змінився їхній податковий статус. Після дарування хартій певні адміністративно-територіальні утворення в майновому й правовому

аспектах набули такої сили та значення, що король не міг без їхньої згоди стягувати з них жодних податків, за винятком відкупного збору з міста [394].

У Європі більш чітких та окреслених рис процес децентралізації набув у XVIII–XIX ст., коли вперше це поняття було закріплене у французькому законодавстві. У Франції децентралізаційна теорія була своєрідною реакцією на наполеонівські реформи, що встановили міцний централізований бюрократичний апарат влади і великою мірою нівелювали принципи місцевого самоврядування. Головним ідейним постулатом децентралізаційної теорії стало положення про обґрунтування чіткого розподілу адміністративних справ на такі, що є результатом місцевого самоврядування, і на загальнодержавні справи, що відповідним чином делегуються громадам [28].

Основоположником ідеї вже фіскальної децентралізації був американський економіст Ч. Тібу, який обґрунтував її у своїй праці «Економічна теорія фіскальної децентралізації в публічних фінансах: необхідність, джерела й використання» (1961 р.). Він, зокрема, стверджує, що саме фіскальна децентралізація дає змогу субнаціональним органам управління отримувати автономію щодо фінансування і забезпечення населення суспільними товарами й послугами [416]. Фіскальна автономія властива фіскальній політиці США, але інші країни порівняно недавно дійшли висновку, що децентралізація політично необхідна. Згаданий учений довів, що за фіскальної автономії субнаціональних органів управління публічні видатки відповідатимуть індивідуальним уподобанням споживачів згідно з їхніми потребами.

Але, незважаючи на різні погляди щодо визначення поняття децентралізації, основоположним є її визначення у світлі взаємозв'язків між центральним та субнаціональними (місцевими) урядами щодо їхніх різних повноважень (фіскальні, політичні, адміністративні та ін.). Як зауважує американський учений Міхаель Белл [459], децентралізація – це спосіб виміру величини переходу національної економіки від адміністративно-командної до

ринкової. Початком децентралізації крізь призму різного роду повноважень є те, що ці повноваження мають власний вимір та власні цілі.

Необхідність децентралізації підтримували також інші науковці. Особливо, переконання децентралізаційних процесів застосовував відомий фінансист початку XX ст. Д. Боголепов. Він, власне, наголошував: «Окрім тих функцій, які держава виконує як єдине ціле, у кожній її частині існує цілий ряд потреб, що не мають загальнодержавного інтересу, але є істотно важливими для окремої території. З одного боку, забезпечити задоволення таких інтересів держава не в змозі. З другого – на місцях краще знають потреби й уподобання населення, тому передача окремих функцій держави на локальний рівень сприяє задоволенню інтересів жителів окремих територій» [32]. Таку концепцію поділяв і відомий економіст В. А. Лебедев: «Місцеві інтереси набагато краще можуть бути оцінені на місцях, ніж центральною владою, яка задовольняє останні за вищу ціну, ніж при забезпеченні їх місцевою владою» [34]. Вчений Л. Веліхов, аналізуючи особливості покриття певних витрат територій, стверджував: «Звичайні витрати комун необхідно покривати за рахунок їхніх надзвичайних доходів» [67].

Таким чином, наведені підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників зводяться до розуміння децентралізації як розширення прав і компетенцій місцевих органів влади у сфері місцевих фінансів. Явним є й те, що розширені за умов децентралізації власні повноваження територій мають відповідним чином спиратися на власне фінансування (а отже, делеговані – за рахунок ресурсів, що спеціально виділяються відповідним органом).

Досвід розвинутих країн доводить, що бюджетна децентралізація є найбільш ефективним та дієвим способом забезпечення фінансової автономії та фінансової стійкості місцевих органів влади, оскільки цей процес супроводжується передачею їм потужних джерел бюджетних надходжень, раніше закріплених за центральним урядом, та розширенням фінансової бази адміністративно-територіальних формувань.

Структурні передумови дослідження цієї проблематики пов'язані з низькою результативністю використання бюджетних коштів, які є бар'єром ефективного управління бюджетними видатками на регіональному та місцевому рівнях. Тому вплив бюджетної децентралізації на соціально-економічні процеси в регіонах, його ступінь, причини активізації, моделі бюджетної децентралізації, і, що не менш важливо, умови та готовність суспільства до її реалізації – це невеликий перелік питань, які, за наявних суспільно-політичних викликів та процесів, що відбуваються у сфері державних фінансів в Україні. Так, у ст. 132 Конституції України [171] визначено, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади.

Процеси фіскальної децентралізації позитивно оцінюють американські вчені Б. Вейнгаст [485], Дж. Родден та С. Роуз-Акерман [477], акцентуючи увагу на необхідності стимулювання місцевої управлінської ініціативи, спрямованої на нарощування локального бюджетного потенціалу, зазначаючи, що процеси децентралізації дають більше можливостей органам місцевого самоврядування щодо залучення інвесторів. При цьому Дж. Родден та С. Роуз-Акерман застерігають, що величина позитивних ефектів від процесів фіскальної децентралізації залежить від розвитку інституціонального середовища, у тому числі забезпечення умов конкуренції.

Проблематика дослідження передбачає змістовну та сутнісну характеристики децентралізації в умовах структурних змін, що відбуваються у бюджетній системі України внаслідок реформування місцевих бюджетів відповідно до критерію ефективності розподілу фінансових ресурсів, які формуються на місцях. Вбачаємо за доцільне зупинитися на розкритті змістової сутності саме поняття «бюджетна децентралізація» (табл. 4.1).

Так, за наведеними тлумаченнями поняття «бюджетна децентралізація» в табл. 4.1 зауважимо щодо відмінності наукових підходів. Зокрема С. Михайленко, В. Зубріліна визначають її як процес розподілу функцій, компетенцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним й місцевими рівнями влади та управління [139].

Таблиця 4.1

Хронологічна характеристика основних змістовних положень поняття
«бюджетна децентралізація»

Рік	Автор	Визначення терміну
1	2	5
2005	Сунцова О. О.	процес мобілізації фінансових ресурсів у місцеві бюджети при досягненні оптимального співвідношення між фінансуванням делегованих повноважень органів місцевого самоврядування та формуванням доходів місцевих бюджетів за рахунок власних надходжень; спосіб виміру величини переходу національної економіки від адміністративно-командної до ринкової
2010	Карчевська І. О.	чинник побудови ефективних взаємовідносин між центральним урядом і органами управління на місцевому рівні
2011	Гуменюк Ю.М. Британська Н.Н	будь-які види мобілізації фінансових ресурсів у бюджетах органів місцевого самоврядування;
2012	С. Юрій, В. Федосов	передача повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів.
2013	Андрущенко В.Л.	спосіб організації бюджетної системи і відносин між бюджетами різних рівнів на основі передачі повноважень з відповідними фінансовими ресурсами з центру на регіональний і місцевий рівні самоврядування.
2014	С.Михайленко, В. Зубріліна	процес розподілу функцій, компетенцій, фінансових ресурсів і відповідальності за їх використання між центральним і місцевими рівнями влади та управління;
2014	Відділ стратегій управління регіональним розвитком (О. Шевченко)	система відносин, що має політичні, економічні й інституційні аспекти міжбюджетних відносин і охоплює широкі сфери діяльності – від ефективності функціонування державних інститутів та розвитку стабільної фінансової інфраструктури до вдосконалення механізмів фінансових трансфертів та підтримки системи соціального страхування
2014	Долженко І. І.	процес передання повноважень (функцій, компетенцій і відповідальності) від центрального уряду до місцевих урядів (органів місцевого самоврядування). Така передача повноважень має супроводжуватися передачею відповідних фінансових ресурсів на виконання цих повноважень через запровадження місцевих податків або трансформацію чи закріплення частини загальнодержавних податків за місцевими бюджетами, що отримали нові повноваження

Продовження таблиці 4.1

1	2	5
2015	Євтушенко Н.М.	розширення фінансової бази територіально-адміністративних одиниць за рахунок передачі їм потужних фінансових джерел
2015	Возняк Г. В.	сукупність взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади, що виникають у процесі розмежування прав та відповідальності в сфері прийняття рішень щодо формування та використання бюджетних ресурсів

Джерело: узагальнено автором

Вітчизняні метри фінансової науки С. Юрій та В. Федосов зазначають, що за змістом бюджетна децентралізація становить передачу повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів [50].

На противагу функціональному та ресурсному підходу С. Слухай розглядає бюджетну децентралізацію, з огляду на ризики та вигоди для держави, і вважає, що «успішність заходів з фіскальної децентралізації визначається великою кількістю чинників, починаючи від адекватності самої програми з огляду на реальний стан речей та пропоновані заходи... І зацікавленості держави щодо досягнення конкретних результатів у цій сфері» [392].

Позиція О. Сунцової полягає у поглибленні терміна бюджетної децентралізації та визначення його «як способу виміру величини переходу національної економіки від адміністративно-командної до ринкової і яка є доцільною за умови досягнення розумного оптимуму між формуванням доходів місцевих бюджетів та фінансування делегованих повноважень» [408].

У свою чергу, трактування названого поняття як процесу передачі частини прав, компетенцій, відповідальності й фінансових ресурсів у бюджетній сфері від центральної влади органам місцевого самоврядування, що застосовується у вітчизняній фінансовій термінології, не повною мірою відображає його фінансову суть.

Проведене дослідження дає змогу встановити, що тлумачення цього терміна в широкому її розумінні зводиться до розподілу відповідальності між органами влади різних рівнів у процесі управління бюджетними коштами. У вузькому розумінні бюджетна децентралізація передбачає певну ступінь автономності місцевих органів влади, яка дає їм можливість виважені рішення в бюджетно-податковій сфері. На нашу думку, бюджетна децентралізація – це система відносин, які виникають між різними рівнями влади в процесі розподілу повноважень щодо прийняття управлінських рішень із формування та використання бюджетних ресурсів, спрямованих на підвищення ефективності бюджетної політики на регіональному та місцевих рівнях.

Формою реалізації бюджетної децентралізації відносно певної моделі економіки є деконцентрація, делегування та деволюція. Деконцентрація передбачає процес перерозподілу відповідальності в системі державної влади за ієрархією та передачу частину повноважень і функцій управління центральної влади на місця, не послабляючи вертикаль державної влади. За деконцентрації розвивається система місцевого самоврядування і також входить в єдину систему державної виконавчої влади, передача функцій визначає лише передачу відповідальності за їхнє виконання на місцях. Положення про делегування повноважень органів державної влади органам місцевого самоврядування має місце за будь-якого стану розвитку економіки країни, але переважає в державах з адміністративно-командною моделлю економіки, де високий рівень зосередження фінансових ресурсів саме в державному бюджеті, і, крім того, передбачає відсутність бюджетного самофінансування органів місцевого самоврядування. Деволюція – найрозвинутіша форма децентралізації, коли певні функції та повноваження щодо суспільних справ місцевого значення законодавчо закріплюються за органами місцевого самоврядування, які отримують право ухвалювати власні рішення та виконувати їх під власну відповідальність, незалежно від центральних органів влади. Форми бюджетної децентралізації проводяться в єдиній

системі державних фінансів, за наявності загальних правил оподаткування, розроблення і виконання бюджетів.

Також важливо наголосити, що по-перше, бюджетна децентралізація та дерегулювання не є синонімами і не є самоціллю. Основне її призначення – максимально ефективно реалізувати функції держави шляхом удосконалення міжбюджетних відносин, а також контролю за бюджетним процесом. По-друге, бюджетна децентралізація не заперечує централізації, якщо система «центр – регіони» побудована розумним чином із чітким розподілом зон впливу та компетенцій.

На думку фахівців [34], децентралізованими можна вважати системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування країн, де власні надходження місцевих бюджетів становлять понад 50 %, а країни, де рівень надходжень від трансфертів перевищує 45 %, мають централізовану систему фінансового забезпечення.

Аналіз показує, що в Європі існують кілька розвинутих країн, де місцеві бюджети наділені дуже високою фінансовою автономією, тобто їхнє утворюються практично не залежить або слабо залежить від центрального уряду і вони формуються за рахунок власних доходів. Фінансова автономія таких місцевих органів влади становить від 70 до 98 %. До таких країн належать Австрія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція. Фінансова автономія місцевих бюджетів Бельгії, Данії, Франції коливається від 55 до 70 % [34; 36], . Основу фінансової автономії органів місцевої влади цих країн становлять місцеві податки й місцеві надбавки до загальнодержавних податків. У скандинавських країнах автономія місцевих територіальних одиниць забезпечується переважно за рахунок стягування прямих місцевих податків. Так, у Норвегії їх частка становить порядку 55,2 % поточних доходів, у Швеції – майже 64,3 % [226, с.66]. Значною фінансовою автономією вирізняються Литва, Словаччина, Словенія, Румунія, де частка трансфертів у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів не перевищує 20 %.

Однак є європейські країни, місцеві бюджети яких формуються більшою мірою за рахунок трансфертів з центрального бюджету. Приміром, в Ірландії, Італії, Португалії трансфертні надходження дорівнюють від 60 до 80 % поточних доходів, в Албанії – до 96 % загального обсягу надходжень місцевих бюджетів [226, с.67; 34, с.16]. Цікавим є досвід Великої Британії, де всі місцеві бюджети отримують кошти від центрального уряду у вигляді грантів, їхня частка становить близько 48% доходів [104].

До країн із високим рівнем надходжень податку на майно у структурі податкових надходжень місцевих бюджетів належать: Велика Британія (99,5 %), Іспанія (40 %), Франція (30 %), а також Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Португалія [323]. Оскільки податки на власність (володіння нерухомістю, землею, транспортними засобами) відповідають засадам справедливого оподаткування, то й оподаткування цих об'єктів не суперечить вимозі врахування платоспроможності платників [126].

У країнах Північної Європи, де високі доходи населення та високий рівень життя, значну частку у формуванні доходів місцевих бюджетів становлять муніципальні прибуткові податки, за рахунок яких формується більша частина сукупних доходів місцевих бюджетів: у Швеції – близько 70 %, Данії – понад 40 %, Норвегії – більш як 35 % [323]. До країн зі змішаними податковими доходами (податки на майно, прибуткові податки, акцизні податки) належать: Бельгія, Кіпр, Іспанія, Італія, Франція. Загалом податкові надходження місцевих бюджетів розвинутих європейських країн перевищують 70 % поточних (податкові та неподаткові) доходів.

В Україні початок реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади за принципами децентралізації розпочався з прийняттям урядом Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [367]. Мета реформи полягає в забезпеченні можливості самостійно, за рахунок власних фінансових ресурсів, вирішувати питання місцевого значення в інтересах жителів громади, тобто наділення територіальних громад більшими обсягами ресурсів та мобілізація їхніх внутрішніх резервів.

У свою чергу, стан процесу бюджетної децентралізації в Україні свідчить про неузгодженість і перетин повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, зокрема у сфері розроблення та ухвалення місцевих бюджетів. Децентралізація, яка відбувається, полягає у зміні агентів, що виконують загальнодержавні функції, але не в набутті автономії у прийнятті податково-бюджетних рішень [139]. Місцеві органи влади проголошено самостійними, однак у структурі їх видатків значну частину становлять видатки на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення населення, що фінансуються за рахунок субвенцій, тобто визначаються рішеннями центральних органів влади.

Іншою слабкою стороною бюджетно-фінансової децентралізації в Україні є велика частка трансфертів і переданих доходів – незважаючи на задекларованість процесів податкової та бюджетної децентралізації. Наразі дотаційність місцевих бюджетів сягає майже 60 %, а бюджетів територіальних громад перевищує – 70 %, понад 500 громад дотуються держбюджетом на 90 %. Водночас, корені проблеми лежать не в рівні дотаційності, а в нерівномірності економічного розвитку [55].

Рис. 4.7. Динаміка власних і закріплених доходів місцевих бюджетів і міжбюджетних трансфертів за 2003 – 2016 рр. (станом на 30.09.2016 р.), млн. грн.

Джерело: складено на основі [306; 308]

Посилення бюджетної централізації підтверджується й часткою доходів місцевих бюджетів у ВВП країни. Вона, хоча й дещо зросла протягом 2003 – 2016 рр. (за дев'ять місяців 2016 р.) та становила відповідно 12,83 і 15,09 %, проте не перевищувала 16 %.

Домінуючою перевагою бюджетної децентралізації є можливість збільшення алокативної ефективності наданих суспільних послуг – органи місцевого самоврядування на місцях можуть підвищити добробут населення за рахунок задоволення їхніх індивідуальних вподобань. Іншим аргументом на користь бюджетної децентралізації є її здатність стимулювати горизонтальну та вертикальну бюджетну конкуренцію, а це, у свою чергу, сприятиме мінімізації суспільного сектору й покращанню якості наданих послуг [236].

Вдало проведена бюджетна децентралізація сприяє нарощуванню фінансового потенціалу території, активізації інвестиційної діяльності, стимулюванню підприємницької активності, що в підсумку зміцнює економічний потенціал та забезпечує основу для зростання і розвитку.

Попри очевидні переваги бюджетної децентралізації, існують чималі ризики. Одним із них є домінування локальних інтересів над регіональними чи навіть загальнонаціональними. За оцінками експертів, надмірна децентралізація бюджетної системи ускладнює реалізацію державою такої функції, як стабілізація та перерозподіл доходів [476]. За фінансово-економічної нестабільності (кризи), цілі державної й регіональної влади в питаннях реалізації бюджетної політики можуть мати різні пріоритети, а це означає, що політика вирівнювання бюджетної забезпеченості є неефективною, а як наслідок – посилюється диференціації регіонального розвитку [70].

На особливу увагу заслуговує випадок посилення бюджетної децентралізації, який може супроводжуватися «зовнішніми» ефектами – «переливання і переповнення». Суть цього явища зводиться до того, що

якщо за надану суспільну послугу не можна отримати належну плату, то її надаватимуть не в повному обсязі, а отже, спостерігатиметься нерациональне використання коштів (виникає дисбаланс між тими, хто платить, і тими, хто користується послугою) [134].

Процес бюджетної децентралізації обумовлений рівнем розвитку інституційного забезпечення органів місцевого самоврядування. Варто наголосити на невід'ємних взаємозв'язках, без яких інститут місцевого самоуправління не може ефективно розвиватися – це політична, управлінська й економічна складова.

Погоджуємося з твердженням Г. Возняк, що, попри низку фінансових ризиків бюджетної децентралізації, фахівці виокремлюють ще одну групу ризиків – управлінських. Часто такі ризики пов'язують із низькою кваліфікацією управлінського апарату органів місцевого самоврядування, домінуванням особистих інтересів над суспільними, невідповідністю формування місцевих бюджетів цілям та завданням соціально-економічного розвитку територій, що в підсумку знівелює використання потенціалу бюджетної децентралізації та призведе до зниження ефективності функціонування суспільного сектору [70].

Розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо прийняття управлінських рішень стосовно формування та використання бюджетних ресурсів (бюджетна автономія) необхідно чітко розуміти переваги та ризики від реалізації такої бюджетної політики. Оцінюючи переваги й недоліки процесів децентралізації, найбільш неузгодженою залишається проблема визначення балансу між достатнім рівнем повноважень на місцях щодо ефективного управління бюджетними ресурсами та готовністю центральної влади до реалізації такої бюджетної політики. Виокремимо відповідні чинники що впливають на ефективність здійснення бюджетної політики:

- фізичні й демографічні (площа території, чисельність і етнічний склад населення, ступінь урбанізації);
- рівень економічного розвитку регіону, рівень доходу на одну особу;
- рівень розвитку державних інститутів, правова й інституційна система, що забезпечує незалежність та підзвітність місцевих органів управління; чіткі та регламентовані права власності й повноваження; ефективна система контролю; політичні, демократичні та цивільні свободи громадян на місцях.

Аналіз переваг і ризиків бюджетної децентралізації дає змогу зробити висновок, що для кожної країни існує властивий конкретному періодові історичного розвитку баланс між перевагами та недоліками децентралізації, що втілюється в інституційних особливостях діяльності публічних органів влади. Для виявлення сильних та слабких сторін, ризиків і загроз бюджетної децентралізації в Україні розроблено матрицю SWOT-аналізу (рис. 4.8).

Відповідно до Бюджетного кодексу України, відбулись значні зміни у підходах до формування видаткових повноважень, які делегуються виключно на рівень міста обласного значення, районний рівень та рівень територіальних громад, які будуть об'єднані.

Проаналізуємо перші результати бюджетної децентралізації та реальні зміни на місцевому рівні. Пріоритетом бюджетної політики в 2015 р. визначено проведення комплексної реформи регіонального управління й місцевого самоврядування, головна мета якої полягає в забезпеченні регіонального економічного зростання, підвищенні рівня фінансової незалежності та видаткової автономності місцевих бюджетів, посиленні ефективності використання бюджетних коштів.

Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2015 р. показав, що реалізація реформи бюджетної децентралізації, незважаючи на песимістичні настрої на стадії прийняття змін, дала позитивні результати. Реалізація її першого етапу характеризувалася такими тенденціями.

Сильні сторони (Strengths)

1. Наділення територіальних громад більшими додатковими ресурсами та мобілізація їхніх внутрішніх резервів.
2. Можливість громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, шляхом розширення повноважень органів місцевого самоврядування.
3. Надання суспільних послуг таким чином, що вони максимально відповідають інтересам населення і при цьому є якісними, потреби забезпечуються більш повно, а витрати на їх реалізацію – є мінімальними.
4. Більш швидше реагування на зміну потреб жителів територіальних громад.
5. Правильне визначення пріоритетності в витрачанні бюджетних ресурсів.
6. Стимулювання органів місцевого самоврядування до нарощування власного бюджетного потенціалу.
7. Наближеність місцевих органів влади до населення та формування ефективних каналів комунікацій

Слабкі сторони (Weakness)

1. Відсутність прийнятої єдиної законодавчої основи (закону), який би регламентував та надавав можливість для повної імплементації бюджетної децентралізації в Україні.
2. Відсутність кореляції реформи з іншими реформами: кадрової, медичної, освітньої та інфраструктурної.
3. Регіони не готові брати на себе відповідальність.
4. Не завжди процес об'єднання громад є добровільним – ефект «нав'язування згори».
5. Обмеженість реалізації реформи через проведення антитерористичної операції в районах Донецької та Луганської обл.
6. Неготовність населення до швидких змін та недостатня інформованість та досвідченість в даному питанні.
7. Втрата місцевими бюджетами України стабільного джерела надходжень – ПДФО, отримання натомість податків, надходження від яких є менш прогнозованими.
8. Дефіцит фахових муніципальних управлінців, недостача кваліфікованих кадрів, а також невисокий рівень довіри до місцевих можновладців з боку населення.

Можливості (Opportunities)

1. Можливість збереження макроекономічної стабільності.
2. Можливість забезпечення певного рівня інвестиційної активності.
3. Посилення відповідальності органів місцевого самоврядування перед громадою (як наслідок зниження корупції).
4. Можливість стратегічного планування, що також сприяє соціально-економічному розвитку територій.
5. Розвиток демократичних засад у суспільстві, піднесення політичної культури серед населення, як наслідок – збільшення частки добровільної сплати податків і зборів.
6. Полегшення державного управління «укрупненою громадою», отримання доступу до якісних публічних послуг.
7. Стимулювання конкуренції між регіонами і залучення інвестицій на місцях.
8. Формування життєздатних територіальних громад та забезпечення високої якості життя кожної людини.

Загрози (Threats)

1. Ріст розвитку окремих об'єднаних територіальних громад, як наслідок – посилення міжрегіональних диспропорцій розвитку регіонів.
2. Потрапляння місцевих органів влади до рук “місцевої еліти”, як наслідок – посилення відцентрових тенденцій.
3. Загроза неправильного та непрозорого використання бюджетних коштів на місцях.
4. Можливість виникнення дисонансу між перерозподілом доходів та встановленням макроекономічної стабілізації.
5. Ризик розбалансування державного бюджетного процесу за рахунок закладання в місцеві бюджети завищених витрат.
6. Загроза дестабілізації політико-економічного становища в країні та від'єднання деяких областей як автономних елементів - виникнення «вірусу повзучої федералізації», як наслідок – наростання внутрішніх відцентрових процесів.
7. Не всі регіони зможуть реалізувати ідею децентралізації через різний соціально-економічний розвиток.
8. Виникнення популізму – небажання реально дивитися на речі.

Рис. 4.8. Матриця SWOT-аналізу впровадження бюджетної децентралізації в Україні
Джерело: розроблено автором

Постійне зростання частки бюджетних трансфертів в Україні свідчить про недостатність обсягу власних джерел доходів місцевих бюджетів та обмеження фінансової автономії місцевих органів влади.

Починаючи з 2015 р., джерела наповнення місцевих бюджетів розширено за рахунок передання з державного бюджету на місця відповідних податків, а також запровадження нових зборів. Внесені зміни дадуть можливість місцевим бюджетам використовувати кошти на різні цілі, а не тільки на видатки капітального характеру (рис. 4.8 та 4.9) [308].

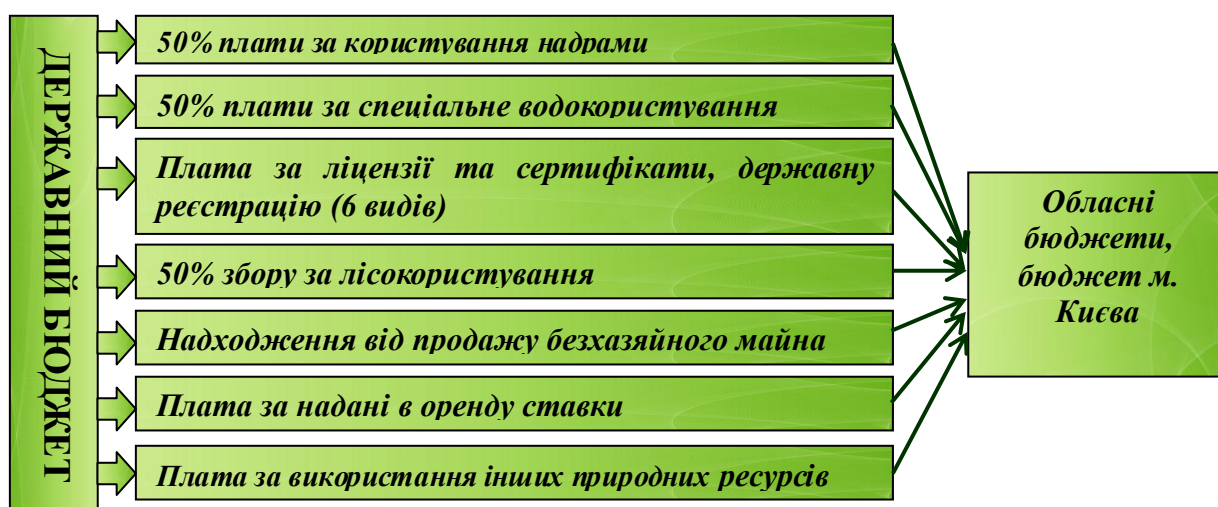

Рис. 4.8. Передача доходів державного бюджету до місцевих бюджетів
Джерело: складено на основі [238; 306]

Бюджетна децентралізація надала нові можливості для наповнення бюджету громад за рахунок: 80 % екологічного податку, 100 % єдиного податку, 100 % податку на прибуток підприємств комунальної власності, 100 % податку на майно (нерухомість, земля, транспорт), 100 % акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів.

26 листопада 2015 р. унормовано питання про перерозподіл надходжень державного та місцевих бюджетів у зв'язку з передачею органам місцевого самоврядування та місцевим державним адміністраціям повноважень із

надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців [304].

Рис. 4.9. Збільшення ресурсу місцевих бюджетів

Джерело: складено на основі [136; 306; 308]

Тепер місцеві бюджети отримують 100 % плати за надання адмінпослуг, 100 % державного мита, 10 % податку на прибуток підприємств (щоправда, лише обласні бюджети), 100 % плати за землю тощо [238]. Зміни нормативів відрахувань плати за землю та екологічного податку наведено в табл. 4.2, 4.3 та 4.4.

Таблиця 4.2

Нормативи зарахувань екологічного податку у 2010 – 2016 рр., %

Вид бюджету	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Державний бюджет	30	30	30	53	65	20	20
Обласний бюджет	50	20	20	13,5	10	55	55
Міські, селищні та сільські бюджети	20	50	50	33,5	25	25	25

Джерело: складено на основі [301; 304]

Водночас, іншу частину джерел, яка раніше забезпечувала значні надходження (наприклад, від податку на доходи фізичних осіб, що перевищували 95 % податкових надходжень місцевих бюджетів), помітно скорочено, що може негативно позначитись на наповненні місцевих бюджетів у регіонах зі слабким розвитком бізнесу (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Нормативи відрахувань плати за землю у 2010 – 2016 рр., %

Вид бюджету	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Всього місцеві бюджети області	100	100	100	100	100	100	100
у тому числі:							
<i>Обласний</i>	25	-	-	-	-	-	-
<i>Міста обласного значення</i>	75	100	100	100	100	100	100
<i>Районний</i>	15	-	-	-	-	-	-
<i>Міста районного значення, селищні, сільські</i>	60	100	100	100	100	100	100
<i>Об'єднаних територіальних громад</i>	-	-	-	-	-	-	100

Джерело: складено на основі [301; 304]

Попри передання часток загальнодержавних податків і зборів до бюджетів об'єднаних громад, останні досі потерпають від нестачі ресурсів, і до 90 % із них так і залишились дотаційними, що свідчить на користь пріоритету економічного розвитку громад над спробами лише технічного маніпулювання доходами й видатками їхніх бюджетів [304].

Таблиця 4.4

Зміни нормативів відрахувань плати за землю, %

Доходи	До 2011 року	З 2011 року
I кошик доходів - доходи, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів		
До обласного бюджету	25	0
До районного бюджету	15	0
II кошик доходів - доходи, що не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів		
До бюджетів міст обласного значення	75	100
До бюджетів сіл, селищ, міст районного значення	60	100

Джерело: складено на основі [301; 304]

Проаналізуємо виконання доходів місцевих бюджетів за регіонами України протягом 2014–2016 рр. (станом на 30 вересня 2016 р.). За аналізований проміжок часу до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) із 2014 по 2015 р. надійшло 99 800 млн грн, а з 30 вересня 2015 р. до 30 вересня 2016 р. – 103 900 млн грн, що складає 116 % та 99,4 % річного обсягу надходжень, затвердженого місцевими радам.

Таблиця 4.4

Нормативи відрахувань податку на доходи фізичних осіб у 2010 – 2016 рр., %

Вид бюджету	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Державний	-	-	-	-	-	25	25
Всього місцеві бюджети області	100	100	100	100	100	75	75
у тому числі:							
<i>Обласний</i>	25	25	25	25	25	15	15
<i>Міста обласного значення</i>	75	75	75	75	75	60	60
<i>Районний</i>	50	50	50	50	50	60	60
<i>Міста районного значення, селищні, сільські</i>	25	25	25	25	25	-	-
<i>Об'єднаних територіальних громад</i>	-	-	-	-	-	-	60

Джерело: складено на основі [308]

Приріст надходжень до загального фонду з 2014 по 30 вересня 2016 р. (без урахування територій, не підконтрольних українській владі) складав 42,1 % (або 29 600 млн грн) та 49,0 % (або 34 200 млн грн) відповідно.

Темп зростання фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) з 2014 по 2015 р. становив 123,1 % (у 15 регіонах цей темп вищий середнього по Україні та відповідно у 10 – нижчий), а з 30 вересня 2015 р. по 30 вересня 2016 р. – 149,2 % (у 22 регіонах цей темп вищий середнього по Україні та відповідно у 3 – нижчий).

Графічна інтерпретація проведених розрахунків відображена на рис. 4.10. Обсяг надходжень ПДФО за аналізований проміжок часу становив 53 625,8 млн грн, і 55 500 млн грн. відповідно, рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами, 113,7 та 91,5 %.

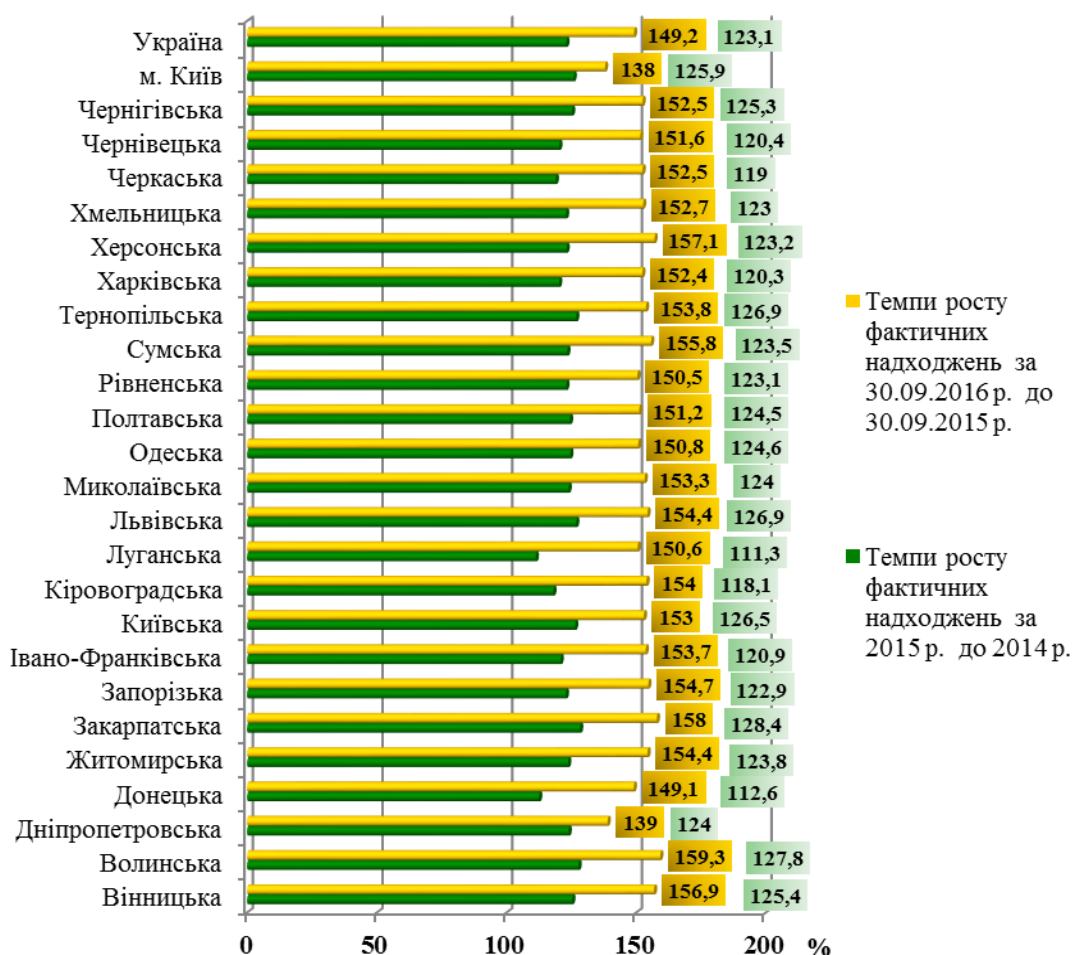

Рис. 4.10. Темпи зростання фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб за 2014 – 2016 рр. (станом на 30.09.2016 р.),%

Джерело: складено на основі [302]

Темп зростання фактичних надходжень плати за землю з 2014 по 2015 р. становив 130 % (у 14 регіонах цей темп вищий середнього по Україні та відповідно в 11 – нижчий), а з 30 вересня 2015 р. по 30 вересня 2016 р. – 162,3 % (у 6 регіонах цей темп – вище середнього по Україні та відповідно в 19 нижчий). Графічну інтерпретацію проведених розрахунків відображено на рис. 4.11.

Обсяг надходжень від плати за землю за аналізований проміжок часу склав 14 466,6 млн і 17 400 млн грн відповідно, рівень виконання річного показника, затвердженого місцевими радами – 112,2 % та 110,6 %.

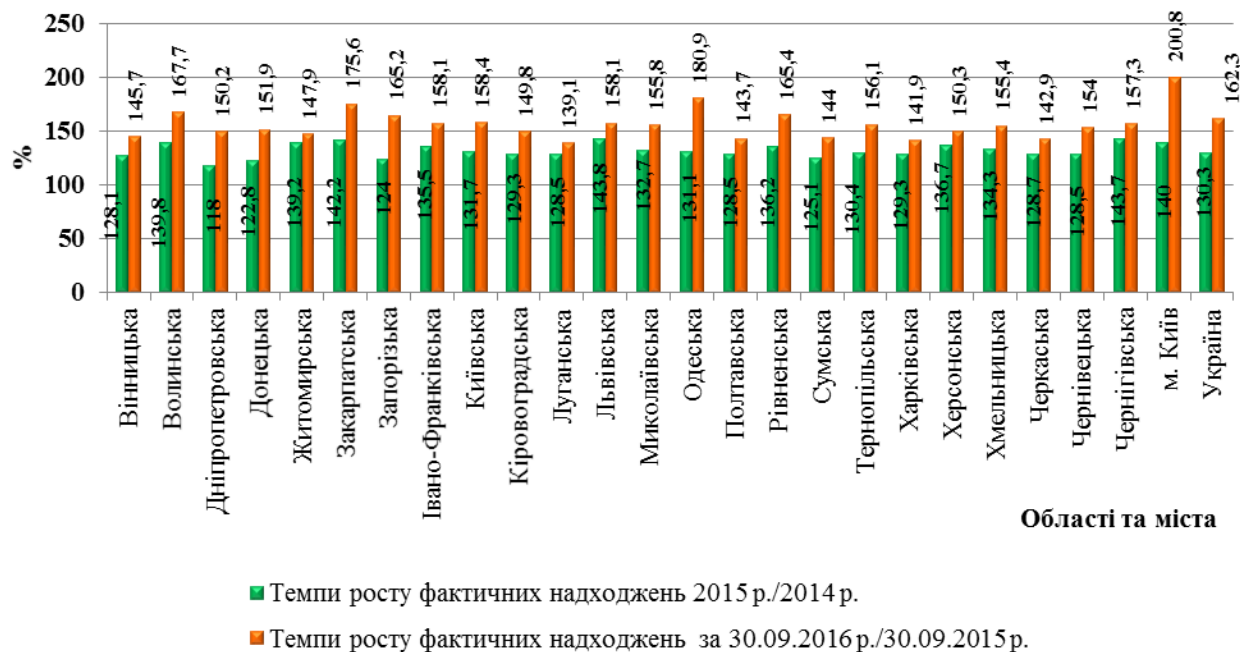

Рис. 4.11. Темпи зростання фактичних надходжень плати за землю за 2014 – 2016 рр. (станом на 30.09.2016 р.),%

Джерело: складено на основі [304]

Надходження податку на нерухоме майно на 2015 р. затверджені місцевими радами в обсязі 530 млн грн та на 2016 р. в обсязі 900 млн грн. Фактичні надходження податку з 2014 по 30 вересня 2016 р. становили відповідно 736,9 млн грн та 1000 млн грн (рис. 4.13).

У 2015 р. фактичні надходження акцизного податку дорівнювали 7670,1 млн грн (196,1 грн у розрахунку на одного жителя країни) та станом на 1 жовтня 2016 р. досягли 8600 млн грн.

Незважаючи на задекларований Коаліційною угодою (п. 1.2.2.) курс бюджетної децентралізації на низці напрямів, самостійність місцевих громад було навіть додатково обмежено. Так, кошти на поточні видатки сфери освіти та охорони здоров'я зосереджені у державному бюджеті (на відміну від

ситуації до 2014 р., коли вони були в місцевих бюджетах) і передаватимуться місцевим бюджетам у вигляді відповідних субвенцій. Це знижує відповідальність місцевих органів влади за ці сфери.

Показовою до березня 2015 р. була й протилежна логіці децентралізації філософія розподілу коштів Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), яка не відповідала його базовому завданню: створенню умов для додаткової підтримки розвитку регіонів, що мають менший потенціал економічного розвитку.

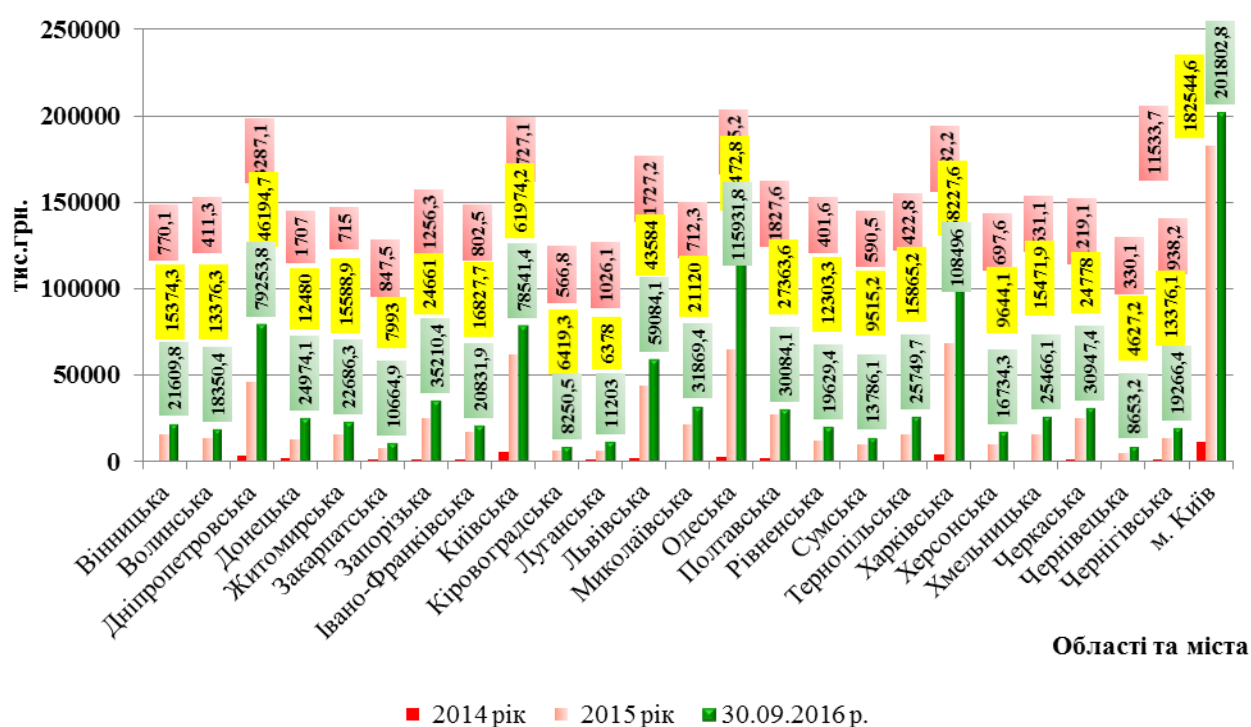

Рис. 4.12. Надходження податку на нерухоме майно за 2014 – 2016 рр. (станом на 30.09.2016), тис. грн.

Джерело: складено на основі [306]

У 2014 р. було змінено процедуру розподілу: раніше 70 % фонду розподілялося з урахуванням кількості населення, що проживає у відповідному регіоні, а 30 % – рівня соціально-економічного розвитку регіонів відповідно до показника валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу. Наразі норматив становить 80 і 20 % відповідно. Тобто найгустонаселеніші регіони, які зазвичай перебувають у кращому

економічному становищі, одержують більше можливостей для реалізації інвестиційних проектів за державний рахунок, тоді як депресивні, особливо старопромислові, мають менше можливостей отримання коштів на реструктуризацію [302].

У 2015 р. бюджети адміністративно-територіальних одиниць отримали такі нові види трансфертів: освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів та медична субвенція.

Так, на 31 грудня 2015 р. місцеві бюджети одержали 174 195,7 млн грн трансфертів (або 98,7 % від передбачених розписом асигнувань на 2015 р.) а на 1 жовтня 2016 р. – 135 500 млн грн трансфертів (або 97 % від передбачених розписом асигнувань на 30 вересня 2016 р.) [301].

У 2015 р. базова дотація перерахована у сумі 5261,9 млн грн (або 98,2 % розпису асигнувань на 2015 рік), а на 30 вересня 2016 р. – у сумі 3400 млн грн (або 94,6 % до розпису асигнувань на січень – вересень 2016 р.).

Субвенції на соціальний захист населення у 2015 р. перераховані в сумі 63 298,2 млн грн (або 99,4 % від передбачених розписом на цей період у межах фактичних зобов'язань), а на 30 вересня 2016 р. – у сумі 44 085,3 млн грн. (або 100 % до розпису на відповідний період).

Також у 2015 р. перераховано: медичну субвенцію в сумі 46 177 млн грн (або 100 % до розпису на відповідний період) і субвенцію на підготовку робітничих кадрів у сумі 5486,1 млн грн (або 100 % до розпису на відповідний період).

Станом на 30 вересня 2016 р. також було перераховано такі субвенції:

- на соціальний захист населення в сумі 64 500 млн грн (в межах фактичних зобов'язань) або 99,4 % від передбачених розписом на цей період;
- освітню в сумі 32 500 млн. грн. (або 96,6 % до розпису на відповідний період);
- медичну в сумі 3 200 млн. грн. (або 97,7 % до розпису на відповідний період);

- на соціально-економічний розвиток окремих територій у сумі 1 300 млн грн (або 100 % до розпису на відповідний період);
- на формування інфраструктури ОТГ у сумі 700 млн грн (або 100 % до розпису на відповідний період).

Аналіз перших результатів бюджетної децентралізації на місцевому рівні дає можливість стверджувати, що сільські ради можуть забезпечити переважно тільки функціонування органів управління. Але це не повинно стати причиною відмови від об'єднання територіальних громад, оскільки об'єднані громади, бюджети яких будуть прирівняні до бюджетів міст обласного значення та районів, і, крім названих податків, одержуватимуть ще й 60 % ПДФО та інші доходи. Крім того, об'єднання громад дасть змогу оптимізувати видатки на утримання апарату управління, а головне – значно покращить якість надання адміністративних і соціальних послуг населенню. Шляхи вирішення основних проблем процесу бюджетної децентралізації в Україні наведено в табл. 4.5.

Комплексна реалізація передбачених напрямів реформування дасть змогу зробити фіскальну децентралізацію не основною метою державної політики, а дієвим інструментом державного управління в бюджетних відносинах та підвищенні ефективності надання суспільних послуг через делегування повноважень і забезпеченням автономності й фінансової спроможності органів місцевого самоврядування.

На сучасному етапі державотворення в Україні головною метою є встановлення глибини зазначених вище процесів (децентралізації та централізації). Бажаним результатом постає: чітке розмежування сфер діяльності, функцій та відповідальності між центральним, регіональним і місцевим рівнями влади; узгодження процедур бюджетного процесу для ефективного надання публічних послуг; визначення послуг, які надає кожен рівень влади, чітке визначення власних та делегованих повноважень, виправлення невідповідності між повноваженнями щодо прийняття рішень і відповідальністю.

Таблиця 4.5

Шляхи реалізації основних засад процесу бюджетної децентралізації
в Україні

Вектор удосконалення	Шляхи реалізації
1	2
1.Удосконалення адміністрування податку на доходи фізичних осіб	- поступова заміна нормативів розмежування ПДФО, зокрема, приведення нормативу розмежувань ПДФО м. Київ до загальних правил; - розмежувань ПДФО та передачі надходжень за ним за місцем фактичного проживання (реєстрації) особи, доходи котрої оподатковуються; - підвищенні ефективності розподілу доходів від ПДФО шляхом перерозподілу на основі формульного розрахунку з врахуванням параметрів: чисельності офіційно зареєстрованого населення; кількості дітей дошкільного віку; відсотку жителів пенсійного віку; категорії величини населеного пункту
2.Підвищення ефективності та прозорості використання бюджетних коштів органами місцевого самоврядування	впровадження на місцевих рівнях системи моніторингу виконання бюджетних коштів та інформування громадськості за допомогою сучасних інформаційних технологій
3.Забезпечення повноцінного формування власних доходів місцевих бюджетів в обсягах, що сприятимуть підвищенню ефективності соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць	- зміни нормативів щодо частки власних доходів місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) у зведеному бюджеті на рівні не менше 30 % шляхом перерозподілу на користь місцевих бюджетів додаткових джерел його формування; - удосконалення системи адміністрування майнового податку за рахунок; - вирішення проблеми інвентаризації земель та формування повноцінного земельного кадастру; - проведення грошової оцінки (переоцінки) земель у населених пунктах та за їх межами з урахуванням ринкового фактору; - завершення формування державного реєстру речових прав на нерухоме майно
4.Удосконалення механізму обслуговування коштів місцевих бюджетів шляхом перегляду та уточнення нормативно-правової бази	перегляд норми щодо 5-денного терміну виконання платіжних доручень органів місцевого самоврядування службою Держказначейства на предмет виключення умови виконання доходів зведеного бюджету та з одночасним посиленням відповідальності за невчасне проведення платіжних доручень
5.Стимулювання органів місцевого самоврядування забезпечувати рівний доступ громадян до суспільних послуг	удосконалення нормативно-правового регулювання системи міжбюджетних трансфертів в частині нівелювання негативного впливу соціально-економічних чинників

Продовження таблиці 4.5

1	2
6. Підвищення якості та ефективності соціальної політики та створення передумов для «ринку соціальних послуг»	-забезпечення розробки та практичної реалізації механізму фінансування соціальних послуг за принципом «гроші ходять за отримувачем послуг» з метою підвищення якості їх надання; - визначення нормативів фінансування соціальних послуг у відповідності до затверджених стандартів соціальних послуг; -забезпечення кваліфікованими управлінськими кадрами на місцевому та регіональному рівнях із залученням громадськості до управління та контролю;
7. Забезпечення розробки та обґрунтування розрахунків фінансових нормативів бюджетної забезпеченості	зокрема, стандартів надання суспільних послуг як основу для визначення обсягів загальних видаткових потреб для фінансування зазначених послуг
8. Підвищення ефективності фінансової політики регіонів на всіх рівнях за рахунок розширення фінансових інструментів	- стимулювання розвитку фондового ринку місцевих (муніципальних) цінних паперів; - сприяння розвитку на місцевому та регіональному рівнях страхового ринку за рахунок активізації всіх видів майнового страхування, страхування життя та недержавного пенсійного страхування

Джерело: складено на основі [238; 306]

Для досягнення раціонального співвідношення централізації та децентралізації необхідно не лише усвідомити їхню сутність, форми, глибину, а й трансформувати чинну систему управління та законодавства країни, що також зумовлено подальшими напрямками дослідження [319].

Реформа бюджетної системи України в напрямі бюджетної децентралізації потребує використання досвіду розвинутих країн щодо забезпечення фінансової автономії та фінансової незалежності місцевих органів влади. Цей процес має супроводжуватися передачею до місцевих бюджетів потужних джерел бюджетних надходжень та розширенням фінансової бази адміністративно-територіальних формувань. Проаналізовано практику формування й розподілу доходів місцевих бюджетів у європейських країнах і встановлено, що основу фінансової автономії органів місцевої влади цих країн покладено місцеві податки й місцеві надбавки до загальнодержавних податків.

Структурно-функціональні передумови бюджетної децентралізації та впорядкування видаткових повноважень органів місцевої влади зумовлюють подальше реформування нормативно-правової бази, передачу повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого

самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення ефективності системи управління.

До таких якостей системи слід віднести: досягнення балансу між обсягами наявних бюджетних ресурсів і обсягами функцій та повноважень, які виконують органи місцевого самоврядування; детермінованість формування кожного елементу системи відповідно до прогнозованих результатів їхньої дії; цілісність і синтезованість елементів системи; наявність резервних можливостей у випадку недостатньо ефективної дії основних елементів; відповідність між реальними ефектами від функціонування системи та програмованими й прогнозованими її проявами; наявність програми відновлення рівноважності системи для забезпечення безперервного виконання своїх функцій у разі часткового розбалансування, внаслідок впливу ендогенних та екзогенних чинників; формування позитивних і негативних трендів системи для визначення максимуму й мінімуму її можливостей; урахування нелінійних факторів та нелінійних залежностей.

4.3. Особливості впливу міжбюджетних відносин на бюджетну безпеку України

Міжбюджетні відносини в країнах із перехідною економікою, так само як у країнах із досконалою демократичною структурою, є важливою альтернативою або партнером держави в гарантуванні того, що суспільне благо не залишається занедбаним на місцевому рівні. Між бюджетами різних рівнів виникають бюджетні відносини в результаті розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, надходження податкових доходів в певних пропорціях в різні бюджети. В результаті виникають міжбюджетні неплатежі, заборгованості, які здатні негативно вплинути на безпеку кожного бюджету окремо, породити збитки одного бюджету внаслідок порушень законодавчих норм взаємодії з боку іншого.

Ефективність міжбюджетних відносин повинна позначитись насамперед на поліпшенні якості послуг, які надаються громадянам державою та органами

місцевого самоврядування. Міжбюджетні відносини мають розглядатись як відносини між центральним урядом (із боку держави) та місцевим самоврядуванням (з боку місцевого самоврядування) щодо перерозподілу фінансових ресурсів у сфері публічних фінансів [392].

До найвагоміших напрацювань у сфері формування та вдосконалення міжбюджетних відносин і фінансового забезпечення регіонального розвитку належать фундаментальні праці таких вчених, як В. Базилович [19], О. Василик [63], О. Кириленко [158], М. Кульчицький [188], Л. Лисяк [198], І. Луїна [207], В. Опарін [296], С. Слухай [392], С. Юрій, В. Федосов [50]. Залишається нерозв'язаною проблема дослідження впливу сучасних тенденцій розвитку міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації на забезпечення бюджетної безпеки держави.

Основною метою перерозподілу державних фінансів є, по-перше, забезпечення необхідного рівня фінансування агентських державних послуг, виконавцями яких є органи місцевого самоврядування; по-друге, вирівнювання фінансових можливостей органів місцевого самоврядування щодо надання місцевих послуг громадянам на засадах принципу солідарних внесків «багатих» територій до фонду фінансового вирівнювання та їхнього подальшого перерозподілу на користь «бідних» територій, які не можуть забезпечити надання послуг на рівні державних соціальних стандартів [180].

В унітарних країнах такий перерозподіл здійснюється лише на одному рівні – «державна – місцева самоврядування». У країнах, де є регіональний рівень самоврядування, існують, відповідно, відносини двох типів «державна – регіональна самоврядування» та «державна – місцева самоврядування». При цьому суб'єкти міжбюджетних відносин є незалежними, автономними й відповідальними. Окрім зазначеного вище принципу солідарності, на якому ґрунтується система фінансового вирівнювання, використовується принцип фіскальної децентралізації [274].

В Україні на такий, що існує в сучасних умовах, субнаціональній ланці адміністративного устрою (область – район – місто – село – селище) з'явився

новий суб'єкт міжбюджетних відносин – самоврядування місцевого й регіонального рівня, одиниці якого укрупнені, кількість їх зменшено, функції чітко визначено, видаткові повноваження розділено, фінансові ресурси – дохідні джерела – збільшено [274]. Система міжбюджетних відносин має змінену форму функціонування, уніфікована з європейськими стандартами й принципами, що підвищує автономію органів місцевого самоврядування і має покращити забезпечення суспільними послугами громадян України [182]. Також збережено логіку реформування вітчизняної економічної системи у бік її децентралізації. Повинно відбутися поліпшення також управління фінансовими ресурсами суспільного сектору.

Слід зазначити, що загальні методи управління державними фінансами, такі як фінансове прогнозування, регулювання, стимулювання, контроль, є суттєвим інструментарієм впливу на бюджетну безпеку держави. Не застосовується механізм виявлення можливостей збільшення фінансових ресурсів як на місцевому, так і державному рівні. Під час прогнозування повною мірою не використовується інформація, що дала б змогу глибше оцінювати ситуацію, яка склалася, і на цій підставі приймати обґрунтовані рішення. В сучасних умовах фінансове прогнозування передбачає застосування ширшого спектру прийомів і методів.

Оскільки міжбюджетні відносини зумовлені рухом коштів між державним та місцевими бюджетами, основними формами такого руху ресурсів є міжбюджетні трансферти – фінансування витрат місцевих бюджетів нижчого рівня з бюджетів вищого рівня на безоплатній і безповоротній основі [50].

Трансферти – це важлива складова міжбюджетних відносин, їх розвиток є базовим елементом стабілізації економіки регіонів країни. Обсяг трансфертів та механізм їхнього розрахунку безпосередньо впливають на забезпеченість громадян суспільними послугами, вирівнювання рівня бюджетної забезпеченості, виконання пріоритетних економічних і соціальних програм тощо. Крім того, трансфертний механізм забезпечує місцеві органи влади

додатковими бюджетними ресурсами, необхідними для виконання ними як власних, так і делегованих повноважень, а також є вагомим джерелом їх доходів.

Система міжбюджетних трансфертів та фінансове вирівнювання за їхньою допомогою з об'єктивних підстав є невід'ємним елементом бюджетної системи для більшості держав світу. Конкретна організація системи міжбюджетних трансфертів залежить від державного устрою, адміністративно-територіального поділу, соціально-економічних особливостей розвитку держави, фінансових можливостей та визначається правовими нормами вищої юридичної сили.

Інститут міжбюджетних трансфертів у бюджетному законодавстві України має порівняно коротку історію. У період дії Закону України «Про бюджетну систему» (1991–2001 рр.) у державному бюджеті передбачалися дотації, субвенції та субсидії, що надавалися бюджетами одного рівня іншим бюджетам, проте в самому Законі взагалі не використовувався термін «міжбюджетні трансферти» та не було закладено методологічних засад міжбюджетних відносин [336].

Термін «міжбюджетні трансферти» вперше було вжито в Законі України «Про Державний бюджет України на 1998 рік». У свою чергу, постановою Кабінету Міністрів України № 1932 «Про затвердження Порядку розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання, субвенцій та коштів, що передаються до бюджету вищого рівня) та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів на 2001 рік» від 29 грудня 2000 р. [350] було вперше встановлено порядок визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Прийнятий у 2001 р. Бюджетний кодекс України запроваджував нову та якіснішу модель регулювання бюджетних відносин. Зокрема, було визначено: поняття і види міжбюджетних трансфертів; порядок відображення трансфертів у Державному бюджеті України; порядок відображення трансфертів у місцевих бюджетах; порядок урахування доходів, що закріплюються за

бюджетами різних рівнів, при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів; порядок урахування видатків, що здійснюються з місцевих бюджетів, при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів; порядок надання трансфертів при передачі власних та делегованих державою повноважень; засади розрахунку видатків, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів; особливості здійснення окремих видів трансфертів; засади процедури надання трансфертів.

У сфері визначення законодавчих засад здійснення міжбюджетних трансфертів оновлений Бюджетний кодекс України 2010 р. [552] запровадив багато новел, що стосувались як порядку визначення обсягу міжбюджетних трансфертів, так і зміни переліку доходів та видатків, які впливають на визначення обсягу міжбюджетних трансфертів. Також він розширив види трансфертів, деталізував порядок надання міжбюджетних трансфертів, урегулював низку відносин щодо обсягів та строків їх перерахування.

Так, було значно розширено перелік міжбюджетних трансфертів, що передаються від одного місцевого бюджету іншому. Зокрема, надано право передбачати додаткові дотації з районних бюджетів, закріплено право на надання субвенції на проведення видатків місцевих бюджетів, що враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів (ст. 93 Кодексу), та субвенції на проведення видатків місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів (ст. 92 Кодексу).

У Бюджетному кодексі України (з урахуванням змін 2014 р.) міжбюджетні трансфери поділяються на такі види: 1) базову дотацію; 2) субвенції; 3) реверсну дотацію; 4) додаткові дотації.

Базова дотація – міжбюджетний трансферт на підвищення фіскальної спроможності бюджету, який його отримує. Дотація має компенсаторний характер та забезпечує вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів за закріпленими доходами (податком на доходи фізичних осіб,

податком на прибуток). Вона має загальний характер і не підлягає поверненню до бюджету іншого рівня.

Реверсна дотація – кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій.

Субвенція – міжбюджетний трансферт для використання з певною метою в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції. Невикористаний залишок коштів повертається в той бюджет, з якого він був одержаний [52]. За період із 2002 р., з часу прийняття Бюджетного кодексу України (у редакції 2001 р.) по 2015 р. (з урахуванням змін та доповнень, внесених у 2010, 2013 та 2014 рр.) роль фінансової допомоги з державного бюджету місцевим бюджетам зазнала істотних трансформацій щодо збалансування бюджетів, перерозподілу коштів, запровадження інструментів бюджетного регулювання. Проте обсяги державної підтримки з року в рік лише зростають, що не сприяє фінансовій незалежності місцевих бюджетів.

Напрямами формування ефективної моделі міжбюджетних відносин на сучасному етапі є такі [274]:

По-перше, визначення в законодавчих актах (Конституція, а також закони про місцеве самоврядування та про публічні фінанси) фінансово-економічної сутності сектору державного управління як суспільного (публічного) сектору, метою діяльності якого є ефективне використання фінансових ресурсів у процесі надання суспільних послуг громадянам.

По-друге, утворення сектору публічного управління з чітким визначенням функціональної відповідальності за надання державних (із боку центрального уряду) та місцевих (із боку місцевого самоврядування) послуг та поділом видів цих послуг відповідно до кожного рівня державного управління, рівнів самоврядування (регіональний, місцевий).

По-третє, процес оптимізації адміністративного устрою країни, який має бути пристосований до нових форм і методів управління, а саме:

адміністративний устрій може бути «накладений умовно згори» на територіальний устрій зі збереженням історичних назв і меж міст, сіл, селищ; адміністративний устрій має визначити межі управління територіальними громадами (як первинними одиницями місцевого самоврядування), їх кількість, а також регіональний рівень (один або два) самоврядування та його одиниці (області, райони) і їхні кордони [194].

По-четверте, визначення суб'єктами міжбюджетних відносин згідно з міжнародними стандартами статистики державних фінансів центрального уряду та місцевих урядів – виконавчих органів місцевого й регіонального самоврядування.

По-п'яте, забезпечення розподілу функціональних видатків бюджетів щодо надання державних і місцевих послуг між суб'єктами міжбюджетних відносин та достатнього рівня власних дохідних джерел бюджетів місцевого й регіонального самоврядування, їхньої фінансової автономії; утворення фонду фінансового вирівнювання за принципом солідарних внесків; забезпечення фінансування агентських послуг (делегованих державою органам місцевого (регіонального) самоврядування повноважень щодо надання державних послуг) за рахунок цільових субвенцій з державного бюджету.

У результаті аналізу частки доходів і видатків місцевих бюджетів у п. 4.2. протягом десяти років можна стверджувати, що факт недовиконання дохідної частини державного й і місцевих бюджетів є характерною тенденцією збільшення розриву видатків державного бюджету над доходами. Це підтверджує вимогу вдосконалення механізму наповнення дохідної частини місцевих бюджетів та оптимізації видатків із державного бюджету України. Розмір трансфертів зростає щороку й показує залежність місцевих бюджетів від додаткових коштів, що надходять з державного бюджету країни, сприяючи згладженню нерівностей між адміністративно-територіальними одиницями, зумовлених соціально-економічними особливостями розвитку кожного регіону, та їхніми фінансовими можливостями (рис. 4.13 і 4.14).

Офіційні трансфери означають виділення бюджетам нижчого територіального рівня грошових коштів із фонду фінансової підтримки місцевого самоврядування на нормативній основі. Частка в цьому фонді кожної адміністративно-територіальної одиниці, що потребує фінансової допомоги, встановлюється розрахунковим шляхом. Зазначений фонд формується за рахунок бюджету вищого рівня на нормативній основі [185].

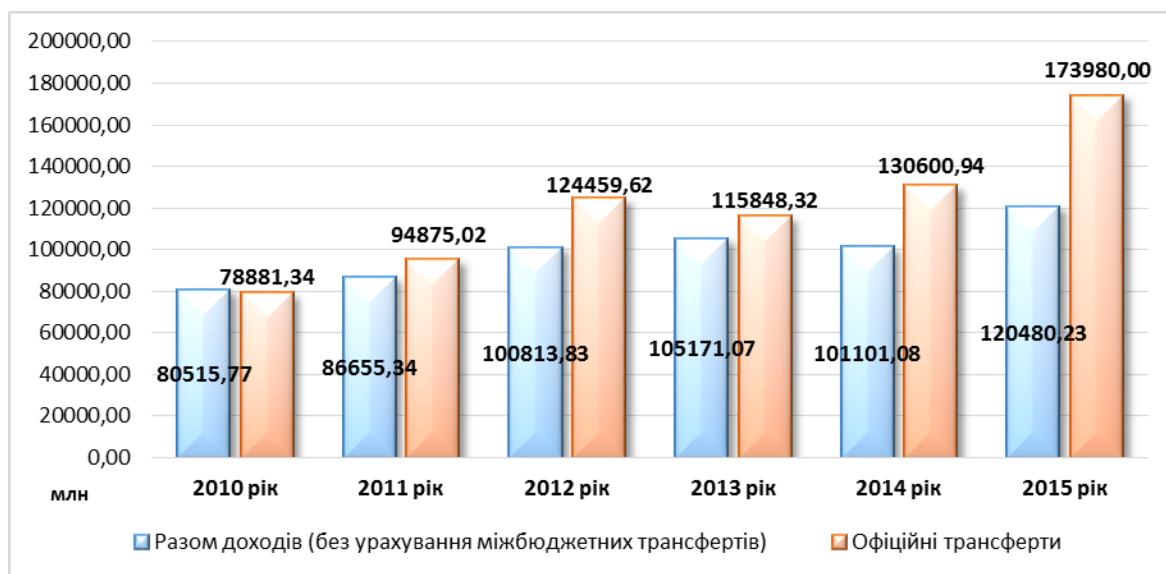

Рис. 4.13. Динаміка доходів місцевих бюджетів та наданих офіційних трансфертів

Джерело: складено на основі [306]

Бюджетний кодекс України передбачає застосування системи міжбюджетних трансфертів – коштів, які безоплатно й безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Основна роль трансфертів полягає у вирішенні проблеми вертикальної незбалансованості окремих бюджетів, яка виникає внаслідок невідповідності між відповідальністю за фінансування видатків та можливостями збору податків на місцевому рівні [52].

Також можна спостерігати зростання суми офіційних трансфертів. Так, різниця між 2015 і 2010 рр. становила 95 099 млн грн, що є реалізації необхідної системи державного бюджетування, що дасть змогу ефективніше організувати роботу органам місцевої виконавчої влади в наступних бюджетних періодах [103]. У процесі дослідження встановлено, що практика

надання бюджетних трансфертів в Україні вказує на високий рівень централізації бюджетних ресурсів та фінансової залежності місцевих бюджетів від державного: частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів 2010–2015 рр. становила 49,1–59,1 %. Традиційно у структурі трансфертів найбільшу частку становить дотація вирівнювання (у 2010 р. – 46,3 %, а у 2014 р. – 56,0 %). При цьому частка субвенцій соціального спрямування щороку зростає (рис. 4.14).

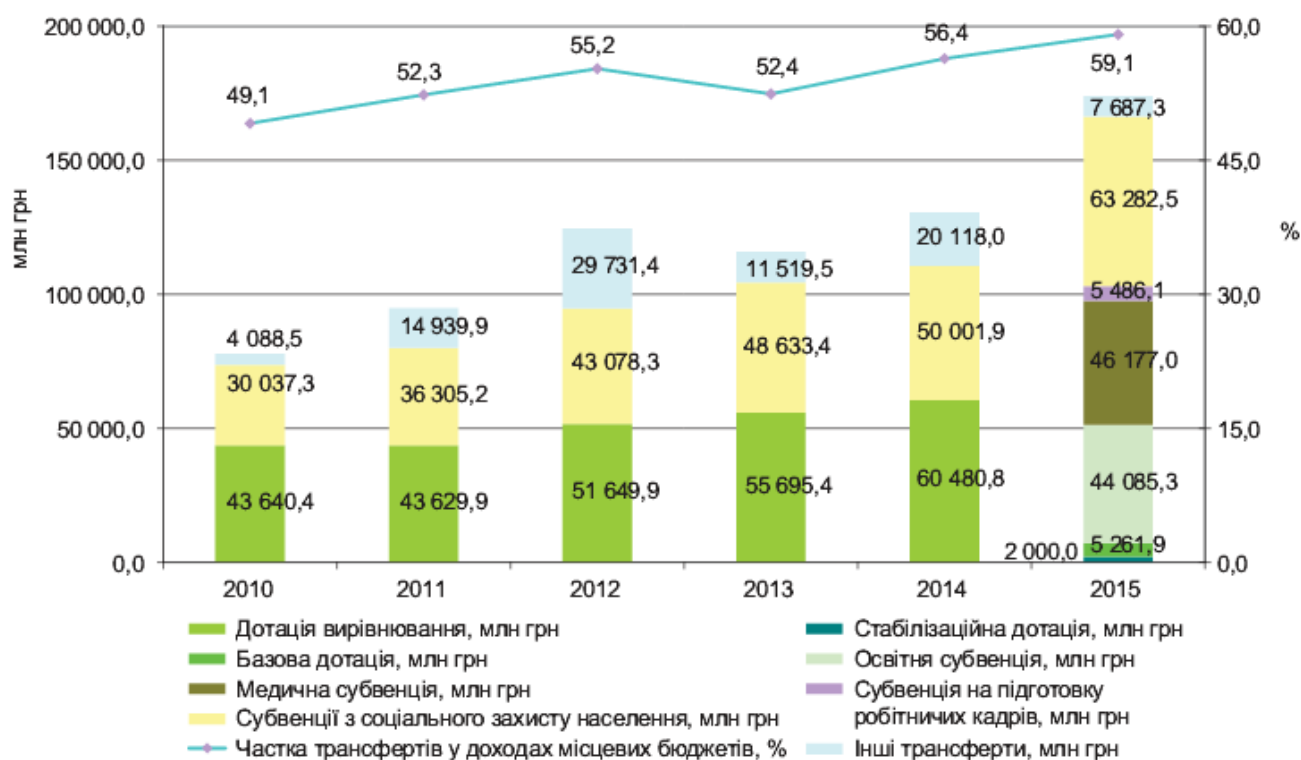

Рис. 4.14. Динаміка перерахування трансфертів, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів

Джерело: складено на основі [306]

Динаміка перерахування трансфертів за 2010–2015 рр. суттєво не змінилася, але протягом 2014 р., внаслідок визначення Автономної Республіки Крим і м. Севастополя тимчасово окупованими територіями, необхідності фінансування заходів із проведення антитерористичної операції, переселення громадян із тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції, відновлення об'єктів соціальної інфраструктури, які зруйновано під час проведення воєнних дій, тощо, місцеві бюджети

виконувалися в умовах жорсткої економії бюджетних ресурсів. За рахунок трансфертів із державного бюджету забезпечено 59,1 % доходів місцевих бюджетів, кошти місцевих бюджетів переважно спрямовувалися на оплату праці, надання пільг і субсидій населенню, різних видів допомоги.

Загалом із державного бюджету надано трансфертів місцевим бюджетам на суму 173 980 млн грн, або 94,9 % плану, що на 14 752,4 млн грн, або 12,7 %, більше порівняно з 2013 р. Із загального фонду надано трансфертів у сумі 116 782,3 млн грн, або 97,2 % плану, з них дотацій – 64 434,4 млн грн, або 99,3 %, субвенцій – 52 347,9 млн грн, або 94,7 %. Зі спеціального фонду надано субвенцій у сумі 13 818,6 млн грн, або 79,2 % плану (додаток К.8) [308].

В Україні найбільшим і найнадійнішим джерелом місцевих доходів поки що залишаються міжбюджетні трансфerti. З інструменту надання фінансової допомоги бідним територіям вони перетворилися на інструмент перерозподілу фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи. Головною причиною такого явища є недосконалість розподілу доходів між рівнями бюджетної системи. На нашу думку, вся сутність проблеми української системи міжбюджетних відносин – у помилковій концепції фінансового вирівнювання, яка панувала в бюджетному законодавстві: вирівнювання спрямовувалося на технічне збалансування дохідної та видаткової частин кожного з бюджету, шляхом глобального перерозподілу фінансових ресурсів у державі.

Законами України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 р. № 79 [337], «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо уточнення та приведення окремих положень у відповідність із нормами діючого законодавства» від 15 січня 2015 р. № 118 [338] та «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» від 2 березня 2015 р. № 212 [339] внесено зміни до Бюджетного кодексу України. Ці зміни докорінно реформують міжбюджетні відносини. Передбачено децентралізацію видаткових повноважень та запровадження нових напрямів видатків, передачу на регіональний та місцевий рівень видатків на здійснення окремих заходів та

фінансування закладів соціально-культурної сфери. Крім того, розширюються власні повноваження усіх місцевих бюджетів у частині фінансування муніципальних формувань з охорони громадського порядку, які утворюватимуться згідно із Законом про такі формування. Внесено зміни до дохідної бази місцевих бюджетів. Запроваджено:

- передачу з державного бюджету плати за надання адміністративних послуг та державного мита;
- збільшення частки зарахування екологічного податку з 35 до 80 %;
- нові нормативи відрахувань податку на доходи фізичних осіб (до бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів – норматив зменшується із 75 до 60 %, до обласних бюджетів – із 25 до 15 %, до бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення податок не зараховуватиметься (раніше було 25 %), норматив відрахування до бюджету м. Києва зменшується з 50 до 40 %). Відповідно, до державного бюджету зараховуватиметься 60 % податку, що сплачується на території міста Києва, та 25 % – на територіях інших місцевих бюджетів;
- передачу з державного бюджету обласним бюджетам 10 % податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки;
- акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти), що зараховується до бюджетів об'єднаних територіальних громад, міських бюджетів;
- розширення з 2015 р. бази оподаткування податком на нерухомість шляхом включення до неї комерційного (нежитлового) майна.

Формуванню ефективної системи фінансового забезпечення на місцевому рівні сприяє залучення такого інструменту, як місцеві запозичення. Цей процес повинен розвиватися у двох напрямках: згори донизу – з погляду правових і політичних засад, які б сприяли ефективному функціонуванню кредитного ринку; знизу до гори – в аспекті практичного досвіду для банків та

інших позичальників щодо надання кредитів, а також для органів місцевого самоврядування з позиції здійснення запозичень для фінансування пріоритетних інвестиційних проектів і вчасного здійснення виплат з обслуговування боргу. Обидва напрями – розбудова сприятливого правового і регулятивного середовища й акумулювання практичного досвіду у сфері місцевих запозичень – повинні розвиватися одночасно [408].

Забезпечення відповідності фінансового ресурсу реальним потребам місцевих бюджетів у здійсненні видатків на весь комплекс делегованих державою повноважень потребує додаткових трансфертних коштів із державного бюджету. У 2015 р. із Державного бюджету України до місцевих бюджетів було фактично надано трансфертів на загальну суму 174,0 млрд грн, що на 43,4 млрд грн, або на 33,2 % більше, ніж у 2014 році, у тому числі трансфертів із загального фонду – 173,2 млрд грн, що на 56,4 млрд грн або на 48,3 % більше порівняно з 2014 р. У 2015 р. запроваджено базову дотацію місцевим бюджетам, спрямована на підвищення фіскальної спроможності місцевих бюджетів. Базова дотація у 2015 р. перерахована у сумі 5,3 млрд грн. Завдяки новій системі бюджетного вирівнювання 10,2 % місцевих бюджетів стали повністю збалансованими, чого не було досягнуто у 2014 році. Також зросла кількість місцевих бюджетів-донорів: якщо у 2014 р. їхня частка становила 3,7 %, то у 2015 р. – 15,2 %, що дасть змогу громадам забезпечити населення якіснішими послугами [308].

Нова система вирівнювання є стимулюючою, оскільки лише 50 % коштів бюджетів-донорів вилучається лише для вирівнювання спроможності інших територій, а не на користь державного бюджету. Нова система дає змогу залишити більшу частину коштів на місцях, а органи місцевого самоврядування стають незалежнішими під час прийняття управлінських рішень.

Проте ризик недоотримання цих коштів місцевими бюджетами спричинятиме розбалансування бюджетів та знизить ефективність суспільних послуг, фінансованих із місцевих бюджетів. Запроваджено надання цільових субвенцій з державного бюджету для виконання найважливіших державних

функцій, а саме: фінансування освіти та охорони здоров'я, а також підвищення ефективності бюджетних коштів та досягнення цільових результатів. Запровадження освітньої та медичної субвенцій має на меті реформування системи соціальних стандартів та вдосконалення механізму визначення фінансових нормативів бюджетної забезпеченості.

Станом на 1 січня 2016 року місцевими бюджетами отримано 44,1 млрд грн освітньої субвенції та 46,2 млрд грн медичної субвенції. Крім того, місцевим бюджетам перераховано субвенцію на підготовку робітничих кадрів у сумі 5,6 млрд грн, а також субвенцію на соціальний захист населення у сумі 63,3 млрд грн [306].

На подальший розвиток інфраструктури об'єднаних територіальних громад у державному бюджеті на 2016 р. передбачено субвенцію на суму 1 млрд грн. Ці кошти розподілятимуться залежно від площі сільської території та сільських жителів (чим більша кількість сільських жителів та площа сільської території, тим більший обсяг субвенції для об'єднаної територіальної громади).

У 2015 р., відповідно до Бюджетного кодексу України, 182 міста України отримали можливість здійснювати зовнішні запозичення, а у 2014 р. таких міст було лише 16. Ліквідовано бюрократичні бар'єри при здійсненні місцевих запозичень та наданні місцевих гарантій, а також запроваджено так званий принцип мовчазної згоди щодо отримання цих ресурсів. Надзвичайно важливим кроком у забезпеченні ефективності управління коштами місцевих бюджетів є віднесення до захищених видатків обслуговування місцевого боргу. Крім того, інвестори муніципального сектору економіки та органи місцевого самоврядування одержали законодавчі гарантії захисту своїх коштів [8].

Збільшилися інвестиційні ресурси місцевих бюджетів. Поряд зі збільшенням обсягу їхніх капітальних видатків вагомим чинником забезпечення розвитку є кошти Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), які спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток

регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків. У 2015 р. було профінансовано 876 проектів, з яких 532 завершено. Загальний обсяг профінансованих коштів дорівнював 2,4 млрд грн.

Найбільше коштів ДФРР у 2015 р. отримали Дніпропетровська область (169,4 млн грн, або 7,1 % загального обсягу), м. Київ (154,2 млн, або 6,5 %), Донецька (141,3 млн або 5,9 %), Харківська (133,0 млн або 5,6 %), Львівська (127,4 млн, або 5,4 %), Вінницька (127,0 млн, або 5,3 %), Івано-Франківська (125,3 млн, або 5,3 %), Луганська (20,5 млн грн, або 0,9 %) області. У 2016 р. на реалізацію проектів регіонального розвитку передбачено кошти в сумі 3,0 млрд гривень [301].

Зарубіжний досвід доводить, що місцеве самоврядування стало одним із головних каталізаторів економічного зростання. Ключовим завданням нині є створення спроможних та ефективних громад, які стануть таким самим каталізатором в Україні. Найголовнішим питанням нині є забезпечення спроможності громад концентрувати фінанси й спрямовувати їх на проекти регіонального розвитку, а також формування паспортів територіальних громад. Децентралізація має стати каталізатором здійснення освітньої та медичної, житлово-комунальної реформ, підвищення енергоефективності національної економіки. Основними завданнями, які мають бути розв'язані у 2016 р. задля подальшого провадження бюджетної децентралізації в Україні, є: підтримка процесів об'єднання територіальних громад та підвищення їхньої спроможності, оскільки об'єднані територіальні громади отримують кращі фінансові умови та можливості для подальшого розвитку; передача повноважень на місця з метою оптимізації видатків: необхідно чітко розподілити повноваження та відповідальність на різних рівнях – громад, міста, району, області, зокрема у сфері освіти та охорони здоров'я.

Завдяки запровадженню нової моделі фінансового забезпечення бюджети адміністративно-територіальних одиниць отримують додатковий ресурс до загального фонду в сумі понад 2200 млн грн, а загалом, з

урахуванням сальдо міжбюджетних трансфертів, – понад 4000 млн грн у цьому році [236].

Проведені дослідження свідчать про значний вплив міжбюджетних відносин на бюджетну безпеку України, незважаючи на низку кардинальних змін, внесених у грудні 2014 р. та грудні 2015 р. до Бюджетного та Податкового кодексів України. Сфера міжбюджетних відносин, крім позитивних зрушень, характеризується і наявністю низки проблемних питань, які виникли в процесі практичного застосування нових норм бюджетного законодавства, що потребують вирішення на законодавчому рівні. Наведемо основні проблеми у сфері міжбюджетних відносин.

Не всі місцеві бюджети отримали вагомі податкові джерела та, відповідно, необхідний обсяг надходжень. Бюджети міст обласного значення та об'єднаних громад суттєво зміцнені, нові джерела одержали обласні бюджети, а бюджети громад низового рівня так і залишаються дотаційними. Крім того, у них були забрано наявні раніше вагомі податкові надходження. Так, за новими законодавчими актами, до місцевих податків належать лише податок на майно, єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір, надходження від яких не перевищують 10 % у доходах місцевих бюджетів. Як і раніше, основну частку надходжень (45,6 % за результатами 2015 р.) становить загальнодержавний податок на доходи фізичних осіб [306].

Продовжує зростати частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів при зменшенні частки власних доходів. Приріст обсягів міжбюджетних трансфертів у 2015 р. порівняно з попереднім роком дорівнював 12,7 %, причому їх зростання відбувалося набагато вищими темпами, ніж доходів місцевих бюджетів.

Простежується невідповідність між обрахованими трансфертами та реальними потребами громад у них. Це спричиняє недостатність фінансування окремих видаткових повноважень, стрімке накопичення заборгованості з виплат, посилення патерналістських настроїв громад стосовно державного

бюджету й одночасне посилення важелів впливу держави на формування місцевих бюджетів. Це прямо суперечить принципам місцевого самоврядування.

Негативно на розвитку громади позначається неврегульованість забезпечення видатків на потреби місцевої спільноти. Видатки місцевих бюджетів на понад 70 % спрямовуються на виконання державних функцій (освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, фізична культура та спорт. Відповідно, на виконання власне функцій місцевого розвитку – забезпечення функціонування житлово-комунального господарства, утримання дорожньої системи, управління комунальним майном, регулювання земельних відносин – залишається незначний обсяг коштів. Крім того, місцеві бюджети не отримують кошти, необхідні для утримання об'єктів соціальної інфраструктури, що переходять у комунальну власність.

Загалом реформування міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації є незавершеною. Цю проблему частково пом'якшено з активізацією процесу об'єднання громад. Об'єднані громади за «бюджетним статусом» прирівнюються до міст обласного значення і районів. Питання подальшої децентралізації бюджетної системи є важливим у зв'язку з поточним формуванням перспективних планів об'єднаних громад: об'єднання декількох фінансово слабких громад у єдину дасть змогу зменшити видатки на утримання управлінського апарату й збільшить обсяги коштів на поточні потреби, що, у свою чергу, спростить механізм встановлення прямих фінансово-бюджетних відносин між державою та такою громадою.

На сучасному етапі зроблено певні кроки щодо проведення реформи міжбюджетних відносин, внесено відповідні зміни до законодавства, змінено механізми бюджетного фінансування та вирівнювання. Водночас за результатами дослідження встановлено, що місцеві ради та громади виявилися не готовими до змін, особливо це стосується процесу об'єднання громад та встановлення ставок податків і розподілу коштів в умовах нової системи

вирівнювання, тому саме всі зазначені процеси і знижують безпечний рівень бюджетної безпеки України.

Висновки до розділу 4

1. В процесі дослідження встановлено суттєву залежність місцевих бюджетів одиниць від державного бюджету, що свідчить про недосконалість розподілу дохідно-видаткових повноважень між рівнями управління і системи міжбюджетних відносин, а також про проблеми з нарощуванням дохідної частини бюджетів адміністративно-територіальних одиниць через слабку економічну розвиненість окремих територій. Доведено, що від формування належного рівня бюджетної безпеки регіону залежить вирішення багатьох регіональних завдань та пріоритетів розвитку таких, як досягнення стабільності та ефективності життєдіяльності громадян, їх добробуту, соціально-економічного розвитку територій, зміцнення економічних та соціальних параметрів та інших завдань.

2. Структурно-функціональні передумови бюджетної децентралізації та впорядкування видаткових повноважень органів місцевої влади зумовлюють подальше реформування нормативно-правової бази, передачу повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення ефективності системи управління.

До таких якостей системи слід віднести: досягнення балансу між обсягами наявних бюджетних ресурсів та обсягами функцій та повноважень, які виконують органи місцевого самоуправління; детермінованість формування кожного з елементів системи відповідно до прогнозованих результатів їх дії; цілісність та синтезованість елементів системи; наявність резервних можливостей у випадку недостатньо ефективної дії основних елементів; відповідність між реальними ефектами від функціонування системи та прогнатованими і прогнозованими її проявами; наявність програми відновлення рівноважності системи для забезпечення безперебійного виконання своїх функцій у разі часткового розбалансування, яке викликане

ендогенними та екзогенними чинниками; формування позитивних та негативних трендів системи для визначення максимуму та мінімуму її можливостей; врахування нелінійних факторів та нелінійних залежностей.

3. Аналіз переваг та ризиків бюджетної децентралізації дозволяють зробити висновок, що для кожної країни існує властивий в конкретний період історичного розвитку, баланс між перевагами та недоліками децентралізації, що виявляється в інституційних особливостях діяльності публічних органів влади. Для виявлення сильних та слабких сторін, ризиків і загроз бюджетної децентралізації в Україні розроблена матриця SWOT-аналізу.

4. Доведено, що реформування міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації є незавершеним. Цю проблему частково пом'якшено з активізацією процесу об'єднання громад. Об'єднані громади у своєму «бюджетному статусі» прирівнюються до міст обласного значення і районів. Питання подальшої децентралізації бюджетної системи є важливим у зв'язку з поточним формуванням перспективних планів об'єднаних громад: об'єднання декількох фінансово слабких громад у єдину дозволить зменшити видатки на утримання управлінського апарату і збільшить обсяги коштів на поточні потреби, що у свою чергу спростить механізм встановлення прямих фінансово-бюджетних відносин між державою та такою громадою.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [103; 266; 271; 274; 288; 291; 292; 477].

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

5.1. Функціонально-структурні механізми забезпечення бюджетної безпеки держави

Розглядаючи напрацювання сучасної фінансової думки та досліджуючи класиків економічної теорії, котрі вважали, що головним завданням фінансового управління є досягнення та збереження бюджетної рівноваги, сучасні економісти переконані, що питання полягає не у збалансуванні державного бюджету, а в тому, щоб бюджет балансував економіку. Проблема пов'язується з переходом держави від пасивної до активної бюджетної політики, через стійке економічне зростання. Державна політика при цьому має спрямовуватися на забезпечення фінансового благополуччя суспільства, відтворювального процесу в країні, регулювання видатків, розмірів дефіциту бюджету та державного боргу. Актуальності набувають питання формування ефективної бюджетної політики, балансування доходів і видатків, управління дефіцитним фінансуванням, зменшення державного боргу.

Світовий досвід характеризує закономірності розвитку дефіцитної незбалансованості бюджету, узагальнено західними науковцями й виражено в кількох чинниках затяжних дефіцитів. З економічним зростанням і накопиченням національного багатства розширювалася сфера соціальної діяльності держави із забезпечення економічно пасивних верств населення, а посилена соціальна відповідальність держави перетворилася на норму. Користувачі соціальних благ, фінансованих державою, почали сприймати їх як належне і невід'ємне. Як численний сегмент електорату вони мають змогу політично перешкоджати проведенню відповідних реформ, особливо в царині соціального забезпечення й охорони здоров'я. Помилковими виявилися урядові оцінки соціальних параметрів державних бюджетів, у яких не повною

мірою було враховано тенденції зростання безробіття, подовження тривалості життя, зниження темпів приросту продуктивності економіки [13].

Проблема дефіцитної незбалансованості бюджету спонукає сьогодні більшість країн вживати дієвих заходів для її розв'язання. Обмеженість державної політики зі скорочення бюджетних витрат і стимулювання додаткових надходжень спонукає уряди й парламенти багатьох країн установлювати законодавчі норми, які б обмежували або забороняли бюджетну незбалансованість. Бюджетний процес в Україні підтверджує, що серед внутрішніх і зовнішніх загроз бюджетній безпеці держави є бюджетний дефіцит і державний борг. Їхнє значення як супроводжувальних ознак й одночасно джерел економічної кризи сьогодні послабилось, однак за рівнем негативного впливу на економіку та державні фінанси вважаються найглобальнішими [169].

У контексті законодавчого регламентування параметрів державних фінансів важливим є досвід Сполучених Штатів Америки, де, починаючи із середини 70-х років XX ст., уряд ініціював прийняття Конгресом низки законів, що регламентували бюджетний процес і встановлювали контроль за дефіцитом. Так, із метою посилення суспільного контролю за бюджетом частину бюджетних повноважень було передано від президента парламенту (наприкінці 90-х років цей порядок продемонстрував свою неефективність, що змусило чиновників повернутися до попередньої системи розподілу владних функцій). Відповідно до закону «Про контроль за бюджетом», яким було визначено граничні показники дефіциту, встановлювався принцип, що давав змогу зменшувати бюджетні доходи або збільшувати видатки тільки за відповідного скорочення інших видатків чи збільшення доходів. Контролюючі норми дефіцитного фінансування застосовуються сьогодні й в об'єднаній Європі. Фіскально-бюджетні «критерії конвергенції», викладені в Маастрихтському договорі й Пакті про стабільність та зростання, змушують національні уряди країн – учасниць ЄС дотримуватися збалансованої

бюджетної позиції. Ними також обмежено рівень державного боргу 60 % ВВП, а бюджетного дефіциту – 3 % ВВП [53].

Отже, світ сьогодні рухається в напрямі посилення законодавчого контролю над бюджетом. США, багато країн Європи з розвинутою економікою в такий спосіб упроваджують ефективну макроекономічну політику, спрямовану на забезпечення фінансової стабільності та збалансованості бюджетної системи держави. Виконання таких законодавчих обмежень в Україні, що затверджено в Бюджетному кодексі України, сприяло б підвищенню політичної культури, мінімізації політичного впливу на бюджетний процес, додержанню системних заходів з економії бюджетних коштів, посиленню суспільного контролю над бюджетом. А разом це все відповідало би критеріям бюджетної безпеки щодо скорочення реальних і потенційних загроз розвитку країни.

На зміцнення бюджетної безпеки беззаперечно впливатиме вирішення питань визначення абсолютного розміру дефіциту й вибору оптимальних методів його покриття. Перша проблема методичного характеру й пов'язана з розбіжностями у вітчизняній та європейській системах обліку доходів і видатків бюджету та визначення абсолютного розміру дефіциту. Вирішення проблеми вбачаємо в адаптації українського бюджетного законодавства до вимог Європейського Союзу, вступ до якого на сьогодні декларується як пріоритетна мета зовнішньої політики України.

Друга проблема – фінансування дефіциту бюджету є складною в сучасних умовах і не має однозначного розв'язання, насамперед через ризики, і не дає можливості уникнути негативних наслідків. Мінімізація останніх, на нашу думку, має бути одним із ключових принципів під час формування дефіцитного бюджету. При цьому урядам необхідно керуватися національними інтересами, аби запобігти негативним впливам на стан фінансової безпеки держави (надавати пріоритет внутрішнім запозиченням над зовнішніми, вибирати «дешевші» джерела фінансування тощо).

Поряд із зазначеними проблемами ключовим вважаємо питання подолання бюджетної розбалансованості. На нашу думку, економічні механізми при цьому не можуть дати оптимального результату, адже бюджетний процес в Україні має політичне підґрунтя й побудований на виконанні передвиборних обіцянок із задоволення потреб громадян. Тому найефективніший шлях вбачаємо у встановленні законодавчих обмежень щодо дефіцитного фінансування державної діяльності. Такі обмеження дисциплінували б уряд і посилили відповідальність парламенту за результати ухвалення дефіцитних бюджетів [168].

Досліджуючи тенденції накопичення державного боргу, доходимо висновку, що на сьогодні його параметри справляють вагомий вплив на державні фінанси та розвиток економіки. Проведення передбачуваної й відповідальної бюджетної політики в напрямі управління державним боргом є передумовою забезпечення в довгостроковій перспективі збалансованості та стійкості бюджетної системи.

Пріоритети бюджетної політики мають визначатися на засадах комплексного підходу в контексті формування концепції бюджетної політики з урахуванням виявлення та аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають процеси розвитку суспільства, урахування ієрархічних складових державної системи пріоритетів, що передбачають довгострокові пріоритети держави та середньострокові пріоритети територій. Дотримання такої вимоги до формування і реалізації пріоритетів бюджетної політики можливе шляхом виконання основних завдань певного етапу розвитку суспільства і забезпечення тісного взаємозв'язку між важливими напрямками фінансової політики. Основою відбору пріоритетів мають бути науково обґрунтоване визначення напрямів і оцінка реальних фінансових можливостей реалізації пріоритетних програм з використанням бюджетних коштів.

З огляду на існування потреби в обсягах інвестиційних ресурсів держава не має можливості повною мірою фінансувати ці потреби. Отже, її роль насамперед полягає в частковому фінансуванні розвитку інфраструктури з

метою створення сприятливих умов для приватних інвестицій. Великих коштів потребує реалізація державних та регіональних інноваційних програм, окремих інноваційних проектів у межах довгострокової стратегії інноваційного розвитку, фундаментальних досліджень.

Характер міжбюджетних відносин повинен установлюватися і з урахуванням типу регіону, що визначається його інфраструктурою, соціальною та віковою структурою населення, економічним потенціалом, природними особливостями. Здійснювана в такий спосіб політика децентралізації має базуватися на засадах інституційного партнерства між рівнями влади в країні, де центральний уряд у певній пропорції додає свої ресурси до регіональних. Як наслідок – ресурси, що рухаються каналами бюджетної системи, мають стати потужним доцентровим чинником, що консолідує регіони з різним фінансово-економічним потенціалом у єдиний державний організм.

Аналіз бюджетної політики у сфері міжбюджетних відносин доводить, що потрібна певна децентралізація бюджетних коштів у державному бюджеті. Міжбюджетні відносини мають сприяти соціально-економічному розвитку регіонів на засадах збалансованості загальнодержавних та регіональних інтересів, що підвищить ефективність бюджетної політики, забезпечить дотримання фундаментальних засад рівномірного розвитку країни. Реформування бюджетної системи України має здійснюватися в напрямках чіткого розподілу функціональних повноважень кожного рівня влади, розроблення реальних збалансованих механізмів забезпечення фінансової самостійності та посилення відповідальності органів місцевого самоврядування.

Бюджетна політика у сфері державного боргу повинна вирішувати взаємопов'язані питання боргової залежності країни й ефективного використання державного кредиту, сприяти економічному зростанню разом із дотриманням безпечного рівня і структури державного боргу. Боргова політика як елемент бюджетної політики за певних умов може бути вагомим інструментом активізації інвестиційних та інноваційних процесів у

суспільстві, сприяти економічному й соціальному розвитку. Переорієнтація бюджетної політики з розв'язання поточних завдань за рахунок боргу та використання його як основи інвестиційно-інноваційного розвитку передбачає ефективне управління державним боргом з метою поступового зменшення витрат державного бюджету на його обслуговування та погашення, оптимізації обсягів і структури боргу відповідно до темпів економічного зростання.

Боргова політика, роль якої в сучасних умовах зростає, має бути чітко підпорядкованою й узгодженою з довгостроковими цілями та пріоритетами бюджетної політики. Нагальними є розроблення й реалізація ефективного механізму інвестування запозичених ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій, включно з удосконаленням організаційних, фінансових, правових та контрольних механізмів.

У стратегічному плані бюджетну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка, яку можна побудувати тільки шляхом відродження та прискореного розвитку перспективних секторів національної економіки за наявності виваженої бюджетної політики. Натомість нині спостерігається тенденція до реалізації лише заходів щодо стабілізації політичної й соціально-економічної ситуації в Україні.

Основне завдання держави в контексті зміцнення бюджетної безпеки – створення такого економічного, політичного та правового середовища й інституційного забезпечення, які б стимулювали збалансування бюджетного і податкового процесу. Цей процес має супроводжуватися реалізацією відповідних пріоритетів зміцнення бюджетної безпеки, серед яких найактуальнішими є:

- 1) розроблення конкретних механізмів, що упереджують загрози бюджетній системі держави;
- 2) забезпечення бюджетної дієздатності держави;
- 3) формування бюджетних резервів та структуризація бюджетних видатків;

- 4) удосконалення міжбюджетних відносин та розвиток бюджетної децентралізації;
- 5) упровадження системи бюджетної ефективності та контролю;
- 6) детінізація економіки та легалізація капіталів із залученням до інвестування в межах України;
- 7) мінімізація бюджетного дефіциту та ефективне управління державним боргом.

З огляду на викладене, що потребує негайного вирішення в процесі забезпечення бюджетної безпеки, вбачаємо необхідність їх об'єднання в єдину стратегію антикризових реформ розвитку країни з встановленням чітких цілей, завдань, інструментів, механізмів забезпечення національних економічних інтересів. Значне місце в ній потрібно надати питанням зміцнення бюджетної безпеки держави. Ефективності забезпечення названих пріоритетів можна досягти виключно за умови комплексного та системного підходу органів державної влади до формування бюджетного процесу, визначення реального бюджетного потенціалу окремих територій, упровадження дієвої видаткової політики й стабільних надходжень до бюджету та вибору оптимальних методів покриття дефіциту.

З позиції державної економічної політики існують різні моделі макроекономічного регулювання: узгодження внутрішньої і зовнішньої рівноваги Т. Свона; Р. Манделла; Генберге-Свободи [469]. Водночас для досягнення довгострокової динамічної рівноваги бюджетної системи в умовах економічного зростання недостатнім є використання таких макроекономічних інструментів впливу на сукупний попит, як рівень державних витрат і податків, обсяги грошової маси, величина номінального валютного курсу. З урахуванням цього можливі різні сценарії розвитку бюджетної системи:

- сценарій 1 передбачає проведення жорсткої бюджетної політики (витрати на соціальні програми зменшують рівень поточних інвестицій), у ній немає вбудованих стабілізаторів (наприклад, податкова система), які в

періоди швидкого піднесення згладжують інвестиційні коливання і таким чином рятують економіку від «перегріву»;

- сценарій 2 передбачає періодичні стиснення і розбухання обсягу грошової маси, далі виникають суттєві проблеми з бюджетом, потім знижується рівень життя, і, нарешті, входить у резонанс фізичний обсяг виробництва;

- сценарій 3 показує, що проведена для утримання зростання обсягів виробництва жорстка бюджетна політика, спрямована на обслуговування і погашення зовнішнього боргу, спричиняє чергові кризи неплатежів і різке стиснення обсягу грошової маси;

- за сценарієм 4 бюджетний дефіцит не компенсується зростанням соціальних витрат у натуральній формі (суспільні фонди споживання), і стиснення бюджету неминуче зумовлює падіння рівня життя, після чого починається резонанс за всіма параметрами.

Теоретична й методологічна основа розвитку бюджетної системи повинна будуватися на зв'язку з макроекономічними показниками країни. В умовах політичної та економічної нестабільності потрібно враховувати, що бюджетна політика є категорією надбудови й обумовлена економічним розвитком держави. У зв'язку з цим держава, формуючи бюджетну політику, повинна враховувати глобальні тенденції соціально-економічного розвитку, конкретний етап розвитку суспільства та дотримуватися комплексного підходу до розроблення і реалізації заходів бюджетного процесу. Отже, державна політика у сфері зміцнення бюджетної безпеки передбачає цілеспрямовану діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин, засобів бюджетної тактики, а також застосування бюджетного механізму.

Бюджетний механізм відіграє вирішальну роль у функціонуванні бюджетної системи України. Від належних якості та рівня організації законодавчого й нормативного забезпечення, бюджетного планування

бюджетного регулювання, бюджетного нормування, оподаткування, неподаткових методів мобілізації доходів, кошторисного фінансування, бюджетного інвестування, бюджетного резервування, міжбюджетних відносин, бюджетного контролю залежить рівень практичної реалізації бюджетних відносин у кожній ланці бюджетної системи і якість виконання державою своїх функцій [279].

У довгостроковому періоді рівень національного доходу залежатиме від структурних перетворень, залучення у виробництво нових ресурсів і підвищення ефективності їхнього використання, розвитку техніки й технології, підвищення рівня кваліфікації робочої сили, зростання конкурентоспроможності продукції вітчизняної промисловості на світових ринках. Внесення таких змін у податкове законодавство дасть змогу збільшити відрахування від податку на прибуток у державний бюджет, а також зацікавити підприємства у збільшенні вкладень у модернізацію та розширення виробництва. Таким чином може бути реалізована оптимізаційна податкова політика стимулювання інвестиційної та інноваційної підприємницької активності.

Важливим заходом є створення стимулів до збільшення дохідної частини обласних і місцевих бюджетів, зокрема шляхом оптимізації податків. Удосконалення потребує механізм надання міжбюджетних трансфертів, субсидій, що мають вузькоцільову спрямованість на здійснення програм модернізації відповідної галузі промисловості.

Сучасні реалії в умовах викликів внутрішніх і зовнішніх загроз, поглиблення глобалізаційних процесів та динамічний розвиток світових фінансових відносин зумовлюють необхідність розв'язання важливої науково-прикладної проблеми забезпечення збалансованості бюджетної системи, а також розроблення та впровадження політики безпечного розвитку України.

Критичний стан бюджетної та фінансової безпеки України за підсумками 2015 р. (36,7 % оптимального значення) вказує на наявність численних загроз ендогенного й екзогенного походження. На формування низького значення

інтегрального показника фінансової безпеки вплинули занадто низькі значення банківської безпеки – 28,7 %, боргової – 28,94 та різкого падіння групи індикаторів валютної безпеки (28,87 %) та бюджетної відповідно [450].

Аналіз ситуації у бюджетній сфері України свідчить про наявність диспропорцій її розвитку. У стратегічному плані бюджетну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Здатність держави самостійно здійснювати державну економічну політику відповідно до власних національних економічних інтересів перебуває в основі бюджетної безпеки держави. Зрозуміло, стійкість бюджетної системи визначається рівнем дефіциту бюджету, платіжного балансу, зовнішнього та внутрішнього боргу, стабільністю цін, стійкістю національної валюти, рівнем розвитку ринку цінних паперів, масштабами інвестиційної діяльності тощо.

З позиції захисного підходу встановлено, що негативними чинниками, які провокують виникнення загроз і суттєво знижують рівень фінансової та бюджетної безпеки, є: зростання тіньової економіки, посилення дисбалансів у бюджетній сфері внаслідок зниження доходів за основними дохідними статтями держбюджету й різкого зростання витрат бюджету, вплив прямих інвестицій та фінансових ресурсів із реального сектору економіки, девальвація національної валюти та інші структурні деформації національної економіки. Зростання загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до абсолютно небезпечних значень слід відносити до системних загроз бюджетній безпеці України, що посилює дефолтні ризики.

Але однією з найсуттєвіших загроз бюджетній безпеці є істотна виснаженість власних джерел фінансових ресурсів – прибутку суб'єктів господарювання, доходів населення, доходів бюджетів усіх рівнів, амортизаційних відрахувань, ресурсів цільових фондів та ін.

В умовах ситуації, що склалася в економіці України під тиском як економічних, так і неекономічних чинників, критично зростає рівень загроз економічній безпеці національної економіки насамперед у зв'язку з виникненням додаткових, принципово нових для України викликів [306].

Масштаби поширення і накопичення загроз вимагають першочергового вирішення проблеми забезпечення бюджетної та фінансової безпеки на національному рівні. Зневажання економічною безпекою може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду економіки та підриву системи життєзабезпечення нації з подальшою втратою суверенітету країни [88].

На жаль, інституційні реформи, здійснені протягом трансформаційного періоду, характеризуються непослідовністю та фрагментарністю проведення, наслідком чого є відсутність стратегічного підходу до розвитку національної економіки. Така ситуація, особливо в умовах політичної й економічної нестабільності, є неприпустимою, а реалізація державної політики є слабкою перед внутрішніми та зовнішніми викликами і загрозами економічній безпеці України.

Забезпечення бюджетної безпеки держави, що ґрунтується на ситуативному реагуванні на загрози, які вже виникли, передбачає їх ліквідацію та нейтралізацію негативного впливу від них. Проте в умовах значної кількості викликів, ризиків та загроз такий підхід є малоефективним, у зв'язку з чим виникає необхідність упередження загроз економічній безпеці національної економіки шляхом формування комплексу заходів превентивного характеру [411].

При цьому в Україні використовується так зване пасивне забезпечення бюджетної безпеки держави, яке ґрунтується на методі реагування на виклики, й загрози в разі відхилення фактичних значень індикаторів від їхніх безпечних рівнів, що вказує на ситуативне реагування.

Використання такого підходу до забезпечення бюджетної безпеки України під впливом великої кількості зовнішніх та внутрішніх ризиків і загроз є однією з причин поглиблення системної кризи в державі та функціонування національної економіки лише завдяки істотній інерції. Тому, з огляду на наведені передумови, є об'єктивна необхідність формування такого якісно нового управлінського інструменту, як механізм запобігання загрозам.

Поняття «механізм» досить часто трапляється серед загальнонаукових економічних категорій і переважно тлумачиться як послідовність станів та процесів, що визначають певну дію або явище. У широкому розумінні механізм є системою, що складається з багатьох компонентів, які виконують конкретні функції, завдяки чому механізм діє.

Розвиток поняття «механізм» став можливим із появою і практичною апробацією теорії економічних механізмів (*mechanism design theory*), авторами якої є лауреати Нобелівської премії з економіки 2007 р. Л. Гурвич, Р. Майєрсон і Е. Маскін [451]. Саме завдяки формуванню цієї теорії механізми набули поширення в економічній науці.

Формування теорії економічних механізмів передбачає декілька видів механізмів системи економічної безпеки, які чітко не ідентифікуються. Переважно йдеться про: механізм забезпечення економічної безпеки, механізм безпеки, механізм функціонування системи, але основну увагу приділено його структурі без тлумачення змісту та дії такого механізму.

Особливістю механізму є те, що йому властивий дуалізм «процес – структура». Тобто про механізм можна говорити в контексті як процесу, так і сукупності елементів. Таким чином, механізм – це динамічна система, яка складається з ряду елементів та визначає порядок діяльності з метою узгодження чинників зовнішнього й внутрішнього середовища з внутрішнім потенціалом та інтересами учасників.

Під економічним механізмом також розуміють інтегровану, багаторівневу систему форм і методів господарювання, головним принципом якої є комплексність. Основа економічного механізму – діалектична єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції. Економічний механізм розвитку соціально-економічної системи базується на плануванні та своєчасному вжитті заходів, які сприятимуть ефективному використанню нових, прогресивних методів управління, упровадженню нових форм та методів організації системи.

Водночас економічний механізм – це відкрита складна інтегрована система, яка постійно розвивається та складається із комплексу взаємопов'язаних елементів, які, у свою чергу, спрямовані на ефективне використання ресурсів у процесі діяльності та забезпечення стійкого розвитку. Механізм має розгалужену систему економічних взаємозв'язків та взаємовідносин, що зумовлює ієрархічну структуру. Єдність природи організаційного й економічного механізмів зумовлює їхній тісний взаємозв'язок [86].

Зміст організаційно-економічного механізму міститься у встановленні чіткого взаємозв'язку, впорядкованості та встановленні ступеня важливості елементів, які до неї входять, тобто організаційно-економічних заходах, що розробляються, а також у виборі необхідних інструментів із метою забезпечення максимального рівня ефективності за рахунок якісних перетворень. Для того щоб визначити склад елементів організаційно-економічного механізму розвитку економічної системи, необхідно встановити мету його існування. Метою є якісне перетворення в системі, спрямоване на підвищення ефективності її функціонування шляхом виконання своїх функцій системи для захисту від ризиків та загроз. Ефективне функціонування організаційно-економічного механізму розвитку економічної системи можливе тільки в тому разі, якщо він формувався всередині системи, послідовно проходячи всі стадії – від початкових до зрілих.

Серед розмаїття організаційно-економічних механізмів є й організаційно-економічний механізм запобігання загроз бюджетній безпеці держави. Для реалізації державними органами діяльності щодо забезпечення бюджетної безпеки країни вагоме значення має об'єктивна, повна, комплексна інформація про макроекономічний стан країни й рівень реалізації пріоритетних національних інтересів у бюджетній сфері.

Організаційно-економічний механізм запобігання загрозам бюджетній безпеці України являє собою складну ієрархічну систему, при взаємодії елементів якої забезпечується захист від загроз за рахунок застосування методів випереджаючого управління, сукупності заходів зниження ризиків, важелів та

інструментів державного регулювання шляхом цільових дій організаційного й економічного характеру. Об'єктивна необхідність упровадження цього механізму зумовлена виявленням значним впливом загроз на рівень бюджетної безпеки держави, який включає низку конкретних методів зниження ризиків, інструменти та важелі державного регулювання процесу запобігання загрозам бюджетній безпеці держави, які повинні використовувати суб'єкти на кожній стадії бюджетного процесу при прийнятті й реалізації управлінських рішень. Це дає змогу здійснювати заходи впливу/протидії загрозам бюджетній безпеці держави залежно від джерела їх виникнення, ступеня небезпеки, форми прояву й сфери впливу на бюджетний процес і загалом окреслює систему елементів та зв'язків між ними, спрямованих на створення безпечних умов розвитку бюджетної системи в умовах нестабільності.

Оперативне нівелювання загроз і принцип превентивності передбачають раннє виявлення загроз із використанням внутрішнього й зовнішнього інформаційного середовища системи національної безпеки, їх завчасне упередження за допомогою економічних, організаційних, нормативно-правових, адміністративних та інституційних важелів, із застосуванням кількох прогнозних сценаріїв забезпечення бюджетної безпеки.

Інституційно-організаційне забезпечення механізму бюджетної безпеки держави складається з органів законодавчої і виконавчої гілок влади та Президента України, діяльність яких спрямована на реалізацію бюджетної політики щодо забезпечення бюджетної безпеки України. Серед інституцій (організацій), які реалізують механізм забезпечення бюджетної безпеки держави, насамперед слід виокремити Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Президента України, Раду національної безпеки і оборони України, Міністерство фінансів України та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування.

До запропонованого механізму входить блок аналітичного забезпечення бюджетної безпеки держави, призначенням, якого є постійний збір інформації,

розрахунок поточного рівня бюджетної безпеки держави, оцінювання виявлених тенденцій, ідентифікації та моделювання загроз, оцінювання їхнього впливу на рівень бюджетної безпеки та прогнозування можливих наслідків для фінансової системи держави.

Інституційно-організаційне забезпечення механізму бюджетної безпеки держави складається з органів законодавчої і виконавчої гілок влади та Президента України, діяльність яких спрямована на реалізацію бюджетної політики щодо забезпечення бюджетної безпеки в системі економічної безпеки України. Серед інституцій (організацій), які реалізують механізм забезпечення бюджетної безпеки держави, насамперед слід виділити Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Президента України, Раду національної безпеки і оборони України, Міністерство фінансів України та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування.

Інститути для прийняття та реалізації управлінських рішень повинні керуватися у своїй діяльності сукупністю важелів, принципів, методів та заходів відповідно до своїх повноважень та покладених функцій. Основні критерії які повинні враховуватися для запобігання загроз бюджетній безпеці:

- 1) структуризація Основних напрямів бюджетної політики за сферами та пріоритетами відповідно національних економічних інтересів;
- 2) забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості держави;
- 3) реалізація комплексного бюджетного середньострокового планування;
- 4) збереження фіскального потенціалу населення;
- 5) забезпечення гідного життя населення та подолання бідності;
- 6) усунення неефективного адміністративного регулювання фінансової діяльності та дублювання функцій;
- 7) забезпечення узгодженості бюджетних пріоритетів і стратегічних завдань бюджетної політики;
- 8) зменшення боргової залежності та формування внутрішніх резервів;
- 9) встановлення верховенства права і боротьба з корупцією;
- 10) здатність бюджетної системи забезпечити єдність економічного простору держави.

Інструментарій державного регулювання процесу запобігання загроз бюджетній безпеці включає заходи впливу/протидії загрозам залежно від виду та ступеня прояву (за місцем виникнення, за ймовірністю реалізації, за терміном дії, за часом прояву, за ступенем небезпеки, за періодичністю раптовістю виникнення, за тривалістю деструктивного впливу). Важелі державного регулювання процесу запобігання загрозам бюджетній безпеці включають: доходи/податки, обов'язкові збори, неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти, бюджетні асигнування, бюджетні призначення та зобов'язання. Інструментами організаційно-економічного механізму запобігання загрозам бюджетній безпеці є: ставки й пільги, бюджетні нормативи, норми амортизаційних відрахувань, прямі бюджетні інвестиції, відсотки за кредит та ін.

Формування пріоритетних напрямів бюджетної політики й забезпечення бюджетної безпеки на підставі уточнених даних блоку аналітичного забезпечення з використанням описаного інструментарію, прийняття відповідних управлінських рішень, моніторинг та контроль досягнутих результатів належить до виключної компетенції Міністерства фінансів України. Використання такого концептуального підходу до забезпечення бюджетної безпеки України має низку переваг, зокрема можливість запобігання перетворенню потенційних загроз на реальні за допомогою раннього виявлення на етапі їх формування, а також мінімізації їхнього негативного впливу на систему фінансової безпеки.

Графічну декомпозицію організаційно-економічного механізму запобігання загрозам бюджетній безпеці економіки України залежно від рівня впливу загроз наведено на рис. 5.1.

Забезпечення бюджетної безпеки держави має відбуватися в рамках стратегії фінансової безпеки держави й передбачати формування та впровадження комплексу заходів із запобігання потенційних загроз, спрямованого на розв'язання суперечностей, які виникають у процесі реалізації національних економічних інтересів.

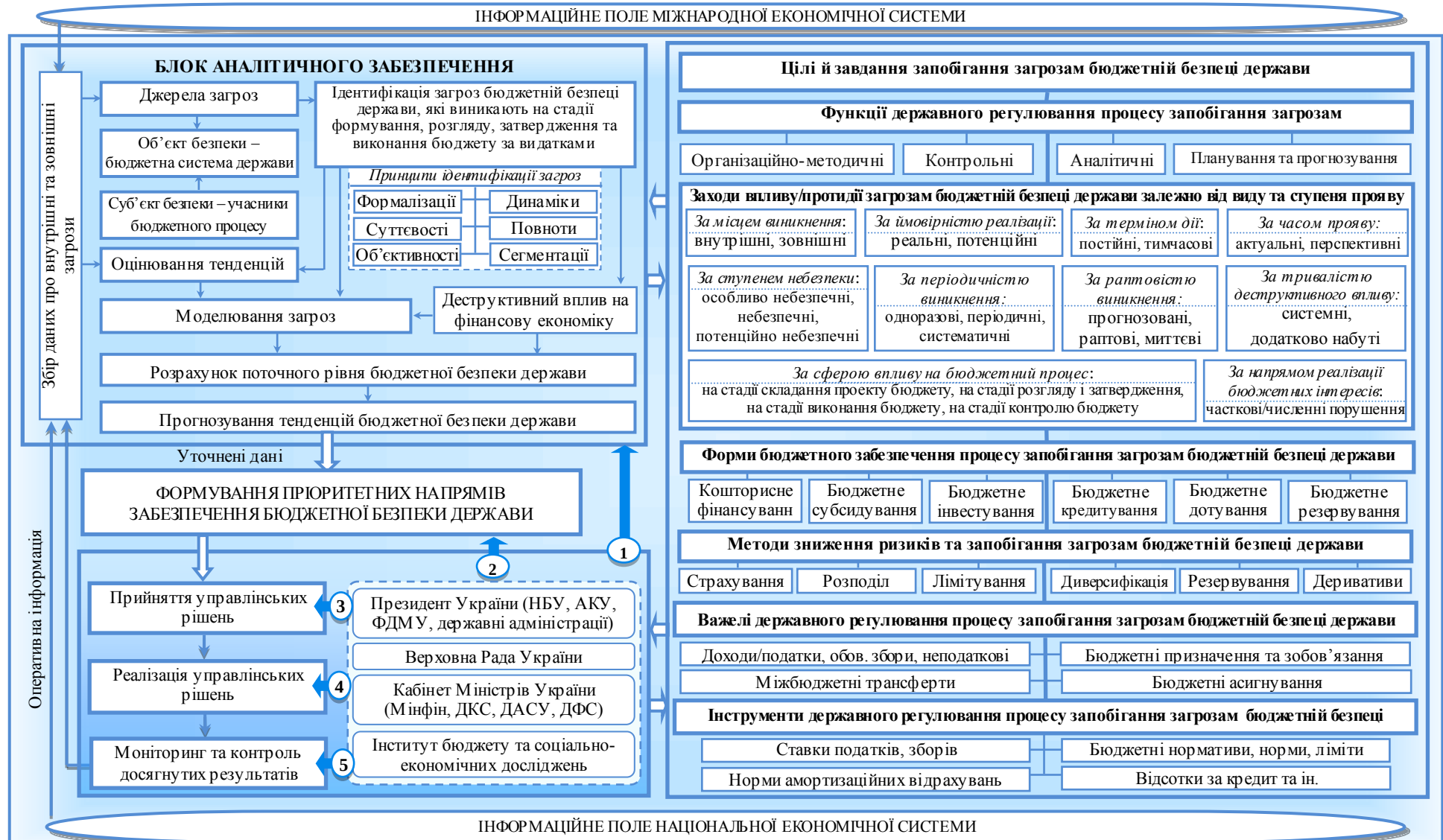

Рис. 5.1. Організаційно-економічний механізм запобігання загроз бюджетній безпеці економіки України

Джерело: розробка автора

Організаційно-економічний механізм запобігання загроз бюджетній безпеці держави дає змогу здійснювати оперативне коригування бюджетної політики на основі збору та аналізу інформації про її результативність, зважаючи на ефект зворотного зв'язку, отриманої від Рахункової палати України, Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень, інститутів громадянського суспільства, що набуває особливої актуальності в умовах інтеграції національної економіки у світове господарство.

При досягненні таким шляхом задовільного рівня бюджетної, фінансової та в цілому економічної безпеки держави подальші заходи державної економічної політики проводяться в рамках реалізації тактичного механізму зміцнення економічної безпеки держави та її складових, а саме бюджетної безпеки, які спрямовані на підтримку її належного рівня та його подальше підвищення.

Функціонування бюджетної системи України за умов сучасних глобалізаційних процесів визначає завдання бюджетної політики, що зумовлена динамікою суспільних процесів як у глобальному, так і в національному вимірах, а також зміною концептуальних підходів до поняття безпеки. Реалізація бюджетної політики повинна орієнтуватися на формування сприятливого макроекономічного середовища, забезпечення соціально-економічного розвитку держави, стабільності державних фінансів і платоспроможності та підвищення якості життя населення. При цьому показники й критерії бюджету відіграють роль ключових чинників фінансової стійкості та стабільності держави, а характер бюджетної політики визначає напрям розвитку національної економіки. Це у свою чергу, актуалізує необхідність формування відповідного рівня бюджетної безпеки держави, що зумовлено накопиченням системних ризиків та загроз, втратою платоспроможності держави й суттєвим зниженням рівня бюджетного потенціалу.

5.2. Інституційне забезпечення бюджетної безпеки

В Україні вирішуються надзвичайно складні й відповідальні завдання, пов'язані з глобальними проблемами, які, перешкоджаючи ефективному розвитку національної економіки, становлять істотні загрози бюджетній безпеці України. Глибина та масштаб загроз економіці України вимагають повнішого осмислення сутності національної безпеки держави в цілому та бюджетної безпеки зокрема.

Бюджетна безпека безпосередньо впливає на економічну безпеку держави. Економічна безпека є полісистемним явищем. Її генезис та розвиток зумовлені об'єктивною необхідністю забезпечувати відтворення національної економіки в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз і небезпек. Економічна безпека одночасно є потребою та умовою системи суспільних відносин, а її забезпечення має бути віднесено до принципів державної економічної політики.

Системне забезпечення бюджетної безпеки держави можливе за наявності системи економічної безпеки – важливої підсистеми системи національної безпеки. Національна безпека є складною системою, елементами якої є:

- сукупність суб'єктів забезпечення національної безпеки (органи державної влади та місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, ЗМІ);
- сукупність об'єктів національної безпеки (національні матеріальні й духовні цінності, інтереси особи, суспільства, держави);
- сукупність інструментів влади (політичних, економічних, військових), які можуть бути використані для підтримання належного рівня захищеності національних інтересів (збройні сили, спецслужби, підприємства оборонно-промислового комплексу, дипломатичні засоби, державні та мобілізаційні резерви, інші ресурси, які спрямовуються на захист національних інтересів);

- масив чинного національного законодавства, який визначає пріоритети державної політики національної безпеки;
- офіційні погляди стосовно підходів, принципів і механізмів захисту національних інтересів;
- окремі фізичні та юридичні особи, які породжують загрози реалізації національних інтересів;
- множина чинників національної безпеки [47].

Бюджетна безпека є суттєвим чинником соціально-економічного розвитку держави, об'єктивною необхідністю існування бюджету та спроможністю регулювати економічні й соціальні процеси в державі збереженням її економічного суверенітету і макроекономічної стабільності, критерієм ефективності реалізації бюджетної політики та організації бюджетного процесу. Саме бюджетна безпека забезпечує платоспроможність держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевих бюджетів, виконання державою власних функцій та реалізацію її економічної стратегії [49].

У дослідженні бюджетної безпеки доцільно звернутися до інституціонального підходу, що зумовлено таким.

У сучасній економічній теорії інституціоналізм є найрозвинутішою системою поглядів, що постійно еволюціонують, причому, на дискусійних засадах. В інституціональній економіці вивчаються різноманітні структури управління державою, елементами яких є контрактна система, інститути (організації) та інституції (правила та норми), інституційна структура суспільства, господарські системи.

Інституціональний підхід активно застосовується в дослідженнях різноманітних аспектів суспільного життя, зокрема у сфері національної безпеки. «Інституціоналістське» мислення стає дедалі характернішим в аналізі стійких типів і форм діяльності щодо забезпечення безпеки особи, суспільства і держави [39].

Інституціональний підхід дає змогу пояснити економічні процеси не лише економічними, а й соціально-політичними, правовими, соціально-психологічними, етичними умовами життя, а також звичаями, традиціями і звичками, що існують у житті як окремої людини, так і суспільства загалом [145].

Питання інституціоналізації бюджетних відносин в Україні є актуальним, останнім часом актуалізація цієї проблематики значно посилилася. У сфері бюджетних відносин інституціональний підхід дає змогу:

- спрямувати аналіз конструктивних локальних соціальних порядків та визначити можливості їхнього конструювання у процесі бюджетної взаємодії в межах того чи іншого напрямку;
- актуалізувати роль бюджетних інститутів не лише як обмежень діяльності людей, а переважно як умов, що забезпечують соціальну взаємодію і створюють можливості для розвитку різних стратегій цієї взаємодії [429].

Теоретичні засади інституціоналізації економіки закладено у класичному інституціоналізмі (наукові праці Т. Веблена, Дж. Коммонса [66], Дж. К. Гелбрейта, В. Мітчелла) та неоінституціолізмі (наукові праці О. Вільямсона, Р. Коуза, Д. Норта [249; 250], Р. Фогеля, Дж. Ходжсона та ін.). Різноманітні аспекти інституціоналізації економічних процесів, у тому числі в забезпеченні економічної безпеки країни, розглянуто в наукових працях Т. Антропової, З. Варналія, М. Войнаренка, Т. Гайдай, А. Гриценка, О. Іншакова, С. Кірдіної, Ю. Лопатинського, В. Мартинюка, Г. Нурєєва, В. Полтеровича, В. Тарасевича, Д. Фролова, А. Чухна та інших учених. Питанням інституціоналізації забезпечення економічної безпеки у бюджетній сфері присвячено наукові праці вітчизняних вчених: С. Буковинського, Д. Буркальцевої, В. Глуценка, А. Даниленка, І. Запатріної, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, Д. Полозенка, І. Чугунова та ін. Але, незважаючи на високий рівень зацікавленості вчених цією проблематикою, питання інституціоналізації бюджетних відносин в Україні не втрачають актуальності. Інституційного забезпечення потребує кожний вид діяльності у різноманітних

сферах економіки, і бюджетний процес не є винятком. Інституціональний підхід поки ще не одержав поширення у забезпеченні безпеки у бюджетній сфері. Тому виникає необхідність поглибленого дослідження проблематики інституційного забезпечення бюджетної безпеки в Україні.

Інституціональний підхід у дослідженні бюджетної безпеки дає змогу пояснити її сутність та розглянути її інституціональне забезпечення. Адже інституціональному забезпеченню й механізмам, що його реалізують, належить значна роль у вивченні сутності бюджетної безпеки України.

Дослідження інституційного забезпечення бюджетної безпеки потребує позиціонування понять «інституція» та «інститут». У роботі підтримано необхідність категоріальної специфікації цих понять, яка протягом тривалого часу обстоюється в сучасній інституціональній теорії (наприклад, наукові праці О.В. Іншакова [147] і Д.П. Фролова [430], Т.В. Гайдай [76], С.Г. Кірдіної) [157].

Категоріальна специфікація понять «інституція» та «інститут» залежить від того, у якому різновиді інституціоналізму їх розглядати, оскільки інституціоналізм як економічний напрям із моменту виникнення (межа ХІХ та ХХ ст.) значною мірою еволюціонував, що зумовлено, зокрема, уточненням змісту понять «інституція» та «інститут». У класичному, або «старому», інституціоналізмі (наукові праці Т. Веблена [66; 482], Дж. Р. Коммонса [461], У. Гамільтона [465], Дж. А. Гобсона, Р. Арона) інститутами вважалися конкуренція, профспілки, податки, держава, монополії, стійкий образ мислення, юридичні норми тощо [299], тобто поняття «інституція» та «інститут» чітко не розрізнялися. Представники неоінституціоналізму (Д. Норт [249; 250], О. Вільямсон [419], М. Олсон [258], Р. Познер [325], А. Алчян та Г. Демсец [6], Р. Нельсон та С. Уінтер [243]) вважали інституції не стільки культурним або психологічним феноменом, скільки набором правових норм, неформальних правил, що жорстко спрямовують економічну поведінку індивіда й організації [244].

Тому розгляд категоріальної специфікації інституції та інститутів проведено в межах поглядів інституціоналізму.

Відповідно до згаданої категоріальної специфікації інституції (від лат. *institutio* – звичай) є результатами процесів, що відбувались у минулому, завдяки чому вони пристосовані до обставин минулого і, таким чином, не цілком відповідають вимогам теперішнього часу [66], постають основним об'єктом дослідження, центральною категорією й аналітичним інструментом інституціональної теорії [75] і розглядаються достатньо різноманітно:

- звичні способи мислення стосовно відносин між людиною і суспільством, а також загальноприйнята поведінка [66];
- усталені навички мислення, спільні для більшості людей» [482];
- вербальний символ, що описує низку суспільних звичаїв, означає переважний і стійкий спосіб мислення чи дії, відтворений у звичках груп чи звичаях народу (у звичайній мові – це позначення «процедури», «загальної згоди» чи «домовленості») [465];
- звичаї, традиції (неформальні норми), кодекси, норми поведінки (формальні правила і норми), неформальні обмеження та механізми їх примусового виконання, статутне й загальне право, контракти між індивідами, що створюють рамкові обмеження функціонування певного типу економічної системи, її суб'єктів, моделі їхньої поведінки та управляють людською соціальною взаємодією [250, с.11];
- тривалі системи укладених і вкорінених правил, що структурують соціальні взаємодії [413], що зумовлює тривалий характер інституціональних відносин, яка сприяє формуванню стійких очікувань щодо поведінки інших людей, та охоплення інституціями не лише формальних правил, а й норм поведінки та соціальних конвенцій;
- звичаї, заведений порядок, традиції, правила і норми соціальної поведінки, згідно з якими люди діють у різних сферах життя суспільства (у тому числі в економічній) саме через свою причетність до інститутів [138].

Наведене пояснення змісту поняття «інституції» не вичерпують їхньої множини, але навіть за таким обмеженим аналізом думок можна побачити, що інституції, за Т. В. Гайдай, мають соціально-функціональний характер [76], встановлюють правила й норми соціальної поведінки, які, за С. Кірдіною, забезпечують виживання та розвиток економіки і формалізують їх [157], зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя, визначають та обмежують сукупність варіантів вибору для індивідів, слугують дороговказом для людської взаємодії [250, с.12].

Поняття «інститут» належить, за О. В. Іншаковим та Д. П. Фроловим, до комплексних, гетерогенних категорій (інститутами вважають і поділ праці, і право власності, і гроші, і фірму, і державу, що не всім здасться переконливим [242] і як категорія виводиться не безпосередньо з інституції, а лише опосередковано – через організацію [141].

Інститути – це специфічні функціональні й організаційні форми колективної діяльності, які є сталими структурними утвореннями й забезпечують реалізацію системних функцій економіки [138], структура, яку люди накладають на свої відносини, визначаючи в такий спосіб стимули, що поряд з іншими організаціями (бюджетними, технологічними та ін.) окреслюють межі вибору. А вони, у свою чергу, визначають межі функціонування економіки та суспільства протягом конкретного періоду часу [249].

Н. Флігстін розуміє інститути як «правила і розуміння сутностей, що підтримуються учасниками взаємодії, про існування яких люди знають або вони можуть бути усвідомлені» [429]. Тобто йдеться про інститути як умови взаємодії економічних агентів і розвитку можливостей різних варіантів їх взаємодії. Будь-які норми передбачають значний ступень узгодженості між учасниками взаємодії та залежать від їхнього прагнення повною мірою здійснювати видатки з дотримання певних норм.

Дослідження, що проводиться, не ставить за мету уточнити зміст понять «інституція» та «інститут», але потребує визначення позиції і подальших

уточнень. Тому позицію дослідження з цього питання за результатами проведеного оглядового аналізу понять «інституція» та «інститут» позначено в такий спосіб: інституції розуміються як сукупність правил, із використанням яких здійснюється людська взаємодія з різноманітних питань, а інститути – як складні чинники суспільного виробництва, що є видовими комплексами взаємодії інституцій та організацій, які закріплюють ефективні інституції в рамках господарської системи [141].

У наведеному тлумаченні виникає питання визначення співвідношення понять «інституція» та «інститут», зокрема первинності понять: що є первинним – інституція чи інститут? Таке співвідношення важливе у контексті визначення змісту інституційної структури системи господарювання. Для цього доцільно проаналізувати найзначущі ознаки (сутнісні характеристики), що властиві інститутам, та навести їх наукове узагальнення.

Сутнісні характеристики понять «інституції» та «інститут» є численними. Так, ними можуть бути юридичні норми й порядок встановлення зв'язків між ними, що дає можливість упорядкувати (регламентувати) відносини між суб'єктами права з метою надання їм стійкого характеру, для чого й створюються інститути – відповідні організаційні структури та органи контролю [250].

За ієрархічно-суб'єктною ознакою інституції поділяють на інституції держави (макрорівень), суб'єктів господарської діяльності різних форм власності та організації діяльності, суб'єктів ринкової інфраструктури (банки, товарні, фондові й валютні біржі, інвестиційні компанії та фонди, консалтингові, страхові, пенсійні фонди) (макрорівень) [141]. Саме на макрорівні інститути держави об'єктивізують формальні інституції, які надалі поруч із неформальними інституціями утворюють інституціональне забезпечення всіх функціональних складових системи економічної безпеки держави

Зважаючи на розкритий зміст понять «інституція» та «інститут», інституційне забезпечення бюджетної безпеки в Україні слід розглядати як

наявність сукупності основоположних інституцій, що визначають поведінку учасників бюджетного процесу, характер якої безпосередньо впливає на бюджетну безпеку країни, та інститутів, які мають забезпечити дотримання інституцій, що відповідають державній політиці країни у виконанні функцій бюджетного процесу. Саме дотримання інституцій, що формалізують бюджетний процес, спрямовують його за векторами, встановленими державною економічною політикою, визначають поведінку учасників бюджетного процесу, визначає бюджетну безпеку в контексті інституціонального підходу. Особливістю бюджетної безпеки є відображення бюджетних відносин, у яких суб'єкти безпеки певною мірою виступають як її об'єкти, а безпека має властивість суспільного блага.

Інституції жодним чином не обмежують бюджетний процес, а радше, скеровують його за заданими векторами та заохочують учасників бюджетного процесу до дотримання формальних правил, тим самим забезпечуючи бюджетну безпеку держави. У свою чергу, поведінка учасників бюджетного процесу зумовлена якістю інституцій, їхньою системною взаємопов'язаністю та взаємозумовленістю, життєспроможністю (можливістю їх дотримуватися), контролем (за необхідності) дотримання, відповідальності учасників бюджетного процесу та наслідками для їхньої діяльності під час діяльності за межами інституцій формального характеру, а також мірою вмотивованості учасників бюджетного процесу дотримання цих правил.

У бюджетному процесі інституції розглядаються як організаційне та нормативно-правове забезпечення об'єктів системи бюджетних відносин, діяльність яких передбачає планування й використання державних фінансових ресурсів, реалізується шляхом складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їхнє виконання та контролю за виконанням бюджету [56].

Інституціоналізацію бюджетного процесу забезпечують:

- політико-правові інституції, які забезпечують громадянські та політичні права громадян і економічних агентів, а також сприяють ефективній взаємодії громадянського суспільства й правової держави;
- законодавчі інституції, які формують нормативно-правове й законодавче поле для економічного зростання та структурної модернізації економіки держави;
- соціальні інституції, пов'язані із забезпеченням соціального, морально-етичного, психофізіологічного зростання людини в суспільстві (освіта, охорона здоров'я, пенсійна система тощо);
- економічні інституції які, власне, створюють передумови для економічного зростання держави, безпосередньо визначають структуру бюджетного процесу й об'єктивізуються в діяльності парламенту, державному фінансуванні, оподаткуванні, митному регулюванні тощо.

Упорядкований набір інституцій, що створюють матриці економічної поведінки, визначають обмеження для суб'єктів господарської діяльності, які формуються в рамках тієї чи іншої системи координації господарської діяльності, утворює інституційну структуру [74]. Зміст поняття «інституційна структура» тлумачиться по-різному, іноді – як синонімічний поняттю «інституційне середовище». Д. Буркальцева зазначила, що інституціональне середовище є внутрішнім елементом господарського порядку й одночасно зовні забезпечує або послаблює його функціонування, наприклад, через недосконале господарське законодавство, нескоординовану діяльність гілок влади, переважання неформальних інституцій [47].

Інституційна структура є ієрархічною, її вертикаль має такі рівні: держава – регіон – місто – район (як представницька структура органів державної влади й управління). Елементами інституційної структури є бізнес-структури, громадські організації, а також споживачі та постачальники ресурсів. Для сучасної інституційної структури характерний розвиток

соціального партнерства (співпраця держави, бізнесу, громадянського суспільства). Специфіка інституціональної структури конкретного суспільства залежить від впливу системи неформальних чинників.

Якщо виходити з комплексності та гетерогенності поняття «інститут», завдяки чому, за О. Д. Некіпеловим, інститутами вважають і поділ праці, і право власності, і гроші, і фірму, і державу [242], то виникають підстави і бюджет, і бюджетну безпеку розглядати як інститут, орієнтований на результат. Цей інститут охоплює правила, які встановлюють зв'язок між бюджетуванням, ефективністю і результативністю виконавців; механізм примусу до виконання правил, що відповідають цій системі; механізм еволюційного розвитку бюджету; здатність до захисту національних економічних інтересів. Власне, у наукових працях уже йдеться про інститут безпеки, який О. Г. Бортнікова визначила як стійкі типи і форми діяльності, а також відповідні їм структурні елементи щодо забезпечення безпеки особи, суспільства і держави, що зумовлені історичним розвитком і безліччю об'єктивних та суб'єктивних чинників та умов, які сформувалися під їхнім впливом, інтегровані в різні сфери життєдіяльності і життєорганізації, багатоманітні за виявами й динамічні за розвитком своїх функцій. Національно орієнтовані цілі інституту безпеки утворюють сферу національної безпеки, в якій елементами соціально-інституціонального середовища виступають особа, суспільство і держава [39].

Формування інституційного забезпечення бюджетної безпеки відбувається поетапно. І. Я. Чугунов та Л. В. Лисяк показали, що саме інституційне середовище великою мірою створює умови, за яких у межах інституційної архітекτονіки економічної системи вибудовується її складова – інституційна архітектоніка бюджетної системи. Такі умови значною мірою залежать від низки особливостей країни в історичному й соціокультурному аспектах, становлення інституцій, характеристики її інституційного

середовища. При цьому відбувається тісна взаємодія структури, інституцій та інститутів ринкової економіки з інституціями та інститутами бюджетної політики й механізмами їхнього впливу на соціально-економічний розвиток [437].

Бюджетна політика невід’ємна від інституцій, які діють в економіці країни й утворюють інституційне середовище. У цьому середовищі формуються фінансово-економічні відносини держави та економічних агентів. Держава, створюючи та підтримуючи базові інституції економічної системи (у ринковій системі – це інституції права, власності, управління, праці), створює умови для формування й реалізації ефективної бюджетної політики.

Формування інституційного забезпечення бюджетної безпеки передбачає наявність суб’єкта, об’єкта та зв’язків між ними. Суб’єкт інституційного забезпечення з використанням різноманітних інструментів приводить об’єкт інституційного забезпечення до стану, близького до ідеального. Об’єктами інституційного забезпечення бюджетної безпеки є інституції, а суб’єктами – інститути, які утворюють організаційну основу її реалізації. Об’єкти й суб’єкти інституційного забезпечення бюджетної безпеки структуровані ієрархічно й, відповідно, поділяються на базисні та похідні, структурні й інфраструктурні.

В інституційному забезпеченні бюджетної безпеки слід виокремити інституційно-правове та інституційно-організаційне забезпечення.

Інституційно-правове забезпечення бюджетної безпеки є невід’ємним елементом механізму державно-правового регулювання формування та раціонального використання державних фінансових ресурсів.

Інституційно-правове забезпечення бюджетної безпеки розглядається як сукупність формальних інституційних обмежень, що регулюють діяльність структурних та інфраструктурних інститутів. Їхня діяльність спрямована на

здійснення комплексу заходів з організації, взаємодії, інформування, контролю та інших функціонально-розпорядчих дій, завдяки виконанню яких бюджетна система перебуває у безпеці, забезпечуючи платоспроможність і фінансову стійкість держави, ефективне використання бюджетних коштів з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин та запровадження заходів запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз у бюджетній сфері.

У структурі інституційно-правового забезпечення бюджетної безпеки доцільно виокремити дві основні складові, завдяки яким цілком виконуються основні функції механізму регулювання:

- узгодження формальних інституційних обмежень, відповідно до яких структурні й інфраструктурні інституції взаємодіють і є узгодженими;
- чітко структурований інституційний устрій реалізації бюджетних відносин на стадіях складання, розгляду і затвердження, виконання та звітування про виконання бюджету, що забезпечуються сукупністю інституцій, їхньою скоординованою реалізацією, яка спрямована на дотримання всіма суб'єктами бюджетних відносин формальних інституційних обмежень.

Інституційно-правове забезпечення бюджетної безпеки надає цілеспрямованості, послідовності та структурованості діяльності бюджетних інститутів, визначає її ефективність, дає змогу врахувати особливості інституційних обмежень на різних стадіях процесу формування і використання фінансових ресурсів держави.

В інституційно-правовому забезпеченні бюджетної безпеки зафіксовано не лише форми реалізації формальних інституцій (вимоги чинного законодавства і координатора реалізації правових ідей), а і юридичний статус відповідних інститутів, що беруть участь у реалізації функцій механізму державного регулювання бюджетних відносин.

З огляду на наведене твердження, що бюджетну безпеку в контексті інституціонального підходу визначає дотримання інституцій, що формалізують бюджетний процес, доцільно проаналізувати такі інституції. Серед них вирішальна роль належить нормативно-правовим актам, що регулюють бюджетні відносини в Україні:

- Конституції України;
- Бюджетному кодексу України;
- Закону України «Про Державний бюджет України на поточний рік»;
- іншим законам, що регулюють бюджетні правовідносини;
- нормативно-правовим актам центральних органів виконавчої влади;
- нормативно-правовим актам Кабінету Міністрів України, рішенням про місцевий бюджет.

Під час формування інституційно-правового забезпечення бюджетної безпеки принципове значення мають законотворчі ініціативи Комітету Верховної Ради України з питань бюджету [268]. Проте встановлення правових норм у загальносуспільному аспекті не належить виключно парламенту. У провідних демократичних країнах вибудовування інституційно-правового поля управління державними фінансами здійснюється в системі громадянського суспільства і водночас опосередковується політичним впливом.

Безпосередньо з інституційно-правовим забезпеченням бюджетної безпеки пов'язане її інституційно-організаційне забезпечення, яке передбачає, в тому числі, розподіл повноважень між учасниками бюджетного процесу (рис. 5.2).

Інституційно-організаційне забезпечення бюджетної безпеки розглядається як сукупність інститутів, метою діяльності яких є ефективне використання коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів [291].

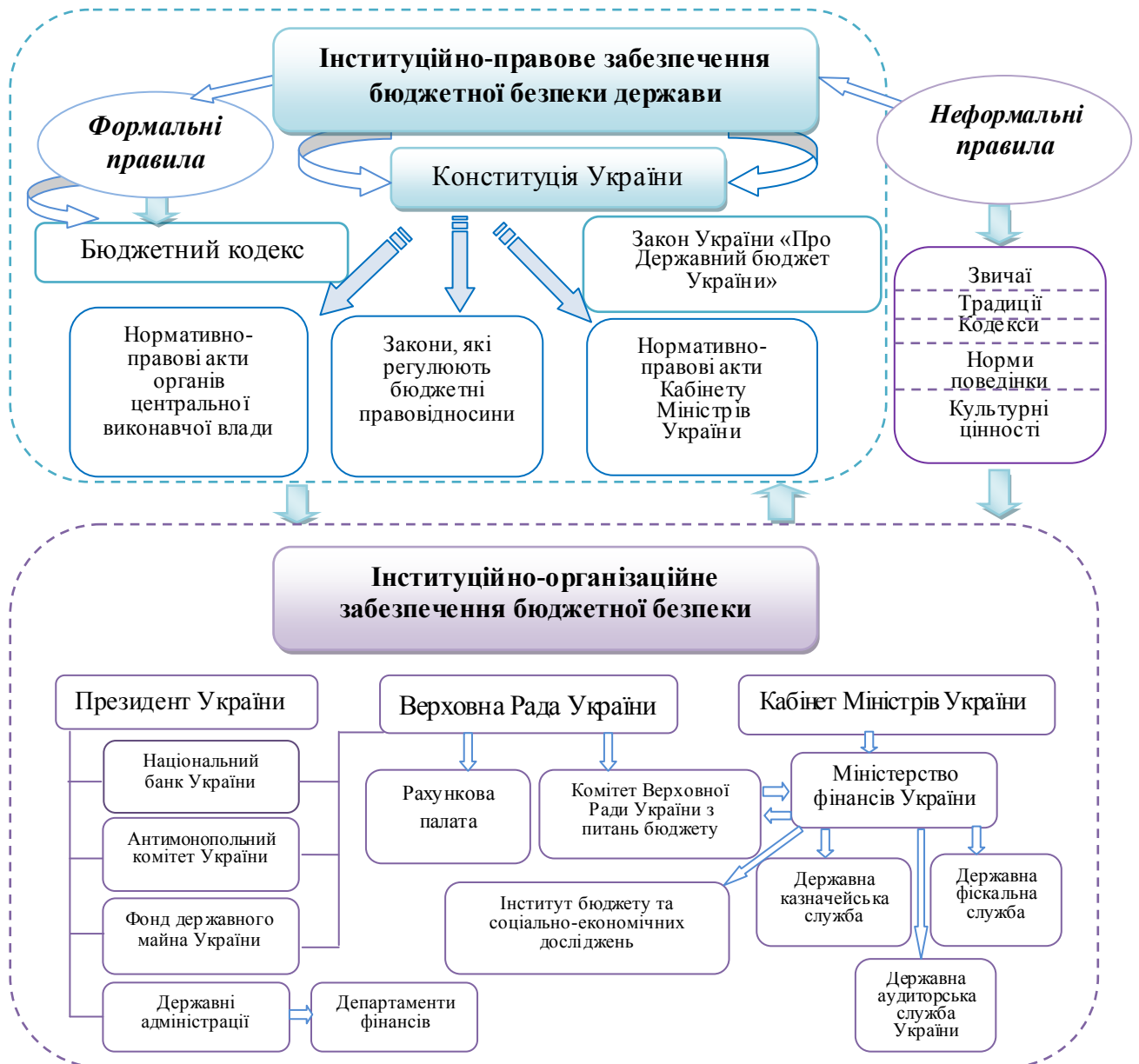

Рис. 5.2. Структура інституційного забезпечення бюджетної безпеки України

Джерело: Систематизовано автором за даними [52; 308]

Численність інститутів реалізації бюджетного процесу та виняткова взаємопов'язаність їхнього функціонування утворює архітектуру інститутів, яку, за аналогією з інституційною архітектурою, побудову якої визначено А. Гриценком [89], слід розглядати як структуру інститутів – суб'єктів реалізації бюджетного процесу. Структурні інститути, за Т. Бугай, є суб'єктами реалізації бюджетних відносин [41]. Вони об'єктивізують

сформовані та прийняті в державі норми, стандарти, правила, регламенти, система яких є інституціональним базисом суспільно-економічних відносин у бюджетному процесі. Відхилення від норм, стандартів, правил та регламентів у бюджетному процесі неминуче призводять до системних змін у структурі бюджетних відносин в Україні [268].

У структурі інститутів відображені значення суб'єктів реалізації бюджетного процесу, а також об'єктивні, внутрішньо властиві системі відносини, що зумовлює побудову структури інститутів згідно з внутрішніми закономірностями системи [89].

Інститутів реалізації бюджетного процесу багато, а тому аналіз їхньої ролі в реалізації бюджетного процесу підлягає певному упорядкуванню.

До структурних інститутів реалізації бюджетного процесу належать Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Національний банк України, тобто інститути, які беруть безпосередню участь в організації стадій бюджетного процесу (складання, розгляд, затвердження, виконання, звітування про виконання бюджету і контроль за використанням бюджетних коштів). Такі інститути діють відповідно до закріпленого в інституційно-правовому полі регламенту щодо раціонального перерозподілу бюджетних ресурсів для досягнення поставлених цілей державної політики.

Крім названих інститутів, діяльність яких забезпечує бюджетну безпеку держави, до структурних інститутів належать також такі, що створюються в законодавчому порядку й наділяються правами регулятивного впливу виключно в бюджетній сфері [41]: Рахункова палата України, Державна казначейська служба України, Комітет Верховної Ради України з питань бюджету, Державна фіскальна служба України, Державна аудиторська служба України та ін. За межами бюджетного процесу в державі діяльність таких інститутів не має сенсу.

Структурні інститути у бюджетному процесі взаємодіють у межах установлених інституційних обмежень, що охоплюють як заборону інститутам

проводити певну діяльність, так і умови, за яких їм надаються відповідні бюджетні повноваження. Наявність інституційних обмежень у діяльності базових інститутів сприяє бюджетній безпеці держави. Адже інституційні обмеження є сукупністю формальних (інституційно-правове забезпечення) і неформальних обмежень, сформованих у суспільстві (культурні, моральні норми, соціальні цінності, вироблені стереотипи суспільного мислення). Неформальні обмеження часто є базисом (основою) формальних, відображаючи етос нації, або доповнюють їх [268].

Всі інститути інституційно-організаційного забезпечення бюджетної безпеки, якими визнано державні органи та посадових осіб, наділено бюджетними повноваженнями.

Найвищим інститутом в організації бюджетного процесу є Верховна Рада України. До особливостей українського парламенту як органу законодавчої влади належать:

- виключність – єдиний орган законодавчої влади у державі;
- універсальність у системі органів державної влади – зумовлена унітарним характером державного устрою країни та внутрішньою структурою Верховної Ради [78].

Інституційна роль Верховної Ради України є провідною на всіх стадіях бюджетного процесу. У її структурі є окремий інститут, який відіграє значну роль у бюджетному процесі, – Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. До компетенції Верховної Ради України належить контроль за дотриманням бюджетного законодавства. Ця компетенція реалізується в такий спосіб:

- визначення основних напрямів бюджетної політики на наступний рік;
- ухвалення постанов про основні напрями бюджетної політики держави;
- розгляд та ухвалення показників соціально-економічного розвитку країни, необхідних для формування бюджетів усіх рівнів (проект Закону «Про Державний бюджет України»);

- розгляд і затвердження законопроектів, що дають можливість коригувати дохідну й видаткову частини бюджетів;
- заслуховування звітів про виконання Державного бюджету України (включно зі звітами головних розпорядників коштів державного бюджету про використання ними бюджетних коштів та результати виконання відповідних бюджетних програм);
- розгляд і затвердження річного звіту про виконання бюджету;
- використання кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій [179].

Важлива роль в інституційно-організаційному забезпеченні бюджетного процесу в Україні належить інституту президентства. Вона значно посилилася з прийняттям Бюджетного кодексу України в редакції 2010 р. Відповідно до цієї ролі Президент України:

- готує і представляє щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України як основу для формування напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- підписує закон України про державний бюджет і закони про внесення змін і доповнень до закону про державний бюджет, інші закони;
- має право повернути до Верховної Ради України для повторного розгляду Закон України «Про Державний бюджет України» із вмотивованими та сформульованими пропозиціями, які передбачають зміни бюджетних показників;
- має право законодавчої ініціативи – видає укази і розпорядження з питань, не врегульованих чинним бюджетним законодавством [199].

Виключна роль в інституційно-організаційному забезпеченні бюджетного процесу в Україні належить Кабінету Міністрів України, що обов'язково відзначено у Бюджетному кодексі України. Адже саме уряд розробляє проект Закону України «Про Державний бюджет України». Повноваження Кабінету Міністрів України у бюджетному процесі зводяться

до такого:

- розроблення, схвалення та надання до Верховної Ради України основних прогнозних макропоказників соціально-економічного розвитку України, проекту Основних напрямів бюджетної політики, проекту Закону України «Про Державний бюджет України» та звіту про виконання Державного бюджету України;
- забезпечення виконання Закону України «Про Державний бюджет України»;
- розрахунок показників зведеного бюджету України та підготовка звіту про його виконання;
- підготовка інформації про прийняті законодавчі та нормативні акти для виконання Закону України «Про Державний бюджет України»;
- ухвалення рішення щодо виконання Закону України «Про Державний бюджет України»;
- ухвалення рішення стосовно використання резервного фонду Державного бюджету України;
- ухвалення рішення про запозичення в обсягах і на умовах, визначених у Законі України «Про Державний бюджет України» [148].

Відповідальність за складання проекту Закону України «Про Державний бюджет України», основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, що є підґрунтям підготовки бюджетних запитів, розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди, несе Міністерство фінансів України.

Повноваження Міністерства фінансів України, які визначено Бюджетним кодексом України, зводяться до такого:

- встановлення єдиних правил бухгалтерського обліку всіх фінансових операцій, активів і фінансових зобов'язань;
- розроблення та надання головним розпорядникам бюджетних коштів інструкцій з підготовки бюджетних питань;

- аналіз бюджетного питання, поданого головним розпорядником бюджетних коштів на будь-якій стадії бюджетного процесу;
- визначення основних організаційно-методичних способів бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних питань, розроблення пропозицій для проекту державного бюджету;
- розгляд і застосування способів усунення розбіжностей з головними розпорядниками бюджетних коштів період підготовки пропозицій по проекту державного бюджету;
- надання проекту Закону України «Про Державний бюджет України» на розгляд Кабінету Міністрів України;
- доопрацювання проекту Державного бюджету після першого й другого читань у Верховній Раді України;
- загальна організація та виконання Державного бюджету України, координування діяльності учасників бюджетного процесу;
- затвердження та контроль схеми виконання Державного бюджету України (міністр фінансів);
- прогноз та аналіз доходів бюджету протягом поточного бюджетного року;
- встановлення факту перевиконання дохідної частини бюджету [49].

В аналізі інститутів реалізації бюджетного процесу не можна оминати Національний банк України, який бере активну участь у складанні проекту Державного бюджету України – виконує інформаційно-аналітичні функції.

Національний банк України визначає основні принципи грошово-кредитної політики України, надає до інших інститутів реалізації бюджетного процесу (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) прогнозні монетарні показники на наступний рік та інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного й наступного років, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету, розробляє законопроекти, пов'язані з формуванням дохідної та видаткової частин бюджету і готує пропозиції до проекту закону про державний бюджет [313].

На місцевому рівні інститутами реалізації бюджетного процесу є обласні, районні, сільські, селищні, міські та районні ради. Ці інститути наділені бюджетними повноваженнями – вони розглядають і затверджують бюджети відповідного рівня та звіти про їхнє виконання, а також контролюють виконання рішень про бюджет відповідного рівня.

На стадії контролю, підготовки та розгляду звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього значну роль відіграє Рахункова палата, яка є постійно діючим органом зовнішнього державного фінансового контролю, що будує діяльність на засадах принципів законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності [377]. Її повноваження визначено у Бюджетному кодексі України (ст. 62 у редакції 2010 р.): готує та подає Верховній Раді України висновки про використання коштів Державного бюджету України з оцінкою ефективності такого використання, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді, та вдосконалення бюджетного процесу загалом [52].

У забезпеченні бюджетної безпеки України бере участь і Державна казначейська служба України, завданням якої є управління ресурсами єдиного казначейського рахунку для своєчасного та в повному обсязі виконання видаткової частини бюджету. Державну казначейську службу України утворено для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів та внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах. Державна казначейська служба входить до системи органів виконавчої влади, її діяльність спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України [308].

Роботу Державної казначейської служби України регламентує постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України» від 15 квітня 2015 р. № 215 [329], відповідно до якої до компетенції служби належать:

- ведення бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складання й подання фінансової та бюджетної звітності;
- контроль за бюджетними повноваженнями при зарахуванні надходжень бюджету.

Важлива роль у процесі управління бюджетними ресурсами належить Державній аудиторській службі України (постанова «Про утворення Державної аудиторської служби України» Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 868). Державна аудиторська служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, утвореним у результаті реорганізації Державної фінансової інспекції.

Ця інституція наділена повноваженнями в частині контролю за:

- цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів;
- досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів;
- цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), отриманих під державні (місцеві) гарантії;
- достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах під час складання планових бюджетних показників;
- відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі);
- веденням бухгалтерського обліку, складанням фінансової та бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм і звітів про їх виконання (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі), кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету;

- дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного й місцевих бюджетів;
- станом внутрішнього контролю й внутрішнього аудиту в розпорядників бюджетних коштів [303].

Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень проводить експертну, консультаційну та інформаційну роботу за напрямками з аналізу законодавства та статистичної інформації у сферах податкової, бюджетної та соціальної політики; експертної оцінки бюджетних рішень та постійний моніторинг бюджету; розроблення методології, механізмів управління фінансами, законопроектів та нормативно-правових актів; адаптації та втілення зарубіжного досвіду стратегічного планування й макроекономічного прогнозування в рамках системи середньострокового бюджетування в Україні; розроблення макроеконометричної моделі для середньострокового прогнозування основних макроекономічних показників та параметрів бюджету.

Кадрове забезпечення бюджетної безпеки передбачає формування організаційно-управлінських структур і відповідного кадрового потенціалу, які забезпечують у процесі виконання своїх функцій вчасний моніторинг наявності внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність бюджетної системи забезпечити платоспроможність і фінансову стійкість держави. Ключовими інституціями кадрового забезпечення є: Міністерство фінансів України, Рада національної безпеки та оборони України, Рахункова палата, Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Державна аудиторська служба України та ін.

Отже, сучасні процеси фінансової глобалізації визначають модифікацію традиційного розуміння державних фінансів. Бюджетній системі держави властива інституціональна природа, завдяки чому в її дослідженні застосовано інституціональний підхід. Його безсумнівними перевагами у дослідженні бюджетної безпеки є можливість уникнути надмірної формалізації дослідження, акцентувати увагу на поведінкових аспектах учасників

бюджетного процесу, а також виявити інституціональні розриви у формальних і неформальних бюджетних правилах, що є запорукою їхньої своєчасної ліквідації та подолання їхніх негативних наслідків.

У межах інституціонального підходу бюджетну безпеку держави слід розглядати як міру дотримуваності інститутами реалізації бюджетного процесу прийнятих інституцій (системи правил, норм, законів, стандартів та регламентів), які регламентують бюджетний процес, забезпечують його відповідність цілям і орієнтирам соціально-економічного розвитку країни.

Бюджетній безпеці України суттєво перешкоджають наявні інституційні деформації, спричинені невідповідністю (частковою а іноді майже повною) інститутів реалізації бюджетного процесу їхній функціональній природі, що деструктивно впливає на інституційне середовище країни в цілому та бюджетного процесу зокрема, невідповідною якістю та неузгодженістю інституцій, що регламентують бюджетний процес. Деформації окремого секторального сегмента інституційної структури можуть сприяти поширенню і на інші її сегменти. Інституційні деформації у сфері бюджетних відносин мають деструктивний характер, що зменшують дієвість впливу окремих інституцій, що безпосередньо негативно позначається на реалізації бюджетного процесу, погіршує найважливіші бюджетні показники (зокрема, доходи й видатки державного бюджету) і зрештою знижують рівень бюджетної безпеки.

Звідси виникає необхідність розв'язання кількох проблем в інституційно-правовому, інституційно-організаційному та кадровому забезпеченні бюджетного процесу в Україні. Так, особливо слід наголосити на проблемі контролю на всіх стадіях бюджетного процесу. У контексті інституційно-організаційного забезпечення розв'язання проблеми бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетного процесу, на нашу думку, перебуває в площині налагодження парламентського й урядового контролю з узгодженням дій із місцевими органами державної влади й спеціальними органами державного фінансового контролю. Тому завданням, яке потребує

принципового вирішення, є розмежування контрольних повноважень законодавчої та виконавчої влади відповідно до їхніх функцій в управлінні державою.

Потребує вирішення проблема недостатнього рівня відповідальності розпорядників бюджетних коштів, адже часто бюджетні видатки спрямовуються не на досягнення результатів, а на виконання певних функцій. На бюджетний процес негативно впливають й інституційні деформації в економіці України, до найсуттєвіших з яких належать корупція та тінізація економіки. У сфері бюджетних відносин масштаб корупційних дій окремих чиновників та їхніх груп є доволі значним.

5.3. Стратегічні пріоритети державної політики зміцнення бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації

В Україні стратегічний напрям розвитку великою мірою обумовлений соціально орієнтованою державною політикою, яка визначається в цілях, завданнях, напрямках і пріоритетах на короткострокову перспективу.

Водночас багато реформ не дають, на жаль, бажаного результату. Суттєвою причиною цього є відсутність стабільного фінансового забезпечення, але в кінцевому підсумку проблема полягає у відсутності цілеспрямованої науково-обґрунтованої концепції, стратегії і тактики розвитку державного (місцевого) фінансового господарювання. Проблеми формування та реалізації на практиці ефективної державної політики в масштабах всієї країни набувають особливої ваги. Державна політика у бюджетній сфері регламентується Бюджетним кодексом України та зведенням законів й системою інституційного забезпечення бюджетного процесу. Складність політичних, соціальних і економічних процесів визначає необхідність урахування особливостей суспільних проблем під час формування не тільки бюджетної та фінансової політики, а й державної політики загалом.

Концептуальні засади бюджетної політики, вплив бюджетного регулювання на економічне зростання, удосконалення бюджетного механізму, розкриття змісту суспільних фінансів на підставі положень інституційної теорії відображено у працях зарубіжних вчених: Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Р. Дорнбуша, Дж. М. Кейнса, Т. Ковальової, П. Самуельсона, А. Сміта, В. Сумарокова, Дж. Стігліца, В. Танзі, Дж. Тобіна, А. Лаврова, С. Лушина, Р. Масгрейва, А. Пігу, В. Родіонової, Г. Таллока, С. Фішера, Е. Хансена, Дж. Хікса.

Вагомий внесок у розроблення теорії та концептуальних засад бюджетної політики та організації бюджетної системи держави розкриті у роботах Є. Бушміна, З. Варналія, М. Каленського, С. Колодій, В. Корчинського, А. Крисоватого, Л. Лисяк, І. Луніної, С. Лушина, І. Лютого, В. Мортікова, Ц. Огня, В. Опаріна, І. Радіонової, В. Тамбовцева, В. Федосова, Т. Єфіменко, А. Чухно, С. Юрія та ін.

Забезпечення бюджетної безпеки держави одна з ключових передумов провадження пріоритетних завдань державної економічної, соціальної та фінансової політики. У зв'язку з цим забезпечення збалансованості та стійкості бюджету в короткостроковому та середньостроковому періодах набуває вирішального значення для економіки держави. Бюджетна політика при цьому має бути направлена на забезпечення макроекономічної стабільності, надійності і стійкості фінансової системи держави, регулювання видатків і розмірів дефіциту бюджету, державного боргу. Основою бюджетної політики є розроблення основних напрямів використання бюджету відповідно до засад соціально-економічного розвитку суспільства [51]. Актуальності набувають питання формування ефективної бюджетної політики: балансування доходів і видатків, управління дефіцитним фінансуванням, зменшення державного боргу та безпечне функціонування бюджетної системи України.

На сьогодні державна політика у бюджетній сфері не повною мірою відповідає вимогам часу. Виявом її недостатньої ефективності є низький рівень задоволення потреб населення у державних послугах та слабкість державних інституцій з огляду на великий розмір видатків сектору загального державного управління, що, за оцінками МВФ, становив на кінець 2015 р. близько 43,2 % ВВП [368].

В умовах політичної та економічної нестабільності потрібно враховувати, що бюджетна політика є категорією надбудови й обумовлена економічним розвитком держави. У зв'язку з цим держава, формуючи бюджетну політику, зобов'язана враховувати глобальні тенденції соціально-економічного розвитку, конкретний етап розвитку суспільства та дотримуватися комплексного підходу до розроблення та реалізації заходів бюджетного процесу. Отже, державна політика у сфері зміцнення бюджетної безпеки передбачає цілеспрямовану діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку бюджетних відносин, засобів бюджетної тактики, а також застосування бюджетного механізму [267].

Зокрема, 24 червня 2016 р. Кабінет Міністрів схвалив проект Основних напрямів бюджетної політики на 2017 рік [358] (так звана Бюджетна резолюція). Цей проект було розроблено Міністерством фінансів України відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційної угоди, Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [366], та Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142-р [368] та ґрунтується на положеннях програм співпраці з МВФ та іншими міжнародними організаціями. Разом із тим під час доопрацювання проекту було враховано всі пропозиції Адміністрації Президента України, міністерств, спільних представницьких органів сторони

роботодавців та репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок на національному рівні.

Кабінет Міністрів України в рамках формування основних напрямів бюджетної політики на 2017 р., а також на 2018 і 2019 р., прогнозує основні прогнозні макроекономічні показники економічного і соціального розвитку України на 2017-2019 р., наведені в додатку М.

Проте Інститут суспільно-економічних досліджень прогнозує, що за показником ВВП на душу населення Україна в 2017 р. наблизиться до найбідніших країн [306].

Формування стратегічних пріоритетів відбувається відповідно до цільових стратегічних завдань і поставленої мети, які мають бути законодавчо визначені в базових нормативно-правових актах держави. Під час обґрунтуванні варіантів стратегічних рішень визначаються суб'єкти, відповідальні за впровадження заходів щодо реагування на загрози, а також ресурсне забезпечення реалізації альтернативних напрямів державної політики.

Для визначення стратегічних пріоритетів державної політики щодо зміцнення бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації зупинимося на обґрунтуванні основних положень Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки (далі – Стратегія).

Система управління державними фінансами є основою для реалізації державної політики і досягнення стратегічних цілей розвитку шляхом забезпечення дотримання загальної бюджетної дисципліни, стратегічного розподілу бюджетних коштів та ефективного надання державних послуг [368].

З метою порівняння та багатокритеріального ранжування критеріїв і заходів реформування системи управління державними фінансами пропонуємо наступні рівні ієрархій. Вищим рівнем ієрархії є мета – ефективна система управління державними фінансами (рис. 5.3).

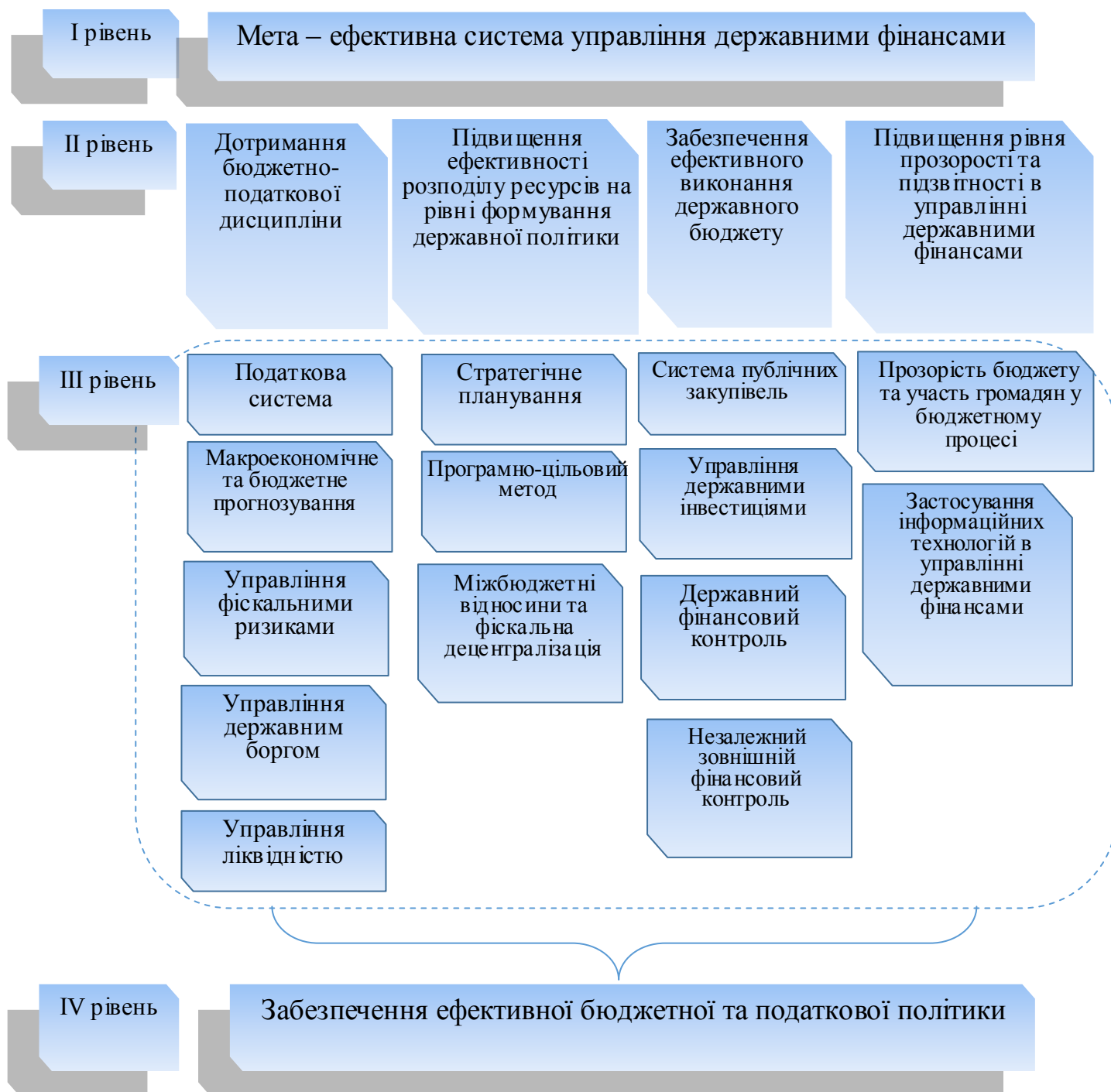

Рис. 5.3 Ієрархія визначення пріоритетних напрямів реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки

Джерело: розроблено автором за даними [368]

Виходячи з особливостей багаторівневої структури системи управління державних фінансів для реалізації пріоритетних напрямів Стратегії

пропонуємо використати метод аналізу ієрархій, запропонований Т. Сааті [384].

Метод аналізу ієрархій дозволяє описати систему і її проблему в термінах взаємозв'язаної ієрархічної структури, пропонує засоби для встановлення впорядкованих пріоритетів і визначення інтенсивності взаємодії компонентів для забезпечення головної мети, в результаті визначається кількісна оцінка пріоритетності елементів ієрархії.

На наступному рівні перебувають критерії: дотримання бюджетно-податкової дисципліни (X), підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики (Y), забезпечення ефективного виконання державного бюджету (Z), підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами (R). Нижчий рівень складають фактори, що впливають на досягнення даних критеріїв.

Для критерію X – це податкова система (X1), макроекономічне та бюджетне прогнозування (X2), управління фінансовими ризиками (X3), управління державним боргом (X4), управління ліквідністю (X5).

Для критерію Y – це стратегічне планування (Y1), програмно-цільовий метод (Y2), міжбюджетні відносини та фінансова децентралізація (Y3).

Для критерію Z це система публічних закупівель (Z1), управління державними інвестиціями (Z2), державний фінансовий контроль (Z3), незалежний зовнішній фінансовий контроль (Z4).

Для критерію R – це прозорість бюджету та участь громадян у бюджетному процесі (R1), застосування інформаційних технологій в управлінні державними фінансами (R2). Матриці попарних порівнянь для другого та третього рівнів мають вигляд, наведений в табл. 5.1-5.2.

Таблиця 5.1

Матриця парних порівнянь другого рівня ієрархії

	X	Y	Z	R	Пріоритети	Нормалізовані пріоритети
Дотримання бюджетно-податкової дисципліни (X)	1	2	3	4	2,213	0,467
Підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики (Y)	1/2	1	2	3	1,316	0,278
Забезпечення ефективного виконання державного бюджету (Z)	1/3	1/2	1	2	0,760	0,160
Підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами (R)	1/4	1/3	1/2	1	0,452	0,095
Всього					4,741	1,000

Джерело: розроблено автором

Перевагами використання методу аналізу ієрархій під час визначенні пріоритетних напрямів реалізації Стратегії є всебічне охоплення завдань і зазначених пріоритетів. Одним з основних переваг наведеного підходу перед безліччю методів визначення пріоритетних напрямів розвитку систем є його інноваційність у підході до оцінки структури проблеми вибору пріоритетних напрямків розвитку на підставі чітко виражених суджень і кількісної оцінки факторів.

За допомогою парних порівнянь визначено найбільш прийнятні критерії для вибору напрямів. У результаті вибір напрямку здійснюється на основі обраних критеріїв за чотирьома складовими, які попарно порівнюються за кожним із критеріїв за допомогою матриці. Сума нормалізованих пріоритетів становить одиницю.

Узгодженість всієї ієрархії напрямів забезпечення ефективної системи управління державними фінансами супроводжується визначенням індексу узгодженості всіх елементів. Порівняльна ефективність реалізації Стратегії в наведеній матриці парних порівнянь третього рівня ієрархії характеризується

системою обраних пріоритетів, значення яких відображені в табл. 5.2 – 5.5. На їхній підставі ранжуються за пріоритетністю напрями розвитку з найбільшим економічним і соціальним ефектом.

Для попарного порівняння критеріїв в табл. 5.1. використано наступні оцінки:

- 1 – два критерії рівноцінні з точки зору мети;
- 2 – слабка ступінь переваги – проміжна градація між рівною та середньою перевагою одного із критеріїв над іншим;
- 3 – середня ступінь переваги – досвід дозволяє вважати один із критеріїв дещо важливішим за інший;
- 4 – перевага вища за середню – проміжна градація між середньою та помірно сильною перевагою одного з критеріїв над іншим;
- 5 – помірно сильна перевага – досвід дає змогу вважати один із критеріїв явно важливішим від іншого.

Якщо перевага і-го критерію над j-м має одне із наведених вище значень, то оцінка переваги j-того критерію над і -м має обернене значення.

Під час проведення оцінок пріоритетності напрямів бралися до уваги всі порівнянні елементи. Для встановлення відносної пріоритетності третього рівня ієрархії (X) за напрямом дотримання бюджетно-податкової дисципліни будуємо матрицю попарних порівнянь за визначеними критеріями (табл. 5.2).

Таблиця 5.2.

Матриця парних порівнянь третього рівня ієрархії (X)

	X1	X2	X3	X4	X5	Пріоритети	Нормалізовані пріоритети
Податкова система (X1)	1	2	3	4	5	2,605	0,417
Макроекономічне та бюджетне прогнозування (X2)	1/2	1	2	3	4	1,644	0,263
Управління фінансовими ризиками (X3)	1/3	1/2	1	2	3	1,000	0,160
Управління державним боргом (X4)	1/4	1/3	1/2	1	2	0,608	0,097
Управління ліквідністю (X5)	1/5	1/4	1/3	1/2	1	0,384	0,062
Всього						6,241	1,000

Джерело: розроблено автором

Будуємо матрицю попарних порівнянь третього рівня ієрархії підвищення ефективності розподілу ресурсів на рівні формування державної політики (Y). Проводимо аналіз за визначеними критеріями третього рівня відносно кожного елемента–критерію (табл. 5.3) та забезпечення ефективного виконання державного бюджету (Z) (табл. 5.4).

Таблиця 5.3

Матриця парних порівнянь третього рівня ієрархії (Y)

	Y1	Y2	Y3	Пріоритети	Нормалізовані пріоритети
Стратегічне планування (Y1)	1	2	3	1,817	0,540
Програмно-цільовий метод (Y2)	1/2	1	2	1,000	0,297
Міжбюджетні відносини та фіскальна децентралізація (Y3)	1/2	1/3	1	0,550	0,163
Всього				3,367	1,000

Джерело: розроблено автором

Таблиця 5.4

Матриця парних порівнянь третього рівня ієрархії (Z)

	Z1	Z2	Z3	Z4	Пріоритети	Нормалізовані пріоритети
Система публічних закупівель (Z1)	1	2	3	4	2,213	0,467
Управління державними інвестиціями (Z2)	1/2	1	2	3	1,316	0,278
Державний фінансовий контроль (Z3)	1/3	1/2	1	2	0,760	0,160
Незалежний зовнішній фінансовий контроль (Z4)	1/4	1/3	1/2	1	0,452	0,095
Всього					4,741	1,000

Джерело: розроблено автором

Визначаємо локальні пріоритети для третього рівня ієрархії стосовно критерію підвищення рівня прозорості та підзвітності в управлінні державними фінансами (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Матриця парних порівнянь третього рівня ієрархії (R)

	R1	R2	Пріоритети	Нормалізовані пріоритети
Прозорість бюджету та участь громадян у бюджетному процесі (R1)	1	2	1,189	0,586
Застосування інформаційних технологій в управлінні державними фінансами (R2)	1/2	1	0,841	0,414
Всього			2,030	1,000

Джерело: розроблено автором

Вектор локальних пріоритетів обчислюється таким способом:

1. Для кожного рядка матриці парних порівнянь визначаємо середнє геометричне її елементів:

$$\bar{a}_i = \sqrt[n]{a_{i1} a_{i2} \dots a_{in}}. \quad (5.1)$$

2. Знаходимо суму всіх цих середніх геометричних.

3. Ділимо кожне середнє геометричне на їх суму.

Таким чином, залежність ефективності управління державними фінансами від факторів другого рівня має вигляд:

$$W = 0,467 X + 0,278 Y + 0,160 Z + 0,095 R \quad (5.2)$$

Залежності факторів другого рівня від факторів третього рівня мають вигляди:

$$X = 0,417 X_1 + 0,263 X_2 + 0,160 X_3 + 0,097 X_4 + 0,062 X_5$$

$$Y = 0,540 Y_1 + 0,297 Y_2 + 0,163 Y_3$$

$$Z = 0,467 Z_1 + 0,278 Z_2 + 0,160 Z_3 + 0,095 Z_4$$

$$R = 0,586 R_1 + 0,414 R_2$$

Отже можна визначити залежність ефективності управління державними фінансами від факторів третього рівня

$$\begin{aligned} W = & 0,467 (0,417 X_1 + 0,263 X_2 + 0,160 X_3 + 0,097 X_4 + 0,062 X_5) + \\ & + 0,278 (0,540 Y_1 + 0,297 Y_2 + 0,163 Y_3) + 0,160 (0,467 Z_1 + 0,278 Z_2 + 0,160 + \\ & + Z_3 + 0,095 Z_4) + 0,095 (0,586 R_1 + 0,414 R_2) \end{aligned}$$

$$W = 0,195 X1 + 0,123 X2 + 0,075 X3 + 0,046 X4 + 0,029 X5 + 0,150 Y1 + 0,082 Y2 + 0,045 Y3 + 0,075 Z1 + 0,044 Z2 + 0,026 Z3 + 0,015 Z4 + 0,056 R1 + 0,039 R2$$

Таблиця 5.6

Коефіцієнти при факторах третього рівня

Податкова система (X1)	0,195
Макроекономічне та бюджетне прогнозування (X2)	0,123
Управління фіскальними ризиками (X3)	0,075
Управління державним боргом (X4)	0,046
Управління ліквідністю (X5)	0,029
Стратегічне планування (Y1)	0,150
Програмно-цільовий метод (Y2)	0,082
Міжбюджетні відносини та фіскальна децентралізація (Y3)	0,045
Система публічних закупівель (Z1)	0,075
Управління державними інвестиціями (Z2)	0,044
Державний фінансовий контроль (Z3)	0,026
Незалежний зовнішній фінансовий контроль (Z4)	0,015
Прозорість бюджету та участь громадян у бюджетному процесі (R1)	0,056
Застосування інформаційних технологій в управлінні державними фінансами (R2)	0,039

Джерело: розроблено автором

Таблиця 5.7

Коефіцієнти при факторах третього рівня (впорядковані)

Незалежний зовнішній фінансовий контроль (Z4)	0,015
Державний фінансовий контроль (Z3)	0,026
Управління ліквідністю (X5)	0,029
Застосування інформаційних технологій в управлінні державними фінансами (R2)	0,039
Управління державними інвестиціями (Z2)	0,044
Міжбюджетні відносини та фіскальна децентралізація (Y3)	0,045
Управління державним боргом (X4)	0,046
Прозорість бюджету та участь громадян у бюджетному процесі (R1)	0,056
Управління фіскальними ризиками (X3)	0,075
Система публічних закупівель (Z1)	0,075
Програмно-цільовий метод (Y2)	0,082
Макроекономічне та бюджетне прогнозування (X2)	0,123
Стратегічне планування (Y1)	0,150
Податкова система (X1)	0,195

Джерело: розроблено автором

На підставі проведених обчислень впливає висновок про те, що податкова система та робота податкових органів здійснення контролю суттєво впливає на умови ведення бізнесу в Україні і є одним із головних пріоритетів реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки. Багато податкових норм мають неоднозначне тлумачення під час їх застосування, що негативно впливає на діяльність вітчизняних бізнесових структур та знижує привабливість національної економіки для іноземних інвесторів. Неефективність заходів податкового контролю призводить до низького рівня дотримання вимог податкового законодавства та відсутності лояльності платників до сплати податків.

Непослідовність податкової політики, її формування без урахування взаємозв'язку з реформуванням бюджетної політики, системи пенсійного забезпечення та інших сфер суспільного життя, відсутність належного прогнозування бюджетних, економічних та соціальних наслідків змін у системі оподаткування унеможливило виконання всіх поставлених цілей і завдань щодо проведених податкових реформ та призвело до негативного впливу на стан державних фінансів. Нерівномірний розподіл податкового навантаження заважає конкуренції та створює умови для тінізації економіки, що спричиняю проблеми з наповненням бюджетів усіх рівнів.

Не менш важливими пріоритетними напрямами є стратегічне планування та макроекономічне й бюджетне прогнозування. Варто наголосити, що у бюджетному плануванні до тепер використовується однорічний період, незважаючи на те, що головні розпорядники бюджетних коштів готують свої запити на плановий та два наступні періоди, індикативні показники в цих бюджетних запитах мають обмежене використання під час планування видатків у наступних періодах. Питання результативності процесу визначення зв'язків між бюджетними програмами головних розпорядників бюджетних коштів та їхніми стратегічними цілями залишається неврегульованим через відсутність цілісної системи стратегічного планування та ієрархії стратегічних документів.

В умовах запровадження середньострокового бюджетного планування в Україні надійність макроекономічних та бюджетних прогнозів як річних, так і середньострокових, є дуже важливою. На надійність прогнозів впливають об'єктивні чинники (макроекономічна нестабільність), а також той факт, що вони є незахищеними від політичного втручання з метою задоволення потреб у фінансуванні й формування у суспільстві позитивного сприйняття розвитку економіки.

Підсумовуючи наведені розрахунки, зауважимо, що використання методу аналізу ієрархій під час встановлення пріоритетних напрямів реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки дає змогу визначити домінантність задекларованих пріоритетів для ефективної реалізації Стратегії, що є важливішим відносно іншого пріоритету з меншою ефективністю, отриманого з ієрархії.

Дослідження перспективних напрямів розвитку державної політики в контексті забезпечення бюджетної безпеки України дає можливість зробити висновок, що в сучасних умовах необхідна переорієнтація бюджетної політики, яка передбачає використання фіскальних інструментів для стимулювання розвитку реального сектору економіки та бюджетоутворюючих підприємств. Про це свідчить і дослідження зарубіжного досвіду: країни ЄС, що розвиваються, використовують державні стимули у бюджетній сфері як інструмент стабілізації і прискорення економічного зростання.

На жаль, поза увагою Стратегії залишилася проблема дефіцитної незбалансованості. У загальносвітовому вимірі закономірності розвитку дефіцитної незбалансованості сьогодні узагальнено західними науковцями й виражено в декількох чинниках затяжних дефіцитів. З економічним зростанням і накопиченням національного багатства розширювалася сфера соціальної діяльності держави із забезпечення економічно пасивних верств населення, а посилена соціальна відповідальність держави перетворилася на норму. Виявилися помилковими урядові оцінки соціальних параметрів державних бюджетів, у яких не повною мірою було враховано тенденції

зростання безробіття, подовження тривалості життя, зниження темпів приросту продуктивності економіки [13].

Таким чином, проблема дефіцитної незбалансованості бюджету змушує сьогодні більшість країн уживати кардинальні заходи для її подолання. Обмеженість державної політики зі скорочення бюджетних витрат і стимулювання додаткових надходжень спонукає уряди й парламенти багатьох країн установлювати законодавчі норми, які б обмежували або забороняли бюджетну незбалансованість. Бюджетний процес в Україні підтверджує, що серед внутрішніх і зовнішніх загроз бюджетній безпеці держави є бюджетний дефіцит і державний борг. Як супроводжувальні ознаки й одночасно джерела фінансової кризи вони сьогодні послабили своє значення, однак за рівнем негативного впливу на економіку та державні фінанси вважаються найбільш глобальними.

Світові тенденції спрямовані на посилення законодавчого контролю над бюджетом. США, багато країн Європи з розвинутою економікою в такий спосіб упроваджують ефективну макроекономічну політику, орієнтовану на забезпечення фінансової стабільності та збалансованості бюджетної системи держави. Запровадження подібних законодавчих обмежень в Україні сприяло би підвищенню політичної культури, мінімізації суб'єктивних впливів на бюджетний процес, додержанню системних заходів з економії бюджетних коштів, посиленню суспільного контролю над бюджетом. А разом це все відповідало би критеріям бюджетної безпеки щодо скорочення реальних та потенційних загроз розвитку країни.

На забезпечення бюджетної безпеки беззаперечний вплив справляють вирішення питань визначення абсолютного розміру дефіциту й вибору оптимальних методів його покриття. Перша проблема методичного характеру пов'язана з розбіжностями у вітчизняній та європейській системі обліку доходів і видатків бюджету й визначення абсолютного розміру дефіциту. Вирішення проблеми вбачаємо в адаптації українського бюджетного

законодавства до вимог Європейського Союзу, вступ до якого на сьогодні декларується як пріоритетна мета зовнішньої політики України.

Друга проблема – фінансування дефіциту бюджету є складною в сучасних умовах і не має однозначного розв’язання, насамперед це пов’язано з ризиками, які не дають змоги уникнути негативних наслідків. Мінімізація останніх, на нашу думку, має бути одним із ключових принципів під час формування дефіцитного бюджету. При цьому урядам необхідно керуватися національними інтересами, аби не допустити негативних впливів на стан фінансової безпеки держави (надавати пріоритет внутрішнім запозиченням над зовнішніми, вибирати «дешевші» джерела фінансування тощо).

Поряд із зазначеними проблемами ключовим вважаємо питання подолання бюджетної розбалансованості. На нашу думку, економічні способи при цьому не можуть дати оптимального результату, адже бюджетний процес в Україні має політичне підґрунтя і побудований на виконанні передвиборних обіцянок із задоволення потреб громадян. Тому найефективніший шлях убачаємо у встановленні законодавчих обмежень щодо дефіцитного фінансування державної діяльності. Такі обмеження дисциплінували б уряд і посилили відповідальність парламенту за результати прийняття дефіцитних бюджетів [168].

Досліджуючи тенденції накопичення державного боргу, доходимо висновку, що на сьогодні його параметри мають вагомий вплив на державні фінанси і розвиток економіки. Проведення передбачуваної й відповідальної бюджетної політики у напрямі управління державним боргом є передумовою забезпечення в довгостроковій перспективі збалансованості й стійкості бюджетної системи.

Викладене потребує в процесі забезпечення бюджетної безпеки послідовної практичної реалізації визначених Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки [368] цілей і

завдань для досягнення довгострокової макроекономічної стабільності держави з урахуванням методу аналізу ієрархій під час встановлення пріоритетних напрямів управління державними фінансами.

Пріоритети бюджетної політики мають визначатися на засадах комплексного підходу в контексті формування концепції бюджетної політики з урахуванням виявлення та аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають процеси розвитку суспільства, урахування ієрархічних складових державної системи пріоритетів, які включають довгострокові пріоритети держави та середньострокові пріоритети територій. Дотримання такої вимоги до формування і реалізації пріоритетів бюджетної політики можливе шляхом виконання основних завдань певного етапу розвитку суспільства й забезпечення тісного взаємозв'язку між важливими напрямками фінансової політики. Основою відбору пріоритетів мають бути науково обґрунтоване визначення напрямів і оцінка реальних фінансових можливостей реалізації пріоритетних програм із використанням бюджетних коштів (додатки М, П).

Ефективність досягнення названих пріоритетів можна забезпечити лише за умови комплексного та системного підходу органів державної влади до формування бюджетного процесу, визначення реального бюджетного потенціалу окремих територій, упровадження дієвої видаткової політики й стабільних надходжень до бюджету та вибору оптимальних методів покриття дефіциту.

Вплив фінансової глобалізації зумовлює необхідність формування фінансової політики держави, орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності України. Проблеми реалізації на практиці ефективної фінансової політики в масштабах усієї країни набуває особливого значення. Складність політичних, соціальних і економічних процесів визначають необхідність урахування особливостей суспільних проблем під час формування фінансової політики.

В умовах політичної та економічної нестабільності потрібно враховувати, що бюджетна політика є категорією надбудови й обумовлена економічним розвитком держави. У зв'язку з цим державні інституції, формуючи бюджетну та фінансову політику, зобов'язані враховувати глобальні тенденції соціально-економічного розвитку, конкретний етап розвитку суспільства та дотримуватися комплексного підходу до розроблення і реалізації заходів бюджетного процесу.

Тенденції у світовій спільноті спонукають до домінантної ролі прогресивної державної політики у забезпеченні бюджетної безпеки. Бюджетна політика в Україні має базуватися на імплементації найкращого досвіду розвинутих країн щодо зміцнення фінансової основи державного бюджету, посилення відповідальності учасників бюджетного процесу, підвищення рівня прозорості на всіх стадіях бюджетного процесу, розвитку середньострокового бюджетного планування й програмно-цільового методу, що можуть стати дієвим напрямом підвищення ефективності діяльності учасників бюджетного процесу в Україні та сприятиме підвищенню рівня бюджетної безпеки держави.

У стратегічному плані бюджетну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка, яку можна побудувати виключно шляхом відродження та прискореного розвитку перспективних секторів національної економіки за виваженої бюджетної політики. Натомість нині спостерігається тенденція до вжиття тільки заходів щодо стабілізації політичної й соціально-економічної ситуації в Україні.

Основне завдання державної фінансової політики в контексті зміцнення бюджетної безпеки — створення такого економічного, соціального, політичного, правового середовища та інституційного забезпечення, які б стимулювали збалансування бюджетного і податкового процесу.

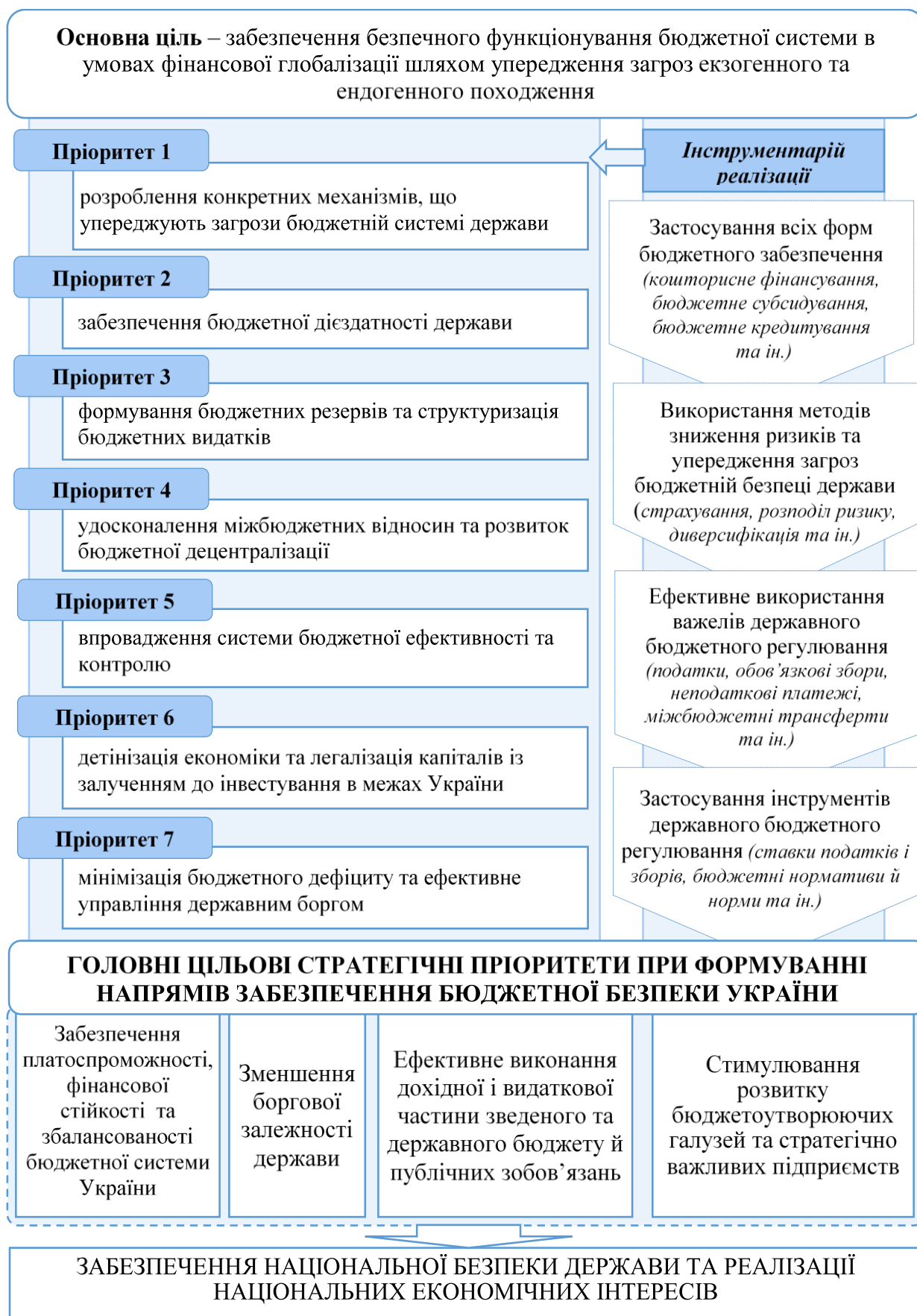

Рис. 5.4 Стратегічні пріоритети забезпечення бюджетної безпеки України

Джерело: розроблено автором за даними [368]

Цей процес має супроводжуватися реалізацією відповідних пріоритетів зміцнення бюджетної безпеки, серед яких найактуальнішими є:

- розроблення конкретних механізмів, що упереджують загрози бюджетній системі держави;
- забезпечення бюджетної дієздатності держави;
- формування бюджетних резервів та структуризація бюджетних видатків;
- удосконалення міжбюджетних відносин та розвиток бюджетної децентралізації;
- впровадження системи бюджетної ефективності та контролю;
- детінізація економіки та легалізація капіталів із залученням до інвестування в межах України;
- мінімізація бюджетного дефіциту та ефективне управління державним боргом.

Критерії ефективності стратегічних пріоритетів бюджетної політики відповідно до забезпечення та зміцнення бюджетної безпеки держави наведені у додатку Р.

Головними цільовими стратегічними пріоритетами під час формування напрямів забезпечення бюджетної безпеки України необхідно визначити: забезпечення національної безпеки держави та реалізації національних економічних інтересів; забезпечення платоспроможності, фінансової стійкості та збалансованості бюджетної системи України; зменшення боргової залежності держави; ефективне виконання дохідної і видаткової частин зведеного та державного бюджету й публічних зобов'язань; стимулювання розвитку бюджетоутворюючих галузей та стратегічно важливих підприємств.

Висновки до розділу 5

1. Розроблено організаційно-економічний механізм запобігання загроз бюджетній безпеці України, об'єктивна необхідність впровадження якого зумовлена виявленим значним впливом системних і додатково набутих загроз бюджетній безпеці держави. Він включає низку конкретних методів зниження

ризиків, інструменти та важелі державного регулювання процесу запобігання загроз бюджетній безпеці держави, що повинні використовувати суб'єкти на кожній стадії бюджетного процесу при прийнятті й реалізації управлінських рішень. Це дає змогу здійснювати заходи впливу/протидії загрозам бюджетній безпеці держави залежно від джерела виникнення загроз, ступеню небезпеки, форми прояву і сфери впливу на бюджетний процес і в цілому окреслює систему елементів та зв'язків між ними, спрямованих на створення безпечних умов розвитку бюджетної системи в умовах нестабільності.

2. Обґрунтовано інституційне забезпечення бюджетної безпеки й доведено, що безпеці та бюджетній системі властива інституціональна природа, яка проявляється у сутності безпеки та сукупності правил поведінки й бюджетного устрою як інституціональної структури. Застосування інституціональних підходів у дослідженнях бюджетних відносин дає можливість виявити інституціональні розриви у формальних і неформальних бюджетних правилах та своєчасно ліквідувати їх негативні наслідки. Проблема інституційно-організаційного забезпечення бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетних відносин, полягає в площині налагодження парламентського й урядового контролю з узгодженням дій з місцевими органами державної влади і органами державного фінансового контролю. Бюджетній безпеці України суттєво перешкоджають наявні інституційні деформації, які зумовлені невідповідністю (частковою а іноді майже повною) інститутів реалізації бюджетного процесу їхній функціональній природі, що деструктивно впливає на інституційне середовище країни в цілому та бюджетного процесу, зокрема, невідповідною якістю та неузгодженістю інституцій, що регламентують бюджетний процес.

3. Виходячи з особливостей багаторівневої структури системи управління державних фінансів для реалізації пріоритетних напрямів Стратегії запропоновано використати метод аналізу ієрархій, який дозволяє описати систему і її проблему в термінах взаємозв'язаної ієрархічної структури, пропонує засоби для встановлення впорядкованих пріоритетів і визначення інтенсивності взаємодії компонентів для забезпечення головної мети, в

результаті визначається кількісна оцінка пріоритетності елементів ієрархії. Дослідження перспективних напрямів розвитку державної політики в контексті забезпечення бюджетної безпеки України дозволило зробити висновок, що в сучасних умовах необхідна переорієнтація бюджетної політики, що передбачає використання бюджетних стимулів та фіскальних інструментів для стимулювання розвитку реального сектора економіки та бюджетоутворюючих підприємств.

4. Запропоновано стратегічні пріоритети державної політики щодо зміцнення бюджетної безпеки в сучасних умовах фінансової глобалізації. Визначені критерії ефективності стратегічних пріоритетів бюджетної політики відповідно до забезпечення та зміцнення бюджетної безпеки держави. Головними цільовими стратегічними пріоритетами при формуванні напрямів забезпечення бюджетної безпеки України є: забезпечення національної безпеки держави та реалізації національних економічних інтересів; збалансованості бюджетної системи України; ефективне виконання дохідної і видаткової частини зведеного та державного бюджету й публічних зобов'язань; впровадження податкової системи адекватної сучасним реаліям, стимулювання розвитку бюджетоутворюючих галузей та стратегічно важливих підприємств.

Основні результати дослідження опубліковані у наукових працях автора [56; 103; 267; 268; 271; 272; 279; 287; 291; 294; 472].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми – розробка теоретико-методологічних засад забезпечення бюджетної безпеки держави під впливом фінансової глобалізації, методичних підходів і практичних рекомендацій з підвищення її рівня в Україні. За результатами дослідження сформульовано такі висновки теоретико-методологічного, аналітичного і практичного характеру:

1. Теоретичне узагальнення та дослідження еволюції наукових поглядів на сутність трактування понять «бюджет», «бюджетний процес», «бюджетна система» дозволили стверджувати, що вони є основним атрибутом бюджетної безпеки та дієвим інструментом реалізації соціальної й економічної політики у країні, формування та розподілу фінансових ресурсів для виконання функцій держави. Бюджетну систему розглянуто як організовану на загальноприйнятих принципах систему бюджетів, яка базується на цілісній сукупності взаємопов'язаних відносин організаційно-правового та соціально-економічного характеру між економічними агентами та державою з приводу формування та використання бюджетних коштів у межах наявного інституційного середовища, яке сформовано державою. Бюджетний процес визначено як послідовність дій, завдяки яким здійснюється цілеспрямований керований рух (формування, перерозподіл та використання) фінансових ресурсів держави, що здійснюється з метою забезпечення потреб держави відповідно до встановлених пріоритетів, задоволення інтересів соціальних груп і громадськості завдяки виконанню послідовності законодавчо регламентованих дій (складання, розгляд, затвердження, виконання, звітування про виконання та контроль бюджетів усіх рівнів).

2. Сучасна парадигма безпекознавства свідчить, що безпека – це найважливіша категорія і необхідна передумова збалансованого функціонування системи суспільних відносин, що забезпечує захищеність від глобальних викликів та загроз. Установлено домінантну роль і місце бюджетної безпеки в

системі фінансової та економічної безпеки держави. Доцільно сприймати три основні концептуальні підходи до визначення сутності бюджетної безпеки як економічної категорії. Системоутворювальним елементом бюджетної безпеки держави є державний бюджет, форма прояву бюджетної безпеки виявляється в системі оцінок, що характеризують її рівень у динаміці й відносно оптимального значення індикаторів та інтегрального індексу. Об'єктом бюджетної безпеки є рівень виконання державного бюджету, ефективність використання бюджетних ресурсів, бюджетний процес, бюджетна система. Предметом бюджетної безпеки виступає діяльність органів державної влади, фінансових інституцій, інструменти бюджетної політики, спрямовані на реалізацію належного рівня бюджетної безпеки.

3. Фінансова глобалізація є невід'ємною складовою процесу глобалізації, і як полісистемний, інтегрований, об'єктивний процес, що є результатом поглиблених фінансових зв'язків країн, лібералізації цін та інвестиційних потоків, створення глобальних транснаціональних фінансових груп, неоднозначно впливає на фінансові системи країн і породжує асиметрію у розвитку світового господарства. З'ясовано, що сучасний стан економіки не відповідає вимогам фінансової стійкості й безпечного розвитку і знаходиться в зоні значної небезпеки. Ефективна система забезпечення національних економічних інтересів держави, особливо в умовах глобалізаційних процесів, має характеризуватися певними якісними критеріями й параметрами, що забезпечують прийнятні для більшості населення умови життя та розвитку особистості, фінансову стійкість, військово-політичну стабільність суспільства, цілісність держави, можливість протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

4. Методологічні засади дослідження бюджетної безпеки держави базуються на концептуальній обґрунтованості та чіпкій структуризації поняття бюджетної безпеки держави на засадах економічних теорій; застосуванні системного, захисного, каузального, процесного, функціонального, контекстуального підходів та іманентної логіки, які дозволили розкрити сутність і полісистемну природу бюджетної безпеки; виявленні системних особливостей забезпечення бюджетної

безпеки держави в умовах фінансової глобалізації; обґрунтуванні структурно-функціональних передумов розвитку бюджетної децентралізації; застосуванні організаційно-економічного механізму запобігання загроз бюджетній безпеці України, дія якого покликана створити безпечні умови функціонування і розвитку бюджетної системи держави в умовах нестабільності. Концептуальна модель оцінювання та забезпечення бюджетної безпеки держави включає п'ять взаємопов'язаних етапів: 1) формування методологічної основи дослідження бюджетної безпеки держави – передумови й структуру дослідження, методичні підходи; 2) формування системи індикаторів бюджетної безпеки держави з урахуванням впливу глобальних процесів та структурних змін фінансової системи згідно з національними економічними інтересами та адитивної форми інтегрального показника й групування індикаторів бюджетної безпеки держави (рейтингові, компаративні та структурні); 3) розрахунок рівня бюджетної безпеки держави й виявлення загроз – визначення та нормалізація фактичних значень індикаторів, інтегральна оцінка підмножин (рейтингових, компаративних і структурних) показників, виявлення причин виникнення загроз у сферах бюджетної безпеки; 4) моніторинг системи індикаторів – динаміка, оцінювання тенденцій, відповідність фактичного значення індикатора пороговому; 5) розроблення механізму запобігання загрозам та заходів зміцнення бюджетної безпеки держави. Це дало змогу виявити реальний рівень бюджетної безпеки України під впливом фінансової глобалізації та виявити й мінімізувати внутрішні та зовнішні загрози.

5. Дослідження взаємозв'язку фінансової глобалізації та бюджетної безпеки держави дало змогу ідентифікувати й виділити чинники фінансової глобалізації, які зумовлені наявністю зовнішніх і внутрішніх ризиків, що виявляються залежно від джерела виникнення ризиків та ступеня впливу. Виявлені наслідки впливу фінансової глобалізації на бюджетну безпеку зумовлюють необхідність їх мінімізації на рівні державної фінансової політики та розроблення заходів адаптації до такого впливу. Установлено, що значна кількість існуючих ризиків бюджетної безпеки України викликана внутрішніми системними диспропорціями в реальному секторі національної економіки, про що свідчить критичний стан основних

макроекономічних показників і рівень глобального індексу конкурентоспроможності. Одним із найсуттєвіших внутрішніх чинників впливу на забезпечення бюджетної безпеки є істотна виснаженість власних джерел фінансових ресурсів – прибутку суб'єктів господарювання, доходів населення, доходів бюджетів усіх рівнів, ресурсів цільових фондів.

6. Виявлення й систематизація основних причин виникнення загроз бюджетній безпеці України дозволили вдосконалити структуру та багатокритеріальну класифікацію загроз бюджетній безпеці держави з доповненням відповідних критеріїв: за сферою впливу на бюджетний процес, за напрямом реалізації бюджетних інтересів, дисбалансові загрози, які обумовлені спільними чинниками й передумовами виникнення. Основними з них на сучасному етапі є: високий рівень тіньової економіки, зростання інфляції та бюджетного дефіциту, зменшення валового нагромадження основного капіталу, зростання безробіття, несприятливий інвестиційний клімат, надто високий рівень державного боргу, неконтрольовані міграційні процеси, політична нестабільність.

7. За результатами комплексного оцінювання фактичних значень 128 індикаторів економічної безпеки України виявлено критичну вразливість національної економіки перед низкою зовнішніх і внутрішніх викликів, у зв'язку з неготовністю протистояти сучасним макроекономічним деформаціям. Найвищий темп падіння серед усіх складових економічної безпеки зафіксовано за фінансовою безпекою, що свідчить про критичний стан у цій сфері. Така ситуація викликана зниженням надходжень від основних бюджетоутворюючих податків при посиленні фіскального тиску на економіку, різкою девальвацією національної валюти, значним зростанням державного та гарантованого державою боргу, що посилює ризики виникнення дефолту, звуженням ресурсної бази банків, посиленням ризиків ліквідності й неплатоспроможності фінансових установ, проблемами з їх капіталізацією, що в цілому визначило критичний і близький до критичного стан майже всіх складових фінансової безпеки.

8. Обов'язкове вдосконалення методології дослідження як однієї із засад пізнавальної діяльності та необхідність побудови безпекоорієнтованої економіки для забезпечення економічної стабільності дозволяють запропонувати новий методичний підхід. Сформовано нову систему індикаторів оцінювання бюджетної безпеки за трьома рівнями: рейтингові, компаративні та структурні показники, що характеризують сучасні умови прискорення фінансової глобалізації й ураховують складні ієрархічні зв'язки у сфері фінансової безпеки держави. Обґрунтовано індикатори та їх порогові значення з урахуванням структурних змін зовнішнього і внутрішнього середовища, а саме: відповідність України рівню розвитку розвинених країн, рівень корумпованості, податкове навантаження, індекс інфляції, рівень тіньової економіки, частка доходів у ВВП, відтік капіталу за кордон. Водночас для зменшення боргової залежності України запропоновано враховувати індикатор бюджетного покриття державного боргу. З урахуванням того, що бюджетна безпека передбачає наявність відповідного потенціалу бюджетної системи в державі, для забезпечення фінансової стабільності пропонується брати до уваги важливий індикатор, який характеризує розмір державного бюджету, – частку доходів державного бюджету відносно ВВП.

9. Результатом моделювання системних взаємозв'язків між рівнем бюджетної, фінансової й економічної безпеки держави є розробка відповідної структурної моделі виникнення та впливу загроз на стан бюджетної безпеки держави, за якою здійснюється ідентифікація домінуючих чинників та умов виникнення загроз за сферами економічної діяльності, що дало можливість здійснювати нейтралізацію загроз бюджетній безпеці держави на початковому етапі їх формування, а також мінімізацію їх негативного впливу на систему економічної безпеки держави та підсистему фінансової безпеки з урахуванням недоліків регулювання господарської діяльності й дії зовнішніх чинників.

10. Стан бюджетної безпеки України істотно залежить від рівня бюджетної розбалансованості та надмірної централізації місцевих бюджетів, що у свою чергу посилює регіональні диспропорції, проблеми з наросуванням

дохідної частини місцевих бюджетів і характеризується збільшенням диференціації рівнів соціально-економічного розвитку регіонів. Наявність проблем використання бюджетних коштів на регіональному рівні засвідчила, що місцеві ради та громади виявилися не готовими до змін, особливо це стосується процесу об'єднання громад і встановлення ставок податків й розподілу коштів в умовах нової системи вирівнювання та бюджетної децентралізації.

11. Структурно-функціональні передумови бюджетної децентралізації та впорядкування видаткових повноважень органів місцевої влади зумовлюють подальше реформування нормативно-правової бази, передачу повноважень, функцій і компетентності від центрального уряду до органів місцевого самоврядування, що супроводжується передачею відповідних фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення ефективності системи управління. До таких якостей системи слід віднести: досягнення балансу між обсягами наявних бюджетних ресурсів та обсягами функцій і повноважень, які виконують органи місцевого самоуправління; детермінованість формування кожного з елементів системи відповідно до прогнозованих результатів їх дії; цілісність та синтезованість елементів системи; наявність резервних можливостей у випадку недостатньо ефективної дії основних елементів; відповідність між реальними ефектами від функціонування системи та програмованими і прогнозованими її проявами; наявність програми відновлення рівноважності системи для забезпечення безперебійного виконання своїх функцій у разі часткового розбалансування, викликаного ендогенними та екзогенними чинниками.

12. Розроблено організаційно-економічний механізм запобігання загрозам бюджетній безпеці України, який включає низку конкретних методів зниження ризиків, інструменти та важелі державного регулювання процесу запобігання загрозам бюджетній безпеці держави, що повинні використовувати суб'єкти на кожній стадії бюджетного процесу при прийнятті й реалізації управлінських рішень. Це дає змогу здійснювати заходи впливу/протидії загрозам бюджетній безпеці держави залежно від джерела виникнення загроз,

ступеня небезпеки, форми прояву й сфери впливу на бюджетний процес і в цілому окреслює систему елементів та зв'язків між ними, спрямованих на створення безпечних умов розвитку бюджетної системи в умовах нестабільності.

13. Бюджетній безпеці властива інституціональна природа, яка проявляється у сутності безпеки та сукупності правил поведінки й бюджетного устрою як інституціональної структури. Застосування інституціональних підходів у дослідженнях бюджетних відносин дало змогу виявити інституціональні розриви у формальних і неформальних бюджетних правилах та своєчасно ліквідувати їх негативні наслідки. Проблема інституційно-організаційного забезпечення бюджетного контролю на всіх стадіях бюджетних відносин полягає в площині налагодження парламентського й урядового контролю з узгодженням дій з місцевими органами державної влади і спеціальними органами державного фінансового контролю. Бюджетній безпеці України суттєво перешкоджають наявні інституційні деформації, які зумовлені невідповідністю (частковою, а іноді – майже повною) інститутів реалізації бюджетного процесу їхній функціональній природі, що деструктивно впливає на інституційне середовище країни в цілому та бюджетний процес зокрема, невідповідною якістю й неузгодженістю інституцій, що регламентують бюджетний процес.

14. Забезпечення бюджетної безпеки в сучасних умовах фінансової глобалізації визначається головними цільовими стратегічними пріоритетами при формуванні напрямів забезпечення бюджетної безпеки України, якими є: забезпечення національної безпеки держави та реалізації національних економічних інтересів; забезпечення платоспроможності, фінансової стійкості й збалансованості бюджетної системи України; зменшення боргової залежності держави; ефективне виконання дохідної і видаткової частин зведеного та державного бюджетів і публічних зобов'язань; стимулювання розвитку бюджетоутворюючих галузей та стратегічно важливих підприємств. Це дало змогу розв'язати методологічні та прикладні завдання забезпечення бюджетної безпеки держави задля фінансової стабільності України з урахуванням впливу фінансової глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин, Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопр. экономики. 1994. – № 12. – С. 4–13.
2. Аверьянов А. Н. Система: философская категория и реальность [монография] / А. Н. Аверьянов. – М.: Мысль, 1976. – 188 с.
3. Агадулин, Н. Ф. Национальная экономическая безопасность как категория экономической теории: автореф. дис. на соис. уч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.01 / Н. Ф. Агадулин. – Уфа, 2007. – 23 с.
4. Агошкова Е. Б. Эволюция понятия системы / Е. Б. Агошкова, Б. В. Ахлибининский // Вопросы философии. – 1998. – № 7. – С. 170–178.
5. Ажнюк Б. Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні / Б. Ажнюк // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: матеріали наук. конф. 28-25 травня 2001 року. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – С.144-150.
6. Алчян А. Производство, стоимость информации и экономическая организация / А. Алчян, Г. Демсец // Вехи экономической мысли. Т. 5: Теория отраслевых рынков. – СПб.: Экономическая школа, 2003. – С. 280–317.
7. Альбрехт Ю. Роль Парламенту в бюджетному циклі: матеріали семінарів та круглих столів в межах проекту GIZ «Підтримка реформи управління державними фінансами». – Київ, МФУ. – 2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pfm.in.ua>
8. Аналіз та оцінка реалізації бюджетної децентралізації в Україні: аналіт. записка / Нац. ін-т стратегічних досліджень. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2242/>.
9. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Київ: НІСД, 2015. 684 с.

10. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». Київ: НІСД, 2016. С. 404–405.

11. Аналітична записка. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України. Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1358>.

12. Ананьин Ю. А. Концепция экономической трансформации постсоветского общества (некоторые методологические уроки) / Ю. А. Ананьин // МЭ и МО. – 1996. – № 6. – С. 15–18.

13. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.

14. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем / П. К. Анохин. – В кн.: Принципы системной организации функций : [монография]. – М.: Наука, 1973. — С. 5–61.

15. Апатова Н. В. Оцінка ефективності місцевих бюджетів / Н. В. Апатова, Р. Ш. Меджитова // Экономика Крыма. – 2010. – № 4 (33). – С. 104 – 107.

16. Аристотель Сочинения в 4-х томах. Т. 4; общ. ред. А. И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – С. 378-380.

17. Асмус В. Ф., Платон. – М.: Мысль, 1969. – С.138.

18. Бабець І. Г. Методичні підходи до оцінки бюджетної безпеки України / І. Г. Бабець, О. В.Івах // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.1. – С. 204-209.

19. Базилевич В.Д. Державні фінанси: навч. посібник / В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.

20. Базилевич В.Д. Макроекономіка: навч. посібник / В.Д. Базилевич, Л.О. Балстрик. – К. : Знання, 2002. – 851 с.
21. Базилевич К.С. Моделювання взаємозв'язків дефіциту державного бюджету України з показниками макроекономічної динаміки / К. Базилевич, О.В. Царук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tsaruk.com/docs/Bank2002_3.pdf.
22. Барабанова В.В. Застосування економіко-математичних моделей у прогнозуванні державного боргу / В.В. Барабанова // Ефективна економіка. Дніпропетровський держуніверситет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1595>.
23. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. – К.: УБС НБУ, 2014. – Т.1. – 831 с.
24. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія/ О.І. Барановський. – К.: КНТЕУ, 2004. – 208 с.
25. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : [монографія] / О. В. Батанов. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 9.
26. Батура О. В. Державне казначейство України: місце, роль у виконанні бюджету / О. В. Батура // Фінанси України. – 2009. – № 11.
27. Башко В. Й. Інституціонально-правові механізми обмеження дефіциту бюджету / В.Й. Башко // Наукові праці НДФІ. – 2011. – № 4 (57). – С. 70-86.
28. Безпека регіонів України і стратегія і гарантування : монографія / [Б. М. Данилишин, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук та ін.] ; за ред. Б. М. Данилишина. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 1. – 392 с.
29. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія. – К.: ВО «Батьківщина»; Броди: Просвіта, 2001. – 300 с.

30. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
31. Боголепов Д. Краткий курс финансовой науки/ Д. Боголепов. – М.: Пролетарий, 1925. – 281 с.
32. Боголепов Д. П. Краткий курс финансовой науки: [учеб. для вузов]. Харків: Пролетарий, 1929. 198 с.
33. Боголиб Т.Н. Бюджетная система Украины: новая реальность и глобальные вызовы / Т.Н. Боголиб// Економічний часопис – XXI. – 2016. – 1-2 (156). – С. 41-43.
34. Большенко С. Ф., Никифорова Н. И. Особливості формування місцевих бюджетів в європейських країнах // Вестник НГУ «ХПИ». 2009. № 6. С. 14.
35. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: „Институт новой экономики”, 1999. – 1245 с. – С. 906.
36. Бондаренко А. І. Вплив держави на формування місцевих бюджетів у країнах Європи //Теорія і практика державного управління. 2010. Вип. 4. С. 186.
37. Борги: час брати і час віддавати. Глобальні тенденції та виклики для України /Аналітична доповідь. – К. : Заповіт, 2015. – 72 с.
38. Бородулина Л. П. Международные экономические организации : [учебн. пособ.] / Л. П. Бородулина, И. А. Кудряшова, В. А. Юрга. – М.:Экономистъ, 2005. – 298 с.
39. Бортнікова О. Г. Інституціональний підхід до вивчення систем безпеки в теорії державного управління [Електронний ресурс] / О. Г. Бортнікова // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 6.
40. Буайе Р. Теория регуляции: Критический анализ / Р. Буайе; пер. с франц. Н. Б. Кузнецова. Серия «Современная экономическая мысль». – М.: Изд-во РГГУ, 1997. – 362 с.

41. Бугай Т. Система інституційного забезпечення бюджетного процесу в Україні / Т. Бугай // Вісник КНТЕУ. – 2015. – №2. – С. 103-116.
42. Бугай Т. В. Сучасні проблеми та вектори розвитку бюджетного процесу в Україні [Електронне видання] / Т. В. Бугай // Зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України. — 2012. – № 2. – С. 40-48. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2012_2_6
43. Бузгалин А. В. Глобальный капитал / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов. – М. : Едиториал УРСС, 2007. – 512 с.
44. Булатова О. В. Розвиток глобальної економічної інтеграції: теоретичний аспект / О. В. Булатова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект: сборник научных трудов. – Донецк: ДонНУ, 2012. – С. 49–54.
45. Бузгалин А. В., Колганов И. А. Глобальный капитал. Москва: Эдиториал УРСС, 2007. С. 256.
46. Булатова О. В. Розвиток глобальної економічної інтеграції: теоретичний аспект // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. тр. Донецк: ДонНУ, 2012. С. 49–54.
47. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : [монографія] / Д.Д. Буркальцева. – К. : Знання України, 2012. – 347 с.
48. Бушмин Е. Роль и место бюджетных процедур в системе государственных финансов / Е. Бушмин // Вопросы экономики. – 2003. – № 5. – С. 42–49.
49. Бюджетна система : [навч. посіб.] / Баранова В. Г., Дубовик О. Ю., Хомутенко В. П. та ін.; за заг. ред. В. П. Хомутенко. – Одеса: Видавництво Бартенєва, 2014. – 392 с.

50. Бюджетна система: підручник / за наук ред. В.М.Федосова, С.І.Юрія. – К.: ЦУЛ; Тернопіль: Екон. думка, 2012. – 871 с.
51. Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – С.28.
52. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами і доповненнями). [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
53. Бюджетний менеджмент : [підручник] / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.] ; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – 864 с.
54. Бюджетний менеджмент: [навч. посіб.] / Л. В. Панкевич, М. А. Зварич, П. Я. Могиляк, Б. І. Хомічак. – К.: Знання, 2006. – 293 с.
55. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2016 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю., та ін.]; ІБСЕД, Проект „Зміцнення місцевої фінансової ініціативи” [Електронний ресурс] / USAID. – К.: 2017. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy>
56. Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення: [монографія] / З. С. Варналій, Т. В. Бугай, С. В. Онищенко. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – 271 с.
57. Бюджетна і податкова система України у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / М. І. Бондар, В. М. Опарін, О. М. Тимченко, В. В. Бабич, Т. А. Бондар; Держ. навч.-наук. установа «Акад. фін. упр.». - К. : ДННУ «Акад. фін. упр.», 2012. - 333 с.
58. Варналій З.С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / З.С. Варналія – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
59. Варналій З.С. Особливості та шляхи детінізації економіки України. Доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/Var260307/02.htm>

60. Варналій, З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: [монографія] / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
61. Варналій, З. С. Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
62. Варналій З.С. Проблематика структурування та визначення понять в економічній безпекології // Економічна безпека: держава, регіон, підприємство: матеріали II Всеукр.наук.-практ. Інтернет-конференції, 15 грудня 2015 р. – 15 січня 2016 р. Полтава, ПолтНТУ, 2016. С. 10–15.
63. Василик О. Д. Бюджетна система України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
64. Василик О.Д. Державні фінанси України : Навчальний посібник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 606 с.
65. Васильців Т.Г. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва : монографія / Т.Г. Васильців, В.І. Волошин, А.М. Гуменюк. – Львів: ЛКА, 2009. – С.32.
66. Веблен Т. Теория праздного класса; пер. с англ. С.Г. Сорокиной; под. общ. ред. В.В. Мотылева. [Текст] / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 366 с.
67. Витте, С. Ю. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист / С. Ю. Витте // Лист, Ф. Национальная система политической экономии. – М.: Изд-во «Европа», 2005. – С. 259–304.
68. Власюк О.С. Теорія і практика безпеки в системі науки про економіку: наукова доповідь / О.С. Власюк; Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. - К, 2008. – 48с.
69. Возникновение финансовой глобализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life-prog.ru/1_63276_vozniknovenie-finansovoy-globalizatsii.html

70. Возняк Г. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти // Проблеми економіки. 2015. № 2. С. 253–256.
71. Волохова І. С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні: [монографія]. Одеса: Атлант, 2014. 462 с.
URL: <http://dspase.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3983>.
72. Волохова І. С. Фінансова децентралізація: вектори вирішення основних проблем / І. С. Волохова // Наукові економічні дослідження: теорії та пропозиції: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя, 11-12 березня 2016 року. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2016 – С. 71–73.
73. Воронова Л. К. Фінансове право України: [підручник] / Л.К. Воронова. – К.: Прецедент, 2006. – 448 с.
74. Вольчик В. В. Курс лекцій по інституціональній економіці [Електронний ресурс] / В. В. Вольчик. —Ростов-н/Д: изд-во Рост. ун-та, 2000. — Режим доступа : <http://ie.boom.ru/Lecture3.htm>.
75. Гайдай Т. В. Інституція як інструмент інституціонального економічного аналізу / Т. В. Гайдай // Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 53-64.
76. Гайдай Т. В. Категоріальна визначеність поняття інституції / Т. В. Гайдай // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 75-76. – С. 19-24.
77. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). В 2-х т. Т. 1. / П. П. Гай-Нижник. – К., 2004. – 430 с.
78. Ганжуров Ю. С. Особливості структуризації українського парламенту / Ю. С. Ганжуров // Наукові записки Інституту політичних і

етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2010. – №1(45). – С. 37-42.

79. Ганущак Ю. Інженерія бюджетного процесу / Ю. Ганущак, Є. Жовтяк // Дзеркало тижня. – 2004. – № 6. – С. 14–16.

80. Гараджа М. Ю. Мониторинг результативности бюджетных расходов: основные этапы внедрения на местном уровне / М. Ю. Гараджа. – М.: Фонд Институт экономики города, 2002.

81. Гетманець О.П. Напрямки удосконалення законодавства щодо бюджетного контролю / О. П. Гетманець // Юридична наука – 2011. – № 2. – С. 134-141.

82. Глобальные трансформации: политика, экономика и культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт и др.; пер. с англ. В. В. Сапова и др. Москва: Праксис, 2004. С. 34.

83. Глосарій (Міжнародні організації) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epi.cc.ua/glossariy-mejdunarodnyie-organizatsii-22533.html>

84. Головнин М. Финансовая глобализация и ограничения национальной денежно-кредитной политики [Електронний ресурс] / М. Головнин // Экономический портал. – Режим доступу: <http://institutiones.com/general/639-finansovaya-globalizaciya.html>.

85. Голубка С. М. Фінансово-економічна політика української держави доби Гетьманату / С. М. Голубка // Економіка і регіон. – 2011. – 4(31). – С. 67-72.

86. Гордієнко Т. Сутність організаційно-економічного механізму забезпечення економічної безпеки регіону // Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 3. Т. 3. С. 256–259.

87. Гордиенко Л. Ю. Институциональный подход к управлению трансформационными процессами на предприятии / Л. Ю. Гордиенко // Наукові праці Донец. нац. техн. ун-ту. – Вип. 31-2 (117). – Донецьк, ДонНТУ, 2007. – С. 30–37. – (Серія: „Економічна”).

88. Государственная стратегия экономической безопасности Российской Федерации (Основные положения): одобрена Указом Президента РФ от 29 апреля 1996 г. № 608. URL: <http://www.scrf.gov.ru/documents/23.html>.

89. Гриценко А. А. Институциональная архитектура: предмет, основные законы, методология / А. А. Гриценко // Науч. труды Донец. нац. техн. ун-та. Серия: Экономическая. Вып. 103-1. – Донецк: ДонНТУ, 2006. – С. 31–37.

90. Гриценко А. А. Наука и искусство институционального строительства / А. А. Гриценко: матеріали наукового симпозиуму [Інституційна архітектура та механізми економічного розвитку]. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 20–31.

91. Громова А.С. Бюджетно-финансовая безопасность и экономический рост как критерии проведения экономической политики государства / А.С.Громова // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 6. – С. 42-45.

92. Гэлбрейт Дж. К. Кризис глобализации / Дж. К. Гэлбрейт // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 6. – С. 32-36.

93. Данилов О. Д. Фінанси у запитаннях і відповідях : [навч. посіб.] / О. Д. Данилов, Д. М. Серебрянський. 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Національний університет державної податкової служби України, 2008. – 535 с.

94. Дарнопих Г. Ю. Элементы системы национальной экономической безопасности / Г. Ю. Дарнопих // Економічна безпека: проблеми і стратегія забезпечення в Україні : Зб. Наук. праць. – Харків : ХІБМ, 1998. – С. 9–17.

95. Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Эрнандо Де Сото; [пер. с англ. Б. Пинскер]. – М.: Олимп-Бизнес, 2004. – 263 с.

96. Де Сото Э. Иной путь: Невидимая революция в третьем мире (Исслед. нелег. экономики в Перу) / Эрнандо Де Сото; [пер. с англ.; авт. введ. М. В. Льюса]. – М.: Catallaxy, 1995. – 319 с.

97. Дем'янишин В. Г. Концептуальні засади бюджетного процесу в Україні / В. Г. Дем'янишин // *Финансы, учет, банки.* – 2007. – № 13. – С. 30–37.
98. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – С.39
99. Деменок О. В., Глухова В. І. Бюджетна безпека України як складова фінансової безпеки держави: стан та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_1/016-022.pdf.
100. Дементьев В. В. Институциональная теория в Украине: направления исследований, особенности, перспективы / В. В. Дементьев // *Научные труды ДонНТУ.* – 2006. – № 103-1. – С. 17–31.
101. Дергачев В. А. Глобальная геоэкономика (трансформация мирового экономического пространства) : [монография]. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2003. 238 с.
102. Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012–2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України. – 2-ге вид., переробл. /Т. Єфіменко, Л. Ловінська. – К.: ДННУ «Акад. фінанс. упр.», 2012.
103. Державне бюджетування України: сутність та основні детермінанти /монографія / Варналій З. С., Коваленко К.В., Онищенко С. В., Савич І. В. – К.: Знання України, 2016. – 395 с.
104. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: навчальний посібник для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. Київ: ПРООН/МПВСР, 2007. С. 57.
105. Дець В. Ф. Міжбюджетне регулювання в системі забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 21.04.01 – економічна безпека держави / В.Ф.Дець. – К., 2008. – 25 с.
106. Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів: Постанова Кабінету Міністрів України: від 08.12.2010 № 1149// [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=361625&cat_id=35491.

107. Диба М., Осадчий Є. Вплив глобалізації на банківську систему України // Вісник Національного банку України. 2011. № 11. С. 19–23.

108. Долгов С. И. Глобализация экономики: новое слово или новое явление? Москва: Экономика, 1998. 357 с.

109. Друкер П. Эффективное управление / П. Друкер; [пер. с англ.]. – М.: Астрель, 2004. – 284 с.

110. Егоров А. В. Международная финансовая инфраструктура / А. В. Егоров. – М.: Линор, 2009. – 136 с.

111. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення: Монографія / О.В. Комеліна, С.В. Онищенко, О.А. Пугач. – Полтава: ПНТУ, 2013. – 202 с.

112. Економічна безпека: держава, регіон, підприємство монографія: в 3 т. Т. 1 / Онищенко В.О., Козаченко Г.В., Птащенко Л.О., Погорелов Ю.С., Онищенко С.В.; за заг. ред. Онищенко В.О., Козаченко Г.В. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – 280 с.

113. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.

114. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії: аналіт. доп./ Я.Б. Базилук, С.В. Давиденко, Д.Ю. Венцковський та ін. – К.: НІСД, 2017. – 84 с.

115. Економічна ситуація та прогнози [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/> – назва з сайту.

116. Економічна теорія. Політекономія: підручник / [За ред. В.Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання - Прес, 2007. – 719 с.

117. Європейська Хартія про місцеве самоврядування // Фінанси. 1993. № 1. С. 74–76.
118. Єпіфанов А.О. Бюджет і фінансова політика України : монографія / А.О. Єпіфанов, І.В. Сало, І.І. Д'яконова. – К.: Наукова думка, 1997. – С.20.
119. Єрмошенко Н. М. Засади формування бюджетної політики держави: монографія. – Київ: НАУ, 2013. – С. 121.
120. Єфіменко Т. І. Формування фіскального простору економічних реформ / Т.І. Єфіменко // Фінанси України. – 2011. – №4. – С.3-23.
121. Єфіменко Т.І. Державний фінансовий контроль виконання бюджетної реформи в Україні : монографія / Т.І. Єфіменко. І. Б. Стефанюк, Н.І. Рубан та ін. – К.: НДФІ, 2001. – 302 с.
122. Єфіменко Т.І. Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції: монографія. У 2-х томах за ред. О.В.Шлапака, Т.І.Єфименко. – К.: НДФІ, 2014. – 510 с.
123. Єфіменко Т.І. Удосконалення оподаткування прибутку підприємств в Україні : [монографія] / Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська, Є. В. Калюга, І. І. Бабіч, Ю. С. Дроговоз; ред.: Т. І. Єфименко, Л. Г. Ловінська; Держ. навч.-наук. установа «Акад. фін. упр». - Київ : ДННУ «Акад. фінанс. упр.», 2013. - 524 с.
124. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика / Я. А. Жаліло; Національний ін-т стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
125. Желтоносов В. М. Финансово-кредитные отношения в России: исторический аспект : [учеб. пособие] / В. М. Желтоносов, Л.В. Гудакова. 2-е изд., доп. — Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2008. — С. 263-265.
126. Журавель В. В. Зарубіжний досвід фінансового регулювання розвитку регіону // Вісник Хмельницького національного університету. 2008. № 802. С. 74.

127. Загальне поняття кореляційно-регресійного методу аналізу. Статистична термінологія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://credobooks.com/korelyacijnij-analiz-2>.

128. Загрози економічній безпеці України: сутність, оцінювання та механізм запобігання [монографія] / С. В. Онищенко, О. А. Пугач. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 337 с.

129. Зайчук О.В. Теорія держави і права / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 653 с.

130. Закон України «Про бюджетну систему України» від 5.12.1990 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/512-12>.

131. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р. № 3206–VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – С. 9.

132. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13 грудня 1991 року № 1977–XII із змінами та доповненнями // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/page>.

133. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964–IV // Голос України. – 2003. – 22 лип. – С. 20-21.

134. Занадворов В. С., Ильина И. П. Теория экономики города. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/540/645/1219/Glava_2.pdf.

135. Засади формування бюджетної політики держави: [наукова монографія] / [М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужников, та ін.] ; за наук. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. – К.: НАУ, 2003. – 284 с.

136. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2015 рік. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog>.

137. Зимовець В. В. Інституційні суперечності економічної політики в Україні / В. В. Зимовець // Наук. пр. Донецьк. нац. техн. ун-ту.— Донецьк, ДонНТУ, 2007. – Вип. 31-2 (117). – С. 70–71. – (Серія: „Економічна”).

138. Зотов В. В. Институциональные проблемы реализации системных функций экономики / В. В. Зотов, В. Ф. Пресняков, В. О. Розенталь // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 51-69.

139. Зубріліна В., Михайленко С. Фінансово-бюджетна децентралізація: оцінка рівня та напрями розширення // Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2014. Вип. 4. С. 95–102

140. Иноземцев В. Л. Глобальный конфликт XXI ст. Размышления об истоках и перспективах межкультурных противоречий / В. Л. Иноземцев, Е. С. Кузнецова– Полис. Политические исследования. – 2001. – №6. – С. 131-139.

141. Иншаков О. В. Институты и институции в современной экономической теории / О. В. Иншаков // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3. Экономика, экология. – 2007. – № 11. – С. 6-21.

142. История политических и правовых учений : [учебник]; под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юридическая литература, 1997. –576 с.

143. Ільчук П. Г. Проблеми формування та оцінювання маркетингових стратегій інтернаціоналізації українських підприємств : [монографія] / П. Г. Ільчук. – Львів: Новий Світ, 2015. – 464 с.

144. Інституційна архітектура та динаміка економічних перетворень: наукове видання / За ред. А. А.Гриценка. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.

145. Інституційні засади інноваційної економіки: Міжнародний досвід та вітчизняна практика : [монографія] / Аблов А. С., Довгий О. С., Гальперіна Л. П. та ін.; за заг. ред. В. Є. Новицького. – К.: Книжкове видавництво НАУ, 2005. – 233 с.

146. Інфляційний звіт НБУ за вересень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
147. Іншаков О. В. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів / О. В. Іншаков, Д. П. Фролов // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 52-62.
148. Казначейська система виконання державного бюджету України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / Л. Л. Осипчук – Нац. акад. держ. под. служби – Ірпінь., 2003. – 13 с.
149. Капаєва Л. М. Фінансове право: навч. посіб. / Л. М. Капаєва, М. С. Лях. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 248 с.
150. Карасева М. В. Бюджетное и налоговое право / М. В. Карасева. – М.: Юрист, 2003. – С. 58.
151. Каримов А. Р. Контекстуализм, скептицизм, прагматика / А. Р. Каримов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — 2013. — № 6 (32). Ч 2. — С. 71-76.
152. Карлін М. І. Проблеми формування дохідної бази спеціального фонду державного бюджету України та шляхи їх розв’язання. / М. І. Карлін, Ю. В. Хмарук // Фінанси України. – 2010. – № 3. – С. 13-21.
153. Карпінський Б. А. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи держави / Б. А. Карпінський // Науковий вісник. – 2008. – № 18.2 – С. 131-142.
154. Катигрובה О. В. Сутнісна характеристика понять “інститут” та “інституція” в теорії інновацій / О. В. Катигрובה: мат. Междун. науч.-практ. конф. [„Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития”]. – Т. 10. Эк-ка. – Одесса: Черноморье, 2011. – 104 с. – С. 95-103.

155. Катцоулі Ф. Конвергенція у ППГІ (країнах – членах єврозони). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/JEE/2012_4/ua/jee-4-ua/05K_ua.pdf
156. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Экономика, 1993. С. 63.
157. Кирдина С. Г. Моделирование самоорганизации экономики отраслей с повышающимися и понижающимися предельными издержками / С. Г. Кирдина, С. Ю. Малков // Эволюционная теория, теория самовоспроизводства и экономическое развитие : Материалы VII Международного симпозиума по эволюционной экономике, 14-15 сентября 2007 г. – Пушкино: Центр эволюционной экономики, 2008. – С. 167 168.
158. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (Історія, теорія, практика): монографія. Київ: НІОС, 2000. 384 с.
159. Кириленко О. П. Теорія і практика бюджетних інвестицій: монографія / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 288 с.
160. Кириленко О.П. Фінанси : навч. посібник/ О.П. Кириленко. – Тернопіль: Астон, 2002. – 212 с.
161. Кириченко М. В. К вопросу о сущности бюджетного процесса [Електронний ресурс] / М. В. Кириченко, С. А. Коробко // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы Междунар. науч. конф., апрель 2011 г. Т. I. — М.: РИОР, 2011. — С. 143-147. — Режим доступа : <http://moluch.ru/conf/econ/archive/9/426/>
162. Клец Л. Є. Бюджетний менеджмент : [навч. посіб.] / Л. Є. Клец. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 640 с.
163. Ковалева Т. М. Бюджет и бюджетная политика в Российской Федерации: учебное пособие / Т. М. Ковалева, С. В. Барулин. — М.: КНОРУС, 2006. — 280 с.

164. Кодекс надлежащей практики по обеспечению прозрачности в бюджетно-налоговой сфере [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/rus/coder.pdf>.

165. Коженювські Л. Безпека менеджерів. Суб'єктивні та об'єктивні аспекти безпеки / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 5. – С. 86–94.

166. Козаченко Г. В. Експлейнарний базис екосесента: принципівий підхід до змісту / Г. В. Козаченко, О.М. Кузьменко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 25. Ч. I. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2013. – С. 209–217.

167. Козаченко Г.В. Економічна безпека як фундаментальна категорія безпекології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://thesis.at.ua/publ/bezpekoznavstvo_teorija_ta_praktika/kozachenko_g_v_ekonomichna_bezpeka_jak_fundamentalna_kategorija_bezpekologiji/4-1-0-169

168. Колісник О. Я. Управління бюджетним дефіцитом / Олег Колісник // Світ фінансів. – 2005. – № 3–4 (4–5) – С. 102–110.

169. Колісник О.Я. Бюджетна безпека у забезпеченні стратегії соціально-економічного розвитку держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 / О.Я. Колісник – Тернопіль, 2009. – 21 с.

170. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету / Офіційний сайт – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control/uk/publish/article?art_id=44997&cat_id=44826.

171. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

172. Концепции глобализации в современной историографии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socio-24.ru/s24s-745-1.html>

173. Концепції інституціональної економічної теорії в управлінні розвитком соціально-економічних систем: монографія / [М. А. Йохна, В. В. Стадник, П. Г. Іжевський та ін.]. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – 313 с.
174. Концепція економічної безпеки України / [В. М. Геєць, Б. Є. Кваснюк та ін.]; кер. проекту В. М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
175. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>
176. Картунов С.В. Диалектика национальной и международной безопасности: некоторые методологические проблемы / С.В. Картунов // Политические исследования. – 2009. – № 1. – С. 23.
177. Корягін М. В. Бюджет як економічна категорія та його значення у ринковій економіці / М. В. Корягін // Наук. вісник НЛТУ. – 2011. – Вип. 21.1. – С. 226–231.
178. Косса Л. Основы финансовой науки/ Л. Косса. – М.: Типо-литография Товарищество И.Н. Кушнерев и К, 1990. – 185 с.
179. Костенко Ю. О. Фінансове право України : [навч. посіб.] / Ю. О. Костенко. – К.: ЦУЛ, 2009. – 240 с.
180. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України : навчальний посібник [Текст] / В. І. Кравченко. – К.: Т-во «Знання»; КОО. –1999. – 487 с.
181. Кравчук Н.Я. Фінансова безпека: навчальний посібник / Н.Я. Кравчук, О.Я. Колісник, О.Ю. Мелих. – Тернопіль: Вектор, 2010.– 277 с.
182. Криштоф Н. С. Міжбюджетні відносини у системі державного регулювання економіки України на сучасному етапі розвитку / Н. С. Криштоф // Державне управління: теорія і практика. – 2013. – № 1. – С. 21 – 29.

183. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України : монографія / М.І. Крупка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 608 с.
184. Кузнецова А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : [монография] / А. Г. Кузнецова. — Хабаровск: изд-во ХК ИППК ПК, 2001. — С.39
185. Кузьминчук Н. В. Забезпечення фінансово-бюджетного регулювання розвитку регіонів: підходи, методи, напрямки реалізації: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2012. 624 с.
186. Кукарцев О. Дослідження і теоретизування глобалізації: до історії питання / О. Кукарцев // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Міжвідомч. наук.-техн. зб. Вип. 26. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2014. – С. 27-31.
187. Кулишер И.М. Очерки финансовой науки / И. М. Кулишер. – Вып. 1. – Петроград: Наука и школа, 1919. – 252 с.
188. Кульчицький М. І. Теоретико-методологічні основи міжбюджетних відносин: проблеми, тенденції та перспективи розвитку. URL: http://www.business-inform.net/pdf/2015/6_0/174_181.pdf.
189. Кунєв Ю. Д. Управління в митній службі : [підруч.] / Ю. Д. Кунєв, І. М. Коросташова, А. В. Мазур, С. П. Шапошник. – К.: ЦУЛ, 2006. – 406 с.
190. Куцик П. О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку : [монографія] / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. – Львів: ЛКА, 2015. – 594 с.
191. Кушинова Н. Г. Стратегічні напрями розвитку бюджетної системи України / Н. Г. Кушинова, Т. О. Гринь // Сталий розвиток економіки : Всеукр. наук.-виробн. журнал. – 2010. – № 1. – С. 160–163.

192. Лагутін В. Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці: [монографія] / В. Д. Лагутін. – К.: КНТЕУ, 2007. – 248 с.

193. Лапінський І. Е. Напрями детінізації господарської діяльності в системі економічної безпеки держави : дис... канд. екон. наук / І. Е. Лапінський. – Полтава, 2013. – 189 с.

194. Лисенко О. Ю. Міжбюджетні відносини в Україні: особливості розвитку та шляхи удосконалення / О. Ю. Лисенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 1. – С. 1-8.

195. Лист, Ф. Национальная система политической экономии. Перевод с немецкого / Ф. Лист [пер. под ред.: Трубников К. В.]. – С.-Пб.: А. Э. Мартенс, 1991. – 486 с.

196. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: [монографія] / Л. В. Лисяк. – К.: ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.

197. Лисяк Л. В. Принципи бюджетної системи у контексті нового бюджетного кодексу України/ Лисяк Л. В., Дулік Т. О. // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 1. – С. 74-79.

198. Лисяк Л. В. Розвиток міжбюджетних відносин в Україні в умовах податкового реформування // Економічний простір. 2014. № 81. С. 125–137.

199. Литвак О. М. Правова природа інституту президентства : [навч. посіб.] / О. М. Литвак, Н. О. Рибалка. – К.: Атіка, 2010. – 168 с.

200. Ліпкан В. А. Безпекознавство: [навч. посіб.]. Київ: Вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с.

201. Лісовська О. Л. Економічна політика і економічна безпека України : [навч. посіб.] / О. Л. Лісовська. – К. : Вид. НА СБ України, 2003. – 183 с.

202. Лондар С. Л. Фінанси : навч. посібник / С.Л. Лондар, О.В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с.
203. Лопатин В. Экономические трансформации / В. Лопатин // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Том 5. – № 1. – С.16–27.
204. Луніна І.О. Бюджетний кодекс України і реалії міжбюджетних відносин/ І.О. Луніна// Економіст. – 2000. – №10. – С. 32-36.
205. Луніна І. О. Державні фінанси України в перехідний період : монографія / І.О. Луніна, Б.Є. Кваснюк. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України, 2000. – 296 с.
206. Луніна І. О. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / І.О. Луніна О.П. Кириленко, А.В. Лучка, К.: Інститут економічного прогнозування НАН України, 2010. – 320 с.
207. Луніна І. О. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування / І.О. Луніна // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 10-16.
208. Луцишин З. О. Асиметрія фінансової глобалізації // Економічний часопис – XXI. 2006. № 7–8. С. 21–25.
209. Лютий І.О. Конкурентоспроможність банків в умовах глобалізації та лібералізації руху капіталу / І. Лютий, О. Юрчук // Вісник НБУ. – 2006. – № 11. – С. 18
210. Лютий І. О. Банківські інститути в умовах глобалізації ринку фінансових послуг : монографія / І. О. Лютий, О. М. Юрчук. – К. : Знання, 2011. - 357 с.
211. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / Олександра Миколаївна Ляшенко. – Луганськ: СЛУ ім. В. Даля, 2011. – 400 с.

212. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: [монографія] / І. Мазур. – К.: ВПЦ „Київський університет”. – 2006. – 239 с.
213. Максюта А. Бюджетна складова суспільного розвитку / А. Максюта, І. Чугунов // Вісник КНТЕУ. – 2012. – №3. – С. 45-54.
214. Макуев Р. Х. Современная глобализация: вызовы и трансформации : [монография] / Р. Х. Макуев. – Орел: изд-во Орелского ун-та, 2006. – 238 с.
215. Малий І. Й. Інститут довіри та конкурентоспроможність національної економіки [Електронний ресурс] / І. Й. Малий. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2009_19/Zb19_02.pdf.
216. Мамотенко Д. Ю. Глобалізація міжнародних фінансових ринків / Д. Ю. Мамотенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 39. – С. 229-237.
217. Маркс К. Критика готской программы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goydalka.weebly.com/blog/marks-k-kritika-gotskoj-programmi>.
218. Мацелик М. О. Фінансове право: навч. посіб. / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький; за ред. В. К. Шкарупи. – К.: Знання, 2011. – 815 с.
219. Международная финансовая корпорация: опыт стратегического управления [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.veb.ru/common/upload/files/veb/analytics/strman/sm201202ifc.pdf>
220. Международные экономические отношения : [учебн. пособ. для вузов]; под ред. Л. Е Стровского. – М: Юнити-Дана, 2003. – 431 с.
221. Международный банк реконструкции и развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vseмирnyjbank.org/ru/about/what-we-do/brief/ibrd>
222. Мельник А. Ф. Державне управління: підручник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський. – К.: Знання, 2009. – 582 с.

223. Мельник П. В. Банківські системи зарубіжних країн : [підручник] / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, О. Д. Гордей. – К.: Алерта, 2010. – 586 с.

224. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Мінекономіки від 02.03.2007 р. №60) // Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=97856.

225. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Мінекономрозвитку і торгівлі від 29.10.2013 р. №1277) // Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

226. Миргородська Л. О. Фінансові системи зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. С. 66.

227. Міжнародна макроекономіка : [навч. посібн.]; 3-є вид., перероб. та допов. / Ю. Г. Козак, Ю. М. Пахомов, Н. С. Логвінова [та інш.]. – К.: ЦУЛ, 2011. – 364 с.

228. Міжнародні фінансові організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/inf_dov-mfo.htm.

229. Мітіліно М.І. Основи фінансової науки/ М.І. Мітіліно. – К.: Держ. вид-во України, 1999. – 389 с.

230. Модель Омає [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliograph.com.ua/biznes-40/97.htm>.

231. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.] / за ред. Гейця В.М. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – С.84.

232. Моисеев А. А. Международные финансовые организации: правовые аспекты деятельности : [учебн. пособ.]. – М.: Омега-Л, 2006. – 296 с.

233. Мокій А. І. Міжнародні організації : [навч. посібн.] / А. І. Мокій, Т. П. Яхно, І. Г. Бабець. – К.: ЦУЛ, 2011. – 280 с.

234. Молодченко Т. Г. Формування бюджетної системи України: історичний аспект / Т. Г. Молодченко // Актуальні проблеми державного управління. – 2010. – № 2. – С. 113-118.

235. Мурадов Н. И. «Всемирная бизнес-паутина» – бизнес-стратегия в эпоху глобализации [Електронний ресурс] / Н. И. Мурадов. – Йошкар-Ола: ГОУ ВПО «Марийский государственный университет», 2007. – 78 с. – Режим доступу : http://www.mirkin.ru/_docs/biznes.pdf

236. Набатова Ю.О. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів / Ю.О. Набатова, Т. В. Ус // Ефективна економіка. – 2015. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

237. Нагребецька І. Управління бюджетом: через відкритість до ефективності / І. Нагребецька // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 8. – С. 7–8.

238. Напрями реалізації політики децентралізації в умовах розширення прав місцевих органів влади і забезпечення їх фінансової та бюджетної самостійності.: Аналітична записка. [Электронный ресурс]/ Національний інститут стратегічних досліджень / Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/articles/2114>.

239. Науменкова С.В. Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів [Текст] / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко // Фінанси України. - 2006. - № 6. - С. 44-56.

240. Науменкова С.В. Фінансові репресії в механізмі прихованого переміщення державного боргу: форми та інструменти / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко // Фінанси України. - 2015. - № 8. - С. 31-55.

241. Національні фінансові системи в умовах глобалізації: монографія / за ред. Лютого І.О. – м. Івано-Франківськ: Галицька Академія, 2008. – 308 с.

242. Некипелов А. Д. Становление и функционирование экономических институтов: от робинзонады до рыночной экономики, основанной на индивидуальном производстве [Текст] / А. Д. Некипелов. — М.: Экономистъ, 2006. — 328 с., с.327.

243. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений; пер. с англ. М. Я. Каждана; научн. ред. перевода В. Л. Макаров / Р. Нельсон, С. Дж. Уинтер. — М.: Дело, 2002. — 536 с.

244. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории / А. Нестеренко // Вопросы экономики. — 1997. — № 3. — С. 42-57.

245. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки / Ф. Нитти; пер. с итал. И. Шрейдера; под ред. и с доп. А. Свирщевского, со вступ. ст. А. И. Чупрова. — Москва: М. и С. Сабашниковы, 1904. — XXXII, — С. 241.

246. Ніколаєв Є.Б. Інтерпретація інтересів і загроз у концепції економічної безпеки / Є.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. — 2011. — № 2. — С. 16–33.

247. Нова архітектура бюджетної системи України: ризики та можливості для економічного зростання: [аналіт. доповідь / за ред. Я. А. Жаліла та ін.]. — К.: НІСД, 2010. — 35 с.

248. Норт Д. Вклад неоинституционализма в понимание проблем переходной экономики [Электронный ресурс]: [лекционное выступление Д. Норта 7 марта 1977г.] / Д. Норт. — Режим доступа: <http://www.rusref.nm.ru/indexpub167.htm>.

249. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. — 1997. — № 3. — С. 6-17.

250. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; [пер. з англ. І. Дзюб]. — К.: Основи, 2000. — 198 с.

251. О классификации теорий мировой экономики [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.jourclub.ru/17/42/>
252. Обзор мирового экономического и социального положения, 2010 г. Переоснащение мирового развития. [Электронный ресурс]. – Нью-Йорк: ООН, 2010. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/development/surveys-/docs/wess2010.pdf>.
253. Овчаренко Є. І. Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання : [монографія] / Є. І. Овчаренко. – Лисичанськ: «КИТ-Л», 2015. С. 210.
254. Овчарова Н. В. Організаційне забезпечення системи управління державною бюджетною політикою в соціальній сфері / Н. В. Овчарова // Бизнес-информ. – 2009. – № 11(2). – С. 158–159.
255. Огонь Ц. Доходи бюджету України: теорія і практика: монографія / Ц.Г. Огонь. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 580 с.
256. Озеров И.Х. Основы финансовой науки / И. Х. Озеров. – М.: Типография т-ва И.Д. Сытина, 1914. – 364 с.
257. Олійник М. В. Інституційна динаміка фінансового сектору в умовах ринкової трансформації економіки України [Електронний ресурс] / М. В. Олійник. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/PSPE/-2009_4/Oliynyk_409.htm.
258. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп [Текст] / М Олсон. – М.: Фонд экономической инициативы, 1995. – 512 с.
259. Онищенко С. В. Теоретичні концепції формування бюджетної безпеки держави // Економіка і регіон. – Полтава: ПолтНТУ, – 2016. – Випуск № 5 (60). – С. 85-91.

260. Онищенко С.В. Сучасні тенденції бюджетної безпеки України / С.В. Онищенко, Я.С. Голян // Економіка і регіон. – Полтава: ПолтНТУ, – 2015. – № 3 (52). – С. 96–103.

261. Онищенко С. В. Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес/ Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Чернігів. нац.технол. ун-т. – Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2016. – № 4 (8). – С. 126-135.

262. Онищенко С.В., Аналіз стану та основних тенденцій рівня економічної безпеки України / З.С. Варналій, С.В. Онищенко // Збірник наукових праць за матеріалами V Всеукраїнського науково-практичного форуму установ НАН України та ВНЗ України «Проблеми й перспективи розвитку академічної та університетської науки», 12-14 грудня 2012 року – Полтава: ПолтНТУ, 2012. – С. 28-36.

263. Онищенко С.В. Сучасні тенденції структурних складових фінансової безпеки України в умовах глобальних перетворень / З.С. Варналій, С.В. Онищенко // Формування ринкової економіки в Україні. – 2016. – Випуск 35. Частина I. – С. 75-80.

264. Онищенко С.В. Аналіз стану та динаміки дефіциту державного бюджету України / С.В. Онищенко, Я.С. Голян // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Економіка. – 2015. – Т.20, Вип. 1/1. – С. 136 –140.

265. Онищенко С.В. Боргова залежність України – загроза бюджетній безпеці / С.В. Онищенко, А.С. Репало // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». – 2016. – № 21/2016. – С. – 134-138.

266. Онищенко С.В. Бюджетна децентралізація: особливості запровадження, проблеми та перспективи /Финансы, учет, банки. – 2016. – Випуск №1(21). – С. – 145-154.

267. Онищенко С.В. Засади формування ефективної державної політики, орієнтованої на забезпечення бюджетної безпеки // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2015. – вип.2(167). – с.81-85.

268. Онищенко С.В. Інституційне забезпечення бюджетної безпеки України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2016. – вип.5 (182). – С.31-39.

269. Онищенко С.В. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації // Економіка і регіон. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – № 2 (45). – С.108-113.

270. Онищенко С.В. Концептуально-методичні засади оцінки рівня економічної безпеки держави / С.В. Онищенко, В.В. Мирошніченко // Вісник економіки транспорту і промисловості / Укр. держ. акад. залізнич. трансп. Вип. 38. – Харків, 2012 – С. 102–108.

271. Онищенко С. В. Напрями державної політики у сфері забезпечення бюджетної безпеки / С. В. Онищенко // Фінансово-економічна безпека: держава, регіон, підприємство: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 15 листопада –15 грудня 2014 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2014. – С. 158–161.

272. Онищенко С.В. Механізм попередження загроз економічній безпеці України / З. С. Варналій, С.В. Онищенко, О.А. Маслій // Економічний часопис – XXI. – 2016. – № 159(5-6). – С. 20 – 24. DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V159-04>

273. Онищенко С.В. Системні взаємозв'язки бюджетної безпеки в умовах фінансової глобалізації // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент Інновацій. – 2016. – Том 24, випуск 7. – С. 250-258.

274. Онищенко С.В. Удосконалення процесу формування міжбюджетних відносин в Україні / С.В. Онищенко, В.П. Задорожний // »Теоретичні і

практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності» Вип. № 2, – 2015. – С.54–62.

275. Онищенко С.В., Аналіз загроз економічній безпеці України в умовах інноваційного розвитку економіки / С.В. Онищенко, А.В. Матковський, О.А. Пугач // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 1–2. – С.8–11.

276. Онищенко С.В., Лапінський І.Е. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / С.В. Онищенко, І.Е. Лапінський // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

277. Онищенко С.В., Сутність і місце категорії «бюджетна безпека» у глобальній моделі фінансової системи держави / С.В. Онищенко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип.8 (158) / Наук.ред. І.Г. Манцуров. – К., 2014. – С. 33 – 37.

278. Онищенко С. В. Фінансова глобалізація як чинник впливу на бюджетну безпеку держави // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород: УНУ, 2017. – № 1 (27). – С. 139-145.

279. Онищенко С. В. Організаційно-економічний механізм запобігання загроз бюджетній безпеці економіки України / С. В. Онищенко, О. А. Маслій// Науковий вісник «Полісся». – Чернігів : Чернігів. нац. технол. ун-т, 2017. – № 1 (9). – С. 147-155.

280. Онищенко С.В. Бюджетна безпека в умовах боргової залежності та інфляції в Україні // IV Міжнародна науково-практичній конференція «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми та перспективи» 26-28 травня 2016 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – С.87-91.

281. Онищенко С.В. Удосконалення системи індикаторів бюджетної безпеки України / Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової

системи України: зб. матер. XIII Міжн. наук.-практ. конф. (27-28 жовтня 2016 р.) / КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2016. – 248 с. С.27-31.

282. Онищенко С.В Вплив фінансової складової на економічну безпеку держави / С.В. Онищенко // Системи обробки інформації: інформаційна та економічна безпека. – Харків, 2012. – Т.2. №4(102) – С.120 – 121.

283. Онищенко С.В. Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес // Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти» (23 листопада 2016 р.) – Ужгород: УНУ, 2016. – С.54-56.

284. Онищенко С.В. Бюджетна безпека держави: аналіз поняття // III Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція з міжнародною участю «Економічна безпека: держава, регіон, підприємство» 1 грудня 2016 р. – 10 січня 2017 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016 – С.67-70.

285. Онищенко С.В. Вплив фінансової глобалізації на бюджетну безпеку держави // III Міжнародна науково-практичній конференція «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми та перспективи» 21-22 травня 2015 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – с131-133.

286. Онищенко С.В. Оцінка фінансової безпеки ринку страхування // Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та перспективи: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 11 Листопада 2015 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – С. 157-160.

287. Онищенко С.В., Інституційні чинники формування фінансових проблем в Україні // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Фінансово-економічний розвиток України в умовах трансформаційних перетворень», 20 Листопада 2015 р. – Львів: ЛКА, 2015. – С. 24-26.

288. Онищенко С.В. Вплив бюджетної децентралізації на формування системи бюджетної безпеки // Матеріали Науково-практичного круглого столу «Економічна безпека України в умовах фінансової глобалізації» 16 жовтня 2015 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – С. 17–20.

289. Онищенко С.В. Аналіз рівня бюджетної безпеки України // Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: зб. матер. наук.-практ. конференції, (Київ, 22-23 жовтня 2015 р.). – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015.– С. 139-141.

290. Онищенко С.В. Виклики фінансової глобалізації як складного інтегрованого процесу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні виклики розвитку світової економіки» 19-20 листопада 2015р. – Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2015.– С. 174-177.

291. Онищенко С.В. Ієрархія інституційного-організаційного забезпечення бюджетної безпеки України // Фінансово-економічна безпека: держава, регіон, підприємство, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 15 грудня 2015 р.-15 січня 2016 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – С. 111-115.

292. Онищенко С.В. Реформування міжбюджетних відносин в Україні як чинник забезпечення бюджетної безпеки // Тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 квітня 2016 р. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – С. 219-223.

293. Онищенко С.В. Бюджетна безпека в умовах боргової залежності та інфляції в Україні // IV Міжнародна науково-практична конференція «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми та перспективи» 26-28 травня 2016 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – С.87-91.

294. Онищенко С. В. Визначення стратегічних пріоритетів управління державними фінансами з використанням методу аналізу ієрархій /

С. В. Онищенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон: ХДУ, 2017. – Випуск 23. – С.101 – 106.

295. Онищенко С. В. Методичний підхід оцінювання бюджетної безпеки держави / С. В. Онищенко // Проблеми системного підходу в економіці. – Київ: НАУ, 2017.– Випуск 2 (58). – С. 117 – 125.

296. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія/ В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.

297. Опарін В.М. Концептуальні основи фінансової стратегії економічного зростання в Україні/ В.М. Опарін, В.М. Федосов// Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 10.

298. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : Автореф. дис... д-ра екон. наук / В. М. Опарін; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. - К., 2006. - 33 с. - укр.

299. Основы экономической теории : [учебник] / С. В. Мочерный, В. К. Симоненко, В. В. Секретарюк, А. А. Устенко; под ред. С. В. Мочерного. – К.: Знание, 2000. – 607 с.

300. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

301. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/>

302. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

303. Офіційний сайт Державної аудиторської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/84005>

304. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sfs.gov.ua/>

305. Офіційний сайт ЄБРР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebrd.com/ru/home.html>

306. Офіційний сайт Інституту соціально-економічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ises.org.ua/>

307. Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.imf.org.

308. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/organi-v-kompetencii-mfu/derzhavna-kaznachejska-sluzhba-ukraini>

309. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні: аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1021/>.

310. П'ятаченко Г. О. Становлення та розвиток фінансів України. 1917 – 2003 / Г. О. П'ятаченко, Л. В. Кухарець. — К.: НДФІ, 2005. — 784 с.

311. Павленко І. І. Міжнародна торгівля та інвестиції : [навч. посіб.] / І. І. Павленко, О. В. Варяниченко, Н. А. Навроцька. — К.: ЦУЛ, 2012. — 256 с.

312. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: [монографія] / К. В. Павлюк. — К.: НДФІ, 2006. — 584 с.

313. Парижак Н. Міжбюджетні відносини: оцінка і реформування / Н. Парижак // Економічний аналіз. — 2011. — №8. — С. 291-294.

314. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України: [навч. посіб.] / Ю. В. Пасічник. — [2-ге вид., перероб. і доп.] — К.: Знання, 2008. — 670 с.

315. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України: [навч. посіб.] / Ю. В. Пасічник. — К.: Знання – Прес, 2006. — 607 с.

316. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: монографія/ Ю.В. Пасічник. — Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. — 642 с.

317. Патика Н. І. Міжнародні валютно-кредитні відносини : [навч. посібн.] / Н. І. Патика. – К.: Знання, 2012. – 566 с.
318. Перехідна економіка: Підручник / В. Геєць, Є. Панченко, Е. Лібанова та ін.; За ред. В. Геєця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
319. Петренко О. С. Проблеми децентралізації в умовах реформування публічного управління України // Публічне адміністрування: теорія та практика. 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/201001/10pospuu.pdf>.
320. Петровська І.О. Фінанси (з елементами статистики фінансів): навч. посібник/ І.О. Петровська, Д.В. Клиновий. – К.: ЦУЛ, 2002. – С.79
321. Пешкова Х. В. Принципы бюджетного процесса (на основе обзора судебной практики) [Електронний ресурс] / Х. В. Пешкова // Финансовое право. – 2008. – № 10. – Режим доступу : <https://www.lawmix.ru/bux/41462>
322. Пироженко В. Методологія операціоналізації основних понять національної безпеки: гуманітарна складова / В. Пироженко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 21–34.
323. Пігуль Н. Г., Боярко І. М., Люта О. В. Європейський досвід формування доходів місцевих бюджетів // Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки. 2012. № 5, т. 2. С. 140.
324. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях: Методы таксономии и факторного анализа / Пер. с пол. В.В. Иванова; науч. ред. В.М. Жуковской. – М.: Статистика, 1980. – С. 20-24.
325. Познер Р. А. Экономический анализ права. В 2-х томах. Том 1 [Текст]; пер. с англ. А. А.Фофонова под ред. В. Л.Тамбовцева / Р. А. Познер. – СПб.: Экономическая школа, 2004. – 522 с.
326. Політичний словник / за ред. В. К. Врублевського, А. В. Кудрицького, В. М. Мазура та ін. Київ, 1982. С.65.

327. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и мат. методы. – 1999. – № 2. – С. 1–37.

328. Пономаренко О. І. Еволюція поглядів наукової спільноти на поняття «глобалізація» / О. І. Пономаренко // Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2016. – Вип. 44. – С. 103-107.

329. Постанова Кабінету Міністрів України №215 «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України» від 15 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF>

330. Постанови Верховної Ради України «Про основні напрями бюджетної політики» // Відомості Верховної Ради України. – 2016.

331. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? / Р. Пребиш; сокр. пер. с исп. – М. : ИЛА РАН, 1992. – 337 с.

332. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія] / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 614 с.

333. Примостка Л. О. Фінансова глобалізація: сутність, форми прояву, наслідки // Л. О. Примостка, О. О. Чуб // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – № 18. – С. 172-182.

334. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.

335. Про бюджетну класифікацію: Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=356065&cat_id=355990.

336. Про бюджетну систему України: Закон України від 05.12.1990 р. № 512-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

337. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 26 квітня 2015 року № 79-19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

338. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо уточнення та приведення окремих положень у відповідність із нормами діючого законодавства: Закон України від 15 січня 2015 р. 118-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/118-19/paran2>.

339. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України: Закон України від 2 березня 2015 р. № 212-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/212-19>.

340. Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від від 28.12.2014 р. № 80-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>

341. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.

342. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР: від 03.08.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

343. Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету : наказ Міністерства фінансів України від 28 січня 2002 р. № 57 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 6. – Ст. 257.

344. Про затвердження Інструкції з підготовки бюджетних запитів: Наказ Міністерства фінансів України від 06.06.2012 № 687// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1057-12>.

345. Про затвердження Інструкції про статус відповідальних виконавців бюджетних програм та особливості їх участі у бюджетному процесі : наказ Міністерства фінансів України від 14 грудня 2001 р. № 574 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2. – Ст. 76.

346. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства фінансів України як головного розпорядника коштів державного бюджету та відповідальних виконавців бюджетних програм на всіх стадіях бюджетного процесу : наказ Міністерства фінансів України від 30 травня 2007 р. № 662 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 46. – Ст. 1896.

347. Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України від 22.06.2012 р. № 758 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 59. – Ст. 2384.

348. Про затвердження Порядку зменшення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 255 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 20. – Ст. 832.

349. Про затвердження Порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби України від 02.03.2012 р. № 309 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 24. – Ст. 925.

350. Про затвердження Порядку розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання, субвенцій та коштів, що передаються до бюджету вищого рівня) та нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів на 2001 рік: постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2000 № 1932. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/1932-2000-%D0%BF>

351. Про затвердження Порядку складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів : Наказ Державного казначейства України від 24.01.2012 р. № 44 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 14. – Ст. 519.

352. Про затвердження Порядку формування Єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів від 22.12.2011 р. № 1691 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 6. – Ст. 228.

353. Про зміцнення фінансової дисципліни та запобігання правопорушень у бюджетній сфері : Указ Президента України від 25 грудня 2001 р. № 1251/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 52. – Ст. 2335.

354. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 07.10.2010 р. № 2591-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2591-17>.

355. Про Кабінет Міністрів України: Закон України: від 16.05.2008 р. № 279-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/279-17>.

356. Про Комітети Верховної Ради України: Закон України № 116/95-ВР від 04.04.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80>.

357. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

358. Про основні напрями бюджетної політики на 2017 рік: Проект постанови Верховної Ради України від 13.07.2016 р. № 4971 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59706

359. Про паспорти бюджетних програм: Наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2002 р. № 1098 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 5. – Ст. 196.

360. Про Положення про Адміністрацію Президента України : Указ Президента України від 2 квітня 2010 р. № 504/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 13. – Ст. 468.

361. Про Положення про Державну казначейську службу України : Указ Президента України від 13 квітня 2011 р. № 460/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1266.

362. Про Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.02.2016 №43 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF>

363. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 446/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1254.

364. Про порядок виконання Державного бюджету України : Указ Президента України від 18 червня 1993 р. № 219/93 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парл. вид-во, 2003. – (Бібліотека офіційних видань).

365. Про Рахункову палату: Закон України від 11.07.1996 р. № 315/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315/96-%D0%B2%D1%80>.

366. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

367. Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 308-р. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/308-2007-p/>.

368. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

369. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: Розпорядження Кабінету Міністрів України: від 14.09.2002 р. № 538-р [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/aws/main.cgi>.

370. Про тимчасовий державний устрій України: Закон від 29.04.1918 р. // Конституційні акти України 1917–1920 рр. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.

371. Проблема поводження нафтодоларів в міжнародних відносинах. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://um.co.ua/7/7-11/7-112512.html>

372. Програма економічних реформ України на 2010–2014 рр. „Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

373. Пугач О.А. Моделювання загроз системі економічної безпеки національної економіки з позицій їх своєчасного виявлення та передбачення / О.А. Пугач // Економіка і регіон. – 2015. – №3 (52). – С. 103–109.

374. Пустовійт Р. Ф. Інституціональне середовище підприємництва у трансформаційній економіці: [монографія] / Р. Ф. Пустовійт. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 372 с.

375. Радіонов Ю. Д. Проблема ефективності використання бюджетних коштів // Фінанси України. 2014. № 5. С. 47–55.

376. Рау К.Г. Основные начала финансовой науки. Перевод с пятого немецкого издания/ К.Г. Рау. – СПб.: Типография Майкова, 1868. – 561 с.

377. Рахункова палата України: завдання, функції, структура [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://studall.org/all-52082.html>

378. Робертсон Р. Дискурсы о глобализации: предварительные размышления / Р. Робертсон, Х. Хондкер // Глобализация: контуры XXI века. Реф. сб. Ч. 1. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – С. 127–131.

379. Роик В. Экономика, финансы и право социального страхования. Институты и страховые механизмы / В. Роик. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – С.68.

380. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної ; НАН України, ДУ «Ін.-т екон. та прогноз. НАН України. К., 2016. – 70с.

381. Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації : кол. моногр. / Луніна І.О., Булана О.О., Фролова Н.Б. та ін. за ред. д.е.н. І.О. Луніної; НАН України, ДУ «Ін.-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2014. – 296 с.

382. Романенко О. Р. Фінанси: [підручник] / О. Р. Романенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

383. Рудніченко Є.М. Оцінювання та моделювання впливу суб'єктів митного регулювання на систему економічної безпеки підприємства: [монографія] / Є.М. Рудніченко. – Луганськ : «Промдру», 2014. – 389 с.

384. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т.Л. Саати; [пер. с англ. Р.Г. Вачнадзе]. – М.: «Радио и связь», 1993.– 278 с.

385. Савчук Н.В. Бюджетні пріоритети України у контексті суспільного вибору : монографія / Н.В. Савчук. – Київ: КНЕУ, 2014. – 325 с.

386. Сергеев Д. В. Глобализация и регионализация мировой экономики: Основные тенденции и перспективы : дис. на соиск. научн. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.14 / Д. В. Сергеев. – М., 2003. – 161 с.

387. Система економічної безпеки держави / за заг. ред. А.І. Сухорукова // Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2010. – 685 с.

388. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: Т. 1 / О.М. Ляшенко, Ю.С. Погорелов, В.Л. Безбожний та ін.; за ред. Г.В. Козаченко. – Луганськ: Елтон-2, 2010. – С. 80.

389. Сідельникова Л.П. Теоретико-організаційні домінанти і практика розбудови податково-боргових джерел формування бюджетних ресурсів держави: Монографія./ Л.П. Сідельникова. – Херсон: ПП Грінь Д.С., 2013. – 670 с.

390. Слепов В. А. Глобализация финансовой инфраструктуры / В. А. Слепов, А. В. Егоров // Вестник Российской экономической академии имени Г. В. Плеханова. – 2010. – №2(32). – С. 5-14.

391. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. [Видання 2-ге, виправл. і доповн.]. Київ: Головна редакція УРЕ, 1985. 967 с.

392. Слухай С. В. Міжбюджетні трансфerti у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій: [монографія]. Київ: АртЕк, 2002. 288 с.

393. Смелянцев А.П. Проблема загроз інтересам безпеки України (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03; Харківський військовий університет Міністерства оборони України. Харків, 2001. 18 с.

394. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Наука, 1992. 572 с.

395. Снісаренко О. Б., Отцович А. О. Вплив бюджетної безпеки на соціально-економічний розвиток регіону. URL: <http://eprints.kname.edu.ua/38847/1/56-59.pdf>.

396. Соколова М. А. Влияние процессов финансовой глобализации на национальную экономику / Соколова М. А. Соколова, Тишина В. Н. Тишина // Молодой ученый. – 2015. – №6. – С. 465-469.

397. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення: [монографія] / А. М. Соколовська. – К.: Знання-прес, 2004. – 454 с.

398. Сорос Д. Криза глобального капіталізму: Відкрите суспільство під загрозою / Д. Сорос; [пер. с англ. Р. Ткачук, А. Фролкін]. – К.: Основи, 1999. – 259 с.

399. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. Москва: Catallaxy, 1995. 320 с.

400. Ставнича М. М. Бюджетна безпека регіону в контексті ефективного соціально-економічного розвитку // Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. 2012. № 1. С. 386–394.

401. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

402. Старостенко Г. Г. Бюджетна система / Г. Г. Старостенко, Ю. В. Бумаков. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 240 с.

403. Степанова В. О. Основні шляхи та методи покриття дефіциту державного бюджету України в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи / В. О. Степанова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3(15). – С. 158–161.

404. Стиглиц Д. Ю. Доклад Стиглица о реформе международной валютно-финансовой системы: уроки глобального кризиса: доклад Комиссии финансовых экспертов ООН; пер. с англ. Москва: Междунар. отношения, 2010. С. 50.

405. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції»: офіц. вид. / [А. С. Гальчинський, В. М. Гесць, С. Г. Бабенко та ін.]. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

406. Стратегія національної безпеки України / Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 // Верховна Рада України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n14>.

407. Ступницька Т.М. Проблеми фінансової децентралізації в Україні / Т.М. Ступницька, Г.В. Немченко // Економіка харчової промисловості. – 2016. – Т.8, Випуск 1. – С. 67 – 72.

408. Сунцова О. О. Моделювання оптимальної структури доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації // Актуальні проблеми економіки. 2004. № 2. С. 96–104.

409. Сухарев О. С. Закон Вагнера и модели развития экономики / О. С. Сухарев, В. В. Нехорошев // Экономический анализ: теория и практика. – 2011. – 21 (228). – С. 2-10.

410. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : [монографія] / А. І. Сухоруков; [передмова акад. НАН України С. І. Пирожкова]. – К. : НІПМБ, 2005. – 140 с.

411. Сухоруков А.І. Врахування динамічних зв'язків у системах економічної безпеки / А.І. Сухоруков // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 115–129.

412. Таргулов Я. Финансовая наука (краткий курс). Лекции, читанные на финансовых курсах Комиссариата Финансов Союза Коммун Северной области в октябре-декабре 1918 года/ Я. Тарагулов. – Петроград, 1919. – 184 с.

413. Тарушкин А. Б. Институциональная экономика: [учеб. пособие] / А. Б. Тарушкин. – СПб.: Питер, 2004. – 368 с.

414. Теремцова Н. В. Актуальні питання дослідження поняття стадії бюджетного процесу в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Теремцова // Вісник НТУУ „КПІ”. Політологія, соціологія, право. – 2011. – № 1. – Режим доступу: http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2011-1/11%20-%201_9_%20-%2034.pdf.

415. Теремцова Н. В. Стадії і елементи бюджетного процесу в юридичній науці / Н.В. Теремцова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. (Серия „Юридические науки”).– 2008. – № 2. – С. 353–362. – Том 21 (60).

416. Тібо Ч. Економічна теорія фіскальної децентралізації в публічних фінансах: необхідність, джерела й використання. Київ: Знання, 1961. 198 с.

417. Тінізація економіки в Україні: причини та напрями подолання: монографія / Онищенко В.О., Козаченко Г.В., Погорелов Ю.С., Рудніченко Є.М., Онищенко С.В., Кравченко М.В., Лапінський І.Е.; за заг. ред. В.О. Онищенко, Г.В. Козаченко– Полтава: ПолтНТУ, 2016. – 324 с.

418. Трушин А. О. Стратегические аспекты модернизации предприятий в условиях глобализации / А. О. Трушин // Вестник Российской экономической академии имени Г. В. Плеханова. – 2010. – №2(32). – С. 15-21.

419. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки и отношенческая контракция / О. Уильямсон. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с. – С. 688.

420. Федосов В. Бюджетний менеджмент: підручник / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.

421. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / В.Федосов, В.Опарін, С.Львовчкін – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.

422. Федосов В. Фінансова інфраструктура в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: монографія / В.Федосов, В.Опарін, С.Львовчкін – К.: КНЕУ, 2016. – 695 с.

423. Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К. : Знання. 2012. – 687 с.

424. Фінансове право України : [навч. посіб.]; за ред. Л. К. Воронової. – К.: – Правова єдність, 2009. – С.78.

425. Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки: [монографія / за ред. А. І. Даниленка]. – К.: ІЕ НАНУ, 2003. – 415 с.

426. Фільштейн Л.М. Фінанси України: навч. посібник/ Л.М. Фільштейн. – К.: Державне Центрально-Українське видавництво, 1994. – С.48

427. Финансовая глобализация: возникновение, формы, особенности глобального финансового рынка. Направления развития финансовой глобализации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eumtp.ru/?p=1179>

428. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Изд-во «Наука», 1993. – С.513.

429. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н. Флигстин // Экономическая социология. – 2001. – № 4. – С. 30–31. – Том 2.

430. Фролов Д. Институциональная эволюция постсоветского институционализма // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 130-140.

431. Харазішвілі Ю.М. Регіональні аспекти економічного розвитку і економічної безпеки держави / Сухоруков А.І., Харазішвілі Ю.М. // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право): наук. журн. – К.: НАУ, 2013. – № 2. – С. 51-62.

432. Харазішвілі Ю.М. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13-32.

433. Харазішвілі Ю.М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №3. – С.5-15.

434. Хелд Д. Глобальные трансформации: политика, экономика и культура / Д. Хелд, Д. Гольдблатт и др.; пер. с англ. В. В. Сапова и др. – М. : Праксис, 2004. – 576 с.

435. Чугунов І. Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин / І.Я. Чугунов // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 4. – С. 13 – 22.

436. Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І. Я. Чугунов. – К.: НДФІ, 2005. – 259 с.

437. Чугунов І.Я. Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства / І.Я. Чугунов, Л.В. Лисяк // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 3–11.

438. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. Серія: Економіческая – 2008. – № 6. – С. 4–13.

439. Чухно А. А. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / Чухно А. А., Леоненко П. М., Юхименко П. І. ; за ред. акад. НАН України А. А. Чухна. – К.: Вид-во „Знання”, 2010. – 687 с.

440. Шамшидинова Р. А. Формы проявления финансовой глобализации / Р. А. Шамшидинова // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2008. – № 4. – С. 90–92.

441. Шевченко В. Ю. Глобальні та європейські аспекти фінансової інтеграції: фактори та результати / В. Ю. Шевченко// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 103. – С. 10–14.

442. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01; Рада національної безпеки і оборони України, Ін-т проблем національної безпеки. Київ, 2007.

443. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

444. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія. Київ: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.

445. Шнипко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект / Шнипко О. – К. : Генеза, 2006. – 288 с.

446. Шнипко О.С., Суперечності розвитку як основне джерело загрози безпеці рівноваги економічних систем / О. В. Ареф'єва, О. С. Шнипко // Актуальні проблеми економіки . – 2006. – № 3 (57). – С. 57–64.

447. Шреплер Х.-А. Международные экономические организации. Справочник / Х.-А. Шреплер ; сост.: С. А. Тюпаев, И. Н. Фомичева . – М.: Международные отношения, 1999. – 454 с.

448. Штангрет А. М. Моделювання загроз для економічної безпеки підприємств авіаційної галузі / А. М. Штангрет // Ефективна економіка. – 2011. – № 5. – С. 123–134.

449. Щербина О. В. Бюджетний процес в Україні в контексті змін бюджетного законодавства [Електронне видання] / О. В. Щербина // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – №4. –Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=840>

450. Экономическая безопасность. Производство – Финансы – Банки. / [В. К. Сенчагов и др.] ; под ред. В. К. Сенчагова. – М. : Финстатинформ, 1998. – 412 с.

451. Экономическая и национальная безопасность: учебник / под ред. Л. П. Гончаренко. Москва: ЗАО «Издательство Экономика», 2007. 543 с.

452. Юрій С. І. Концептуальні засади сутності бюджету / С. І. Юрій // Фінанси України. – 2001. – № 10. – С. 3–10.

453. Юрій С. І. Бюджетна система України : навч. посібник / С.І. Юрій, Й. М. Бескид. – К. : НІОС, 2000. – 400 с.

454. Юрків Н. Я. Економічна безпека реального сектора економіки України: стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення: монографія / Н. Я. Юрків. – Л.: ПАІС, 2012. – 400 с.

455. Юрків Н.Я. Виклики та загрози фінансовій системі України /Міжнародна науково-практична конференція «Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи» Полтава.: ПолтНТУ. – С.98– 103.

456. Ярочкин В.И. Теория безопасности / В.И. Ярочкин, Я.В. Бузанова. – М.: Академический проект : фонд «Мир», 2005. – С. 86.

457. Attali J. Millennium: winners and losers in the coming world order / J. Attali – New York: Random House, 1991. – 132 с.

458. Barclays Capital Securities Limited[Electronic source] / World Intellectual Property Organization. 2010. URL: <http://www.bloomberg.com/research/stocks/private/snapshot.asp?privcapId=5685263>.

459. Bell M., Adams C., Fiscal Decentralization Indicators: Local Democratic Governance // Proceedings of 92' annual conference. Atlanta: National Tax Association, 1999. P. 236–241.

460. Campbell J.L. Institutional Change and Globalization. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004. – P. 1.

461. Commons J. R. Institutional Economics [Электронный ресурс] / J. R. Commons // American Economic Review. – V.21. – 1931. – P. 648–657.– Режим доступа: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca>

462. Europe 2020: European Union's ten-year growth strategy. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm.

463. Executive order establishing the committee on economic security and the advisory council on economic security.29/06/1934 [Electronic resource]: Social security in America. Appendix XIII. – Mode of access: <http://www.ssa.gov/history/reports/ces/ces/cesbookapen13.html>.

464. GDP per capita (current US\$) / The World Bank. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/countries/1W?display=map>.

465. Hamilton W. Institution. In: Encyclopedia of the social Sciences. Vol. VIII / W. Hamilton. – N.Y., 1932. – P. 84-87.

466. Hoffmann S. Clash of Globalizations. [Электронный ресурс] / S. Hoffmann // Foreign Affairs. – July/ August 2002. – Режим доступа : http://www.cfr.org/publication/4763/clash_of_globalizations.htm

467. Indicators [Electronic recourse] / The World Bank. – Accessed mode : <http://www.worldbank.org/>

468. Levitt T. The Globalization of Markets / T. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – №61 (3). – P. 92-102.

469. Luciani J. The Economic Content of Security // Journal of Public Policy. 1988. Vol. 8, No 2. Apr. Jun. P. 151–173. URL : <http://jpublicpolicy.com/>.

470. Ministry of Economics, Finance and Industry of France [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finances.gouv.fr>

471. Ohmae K. Triad Power. The Coming Shape of Global Competition / K. Ohmae. – New York: Free Press, 1985. – 345 p.

472. Onishchenko S. Preventing threats as a precondition to increase the level of Economic Security of the State / Z.Varnaliy, S. Onishchenko, A.Masliy // Scientific Journal «ScienceRise». – 2016. № 7/1(24). – С. 41-46. DOI: 10.15587/2313-8416.2016.74409.

473. Onishchenko S.V. The formation of effective budget policy of Ukraine / S. V. Onishchenko // Theses of the 14th International Scientific Conference Information Technologies and Management 2016, April 14 –15, 2016 (Riga, Latvia). – P. 167 – 168.

474. Onishchenko S.V. The system of indicators of Budget security as a factor in ensuring financial stability in the context of Globalization / S.V. Onishchenko // International Collection of scientific proceedings «European Cooperation», 2 (9) – 2016. - In consideration of editorial board. P. 48-60.

475. Onyshchenko S.V. System of indicators for the State budget security estimation with the account of structural changes in the external and internal environment / S. V. Onyshchenko // European Applied Sciences. – Germany, 2017. – № 2. – P. 5 – 10.

476. Onyshchenko S.V. The problem of using budget funds for regional and local level / S. V. Onyshchenko, S. P. Sivitska // Economics and Region. – Poltava: PoltNTU. – 2017. – Vol. № 7 (63). – P. 57 – 68.

477. Rodden J., Rose-Ackerman S. Does federalism Preserve Markets? // Virginia Law Review. 1997. Vol. 83. P. 1521–1572.

478. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. – SAGE, 1992. – 211 p.

479. Robertson R. The Relativization of Societies: Modern Religion and Globalization / R. Robertson // *Cults, Culture, and the Law: Perspectives on New Religious Movements* / Ed. by Thomas Robbins, William C. Shepherd and James McBride. – Chicago: Scholars Press, 1985. – P. 31–42.

480. Schneider, Fr. Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162 Countries / Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.economics-ejournal.org>.

481. The Global Competitiveness Report [Электронный ресурс] / The World Economic Forum. – Режим доступа: <http://www.weforum.org/reports>

482. Veblen T. The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays / T. Veblen. – N.Y.: Huebsch, 1919. – 476 p.

483. Veseth M. Selling Globalization. The Myth of the Global Economy / M. Veseth. – L.: Lynne Rienner Pub, 1998. – 215 p.

484. Waters M. Globalization (Key Ideas) / M. Waters. – London: N.Y.: Routledge, 1995. – 272 p.

485. Weingast B. R. Second Generation Fiscal Federalism : Implications for Decentralized Democratic Governance Development // Conference on New Perspectives on Fiscal Federalism; Intergovernmental Relations, Competition and Accountability; Social Science Research Center (WZB), Berlin, October 18–20, 2007.

Додаток А

Таблиця А 1.

Генезис поглядів щодо поняття «безпека»

Етапи розвитку безпекознавства	Уявлення про безпеку	Парадигма безпеки (модель постановки проблем безпеки та їх вирішення)	Категорія
1	2	3	4
Древня Греція (IV с. до н.е., філософ Платон)	Відсутність для людини небезпеки чи зла (уявлення як про благого)	Філософська Метафізична	Філософська
Древній Рим (II с. до н.е., лікар Гален)	Стан організму людини, який захищений від захворювань	Біологічна	Медична
Середньовіччя (XII ст., словник Робера)	Спокійний стан духу людини, що вважається захищеним від певної небезпеки	Філософська Схоластична	Філософська
Філософські концепції XVII-XVIII ст. (Т. Гоббс, Д. Локк, Ж.Ж. Руссо, Б.Спіноза) (перші спроби осмислення безпеки держави)	Стан, ситуація спокою, що з'являється у результаті відсутності реальної небезпеки (як фізичної, так і моральної)	Філософська Загальнонаукова	Філософська
Становлення правових відносин у Західних країнах на основі філософських концепцій XVII-XVIII ст. (англійський Білл про права 1689 р., 1710 р. – конституція П.Орлика (Україна); американська Декларація незалежності 1776 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р.	Невід'ємне природне право людини, що охороняється державою	Правова, що заснована на концепції природного права	Правова
Формування поняття «державна безпека» в нормативних актах XIX ст. (російське «Положення про заходи охорони державного порядку і суспільного спокою 1881 р.»)	Захищеність держави, державного порядку та суспільного спокою	Правова	Правова
Формування поняття «національна безпека» на початку XX ст. (послання Президента Т. Рузвельта до Конгресу США 1904 р.)	Захист національних інтересів	Системна	Соціально-політична
Активне розширення господарської діяльності людини у XX-XXI ст., формування поняття «економічна безпека»	Стан поінформованості про можливі небезпеки господарської діяльності людини для вірогідного прийняття заходів попередження загроз	Системна	Економічна

Додаток Б

Таблиця Б 1.

Систематизація підходів до трактування поняття «фінансова безпека держави»

Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р., № 60.	«...такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання».
Геєць В., Кваснюк Б. та ін. Концепція економічної безпеки України.	«...захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань».
Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення).	– важлива складова частина економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності й конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України, яка відображається через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів та наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів; – ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин; – рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань; – стан фінансової, грошово-кредитної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; – стан фінансових потоків економіки, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання й саморегулювання; – якість фінансових інструментів та послуг, що запобігає негативному впливові можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних і потенційних клієнтів, а також гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів.
Варналій З.С. Економічна безпека: навчальний посібник.	«це стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх та зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення й ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток у цілому».

Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення.	«...такий стан фінансово-кредитної сфери, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій та послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання й населення в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток».
Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення.	«...стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання».
Єпіфанов А.О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ.	«...стан фінансово-кредитної сфери країни, що характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатністю забезпечувати стійкий економічний розвиток держави».
Сухоруков А.І., Ладюк О.Д. Фінансова безпека держави.	«...захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, який гарантує здатність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення соціально-економічного розвитку та обслуговування фінансових зобов'язань».
Губський Б.В. Економічна безпека держави: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення.	«...стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової системи, який характеризується спроможністю держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи, її структурну збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів».
Ревак О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: теоретичний аспект.	«...такий динамічний стан фінансових відносин, за якого б створювались сприятливі умови та необхідні ресурси для розширеного відтворення економічного росту та підвищення життєвого рівня населення, удосконалення національної фінансової системи для успішної протидії внутрішнім і зовнішнім факторам дестабілізації фінансового стану в державі».
Омелянович Л.О. Економічна безпека торговельного підприємства.	стан фінансово-кредитної сфери, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз та дозволяє забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи, економічне зростання та соціальний розвиток.
Бурцев В. В. Фактори фінансової безпеки	«...комплекс заходів, методів і засобів з захисту економічних інтересів держави на макрорівні, корпоративних структур, фінансової діяльності суб'єктів господарювання на мікрорівні»; «...здатність органів держави: забезпечувати стійкість економічного розвитку держави; стійкість платіжно-розрахункової системи і основних фінансово-економічних параметрів; нейтралізувати вплив світових фінансових криз і навмисних дій світових акторів (держав, ТНК, субдержавних угруповань тощо), тіньових (кланово-корпоративних, мондіалістських, мафіозних тощо) структур на національну економічну і соціально-політичну систему; запобігати крупно масштабній втечі капіталів за кордон; «втечу капіталу» з реального сектора економіки; запобігати конфліктам між владами різних рівнів з приводу розподілу і використання ресурсів національної бюджетної системи; найбільш оптимально для економіки країни залучати й використовувати кошти іноземних запозичень; запобігати злочинам і адміністративним правопорушенням у фінансових правовідносинах (у тому числі легалізації («відмиванню») доходів, одержаних злочинним шляхом».

Додаток В

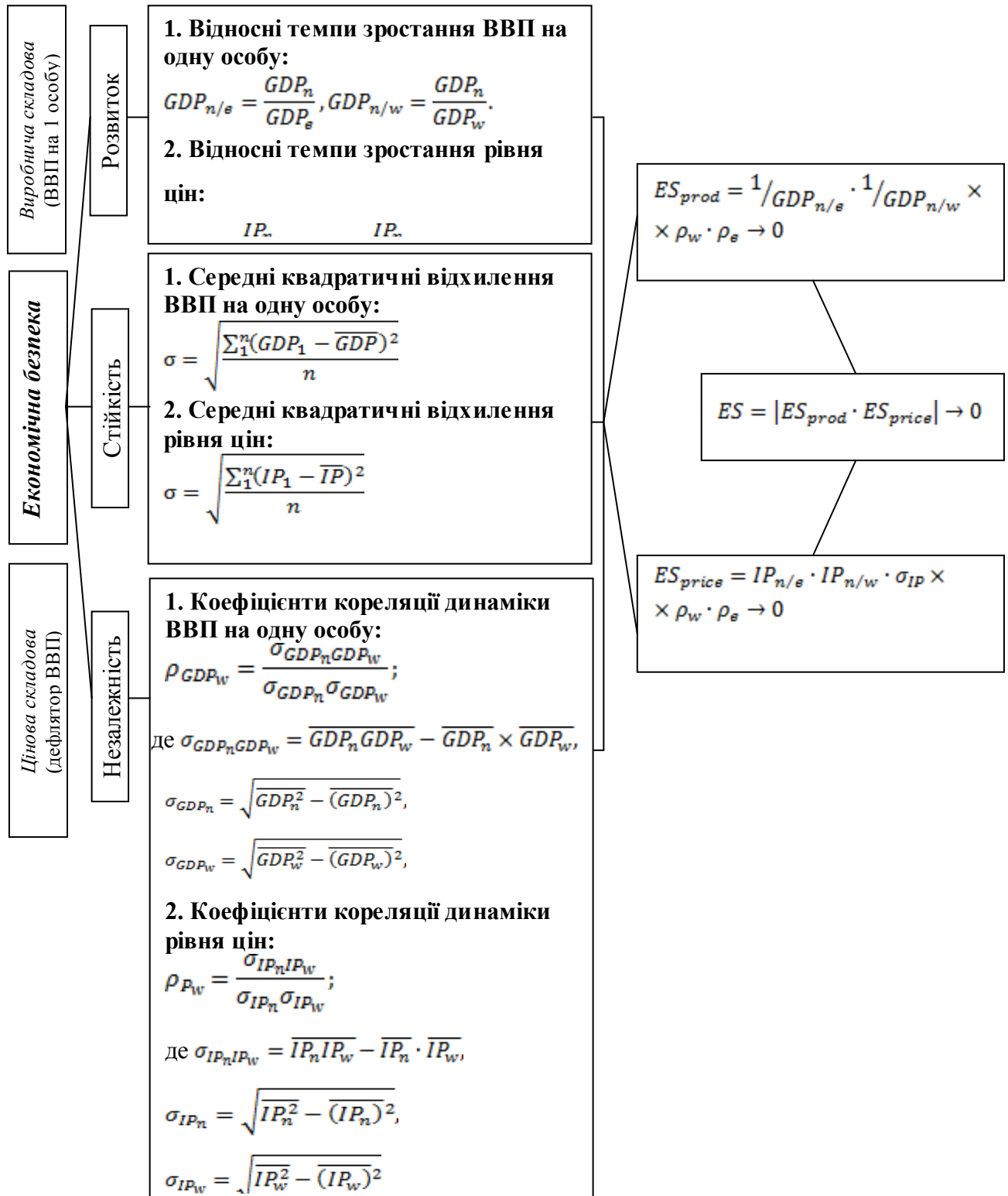

Рис. В.1. Алгоритм інтегральної оцінки рівня економічної безпеки країни, розробленої З.С. Варналієм, Д.Д. Буркальцевою та О.С. Сасенко

Додаток Г

Таблиця Г

Індикатори та характеристичні значення індикаторів економічної безпеки України за офіційною методикою 2013 року

№ з/п	Індикатор	Одиниця виміру	Критичний рівень ($x^L_{крит}$)	Небезпечний рівень ($x^L_{небезп}$)	Незадовільний рівень ($x^L_{нездов}$)	Задовільний рівень ($x^L_{здов}$)	Оптимальний рівень ($x^L_{опт}$)	Оптимальний рівень ($x^R_{опт}$)	Задовільний рівень ($x^R_{здов}$)	Незадовільний рівень ($x^R_{нездов}$)	Небезпечний рівень ($x^R_{небезп}$)	Критичний рівень ($x^R_{крит}$)	Вагові коефіцієнти (d_i)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
I. Макроекономічна безпека													
1.1	Різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати	в.п.	-15,0	-10,0	-6,0	-3,0	-0,5	0,5	2,0	5,0	8,0	12,0	0,0828
1.2	Рівень «тінізації» економіки	% до ВВП						13	18	22	25	30	0,0950
1.3	Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України	% до ВВП	-7	-5	-4	-3	-1,5	1,5	3	5	7	10	0,0914
1.4	Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці)	%						5	6	7	8	9	0,0914
1.5	Рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців)	% до заг. чис. безроб.						20	30	35	40	50	0,0894
1.6	Різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються	в.п.	-2	-1,5	-1	1	2						0,0717
1.7	Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)	%	-2	-1	-0,5	1	2	3	4	5	8	12	0,0854
1.8	Відношення наявного доходу населення до ВВП	%	40	43	45	50	53	55	58	60	63	65	0,0837
1.9	Схильність населення до заощаджень	%	3	5	8	10	12	14	16	18	20	22	0,0759
1.10	Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів	разів	1	1,1	1,2	1,4	1,6						0,0798
1.11	Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27	%	10	25	50	70	90						0,0711
1.12	Зайнятість населення в неформальному секторі економіки	% до заг. чис. зайнят						5	10	15	20	25	0,0824

II. Фінансова безпека													
1. Бюджетна безпека													
2.1.1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП	%	-6	-5	-4	-3	-2	3	5	6	8	10	0,2671
2.1.2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління	% до ВВП	-3	-2	-1	-1	0	0	1	2	3	5	0,2482
2.1.3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	%	18	19	20	23	25	28	30	33	35	37	0,2203
2.1.4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	%						6	7	10	13	16	0,2644
2. Грошово-кредитна безпека													
2.2.1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3)	%						20	22	25	30	35	0,1615
2.2.2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку)	в.п.	-1	0	1	2	3	4	5	6	9	11	0,1697
2.2.3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін	в.п.	-7	-3	-1	1	3	5	7	9	11	15	0,1725
2.2.4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	%	1	2	3	4	5	9	12	15	18	21	0,1523
2.2.5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю)	%	25	30	40	50	60						0,1697
2.2.6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни	млрд. доларів США						1,0	2	5	10	15	0,1743
3. Валютна безпека													
2.3.1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	%	90	94	95	96	97	104	106	108	112	130	0,1775
2.3.2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні	гривень	-1,2	-0,8	-0,5	-0,3	0,0	0,3	0,5	0,8	1,2	2,5	0,1505
2.3.3	Валові міжнародні резерви України	місяців імпорту	1,5	2	2,5	3	5						0,1801
2.3.4	Частка кредитів в іноземній валюті в заг. обсязі наданих кредитів	%						20	30	37	45	50	0,1496
2.3.5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти	млрд. доларів США	-8	-4	-3	-2	0	0	5	7	8	10	0,1657
2.3.6	Рівень доларизації грошової маси	%						15	20	24	27	30	0,1767

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
4. Боргова безпека													
2.4.1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	%						20	30	40	50	60	0,2195
2.4.2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	%						40	45	55	60	70	0,2214
2.4.3	Середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку	%						4	5	7	9	11	0,1830
2.4.4	Індекс ЕМВІ+Україна	%						200	300	500	700	1000	0,1778
2.4.5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	%	20	36	41	45	50						0,1983
5. Безпека небанківського фінансового ринку													
2.5.1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП)	%	1	2	4	6	8						0,3496
2.5.2	Рівень капіталізації лістингових компаній	% до ВВП	15	30	40	50	70	90	105	120	140	150	0,3295
2.5.3	Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 %)	разів						0	1	2	3	4	0,1278
2.5.4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя)	%						10	12	15	20	30	0,1931
6. Банківська безпека													
2.6.1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України	%						2	3	4	5	7	0,1510
2.6.2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті	%	50	70	80	85	90	110	130	140	160	180	0,1425
2.6.3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків	%	10	12	15	18	20	25	30	35	40	60	0,1371
2.6.4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів	разів						1	1,2	1,8	2,2	3	0,1487
2.6.5	Рентабельність активів	%	-1	0	0	0,5	1	1,5	2	2,5	3	3,5	0,1496
2.6.6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	%	0,5	0,65	0,8	0,85	1	1,0	1,5	1,8	2	3	0,1359
2.6.7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи	%						30	35	40	50	60	0,1351
III. Виробнича безпека													
3.1	Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи	%	20	30	40	60	80						0,0531
3.2	Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю	в.п.	-15	-10	-5	0	1						0,0284
3.3	Різниця індексу промислового виробництва України та Росії	в.п.	-5	-2	0	3	5						0,0284
3.4	Ступінь зносу основних засобів промисловості	%	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80	0,0733
3.5	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	%	1	2	3	5	7	12	30	45	60	75	0,0730
3.6	Трудомісткість промислового виробництва	%	4	8	10	15	20	25	30	40	45	50	0,0683
3.7	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств	%	1	3	4	5	6	10	20	30	40	60	0,0686
3.8	Обсяг виконаних будівельних робіт	% до 1990 року	10	20	40	60	90						0,0653

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
3.9	Ступінь зносу основних засобів у будівництві	%	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80	0,0673
3.10	Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва	%	-1	3	4	5	6	10	20	30	40	60	0,0666
3.11	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	%	5	10	15	20	30	40	50	60	70	80	0,0716
3.12	Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку	%	-5	0	1	3	5	8	10	12	13	15	0,0673
3.13	Урожайність основних зернових та зернобобових культур	ц з 1 га площі збирання	15	20	25	35	45	55	75	95	100	150	0,0680
3.14	Середній річний удій молока від однієї корови	кг	3000	4500	5000	5500	6000						0,0595
3.15	Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	%	5	7	10	15	25	35	45	55	65	75	0,0669
3.16	Співвідношення імпоротної ціни на газ в Україні та Європі	разів						0,75	0,85	1	1,1	1,2	0,0743
IV. Інвестиційно-інноваційна безпека													
4.1	Валове нагромадження основного капіталу	% до ВВП	18	20	23	25	30						0,0807
4.2	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій	%	55	65	70	75	85						0,0715
4.3	Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища	%	50	60	70	80	90						0,0771
4.4	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП	%	4	4,5	5	6	7						0,0727
4.5	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю)	% до ВВП	10	13	15	20	25	30	50	60	70	80	0,0747
4.6	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни (станом на початок року)	% загального обсягу продукції	50	55	60	70	80						0,0644
4.7	Розмір економіки України	% до світового ВВП	0,15	0,2	0,5	1,5	2,5						0,0658
4.8	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП	%	0,5	1	1,5	2	3						0,0719
4.9	Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету	% до ВВП	0,2	0,3	0,5	0,75	1						0,0654
4.10	Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення	осіб на 1 тис. осіб	5	10	13	17	22						0,0642
4.11	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств	%	5	10	15	25	35						0,0843
4.12	Питома вага реалізованої інновац. продукції в обсязі промисловості	%	3	7	15	20	25						0,0855

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
4.13	Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях	% до ВВП	0,4	0,6	0,8	1	1,5						0,0703
4.14	Частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету (обстеження домогосподарств)	%	20	30	45	60	80						0,0516
V. Зовнішньоекономічна безпека													
5.1	Відкритість економіки	%						75	85	90	95	100	0,0835
5.2	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	разів	0,85	0,9	0,95	0,975	1	1,2	1,25	1,3	1,5	1,7	0,1061
5.3	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів	%						5	8	15	20	25	0,0885
5.4	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів	%						5	8	15	20	25	0,0935
5.5	Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів	%						5	6	7	8	10	0,0909
5.6	Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів	%						5	8	12	15	20	0,0877
5.7	Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів	%	0,1	3	5	8	15	20	30	40	50	60	0,0981
5.8	Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни	%	5	7	10	12,5	15	17	19	22	25	30	0,0992
5.9	Індекс умов торгівлі (ціновий)	%	85	90	95	105	110						0,0996
5.10	Завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи	%	50	60	70	80	90						0,0774
5.11	Завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи	%	50	60	70	80	90						0,0754
VI. Демографічна безпека													
6.1	Чисельність наявного населення	% до рівня 1990 року	85	90	95	97	100						0,1265
6.2	Очікувана тривалість життя при народженні	років	66	68	70	75	78						0,1265
6.3	Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими	осіб						4	5	7	9	11	0,1431
6.4	Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення	осіб	-2	-1	0	1	1,5						0,1874
6.5	Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітного періоду) – коефіцієнт старіння	%	11	13	15	17	18	20	21	22	23	25	0,1625
6.6	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне	%	35	36	38	40	45	50	51	52	53	55	0,1265

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
6.7	Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)	осіб	-2,0	-1,0	0,0	1,0	2,0	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	0,1274
VII. Соціальна безпека													
7.1	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів	%						18	20	23	25	30	0,0911
7.2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу	разів	1,5	1,8	2	2,5	3						0,0857
7.3	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність	разів	1	1,5	1,5	1,75	2						0,0808
7.4	Співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів)	разів						4,5	5	5,5	6	7	0,0803
7.5	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств	%						20	25	30	40	50	0,0838
7.6	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	% до ВВП	3	4,5	5,5	6,5	7						0,0651
7.7	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту	% до ВВП	3	4,5	5,5	6,5	7						0,0610
7.8	Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, на 100 тис. осіб населення	осіб						0	6	12	20	30	0,0583
7.9	Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, на 100 тис. осіб населення	осіб						0	10	20	40	60	0,0583
7.10	Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років	%	55	60	65	70	80						0,0544
7.11	Сума невикраденої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітної року	%						0	0,5	2,5	5	10	0,0847
7.12	Рівень злочинності (на 100 тис. осіб населення)	кількість злочинів						1000	1100	1200	1300	1400	0,0529
7.13	Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, до населення відповідної вікової групи	%	50	53	55	58	60						0,0823
7.14	Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні	разів						0	2	3	4	5	0,0612
7.15	Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати	разів					1	1,5	2	3,5	5	6	0,0911

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
VIII. Енергетична безпека													
8.1	Частка власних джерел у балансі паливно-енергет. ресурсів держави	%	40	50	60	70	80	100					0,1153
8.2	Рівень імпоротної залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії	%						30	40	50	55	60	0,1193
8.3	Частка імпорту палива з однієї країни у загальному обсязі його імпорту	%						25	30	40	50	60	0,1199
8.4	Знос основних виробничих фондів підприємств ПЕК	%	5	10	15	20	30	40	45	50	60	70	0,1090
8.5	Відношення інвестицій у підприємства ПЕК до ВВП	%	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5	3,5	4,0	5,0	6,0	7,0	0,1090
8.6	Енергоємність ВВП	кг ум. палива/грн.	0,7	0,5	0,45	0,35	0,25						0,1216
8.7	Запаси природного газу	місяців спожив.	2	2,5	3	4	4,5	6	6,5	7	7,5	8	0,0499
8.8	Запаси кам'яного вугілля	місяців спожив.	2	2,5	3	4	4,5	6	6,5	7	7,5	8	0,0499
8.9	Частка відновл. джерел у загальному постачанні первинної енергії	%	2	3	3,5	4	6						0,0994
8.10	Частка втрат при транспортуванні та розподіленні енергії	%						1,1	1,4	1,6	1,8	2	0,1066
IX. Продовольча безпека													
9.1	Добова калорійність харчування людини	тис. ккал	2250	2500	2700	2900	3100						0,0945
9.2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів	% на 1 особу	80	85	90	95	105						0,1048
9.3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів	% на 1 особу	80	85	90	95	105						0,1071
9.4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць	% на 1 особу	80	85	90	95	105						0,0971
9.5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії	% на 1 особу	80	85	90	95	105						0,0921
9.6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру	% на 1 особу	80	85	90	95	105						0,0870
9.7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі	% на 1 особу	80	85	90	95	105						0,0958
9.8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур	% на 1 особу	80	85	90	95	105						0,1021
9.9	Виробництво зерна на одну особу на рік	тонн	0,6	0,7	0,8	0,9	1						0,0893
9.10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду до споживання	%	5	15	30	40	50	60	65	70	80	100	0,0351
9.11	Частка продажу імпортних продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств	%						12	16	20	23	25	0,0948

Джерело: Складено автором за Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 р. № 1277) [1].

Додаток Д

Таблиця Д.1

Нормалізовані значення індикаторів економічної безпеки України з урахуванням їх вагових коефіцієнтів у 2001-2015 рр. (за методичними рекомендаціями 2013 року)

№ з/п	Індикатор	Одиниця виміру	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
I. Макроекономічна безпека																	
1.1	Різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати	в.п.	0,0356	0,0215	0,0493	0,0242	0,0003	0,0291	0,0541	0,0585	0,0689	0,0480	0,0629	0,0185	0,0393	0,0828	0,0104
1.2	Рівень «тінізації» економіки	% до ВВП	0,0165	0,0164	0,0186	0,0186	0,0188	0,0188	0,0181	0,0163	0,0143	0,0150	0,0173	0,0178	0,0163	0,0136	0,0143
1.3	Сальдо поточного рахунку плат. балансу України	% до ВВП	0,0668	0,0117	0,0478	0,0174	0,0738	0,0914	0,0607	0,0165	0,0914	0,0827	0,0250	0,0060	0,0023	0,0540	0,0914
1.4	Рівень безробіття (за методологією МОП)	%	0,0151	0,0171	0,0181	0,0174	0,0512	0,0585	0,0658	0,0658	0,0178	0,0162	0,0384	0,0457	0,0494	0,0177	0,0181
1.5	Рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців)	% до заг. чис. безроб.	0,0143	0,0148	0,0154	0,0177	0,0145	0,0443	0,0540	0,0738	0,0894	0,0576	0,0744	0,0751	0,0763	0,0892	0,0697
1.6	Різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються	в.п.	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0502	0,0717
1.7	Індекс споживчих цін (до грудня попереднього року)	%	0,0450	0,0478	0,0090	0,0167	0,0135	0,0162	0,0123	0,0092	0,0167	0,0109	0,0581	0,0547	0,0626	0,0082	0,0047
1.8	Відношення наявного доходу населення до ВВП	%	0,0644	0,0351	0,0457	0,0422	0,0161	0,0163	0,0167	0,0163	0,0150	0,0139	0,0143	0,0134	0,0130	0,0143	0,0162
1.9	Схильність населення до заощаджень	%	0,0144	0,0630	0,0530	0,0759	0,0759	0,0622	0,0458	0,0193	0,0650	0,0548	0,0759	0,0759	0,0541	0,0397	0,0024
1.10	Відношення обсягів заробітної плати до обсягів соц. допомог та інших одержаних поточних трансфертів	разів	0,0457	0,0436	0,0489	0,0348	0,0258	0,0344	0,0493	0,0393	0,0163	0,0257	0,0363	0,0355	0,0280	0,0276	0,0213
1.11	Відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27	%	0,0111	0,0111	0,0111	0,0111	0,0111	0,0111	0,0111	0,0111	0,0111	0,0129	0,0144	0,0158	0,0159	0,0160	0,0095
1.12	Зайнятість населення в неформальному секторі економіки	% до заг. чис. зайнят	0,0448	0,0419	0,0422	0,0349	0,0136	0,0143	0,0143	0,0138	0,0141	0,0147	0,0149	0,0147	0,0153	0,0153	0,0157
II. Фінансова безпека																	
I. Бюджетна безпека																	
2.1.1	Віднош. дефіциту/профіциту держ. бюджету до ВВП	%	0,2671	0,2671	0,2671	0,2671	0,2671	0,2671	0,2671	0,2671	0,2434	0,1637	0,2671	0,2462	0,2284	0,2142	0,2671
2.1.2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління	% до ВВП	0,1129	0,1210	0,2133	0,1878	0,2232	0,2142	0,2032	0,1652	0,1402	0,2373	0,1992	0,2140	0,2260	0,1976	0,1183
2.1.3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	%	0,2203	0,2203	0,2166	0,2203	0,1704	0,1532	0,1687	0,1554	0,1756	0,1971	0,1673	0,1533	0,1699	0,1959	0,1331
2.1.4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету	%	0,0518	0,0422	0,0465	0,0493	0,0521	0,1692	0,2644	0,2644	0,0440	0,0482	0,0387	0,0317	0,0256	0,0179	0,0225

Продовження табл. Д.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
2. Грошово-кредитна безпека																	
2.2.1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (М0/М3)	%	0,0266	0,0277	0,0321	0,0309	0,0280	0,0729	0,0772	0,0269	0,0293	0,0276	0,0768	0,0886	0,0894	0,0673	0,0747
2.2.2	Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ)	в.п.	0,0230	0,0279	0,0328	0,0815	0,0946	0,0871	0,0979	0,0824	0,0969	0,1290	0,0907	0,1620	0,1391	0,1697	0,1052
2.2.3	Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депоз. корпораціями (крім НБУ) в нац. валюті, відносно індексу спож. цін	в.п.	0,0260	0,0216	0,0345	0,1052	0,1701	0,1494	0,1491	0,0365	0,1722	0,1509	0,1214	0,0291	0,0306	0,1725	0,1326
2.2.4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у заг. структурі кредитів, наданих резидентам	%	0,1523	0,1523	0,0958	0,0257	0,0257	0,0191	0,0170	0,0167	0,0192	0,0224	0,0255	0,0278	0,0301	0,0299	0,1352
2.2.5	Питома вага довгострокових кредитів у заг. обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю)	%	0,0135	0,0186	0,0296	0,0507	0,0621	0,0405	0,0456	0,0740	0,0719	0,0629	0,0364	0,0294	0,0259	0,0096	0,0099
2.2.6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни	млрд. доларів США	0,1298	0,1095	0,1048	0,0737	0,0872	0,0745	0,0252	0,0283	0,0269	0,0317	0,0330	0,0306	0,0286	0,0286	0,0252
3. Валютна безпека																	
2.3.1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	%	0,1775	0,1775	0,1775	0,1775	0,1542	0,1775	0,1775	0,1722	0,0312	0,1775	0,1775	0,1775	0,1775	0,0310	0,0251
2.3.2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні	гривень	0,0142	0,0141	0,0141	0,0142	0,0149	0,0149	0,0149	0,0098	0,0094	0,0095	0,0094	0,0094	0,0094	0,0094	0,0335
2.3.3	Валові міжнародні резерви України	місяців імпорту	0,0504	0,0648	0,1009	0,1153	0,1693	0,1693	0,1747	0,1801	0,1783	0,1801	0,1531	0,1297	0,1153	0,0288	0,1531
2.3.4	Частка кредитів в іноз. вал. в заг. обсязі наданих кредитів	%	0,0823	0,0725	0,0724	0,0704	0,0661	0,0296	0,0299	0,0253	0,0294	0,0273	0,0774	0,0908	0,1034	0,0275	0,0268
2.3.5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти	млрд. доларів США	0,1632	0,1626	0,1535	0,1495	0,1568	0,1419	0,1373	0,1142	0,0264	0,0320	0,0246	0,0325	0,1277	0,1590	0,1400
2.3.6	Рівень доларизації грошової маси	%	0,1505	0,1473	0,1343	0,1039	0,1097	0,0711	0,1170	0,0346	0,0335	0,0342	0,0349	0,0330	0,0317	0,0330	0,0331
4. Боргова безпека																	
2.4.1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	%	0,1468	0,1601	0,1800	0,1987	0,2195	0,2195	0,2195	0,2195	0,1545	0,1320	0,1478	0,1469	0,1310	0,0375	0,0332
2.4.2	Відношення обсягу валового зовн. боргу до ВВП	%	0,1387	0,1503	0,1661	0,1672	0,1727	0,1524	0,1238	0,1197	0,0351	0,0360	0,0401	0,0405	0,0396	0,0323	0,0236
2.4.3	Середньозважена дохідність ОВДП на перв. ринку	%	0,0257	0,0358	0,0315	0,0358	0,1052	0,0295	0,1151	0,0339	0,0330	0,0341	0,0292	0,0311	0,0307	0,0300	0,0308
2.4.4	Індекс ЕМВІ+Україна	%	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778	0,1778
2.4.5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	%	0,0300	0,0407	0,0623	0,0687	0,1899	0,1191	0,1160	0,0670	0,0536	0,0631	0,0525	0,0360	0,0284	0,0118	0,0222
5. Безпека небанківського фінансового ринку																	
2.5.1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП)	%	0,1038	0,1375	0,1894	0,2668	0,1717	0,1588	0,1573	0,1585	0,1482	0,1445	0,1219	0,1066	0,1377	0,1189	0,1050

Продовження табл. Д.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
2.5.2	Рівень капіталізації лістингових компаній	% до ВВП	0,0158	0,0325	0,0378	0,0800	0,1274	0,1964	0,3295	0,0396	0,0555	0,0697	0,0600	0,0865	0,0941	0,1283	0,0141
2.5.3	Рівень волатильності індексу ПФТС, кількість критичних відхилень (-10 %)	разів	0,1022	0,1278	0,1022	0,1278	0,1278	0,1278	0,1022	0,0170	0,1022	0,0767	0,1022	0,1022	0,1278	0,1022	0,1022
2.5.4	Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя)	%	0,0279	0,0917	0,0257	0,0242	0,1480	0,1519	0,1468	0,1545	0,1703	0,1344	0,1327	0,1931	0,1349	0,1111	0,1197
6. Банківська безпека																	
2.6.1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України	%	0,0230	0,0755	0,1087	0,1148	0,1450	0,1510	0,1510	0,1419	0,0225	0,0189	0,0220	0,0238	0,0275	0,0157	0,0096
2.6.2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті	%	0,0694	0,0784	0,0838	0,1296	0,1075	0,0270	0,0220	0,0187	0,0226	0,0270	0,0670	0,1299	0,1224	0,0675	0,0265
2.6.3.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків	%	0,0594	0,0704	0,0452	0,0263	0,1302	0,1228	0,0823	0,0729	0,0779	0,0141	0,0150	0,0576	0,0877	0,0960	0,0160
2.6.4.	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів	разів	0,1487	0,1487	0,1487	0,1487	0,0927	0,0763	0,0199	0,0277	0,0145	0,0238	0,0288	0,0212	0,0913	0,0275	0,0230
2.6.5.	Рентабельність активів	%	0,1496	0,1496	0,1496	0,1496	0,1496	0,1430	0,1496	0,1496	0,0010	0,0191	0,0371	0,1167	0,0969	0,0014	0,0003
2.6.6.	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	%	0,0022	0,0022	0,0024	0,0018	0,0020	0,0022	0,0020	0,0025	0,0023	0,0009	0,0009	0,0009	0,0009	0,0009	0,0009
2.6.7.	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи	%	0,0859	0,0841	0,0915	0,0964	0,1018	0,1063	0,1186	0,1171	0,1094	0,0983	0,0995	0,0885	0,0810	0,0718	0,0236
III. Виробнича безпека																	
3.1	Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи	%	0,0037	0,0041	0,0044	0,0049	0,0053	0,0059	0,0063	0,0080	0,0095	0,0105	0,0160	0,0186	0,0204	0,0225	0,0399
3.2	Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю	в.п.	0,0284	0,0284	0,0272	0,0284	0,0284	0,0284	0,0284	0,0130	0,0107	0,0137	0,0122	0,0100	0,0180	0,0211	0,0093
3.3	Різниця індексу промислового виробництва України та Росії	в.п.	0,0284	0,0253	0,0284	0,0270	0,0114	0,0168	0,0186	0,0066	0,0127	0,0253	0,0227	0,0078	0,0062	0,0134	0,0114
3.4	Ступінь зносу основних засобів промисловості	%	0,0559	0,0520	0,0493	0,0465	0,0471	0,0460	0,0454	0,0469	0,0413	0,0396	0,0487	0,0479	0,0485	0,0000	0,0425
3.5	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	%	0,0730	0,0730	0,0730	0,0730	0,0730	0,0722	0,0582	0,0466	0,0368	0,0342	0,0524	0,0395	0,0149	0,0444	0,0465
3.6	Трудомісткість промислового виробництва	%	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0437	0,0426	0,0460	0,0481	0,0423	0,0422
3.7	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств	%	0,0370	0,0247	0,0316	0,0508	0,0617	0,0659	0,0659	0,0535	0,0192	0,0343	0,0508	0,0329	0,0274	0,0226	0,0110
3.8	Обсяг виконаних будівельних робіт	% до 1990 року	0,0155	0,0146	0,0184	0,0216	0,0202	0,0222	0,0257	0,0216	0,0112	0,0106	0,0118	0,0101	0,0087	0,0074	0,0066

Продовження табл. Д.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
3.9	Ступінь зносу основних засобів у будівництві	%	0,0510	0,0503	0,0525	0,0559	0,0604	0,0662	0,0673	0,0660	0,0592	0,0537	0,0420	0,0470	0,0513	0,0511	0,0471
3.10	Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва	%	0,0334	0,0207	0,0240	0,0237	0,0240	0,0280	0,0253	0,0360	0,0137	0,0200	0,0173	0,0163	0,0167	0,0507	0,1054
3.11	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	%	0,0570	0,0576	0,0587	0,0574	0,0594	0,0424	0,0331	0,0139	0,0137	0,0121	0,0120	0,0119	0,0118	0,0118	0,0117
3.12	Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку	%	0,0653	0,0592	0,0471	0,0518	0,0424	0,0545	0,0552	0,0673	0,0639	0,0673	0,0673	0,0673	0,0572	0,0172	0,0417
3.13	Урожайність основних зернових та зернобобових культур	ц з 1 га площі збирання	0,0437	0,0439	0,0223	0,0453	0,0422	0,0384	0,0321	0,0539	0,0473	0,0434	0,0571	0,0492	0,0611	0,0662	0,0627
3.14	Середній річний удій молока від однієї корови	кг	0,0107	0,0114	0,0115	0,0134	0,0158	0,0171	0,0172	0,0182	0,0202	0,0205	0,0212	0,0227	0,0234	0,0338	0,0272
3.15	Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	%	0,0474	0,0478	0,0463	0,0454	0,0439	0,0492	0,0519	0,0526	0,0607	0,0591	0,0669	0,0669	0,0658	0,0656	0,0615
3.16	Співвідношення імпортової ціни на газ в Україні та Європі	разів	0,0743	0,0743	0,0743	0,0743	0,0743	0,0743	0,0495	0,0743	0,0743	0,0575	0,0669	0,0446	0,0446	0,0446	0,0130
IV. Інвестиційно-інноваційна безпека																	
4.1	Валове нагромадження основного капіталу	% до ВВП	0,0298	0,0256	0,0355	0,0460	0,0429	0,0614	0,0727	0,0690	0,0190	0,0169	0,0207	0,0283	0,0175	0,0126	0,0119
4.2	Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій	%	0,0665	0,0575	0,0536	0,0395	0,0263	0,0147	0,0175	0,0143	0,0182	0,0284	0,0170	0,0287	0,0242	0,0243	0,0243
4.3	Інтегр. індекс інвестиц. сприятливості бізнес-середовища	%	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
4.4	Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП	%	0,0076	0,0059	0,0103	0,0096	0,0727	0,0413	0,0647	0,0484	0,0148	0,0218	0,0227	0,0136	0,0081	0,0008	0,0121
4.5	Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю)	% до ВВП	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0074	0,0106	0,0191	0,0140	0,0130	0,0092	0,0070	0,0066	0,0062	0,0038
4.6	Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни (станом на початок року)	% загального обсягу продукції	0,0229	0,0117	0,0240	0,0240	0,0268	0,0238	0,0209	0,0301	0,0240	0,0124	0,0128	0,0127	0,0118	0,0122	0,0110
4.7	Розмір економіки України	% до світового ВВП	0,0102	0,0109	0,0115	0,0134	0,0224	0,0269	0,0286	0,0303	0,0260	0,0268	0,0276	0,0282	0,0283	0,0182	0,0108
4.8	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП	%	0,0319	0,0319	0,0357	0,0342	0,0313	0,0282	0,0267	0,0259	0,0273	0,0259	0,0227	0,0230	0,0233	0,0201	0,0184
4.9	Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету	% до ВВП	0,0306	0,0278	0,0327	0,0654	0,0392	0,0654	0,0654	0,0654	0,0654	0,0654	0,0654	0,0654	0,0281	0,0209	0,0144
4.10	Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення	осіб на 1 тис. осіб	0,0146	0,0137	0,0133	0,0135	0,0131	0,0124	0,0119	0,0115	0,0118	0,0114	0,0107	0,0103	0,0098	0,0099	0,0100
4.11	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств	%	0,0482	0,0492	0,0388	0,0337	0,0277	0,0337	0,0388	0,0364	0,0361	0,0388	0,0432	0,0459	0,0459	0,0408	0,0509

Продовження табл. Д.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
6.4	Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення	осіб	0,1662	0,1662	0,1640	0,1531	0,1662	0,1400	0,1356	0,1159	0,0919	0,0962	0,0766	0,0678	0,0766	0,1137	0,0919
6.5	Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітного періоду) – коефіцієнт старіння	%	0,1486	0,1351	0,1398	0,1518	0,1607	0,1751	0,1770	0,1778	0,1748	0,1636	0,1553	0,1457	0,1372	0,1306	0,1206
6.6	Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне	%	0,0248	0,0257	0,0267	0,0276	0,0286	0,0290	0,0294	0,0293	0,0289	0,0244	0,0282	0,0278	0,0278	0,0273	0,0268
6.7	Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)	осіб	0,4670	0,1047	0,0756	0,0414	0,1184	0,1461	0,1130	0,1368	0,1487	0,1190	0,1071	0,0110	0,0212	0,0296	0,1296
VII. Соціальна безпека																	
7.1	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів	%	0,0911	0,0911	0,0911	0,0911	0,0911	0,0171	0,0164	0,0911	0,0875	0,0793	0,0847	0,0729	0,0811	0,0811	0,0595
7.2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу	разів	0,0107	0,0118	0,0145	0,0186	0,0331	0,0550	0,0665	0,0782	0,0787	0,0693	0,0766	0,0773	0,0799	0,0843	0,0857
7.3	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожитк. мінімуму осіб, які втратили працездатність	разів	0,0055	0,0077	0,0086	0,0110	0,0158	0,0215	0,0239	0,0585	0,0709	0,0312	0,0490	0,0319	0,0569	0,0552	0,0541
7.4	Співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів)	разів	0,0482	0,0139	0,0139	0,0147	0,0134	0,0150	0,0514	0,0803	0,0546	0,0578	0,0675	0,0771	0,0739	0,0739	0,0803
7.5	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств	%	0,0838	0,0132	0,0132	0,0132	0,0132	0,0139	0,0136	0,0143	0,0145	0,0145	0,0145	0,0149	0,0148	0,0148	0,0145
7.6	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	% до ВВП	0,0133	0,0160	0,0185	0,0176	0,0174	0,0185	0,0192	0,0177	0,0217	0,0229	0,0196	0,0229	0,0237	0,0186	0,0087
7.7	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту	% до ВВП	0,0281	0,0358	0,0378	0,0343	0,0436	0,0452	0,0445	0,0479	0,0610	0,0610	0,0518	0,0610	0,0610	0,0475	0,0329
7.8	Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті	осіб на 100 тис. осіб населення	0,0315	0,0258	0,0064	0,0092	0,0113	0,0101	0,0092	0,0085	0,0081	0,0078	0,0075	0,0076	0,0073	0,0075	0,0094
7.9	Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті	осіб на 100 тис. осіб населення	0,0102	0,0093	0,0090	0,0086	0,0083	0,0084	0,0087	0,0090	0,0096	0,0102	0,0104	0,0103	0,0103	0,0115	0,0105
7.10	Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років	%	0,0544	0,0544	0,0544	0,0544	0,0544	0,0544	0,0544	0,0544	0,0544	0,0542	0,0544	0,0544	0,0544	0,0544	0,0528
7.11	Сума невиплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року	%	0,0011	0,0025	0,0034	0,0049	0,0123	0,0108	0,0014	0,0447	0,0010	0,0041	0,0386	0,0474	0,0508	0,0534	0,0068
7.12	Рівень злочинності (на 100 тис. осіб населення)	кількість злочинів	0,0469	0,0529	0,0333	0,0411	0,0482	0,0529	0,0529	0,0529	0,0529	0,0421	0,0383	0,0529	0,0278	0,0355	0,0099

Продовження табл. Д.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
7.13	Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, до населення відповідної вікової групи	%	0,0516	0,0549	0,0560	0,0587	0,0642	0,0653	0,0716	0,0765	0,0642	0,0700	0,0757	0,0798	0,0823	0,0582	0,0587
7.14	Відношення середньоміс. зар. плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні	разів	0,0032	0,0032	0,0032	0,0033	0,0033	0,0034	0,0034	0,0035	0,0037	0,0038	0,0041	0,0050	0,0050	0,0020	0,0023
VIII. Енергетична безпека																	
8.1	Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави	%	0,0300	0,0277	0,0408	0,0408	0,0408	0,0408	0,0438	0,0496	0,0637	0,0721	0,0555	0,0738	0,0824	0,0824	0,0863
8.2	Рівень імпортої залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії	%	0,0573	0,0835	0,0835	0,0883	0,0883	0,0952	0,0973	0,0973	0,0973	0,1019	0,1019	0,1028	0,1028	0,1028	0,1193
8.3	Частка імпорту палива з однієї країни у загальному обсязі його імпорту	%	0,0206	0,0208	0,0211	0,0210	0,0210	0,0214	0,0496	0,0767	0,0221	0,0191	0,0210	0,0225	0,0230	0,0235	0,0528
8.4	Знос основних виробничих фондів підприємств ПЕК	%	0,0643	0,0464	0,0189	0,0189	0,0184	0,0185	0,0190	0,0189	0,0190	0,0184	0,0501	0,0471	0,0189	0,0189	0,0187
8.5	Відношення інвестицій у підприємства ПЕК до ВВП	%	0,0498	0,0552	0,0578	0,0655	0,0447	0,0488	0,0446	0,0500	0,0402	0,0351	0,0683	0,0873	0,0998	0,1090	0,1090
8.6	Енергоємність ВВП	кг ум. палива/грн.	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
8.7	Запаси природного газу	місяців спожив.	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
8.8	Запаси кам'яного вугілля	місяців спожив.	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
8.9	Частка відновл. джерел у заг. постачанні перв. енергії	%	0,0139	0,0129	0,0129	0,0134	0,0139	0,0122	0,0129	0,0192	0,0229	0,0196	0,0198	0,0203	0,0344	0,0344	0,0327
8.10	Частка втрат при транспортув. та розподіл. енергії	%	0,0146	0,0146	0,0146	0,0146	0,0146	0,0146	0,0151	0,0151	0,0141	0,0157	0,0150	0,0153	0,0145	0,0145	0,0135
IX. Продовольча безпека																	
9.1	Добова калорійність харчування людини	тис. ккал	0,0622	0,0662	0,0660	0,0765	0,0771	0,0789	0,0794	0,0849	0,0799	0,0787	0,0804	0,0807	0,0821	0,0000	0,0661
9.2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів	% на 1 особу	0,0938	0,1034	0,1030	0,0513	0,0477	0,0521	0,0615	0,0261	0,0361	0,0467	0,0690	0,0587	0,0775	0,0822	0,1048
9.3	-//-/- молоко та молочних продуктів	% на 1 особу	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071	0,1071
9.4	-//-/- яєць	% на 1 особу	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971	0,0971
9.5	-//-/- олії	% на 1 особу	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921	0,0921
9.6	-//-/- цукру	% на 1 особу	0,0796	0,0615	0,0870	0,0870	0,0870	0,0870	0,0784	0,0273	0,0159	0,0870	0,0870	0,0870	0,0163	0,0870	0,0703
9.7	-//-/- картоплі	% на 1 особу	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958	0,0958
9.8	-//-/- овочів та продовольчих баштанних культур	% на 1 особу	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021	0,1021
9.9	Виробництво зерна на одну особу на рік	тонн	0,0557	0,0537	0,0125	0,0675	0,0543	0,0411	0,0229	0,0893	0,0889	0,0633	0,0893	0,0893	0,0893	0,0893	0,0893
9.10	Рівень запасів зернов. культур на кін. періоду до спожив.	%	0,0057	0,0057	0,0056	0,0056	0,0055	0,0055	0,0054	0,0054	0,0054	0,0288	0,0351	0,0061	0,0317	0,0317	0,0213
9.11	Частка продажу імпортих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств	%	0,0190	0,0190	0,0182	0,0185	0,0161	0,0145	0,0134	0,0128	0,0145	0,0133	0,0124	0,0115	0,0111	0,0112	0,0113

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Д.2

Виявлення та оцінювання динаміки загроз фінансовій безпеці України

№ з/п	Індикатори, одиниця виміру	Тип індикаторів, залежно від економічного змісту	Граничні значення	Фактичні значення		Динаміка нормалізованих значень	
				2014	2015		
1	2	3	4	5	6	7	8
ФІНАНСОВА СФЕРА							
Банківський сектор							
1	Частка простроченої заборгованості за кредитами в заг. обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків	Дестимулятор (тип В)	4	7,7	13,5		абсолютно небезпечна зона
2	Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	80 – 140	124,0 9	152,6 6		небезпечна зона
3	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	15 – 35	34	32,5		безпечна зона
4	Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	Дестимулятор (тип В)	1,8	1,76	2,83		небезпечна зона
5	Рентабельність активів, відсотків	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	0 – 2,5	0,12	-4,07		абсолютно небезпечна зона
6	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, разів	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	0,8 – 1,8	0,89	0,86		безпечна зона
7	Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, відсотків	Дестимулятор (тип В)	40	40,01	43,41		небезпечна зона

Продовження табл. Д.2

1	2	3	4	5	6	7	8
Сектор небанківського фінансового ринку							
1	Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), відсотків	Стимулятор (тип С)	4	1,97	1,70		небезпечна зона
2	Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	40 – 120	21,43	29,21		небезпечна зона
3	Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі – ПФТС), кількість критичних відхилень (-10 %)	Дестимулятор (тип В)	2	0	1		безпечна зона
4	Частка надходжень страх. премій трьох найбільших страх. компаній у заг. обсязі надходжень страх. премій (крім страх. життя), %	Дестимулятор (тип В)	15	13,52	15,61		небезпечна зона
Боргова безпека							
1	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків	Дестимулятор (тип В)	40	40,2	70,3		абсолютно небезпечна зона
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків	Дестимулятор (тип В)	55	78,05	95,83		абсолютно небезпечна зона
3	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі - ОВДП) на первинному ринку, відсотків	Дестимулятор (тип В)	7	13,13	13,44		абсолютно небезпечна зона
4	Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	Дестимулятор (тип В)	500	844	1085		абсолютно небезпечна зона
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	Стимулятор (тип С)	41	14,4	6,0		абсолютно небезпечна зона

Продовження табл. Д.2

1	2	3	4	5	6	7	8
Бюджетна безпека							
1	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-4 – 6	-4,45	-4,98		небезпечна зона
2	Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-1 – 2	-0,45	-1,02		безпечна зона
3	Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	20 – 33	30,43	29,11		безпечна зона
4	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення держ. боргу до доходів державного бюджету, %	Дестимулятор (тип В)	10	33,04	47,27		небезпечна зона
Валютна безпека							
1	Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	95 – 108	100,03	148,88		абсолютно небезпечна зона
2	Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-0,5 – 0,8	7,993	7,993*		абсолютно небезпечна зона
3	Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту	Стимулятор (тип С)	2,5	2,6	1,2		абсолютно небезпечна зона
4	Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків	Дестимулятор (тип В)	37	33,82	46,31		небезпечна зона
5	Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-3 – 7	5,29	1,00		безпечна зона
6	Рівень доларизації грошової маси, відсотків	Дестимулятор (тип В)	24	27,2	32,2		абсолютно небезпечна зона

Продовження табл. Д.2

1	2	3	4	5	6	7	8
Грошово-кредитна безпека							
1	Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), відсотків	Дестимулятор (тип В)	25	26,16	29,57		небезпечна зона
2	Різниця між проц. ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та проц. ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім НБУ), в.п.	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	1 – 6	4,09	3,90		безпечна зона
3	Рівень середньозваж. проц. ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім НБУ) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	-1 – 9	16,93	5,00		безпечна зона
4	Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам	Стимулятор / дестимулятор (змішаний тип А)	3 – 15	21,25	20,69		небезпечна зона
5	Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %	Стимулятор (тип С)	40	8,10	7,09		абсолютно небезпечна зона
6	Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США	Дестимулятор (тип В)	5	18,304	18,304*		абсолютно небезпечна зона

*Дані за 2014 р. відсутні, показник враховується в інтегральному індексі без змін до 2013 р.

Джерело: розраховано автором.

Додаток Е

Прямі інвестиції¹⁾

(на початок року; млн.дол. США)

	Прямі іноземні інвестиції в Україну	Прямі інвестиції з України
1995	483,5	20,3
1996	896,9	84,1
1997	1438,2	97,4
1998	2063,6	127,5
1999	2810,7	97,5
2000	3281,8	98,5
2001	3875,0	170,3
2002	4555,3	155,7
2003	5471,8	144,3
2004	6794,4	166,0
2005	9047,0	198,6
2006	16890,0	219,5
2007	21607,3	243,3
2008	29542,7	6196,6
2009	35616,4	6203,1
2010	40053,0	6226,3
2011	44806,0	6868,3
2012	50333,9	6899,7
2013	54462,4	6481,9

¹⁾ Дані наведено наростаючим підсумком з початку інвестування.
Статистичні спостереження за прямими інвестиціями здійснюються починаючи з 1994 року

Додаток 3

Таблиця 3. 1

Валовий внутрішній продукт*
(за паритетом купівельної спроможності (ПКС), млрд дол. США)

	Австрія	Бельгія	Болгарія	Греція	Данія	Ізраїль	Іспанія	Італія	Нідерланди	Німеччина	Норвегія	Польща	Португалія	Туреччина	Угорщина	Україна	Фінляндія	Франція	Чеська Республіка	Швейцарія	Швеція
2000	236,9	304,2	62,2	218,8	171,1	130,3	976,0	1628,8	529,4	2430,7	209,2	442,3	210,5	655,5	144,7	193,5	141,7	1678,3	169,8	277,9	259,9
2001	255,9	314,1	66,0	232,1	179,8	133,6	1038,2	1695,5	553,0	2531,9	218,5	457,8	219,5	632,2	153,5	216,1	148,7	1750,4	179,0	288,4	270,0
2002	261,1	323,9	70,0	243,1	183,4	135,5	1084,5	1725,8	362,1	2571,2	225,0	471,3	224,6	681,5	162,8	231,2	153,5	1796,9	184,7	293,3	279,8
2003	221,4	333,2	75,3	261,5	187,8	139,9	1141,4	1762,9	574,9	2603,2	231,6	498,1	226,9	231,7	172,4	258,2	159,7	1847,7	195,2	299,3	292,2
2004	286,4	354,2	82,4	285,2	198,1	151,1	1209,9	1840,1	602,7	2693,6	217,4	538,1	237,4	822,2	185,6	296,6	170,5	1951,4	210,5	315,9	313,2
2005	302,0	372,5	90,1	297,0	209,4	162,8	1295,3	1917,3	635,5	2884,7	267,1	575,1	246,9	919,9	199,7	315,6	180,9	2046,6	231,3	336,0	332,4
2006	321,7	394,0	98,9	323,9	224,1	177,5	1390,8	2015,9	678,1	3003,0	276,1	629,5	258,5	1013,6	214,0	349,9	194,0	2159,6	254,8	360,5	358,6
2007	342,2	416,7	108,6	344,3	231,9	193,4	1481,7	2100,0	721,9	387,2	292,3	692,8	272,0	1089,1	220,8	388,7	209,5	2269,4	276,0	385,5	380,7
2008	354,3	428,9	117,1	349,5	234,8	203,7	1527,6	2118,8	748,6	3275,9	299,1	234,1	277,8	117,8	227,1	405,2	215,2	2318,4	289,1	401,8	386,0
2009	343,5	420,8	112,0	336,7	224,5	207,4	1484,2	2017,8	725,8	317,1	296,5	759,4	271,6	1071,9	213,9	346,5	198,9	2267,3	277,2	396,2	368,8
2010	354,4	436,6	114,1	327,7	230,9	221,5	1507,6	2077,4	745,0	3279,7	302,0	796,8	280,2	1184,1	218,2	361,7	207,3	2340,2	287,0	412,7	395,7
2011	371,8	452,8	118,8	299,7	238,4	237,4	1524,1	2132,7	773,0	3471,8	311,2	852,0	280,7	1314,9	226,7	378,5	217,0	2138,1	298,7	429,1	414,6
2012	381,6	461,6	121,6	285,2	241,2	248,8	1519,7	2111,9	779,0	3557,5	325,6	883,0	274,4	1367,6	227,5	386,4	217,9	2487,6	301,4	441,8	421,0
2013	380,0	470,5	124,9	278,5	244,0	261,0	1525,5	2109,8	787,7	3630,1	333,4	912,9	274,4	1448,2	234,7	392,6	219,0	2544,7	304,7	457,1	433,4
2014	396,8	483,3	129,1	285,3	257,0	272,1	1572,1	2135,4	808,8	3748,1	346,3	959,8	281,4	1514,9	247,1	371,8	221,7	2591,2	315,9	473,3	450,5

*Джерело: база статистичних даних МВФ

Додаток К.1
Динаміка доходів і видатків бюджетів України за 2000-2016 рр. (млрд. грн.)*

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП (у фактичних цінах, млрд. грн.)	170,1	204,2	225,8	267,3	345,1	441,5	544,1	720,7	948,1	913,3	1082,6	1302,0	1411,2	1454,9	1566,7	1 979,5	2383,1
Доходи зведеного бюджету, млрд. грн.	49,1	54,9	62	75,3	91,5	134,2	171,8	219,9	297,8	288,6	314,5	398,6	445,5	442,8	456,1	652	782,7
<i>у % до ВВП</i>	28,9	26,9	27,4	28,2	26,5	30,4	31,9	30,5	31,4	31,5	29,1	30,3	31,6	30,4	29,1	32,9	32,8
Видатки зведеного бюджету, млрд. грн.	48,1	55,5	60,3	75,8	102,5	142,0	175,5	226,0	309,2	307,3	377,8	416,6	492,5	505,8	523,1	679,9	835,6
<i>у % до ВВП</i>	28,3	27,2	26,7	28,3	29,7	32,2	32,6	31,7	32,6	33,6	34,9	31,6	35	34,8	33,4	34,3	35,1
Дефіцит/профіцит зведеного бюджету млрд. грн.	+1	-0,6	+1,6	-0,5	-11,0	-7,8	-3,7	-7,7	-14,1	-37,2	-64,7	-23,1	-50,8	-63,6	-72,0	-30,9	-54,7
Доходи державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн.	35	38,1	42,5	52,7	68,7	103,8	131,9	161,6	231,7	225,3	234	311,9	344,7	337,6	354,8	531,5	612,1
<i>у % до ВВП</i>	20,6	18,6	18,8	19,7	19,9	23,5	24,5	22,3	24,4	24,6	21,6	23,7	24,5	23,2	22,7	26,9	25,7
Видатки державного бюджету (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн.	31,2	32,7	35,5	44,4	63,7	89,9	103,1	129,6	182,4	180,2	225,8	238,5	271,2	287,6	299,6	402,9	489,3
<i>у % до ВВП</i>	18,3	16,0	15,7	16,6	18,5	20,4	19,2	18,2	19,2	19,7	20,9	18,1	19,2	19,8	19,1	20,4	20,5
Дефіцит державного бюджету у % до ВВП	-	0,33	-	0,39	2,96	1,80	0,69	1,36	1,32	3,89	5,94	1,81	3,78	4,45	4,98	2,28	2,9
Доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн.	14,1	16,8	19,4	22,6	22,8	30,3	39,9	58,3	66,2	63,3	80,5	86,7	100,8	105,2	101,1	120,5	170,6
<i>у % до ВВП</i>	8,3	8,3	8,6	8,5	6,6	6,9	7,4	8,2	7	6,9	7,5	6,6	7,2	7,2	6,4	6,1	7,2
Трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам, млрд. грн	4,4	7,2	8,8	11,7	16,8	23,4	34,2	44,7	59,1	62,2	77,8	94,9	124,5	115,8	130,6	174,0	195,4
Видатки місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд. грн	17,0	22,8	24,8	31,4	38,8	52,1	72,4	96,4	126,8	127,1	152,0	178,1	221,3	218,2	223,5	276,9	346,2
<i>у % до ВВП</i>	10	11,2	11	11,7	11,2	11,8	13,4	13,5	13,3	13,9	14	13,5	15,8	15	14,3	14	14,5
Трансферти до державного бюджету, млрд. грн	1,4	2,5	2,9	2,3	1,6	1,4	1,6	4,4	7,7	7,8	6,6	2,7	1,3	1,6	2,1	3,1	4,2

Додаток К.2

Таблиця К.2

Регіональний розподіл доходів місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр.
(без урахування міжбюджетних трансфертів), млн.грн.

№ п/п	Області та міста	Роки			Темпи зростання / зниження, %	Темпи зростання / зниження, %
		2014	2015	30.09.2016	2015 до 2014	30.09.2016 до 2015
1	2	3	4	5	6	7
1	Вінницька	3111,3	3790,5	3905,5	121,8	103,0
2	Волинська	1590,3	2209,0	2246,7	138,9	101,7
3	Дніпропетровська	11030,3	13203,4	12735,5	119,7	96,5
4	Донецька	9651,9	7093,2	6887,6	73,5	97,1
5	Житомирська	2358,5	2765,2	2815,4	117,2	101,8
6	Закарпатська	1580,1	2071,1	2217,9	131,1	107,1
7	Запорізька	4652,4	5602,2	6121,0	120,4	109,3
8	Івано-Франківська	2028,8	2571,2	2645,5	126,7	102,9
9	Київська	4833,6	6141,9	6489,0	127,1	105,7
10	Кіровоградська	2042,2	2419,0	2442,3	118,5	101,0
11	Луганська	3306,1	2163,6	2052,9	65,4	94,9
12	Львівська	4840,2	6415,5	6694,3	132,5	104,3
13	Миколаївська	2415,4	2943,0	3056,1	121,8	103,8
14	Одеська	5607,5	6940,5	7467,4	123,8	107,6
15	Полтавська	3911,4	4822,9	4860,7	123,3	100,8
16	Рівненська	1876,4	2208,4	2217,3	117,7	100,4
17	Сумська	2290,1	2718,5	2791,1	118,7	102,7
18	Тернопільська	1403,4	1860,9	1765,9	132,6	94,9
19	Харківська	6568,0	7872,4	7804,2	119,9	99,1
20	Херсонська	1827,4	2273,1	2298,2	124,4	101,1
21	Хмельницька	2334,9	2933,7	2897,2	125,6	98,8
22	Черкаська	2582,2	3193,4	3240,1	123,7	101,5
23	Чернівецька	1244,8	1656,0	1692,4	133,0	102,2
24	Чернігівська	1992,0	2433,6	2545,2	122,2	104,6
25	м. Київ	14821,3	22178,2	20854,0	149,6	94,0
26	м. Севастополь	241,8	-	-	-	-
27	Автономна Республіка Крим	959,0	-	-	-	-
Всього:		101101,3	120480,2	120743,4	119,2	100,2

Додаток К.3

Таблиця К.3

Регіональний розподіл доходів місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр.
(з урахуванням міжбюджетних трансфертів)

№ п/п	Області та міста	Роки			Темпи зростання / зниження, %	
		2014	2015	30.09.2016	2015 до 2014	30.09.2016 до 2015
1	2	3	4	5	6	7
1	Вінницька	8551,8	11268,7	9869,6	131,8	87,6
2	Волинська	6290,0	7945,4	6629,9	126,3	83,4
3	Дніпропетровська	17876,5	26372,8	22677,0	147,5	86,0
4	Донецька	18092,1	16590,2	13423,9	91,7	80,9
5	Житомирська	7122,6	8928,5	7610,6	125,4	85,2
6	Закарпатська	6668,9	8433,1	7041,0	126,5	83,5
7	Запорізька	9049,3	12702,6	11783,9	140,4	92,8
8	Івано-Франківська	7558,6	9785,3	8399,0	129,5	85,8
9	Київська	9703,2	13610,2	12296,6	140,3	90,3
10	Кіровоградська	5393,1	7039,9	6102,9	130,5	86,7
11	Луганська	7639,5	5427,6	4568,8	71,0	84,2
12	Львівська	13150,6	18454,1	15843,5	140,3	85,9
13	Миколаївська	6120,6	8082,7	6871,9	132,1	85,0
14	Одеська	12452,1	16507,6	14653,3	132,6	88,8
15	Полтавська	7685,3	11077,4	10311,3	144,1	93,1
16	Рівненська	6877,6	8577,9	7129,0	124,7	83,1
17	Сумська	5800,6	7863,7	7081,0	135,6	90,0
18	Тернопільська	5562,2	7227,3	6701,2	129,9	92,7
19	Харківська	14123,8	18452,3	16296,1	130,6	88,3
20	Херсонська	5602,7	7018,7	5950,1	125,3	84,8
21	Хмельницька	7122,9	9248,1	7853,7	129,8	84,9
22	Черкаська	6762,5	8899,0	8050,5	131,6	90,5
23	Чернівецька	4767,2	6098,9	5254,7	127,9	86,2
24	Чернігівська	5637,5	7194,5	6198,1	127,6	86,2
25	м. Київ	23795,0	31654,0	27794,8	133,0	87,8
26	м. Севастополь	369,6	-	-	-	-
27	Автономна Республіка Крим	1926,5	-	-	-	-
Всього:		231702,0	294460,2	256392,2	127,1	87,1

Додаток К.4

Таблиця К.4

Регіональний розподіл видатків місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр.
(без урахування міжбюджетних трансфертів), млн.грн.

№ п/п	Області та міста	Роки			Темпи зростання / зниження, %	
		2014	2015	30.09.2016	2015 до 2014	30.09.2016 до 2015
1	2	3	4	5	6	7
1	Вінницька	8511,8	10998,9	9161,7	129,2	83,3
2	Волинська	6163,2	7652,8	6247,1	124,2	81,6
3	Дніпропетровська	17507,9	24136,0	19397,7	137,9	80,4
4	Донецька	16098,6	13663,4	9956,1	84,9	72,9
5	Житомирська	7084,4	8748,5	7042,4	123,5	80,5
6	Закарпатська	6475,2	8451,6	6552,3	130,5	77,5
7	Запорізька	8837,3	11869,0	9936,6	134,3	83,7
8	Івано-Франківська	7496,7	9671,0	7829,1	129,0	81,0
9	Київська	9163,0	12723,0	10227,6	138,9	80,4
10	Кіровоградська	5282,5	6943,0	5623,0	131,4	81,0
11	Луганська	6431,7	4480,8	3643,1	69,7	81,3
12	Львівська	12938,4	17867,2	14391,0	138,1	80,5
13	Миколаївська	5916,2	7720,5	5977,5	130,5	77,4
14	Одеська	12042,6	15765,9	12442,0	130,9	78,9
15	Полтавська	7521,5	10372,7	9128,7	137,9	88,0
16	Рівненська	6785,4	8392,5	6499,7	123,7	77,4
17	Сумська	5773,8	7700,5	6434,2	133,4	83,6
18	Тернопільська	5530,5	7021,1	6407,1	127,0	91,3
19	Харківська	14239,0	17257,9	14517,4	121,2	84,1
20	Херсонська	5565,2	6841,9	5420,2	122,9	79,2
21	Хмельницька	6965,6	9056,4	7211,9	130,0	79,6
22	Черкаська	6669,5	8686,7	7473,5	130,2	86,0
23	Чернівецька	4708,3	5879,1	4824,6	124,9	82,1
24	Чернігівська	5565,7	7080,6	5635,1	127,2	79,6
25	м. Київ	22087,4	27959,2	19586,2	126,6	70,1
26	м. Севастополь	289,1	-	-	-	-
27	Автономна Республіка Крим	1858,5	-	-	-	-
Всього:		223508,8	276940,0	221565,8	123,9	80,0

Додаток К.5

Таблиця К.5

Регіональний розподіл видатків місцевих бюджетів за 2014 – 30.09.2016 рр.
(з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млн.грн.

№ п/п	Області та міста	Роки			Темпи зростання / зниження, %	
		2014	2015	30.09.2016	2015 до 2014	30.09.2016 до 2015
1	2	3	4	5	6	7
1	Вінницька	8526,8	11081,1	9246,4	130,0	83,4
2	Волинська	6166,6	7673,5	6265,9	124,4	81,7
3	Дніпропетровська	17592,4	25081,8	20260,0	142,6	80,8
4	Донецька	16297,0	13901,5	10264,7	85,3	73,8
5	Житомирська	7092,8	8784,4	7103,9	123,8	80,9
6	Закарпатська	6482,0	8487,7	6598,6	130,9	77,7
7	Запорізька	8966,5	12119,0	10196,1	135,2	84,1
8	Івано-Франківська	7505,4	9721,6	7868,8	129,5	80,9
9	Київська	9290,0	13008,1	10462,5	140,0	80,4
10	Кіровоградська	5313,3	6970,1	5670,5	131,2	81,4
11	Луганська	6444,4	4484,9	3691,6	69,6	82,3
12	Львівська	12945,3	18049,8	14568,2	139,4	80,7
13	Миколаївська	5976,9	7769,6	6037,6	130,0	77,7
14	Одеська	12145,8	15952,2	12608,6	131,3	79,0
15	Полтавська	7577,6	10646,4	9298,9	140,5	87,3
16	Рівненська	6838,1	8452,6	6552,5	123,6	77,5
17	Сумська	5779,6	7764,4	6492,3	134,3	83,6
18	Тернопільська	5533,5	7039,2	6431,4	127,2	91,4
19	Харківська	14251,8	17449,0	14688,1	122,4	84,2
20	Херсонська	5598,4	6848,7	5430,0	122,3	79,3
21	Хмельницька	6995,5	9089,5	7249,8	129,9	79,8
22	Черкаська	6680,4	8723,3	7512,6	130,6	86,1
23	Чернівецька	4712,0	5884,0	4828,1	124,9	82,1
24	Чернігівська	5566,2	7095,4	5648,2	127,5	79,6
25	м. Київ	23231,0	28005,1	19627,8	120,6	70,1
26	м. Севастополь	289,1	-	-	-	-
27	Автономна Республіка Крим	1858,5	-	-	-	-
Всього:		225626,8	280084,0	224603,3	124,1	80,2

Додаток К.6

Таблиця К.6

Динаміка дефіциту (профіциту) місцевих бюджетів України за 2014 – 30.09.2016 рр. (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млн.грн.

№ п/п	Області та міста	Доходи місцевих бюджетів			Видатки місцевих бюджетів			Дефіцит/профіцит в:		
		2014 р.	2015 р.	30.09.2016 р.	2014 р.	2015 р.	30.09.2016 р.	2014 р.	2015 р.	30.09.2016 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Вінницька	8551,8	11268,7	9869,6	8526,8	11081,1	9246,4	25,0	187,6	623,2
2	Волинська	6290,0	7945,4	6629,9	6166,6	7673,5	6265,9	123,4	271,9	364,0
3	Дніпропетровська	17876,5	26372,8	22677,0	17592,4	25081,8	20260,0	284,1	1291,0	2417,1
4	Донецька	18092,1	16590,2	13423,9	16297,0	13901,5	10264,7	1795,1	2688,7	3159,2
5	Житомирська	7122,6	8928,5	7610,6	7092,8	8784,4	7103,9	29,8	144,1	506,7
6	Закарпатська	6668,9	8433,1	7041,0	6482,0	8487,7	6598,6	186,9	-54,6	442,4
7	Запорізька	9049,3	12702,6	11783,9	8966,5	12119,0	10196,1	82,8	583,6	1587,8
8	Івано-Франківська	7558,6	9785,3	8399,0	7505,4	9721,6	7868,8	53,2	63,7	530,2
9	Київська	9703,2	13610,2	12296,6	9290,0	13008,1	10462,5	413,2	602,1	1834,1
10	Кіровоградська	5393,1	7039,9	6102,9	5313,3	6970,1	5670,5	79,8	69,8	432,3
11	Луганська	7639,5	5427,6	4568,8	6444,4	4484,9	3691,6	1195,1	942,7	877,2
12	Львівська	13150,6	18454,1	15843,5	12945,3	18049,8	14568,2	205,3	404,3	1275,4
13	Миколаївська	6120,6	8082,7	6871,9	5976,9	7769,6	6037,6	143,7	313,1	834,3
14	Одеська	12452,1	16507,6	14653,3	12145,8	15952,2	12608,6	306,3	555,4	2044,7
15	Полтавська	7685,3	11077,4	10311,3	7577,6	10646,4	9298,9	107,7	431,0	1012,4
16	Рівненська	6877,6	8577,9	7129,0	6838,1	8452,6	6552,5	39,5	125,3	576,5
17	Сумська	5800,6	7863,7	7081,0	5779,6	7764,4	6492,3	21,0	99,3	588,7
18	Тернопільська	5562,2	7227,3	6701,2	5533,5	7039,2	6431,4	28,7	188,1	269,8
19	Харківська	14123,8	18452,3	16296,1	14251,8	17449,0	14688,1	-128,0	1003,3	1607,9
20	Херсонська	5602,7	7018,7	5950,1	5598,4	6848,7	5430,0	4,3	170,0	520,1
21	Хмельницька	7122,9	9248,1	7853,7	6995,5	9089,5	7249,8	127,4	158,6	603,9
22	Черкаська	6762,5	8899,0	8050,5	6680,4	8723,3	7512,6	82,1	175,7	537,8
23	Чернівецька	4767,2	6098,9	5254,7	4712,0	5884,0	4828,1	55,2	214,9	426,6
24	Чернігівська	5637,5	7194,5	6198,1	5566,2	7095,4	5648,2	71,3	99,1	549,9
25	м. Київ	23795,0	31654,0	27794,8	23231,0	28005,1	19627,8	564,0	3648,9	8167,0
26	м. Севастополь	369,6	-	-	289,1	-	-	80,5		
27	Автономна Республіка Крим	1926,5	-	-	1858,5	-	-	68,0		
Всього:		231702,0	294460,2	256392,2	225626,8	280084,0	224603,3	6075,2	14376,2	

Додаток Л

Наукові підходи до визначення поняття «децентралізація»

№ п/п	Автор	Трактування терміна «децентралізація»
1	2	3
1	М. Багмет, Т. Личко	Розширення повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади за рахунок повноважень центральних органів виконавчої влади з метою оптимізації і підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів
2	Х. фон Браун, У. Гроте	Передача повноважень і відповідальності за суспільні функції від уряду до органів місцевого самоврядування
3	Т. Безверхнюк	Перерозподіл повноважень регіонам з метою ефективного використання внутрішнього потенціалу, заохочення регіональних ініціатив та розмежування функцій і повноважень між різними рівнями управління
4	М. Братковський	Комплексний процес який передбачає ланцюгову реакцію змін у державному організмі: значний перерозподіл повноважень на всіх щаблях владної вертикалі
5	С. Демиденко	Провідний принцип європейської і світової політики, що вплинув на зростання важливості багаторівневого управління
6	О. Кобилецька	Ефективний інструмент для реорганізації уряду в напрямі забезпечення суспільних благ та послуг.
7	О. Кукарцев	Скасування або послаблення одноосібних функцій центру з появою цих функцій в інших організаційних структурах, які мають певну самостійність.
8	А. Мельник	Характерне явище для сфери сучасного державного управління, зумовлене об'єктивними та суб'єктивними факторами розподілу управлінських функцій та повноважень між органами виконавчої влади різних організаційно-правових рівнів
9	Г. Одінцова, Г. Мостовий, О. Амосов	Самостійність у підходах до управління з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей при збереженні єдності в основному, суттєвому
10	Г. Панікар	Процес, який змінює і скорочує природу втручання центрального уряду та супроводжується структурними реформами на національному рівні
11	Л. Петренко	Один з основних напрямків удосконалення системи управління, що полягає в делегуванні повноважень від вищого на нижчі щаблі управління для вирішення питань різного
13	У. Тірск	Фіскальний супутник приватизації власності держави
14	М. Хан	Систематичне делегування повноважень на всі рівні управління, коли влада утримується від вищого керівництва у прийнятті рішень і розробки національної політики

Продовження додатку Л

1	2	3
15	Гурне Б.	Спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень по визначених питаннях або у визначеній сфері структурам локального незалежними від неї
16	Авалов З.	Розширення компетенцій місцевих адміністративних органів, що діють у межах своєї компетенції самостійно і незалежно від центральної влади
17	Дроздовська О. С.	Право незалежного прийняття рішень децентралізованими одиницями
18	Кукарцев О.	Скасування або послаблення одноосібних функцій центру з появою цих функцій в інших організаційних структурах, які мають певну самостійність
19	М.В. Харитончук	Поступове делегування постійно зростаючої частини повноважень регіональним, міським і сільським владним інститутам
20	Н. Р.Нижник	Характерне для сфери державного управління явище, зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, певний протилежний бік централізації, своєрідний засіб відображення централізації
21	Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О.Ю. Амосов	Самостійність у підходах до управління з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей при збереженні єдності в основному, суттєвому
22	О. Ю. Оболенський	Передача частини функцій державного управління центральних органів виконавчої влади місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, розширення повноважень нижчих органів за рахунок вищих за рівнем
23	В. Я. Малиновський	Процес передачі частини функцій та повноважень вищими рівнями управління нижчим (від центральних органів виконавчої влади до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування); у широкому розумінні - ослаблення або скасування централізації
24	Українська асоціація місцевих та регіональних влад	Процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів
25	В. Т. Бусел	Система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації (розширення прав низових органів управління)
26	А.П. Лелеченко	Цілеспрямований процес, орієнтований на покращання державного управління, та включає в себе переміщення від вищих до нижчих рівнів органів державної влади і місцевого самоврядування, від керівника до підлеглого дискретних повноважень, ресурсів та відповідальності у політичній, фінансовій і адміністративній сферах з метою виконання конституційно закріплених функцій держави

Додаток М

ОСНОВНІ ПРОГНОЗНІ МАКРОПОКАЗНИКИ

економічного і соціального розвитку України на 2017-2019 роки

Показник	2017		2018		2019	
	сценарій 1	сценарій 2	сценарій 1	сценарій 2	сценарій 1	сценарій 2
Валовий внутрішній продукт:						
номінальний, млрд. гривень	2584,9	2574,3	2867,5	2853,4	3148,4	3108,1
відсотків до попереднього року	103	101,5	104	102	104	102
Індекс споживчих цін:						
у середньому до попереднього року, відсотків	112,7	113,6	106,7	109,2	105,6	107
грудень до грудня попереднього року, відсотків	108,1	110,3	105,5	107,6	105,2	105,8
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), відсотків	108,5	111,1	105,9	106,7	104,7	105,3
Прибуток прибуткових підприємств, млрд. гривень	616,4	606,3	699,7	683,4	782,6	755,6
Фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд. гривень	666,9	656,5	759,9	739,7	859,5	820,5
Середньомісячна заробітна плата працівників, брутто:						
номінальна, гривень	5988	5954	6825	6776	7751	7577
номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, відсотків до попереднього року	105,4	104	106,8	104,2	107,5	104,5
Кількість зайнятих економічною діяльністю у віці 15—70 років, млн. осіб	16,7	16,6	16,9	16,7	17,1	16,8
Рівень безробіття населення у віці 15—70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків до економічно активного населення відповідного віку	8,7	8,8	8,5	8,7	8,2	8,6
Продуктивність праці, відсотків до попереднього року	102,1	101	102,7	101,3	102,6	101,1
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн. доларів США	-2675	-1943	-3479	-2296	-3634	-2497
Експорт товарів і послуг:						
млн. доларів США	47 226	45 152	51 911	46 871	57 517	48 883
відсотків до попереднього року	108	103,3	109,9	103,8	110,8	104,3
Імпорт товарів і послуг:						
млн. доларів США	49 901	47 095	55 390	49 167	61 151	51 380
відсотків до попереднього року	109,7	103,5	111	104,4	110,4	104,5

Додаток П

Критерії ефективності стратегічних пріоритетів бюджетної політики відповідно до забезпечення та зміцнення бюджетної безпеки держави

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань бюджету

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел. 255-49-39, 255-43-61, факс: 255-41-23

№ 04-13/14-596 (66777)

21 03 2017 р.
Спеціалізований вченій раді
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
Онищенко Світлани Володимирівни**

Довідка засвідчує, що аналітичні матеріали, рекомендації, пропозиції та науково-практичні висновки, викладені у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук Онищенко Світлани Володимирівни, щодо актуальних питань з організації бюджетного процесу, удосконалення міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації та стратегічних пріоритетів державної політики в частині зміцнення бюджетної безпеки України мають теоретичне обґрунтування та можуть знайти практичне застосування у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань бюджету при опрацюванні законопроектів та підготовці відповідних рекомендацій до законодавчих документів у бюджетному процесі.

Зокрема, рекомендації щодо забезпечення збалансованості показників бюджету, планування витрат на обслуговування та погашення державного боргу були опрацьовані у процесі розгляду та прийняття Закону України «Про Держаний бюджет України на 2017 рік», при проведенні оцінки результативності бюджетних програм та аналізу звітності про виконання Закону про Державний бюджет України на 2016 рік.

Голова Комітету

А.В.Павелко

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

(Мінфін)

вул. Грушевського, 12/2, м. Київ, 01008, тел. (044) 206-59-47, 206-59-48, факс 425-90-26
E-mail: infomf@minfin.gov.ua Код ЄДРПОУ 00013480

На № 02.02.2018 № 31-07030-0765-491/404 від _____

Київський національний
університет імені
Тараса Шевченка

ДОВІДКА

про впровадження
результатів наукового дослідження
Онищенко Світлани Володимирівни

Розгляд теоретико-методологічних та практичних рекомендацій, викладених в роботі к.е.н., доцента Онищенко С.В. на тему «Міжбюджетні відносин в контексті бюджетної децентралізації», дозволяє дійти висновку, що результати вказаної роботи можуть бути використані у процесі реформування в Україні міжбюджетних відносин в контексті бюджетної децентралізації.

Здійснений аналіз бюджетів всіх рівнів у процесі реалізації першого етапу реформи бюджетної децентралізації в Україні та запропоновані напрями удосконалення механізму бюджетного регулювання мають практичний інтерес, спрямований на розв'язання проблем щодо оптимізації та використання бюджетних коштів в Україні, зокрема, на регіональному рівні.

Заступник Міністра

С. М. МАРЧЕНКО

235559 *

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030, Україна
тел. (044) 234-50-07, факс (044) 234-41-03

**NATIONAL INSTITUTE
FOR STRATEGIC STUDIES**

7 A Pyrohova St., Kyiv 01030, Ukraine
tel. (044) 234-50-07, fax (044) 234-41-03

15.06.2015 № 293/589

**Полтавському національному технічному
університету імені Юрія Кондратюка**

Д О В І Д К А
про впровадження
результатів наукового дослідження
кандидата економічних наук, доцента
Онищенко Світлани Володимирівни

Результати наукового дослідження кандидата економічних наук, доцента кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка Онищенко Світлани Володимирівни були використані в Національному інституті стратегічних досліджень при підготовці підрозділу 2.2. «Політика регіонального розвитку: реформи заради збереження цілісності країни» та підпункту 2.3.2. «Забезпечення фінансової безпеки держави» Аналітичної доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» на виконання Розпорядження Президента України від 26.02.2015 р. № 229/2015-рп.

**Перший заступник
директора інституту,
член-кор. НАН України,
д.е.н., професор**

О.С. Власюк

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА
ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ УКРАЇНИ**

вул. Білоруська, 24, м. Київ, 04655, МСП 655, тел.: (044) 594-16-01, факс: (044) 594-16-00
E-mail: sdfm@sdfm.gov.ua Код ЄДРПОУ: 37471802

« 16 » 11. 2015 № 1958/0340-05

на _____ від _____

**Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка**

м. Полтава, Першотравневий проспект, 24

**ДОВІДКА
про впровадження наукових результатів**

Довідка видана кандидату економічних наук, доценту Онищенко Світлані Володимирівні у підтвердження того, що її результати наукових досліджень з актуальних проблем бюджетної безпеки України в умовах фінансової глобалізації були використанні у практичній діяльності Державної служби фінансового моніторингу України.

Зокрема, науково-методичні матеріали та конкретні пропозиції Онищенко С.В. були використані Державною службою фінансового моніторингу України при підготовці науково-практичного коментаря до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

**Перший заступник Голови,
д.ю.н., професор**

А.Т. Ковальчук

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
Науково-дослідний економічний інститут

Україна 01103, м.Київ
 бульв. Дружби Народів, 28
 www.ndei.me.gov.ua

тел.: +38 044 529-03-25
 факс: +38 044 529-42-81
 e-mail: admin@eco-in.kiev.ua

25.11.2014 № 1/301
 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження наукових результатів

Довідка видана к. е. н., доценту Онищенко Світлані Володимирівні у підтвердження того, що її науково-методичні матеріали, висновки та пропозиції використані в ході підготовки науково-дослідної роботи Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України по темі «Гармонізація моделі розрахунку рівня тіньової економіки в розрізі видів економічної діяльності відповідно до оновлених міжнародних стандартів у сфері статистики національних рахунків (СНР-2008 та КВЕД-2010)» (державний реєстраційний номер 0114U004260, в межах якої автором здійснено аналіз та узагальнення чинних методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, зокрема, за монетарним методом (розділи 2.1.3).

Заступник директора
 д. е. н., професор

А. О. Ходжаян

004977

GREEN WORLD GROUP LTD

BULGARIA, Varna-9000,
36, "Ivan Vazov" str.
Mob: +359 879 39 00 33
Tel: +359 52 39 00 44
Fax: +359 52 39 00 33
greenworld.v@gmail.com

www.greenworldgroup.net

БЪЛГАРИЯ, Варна-9000,
ул. "Иван Вазов" 36
Моб: +359 879 39 00 33
Тел: +359 52 39 00 44
Факс: +359 52 39 00 33
greenworld.v@gmail.com

FORM

No. 17-02/117 from 23.09.2015 p

For Specialized Scientific Council at Taras
Shevchenko National University of Kyiv

On the implementation of
thesis results

REFERENCE

on application the results of a doctoral thesis of
Svitlana Onyshchenko in practical activities of **Green World Group LTD**
Varna, Bulgaria

The results, conclusions and propositions outlined in the thesis of Svitlana Onyshchenko are considered regarding the implementation of effective state fiscal policy and building the effective functional and structural mechanism for budget system under financial globalization.

Implementation of the proposed functional and structural mechanism for budget system management under financial globalization provides improving the mechanisms for budget security at all levels of the systemic hierarchy, that will allow to create a system of state administration and local government, taking into account the strategic priorities of budgetary relations and means of budgetary tactics.

Green World Group LTD
Varna, Bulgaria

ДЕРЖАВНА КАЗНАЧЕЙСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ
ДЕРЖАВНОЇ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул.Шевченка, 1, м. Полтава, 36011, тел/факс (0532) 51-88-16, тел.51-88-14,
-mail: office@pl.treasury.gov.ua, Код ЄДРПОУ 37959255

ДОВІДКА

про використання результатів докторської дисертаційної роботи Онищенко Світлани Володимирівни в практичній діяльності Головного управління Державної казначейської служби України у Полтавській області

Результати, висновки та пропозиції, що викладені в дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук Онищенко Світлани Володимирівни, враховані стосовно впровадження ефективної бюджетної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, а саме запровадження бюджетного моніторингу на регіональному рівні.

Практичне значення запропонованого наукового підходу щодо запровадження системи бюджетного моніторингу та подальше вдосконалення системи оцінювання та аудиту виконання бюджетних програм і застосування ефективних методів управління бюджетними ресурсами на регіональному рівні, мають практичну цінність та можуть сприяти поліпшенню ефективності виконання своїх повноважень ГУ ДКСУ в Полтавській області.

Начальник ГУ ДКСУ
у Полтавській області

О.В. Чепурний

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

вул. Соборності, 45, м. Полтава, 36014, тел. (+38 0532) 56-02-90, факс (+38 0532) 56-53-14

E-mail: oda@adm-pl.gov.ua, Web: http://www.adm-pl.gov.ua, Код ЄДРПОУ 00022591

20.01.2016 № 01-66/1578

На № _____ від _____

У спеціалізовану вчену раду

Про впровадження результатів
докторської дисертації

ДОВІДКА

Результати докторської дисертаційної роботи к.е.н., доцента Онищенко Світлани Володимирівни використані під час реалізації обласної Програма запобігання корупції у Полтавській області на 2015-2016 роки враховувався запропонований автором підхід удосконалення системи використання бюджетних коштів, а саме:

1. створення інституційних передумов формування системи механізмів прозорості розподілу дотаційних коштів та реформування бюджетних відносин;

2. реалізацію реформи бюджетної децентралізації, управління бюджетними ризиками та загрозами з метою забезпечення бюджетної безпеки на регіональному рівні й бюджетних інтересів населення території на основі єдиної регіональної стратегії;

3. удосконалення методів державного фінансового контролю стосовно ефективності використання коштів Державного бюджету України, коштів загальнодержавних цільових і позабюджетних фондів.

Відтак, використані розробки автора дослідження Онищенко Світлани Володимирівни характеризуються суттєвим ступенем практичного потенціалу та є орієнтирами регіональної політики у сфері соціально-економічного розвитку Полтавського регіону.

Перший заступник голови
обласної державної адміністрації

А. А. Пісоцький

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА**

Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36011
тел./факс (0532) 56-98-94; (0532) 60-87-30 (приймальня)
[http:// www.pntu.edu.ua](http://www.pntu.edu.ua) e-mail: rector@pntu.edu.ua; kanc@pntu.edu.ua
ISO 9001:2009 (ISO 9001:2008, IDT), код ЄДРПОУ 02071100

12.04.2017 № 01-11-750

на № _____ від _____

У спеціалізовану вчену раду

Про впровадження результатів
дисертаційної роботи

ДОВІДКА

Наукові розробки, висновки та рекомендації дисертаційної роботи Онищенко Світлани Володимирівни впроваджені у навчальний процес при викладанні лекційних курсів та проведенні семінарських занять для студентів фінансово-економічного факультету галузі знань 0305 «Економіка та підприємництво» та 1801 «Специфічні категорії» із дисциплін:

1. «Бюджетна система» за темою: «Міжбюджетні відносини» (досліджено критерії розмежування видатків бюджетної системи в умовах бюджетної децентралізації та запропоновано удосконалення механізму бюджетного регулювання в процесі реформування міжбюджетних відносин);

2. «Стратегічне управління» за темою: «Стратегічний аналіз, прогнозування і моніторинг середовища діяльності фірми» (розкрито механізм аналізу макросередовища на основі вдосконалення системи оцінювання рівня бюджетної безпеки держави, що базується на своєчасному виявленні та передбаченні загроз);

3. «Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки» за темою: «Управління системою фінансово-економічної безпеки підприємства» (удосконалено організаційний механізм взаємодії функціональних складових комплексної системи безпеки при проведенні заходів із запобігання загроз та ризиків).

Перший проректор –
проректор з науково-педагогічної роботи, д.т.н., доцент

[Signature] Б.О. Коробко

Директор навчально-наукового інституту
фінансів, економіки та менеджменту, д.е.н., професор

[Signature] В.В. Гришко

Заступник начальника навчального відділу

[Signature] Л.В. Бурцайло